

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง
ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ทวารวดี

ประตูสู่การค้าบนเส้นทางสายไหมทางทะเล

ทวารวดี: ประตูสู่การค้าบนเส้นทางสายไหมทางทะเล

ทวารวดี: ประตูสู่การค้าบนเส้นทางสายไหมทางทะเล

หนังสือในชุดโครงการ **“โบราณคดีในประเทศไทยและอาเซียน”**
ภายใต้โครงการเตรียมความพร้อมสู่ประชาคมอาเซียน ปี 2558
จัดทำโดย ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผู้แต่ง: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง

ออกแบบปก-รูปเล่ม และพิสูจน์อักษร: สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง

ภาพบนปกหน้า:
ภาพสลักใบหน้าชาวมุสลิมบนแผ่นอิฐสมัยทวารวดี
พบที่เจดีย์จุลประโทน อ.เมือง จ.นครปฐม
(ที่มา: นางสาววิภาดา อ่อนวิมล)

พิมพ์ครั้งแรก: พฤศจิกายน 2558
จำนวนพิมพ์: 500 เล่ม
ISBN: 978-974-641-577-4

พิมพ์ที่:
บริษัท เปเปอร์เมท (ประเทศไทย) จำกัด
335 ถนนพัฒนาการ แขวงประเวศ เขตประเวศ กรุงเทพมหานคร 10250
http://www.pim-book.com, http://www.papermatethailand.com

คำนำ

หนังสือ **“ทวารวดี: ประตูสู่การค้าบนเส้นทางสายไหมทางทะเล”** เล่มนี้ จัดทำขึ้นเนื่องในโครงการผลิตหนังสือ *“โบราณคดีในประเทศไทยและอาเซียน”* โดยได้รับการสนับสนุนจากงบประมาณแผ่นดินประจำปี 2558 ภายใต้โครงการเตรียมความพร้อมสู่ประชาคมอาเซียน ด้วยภาควิชาโบราณคดีมุ่งหวังจะสร้างองค์ความรู้ที่แสดงให้เห็นถึงรากเหง้าหรือความเป็นมาของผู้คนในอาเซียนสมัยโบราณ ซึ่งผู้เขียนได้เลือกค้นคว้าในประเด็นเศรษฐกิจการค้าระหว่างประเทศในช่วงสมัยทวารวดีโดยเชื่อมโยงกับเส้นทางการค้าสายไหมทางทะเล (maritime silk road) เนื่องจากเหตุผลหลัก 3 ประการคือ

1. ผู้เขียนรับผิดชอบสอนในวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ซึ่งเรื่องของโบราณคดีสมัยทวารวดีเป็นองค์ความรู้หลักที่นักศึกษาต้องทำความเข้าใจ แต่ภายหลังจากงานค้นคว้าอันทรงคุณค่าของศาสตราจารย์ เกียรติคุณ ดร.ผาสุข อินทราวุธ เรื่อง “ทวารวดี: การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี” ซึ่งตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2542 แล้ว ก็ยังไม่มีหนังสือเล่มใดที่นักศึกษาจะสามารถใช้เป็นตำราอ้างอิงเกี่ยวกับโบราณคดีสมัยทวารวดีได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้นหนังสือเล่มนี้จึงอาจใช้เป็นตำราในวิชาดังกล่าวหรือวิชาที่เกี่ยวข้องได้

2. เมื่อเดือนกันยายน 2556 มีการค้นพบแหล่งเรือจมโบราณที่จังหวัดสมุทรสาคร การทำงานของสำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี และกลุ่มโบราณคดีใต้น้ำ ได้ก่อให้เกิดความสนใจในวงกว้างเกี่ยวกับแหล่งเรือจมดังกล่าว (เป็นเรือแบบอาหรับ) และประเด็นการค้าขายระหว่างประเทศในช่วงสมัยทวารวดี โดยสามารถเชื่อมโยงเข้ากับแนวคิดของผู้เขียนเองเมื่อครั้งที่ได้จัดทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “พัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19” ในช่วง พ.ศ. 2551–2553

3. ขณะนี้ประเทศจีนซึ่งเป็นมหาอำนาจของโลกกำลังชูนโยบายกระตุ้นเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวโดยอาศัยฐานความรู้เรื่องเส้นทางสายไหม เกิดเป็นแนวคิดเรื่อง *"แนวเขตเศรษฐกิจบนเส้นทางสายไหมและเส้นทางสายไหมทางทะเลในศตวรรษที่ 21" (The "Belt and Road" Initiative)* ดังนั้นข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีในอดีตน่าจะช่วยให้เราทำความเข้าใจบทบาทของจีนและนานาประเทศที่หวังผลทางการค้าได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

การจัดทำหนังสือเล่มนี้ไม่อาจสำเร็จลุล่วงลงได้หากปราศจากข้อมูล ข้อคิดเห็น และกำลังใจจากบุคคลหรือหน่วยงานต่อไปนี้ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.ผาสุข อินทราวุธ รองศาสตราจารย์ มยุรี วีระประเสริฐ รองศาสตราจารย์ ดร.รัศมี ชูทรงเดช ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรัสสา คชาชีวะ อาจารย์ ดร.ผุสดี รอดเจริญ อาจารย์ ประอร ศิลาพันธุ์ นายพนมบุตร จันทรโชติ นางสาวสุภมาศ ดวงสกุล นางสาวกรรณิการ์ เปรมใจ นายสิร พลอยมุกดา นายอนุรักษ์ ดีพิมาย นายสันติ์ ไทยานนท์ สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี สำนักศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ส่วนข้อคิดเห็นหรือข้อบกพร่องในหนังสือเล่มนี้ถือเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนผู้เดียวเท่านั้น

ผศ.ดร.สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง

ตุลาคม 2558

สารบัญ

บทที่ หน้า

บทที่		หน้า

แด่...
ศาสตราจารย์ เกียรติคุณ ดร.ผาสุข อินทราวุธ
และ
รองศาสตราจารย์ มยุรี วีระประเสริฐ

ครูผู้เป็นต้นแบบในการทำงานโบราณคดี
ช่วงสมัยหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์และสมัยทวารวดี

บทที่ 1
“ทวารวดี”
ต้นธารประวัติศาสตร์บนดินแดนไทย

ในบทนี้เป็นการเกริ่นนำเรื่องของ “โบราณคดีสมัยทวารวดี” เพื่อปูพื้นฐานความเข้าใจก่อนจะกล่าวถึงแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจหรือการค้าขายแลกเปลี่ยนในสมัยทวารวดี คำว่า “สมัยทวารวดี” (Dvaravati period) นี้เป็นคำที่นักวิชาการกำหนดขึ้นเพื่อเรียกยุคสมัยแรกเริ่มทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และประวัติศาสตร์ศิลปะของประเทศไทย มีอายุอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 12–16 (คือตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 1100–1600) หรือ 1,450–950 ปีมาแล้ว[1]

ที่มาและความหมายของคำว่า “ทวารวดี”

การค้นคว้าเกี่ยวกับบ้านเมืองหรือรัฐทวารวดีนั้นเริ่มต้นขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2427 (หรือ 150 ปีที่แล้ว) ภายหลังจากการตีพิมพ์ผลงานของแซมมวล บีล (Samuel Beal) นักวิชาการด้านตะวันออกศึกษาชาวอังกฤษซึ่งได้แปลบันทึกของภิกษุจีนที่มีชื่อเสียงที่สุดคือ พระเสวียนจั้ง (Xuan Zang) หรือพระถังซัมจั๋ง ที่เดินทางจาริกไปตามเส้นทางสายแพรไหมทางบก (silk road) ผ่านดินแดนเอเชียกลางต่อไปยังอินเดียในช่วง พ.ศ. 1170–1188[2] (ครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 12) โดยขณะที่ท่านเดินทางมายังแคว้นสมตฏ (ปัจจุบันอยู่ในประเทศบังคลาเทศ) ก็ได้กล่าวถึงบ้านเมืองที่ชื่อ “โตโลโปตี” (To-lo-po-ti)[3] ดังข้อความว่า

> ทิศตะวันออกเฉียงเหนือจากนี้ไป ตามฝั่งทะเลพ้นภูเขาและหุบเขาไปแล้ว มีแคว้นชิดหลีต๋าล้อ (Shi-li-ch'a-ta-lo)[4] ถัดไปทางตะวันออกเฉียงใต้ตอนปากอ่าวเรียกว่าแคว้นเกียมลังเกีย (Kia-mo-lang-kia)[5] **ต่อไปจากนี้ไปทางทิศตะวันออกเรียกว่าแคว้นโตโลโปตี (To-lo-po-ti)** ต่อไปทิศตะวันออกคือแคว้นอี้เซี้ยน้าโป้ล้อ (I-shang-na-pu-lo)[6] ต่อจากนั้นไปทางทิศตะวันออกคือแคว้นม่อออเจียมปอ (Mo-ho-chen-po)[7] ซึ่งเรา (ชาวจีน) เรียกว่าหลินยี่ (Lin-yi) ถัดไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้เป็นแคว้นเย่นโมน่า (Yen-nio-na-cheu) ในดินแดน 6 แคว้นนี้ การเดินทางลำบากจะต้องผ่านภูเขาและห้วยธาร แม้(พระถังซัมจั๋ง)จะมิได้ไปถึงก็จริง แต่พอทราบขนบธรรมเนียมและขอบเขตอาณาจักร[8]

แซมมวล บีล เสนอว่า "โตโลโปตี"[9] คงตรงกับคำว่า "ทวารวดี" ในภาษาสันสกฤต[10] ที่แปลว่า "ซึ่งมีประตู" (which has gates)[11] หรือ "เมืองที่มีประตูเป็นกำแพง"[12] หรือ "ประกอบด้วยประตู"[13] ภิกษุชาวจีนสมัยราชวงศ์ถังอีกรูปหนึ่งที่บันทึกถึงทวารวดีไว้คือ พระอี้จิง (I-Tsing) ซึ่งจาริกไปยังอินเดียตามเส้นทางสายแพรไหมทางทะเล (maritime silk road) ในช่วง พ.ศ. 1214–1238 โดยอาศัยเรือของพ่อค้าล่องผ่านมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แล้วหยุดแวะพักที่ศรีวิชัย ก่อนเดินทางต่อไปยังแผ่นดินอินเดีย พระอี้จิงบันทึกไว้ว่า

> ดินแดนทางตะวันออกของมหาวิทยาลัยนาลันทา (ใกล้เมืองราชคฤห์) ไกลออกไป 500 โยชน์ เรียกว่า ปัจจันตประเทศฝ่ายตะวันออก ณ ที่สุด (เขตแดน) ถึงเทือกภูเขาดำใหญ่ ซึ่งอาจเป็นพรมแดนฝ่ายใต้ของตรุฟัน (ทิเบต) กล่าวกันว่า (เทือกเขานี้) อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของมณฑลจก (เสฉวน) อาจเดินไปถึงภูเขานี้ได้ในเวลาเดือนกว่า ทางใต้จากนี้ไปมีบ้านเมืองจดทะเล เรียกว่า แคว้นชิดหลีต๋ำล้อ ทางตะวันออกเฉียงใต้ของแคว้นนี้เป็นแคว้นลั่งเกียฉู่ **ต่อมาทางตะวันออกคือแคว้นตุยโหโปตี้** ต่อไปทางตะวันออกในที่สุดจะถึงแคว้นหลินยี่ (จามปา) พลเมืองของแว่นแคว้นเหล่านี้ทั้งหมดนับถือพระรัตนตรัยเป็นอย่างดี”[14]

ต่อมา ยอร์ช เซเดส์ (George Cœdès) นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศส ได้กล่าวไว้ในหนังสือประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ 2 ความว่า *“จริงอยู่คำว่า “ทวารวดี” พึ่งปรากฏว่าเป็นชื่อกรุงศรีอยุธยา[15] อันสมเด็จพระเจ้าอู่ทองทรงสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1893 แต่เข้าใจว่าพระเจ้าอู่ทองคงจะได้เอานามเก่ามาขนานนามพระนครที่สร้างใหม่ กรุงทวารวดีเก่านั้นบางทีจะอยู่ที่เมืองสุพรรณบุรีหรือเมืองนครปฐมบัดนี้”*[16] เพราะแถบภาคกลางของไทยมีจารึกโบราณและพระพุทธรูปที่มีรูปแบบคล้ายกับศิลปะคุปตะของอินเดีย มีอายุราว พ.ศ. 1000–1200[17] แต่ในช่วงเวลานั้นก็ยังไม่พบจารึกร่วมสมัยที่ระบุว่ามีบ้านเมืองที่ชื่อทวารวดีอยู่ในเขตดินแดนไทยจริงๆ

จนกระทั่งใน พ.ศ. 2507 นักวิชาการจึงสามารถยืนยันได้ถึงการมีอยู่ของบ้านเมืองทวารวดีในดินแดนไทย เพราะมีการตีพิมพ์บทความเกี่ยวกับคำอ่านและคำแปลจารึกภาษาสันสกฤตบนเหรียญเงิน 2 เหรียญ พบที่แหล่งโบราณคดีเนินหินภายในเมืองนครปฐม[18] โดย ยอร์ช เซเดส์ เป็นผู้อ่านจารึกนี้ได้ ความว่า ***"ศฺรีทฺวารวตีศฺวรปุณฺย"*** แปลว่า ***"บุญกุศลของพระราชาแห่งศรีทวารวดี"***[19] หรือ ***"การทำบุญของเจ้าแห่งทวารวดีผู้รุ่งเรือง"***[20] ที่สำคัญคือ กำหนดอายุจากแบบอักษรปัลลวะของจารึกบนเหรียญเงินนี้ก็อยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 12[21] คือตรงกับห้วงเวลาที่พระถังซัมจั๋งบันทึกถึงโตโลโปตี

เหรียญเงินมีจารึกข้างต้นนี้พบใน พ.ศ. 2486 และอยู่ในความครอบครองของนายเฉลิม ยงบุญเกิด ต่อมานายเฉลิมได้นำมาให้กับทางสยามสมาคม (Siam Society) เป็นผู้ศึกษาเหรียญเงินดังกล่าวบรรจุอยู่ในภาชนะดินเผาร่วมกับเหรียญตราแบบอื่นๆ เช่นเหรียญเงินรูปสังข์ แต่เหรียญเงินที่มีจารึกมีเพียง 2 เหรียญ อีกด้านของเหรียญหนึ่งเป็นรูปสัตว์ที่น่าจะเป็นแม่วัว-ลูกวัว อีกเหรียญหนึ่งเป็นรูปหม้อน้ำปูรณฆฏะ (หม้อน้ำแห่งความอุดมสมบูรณ์) ทั้ง 2 เหรียญ มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 2 เซนติเมตร[22]

ข้อมูลจากการแปลจารึกบนเหรียญเงินศรีทวารวดีฯ ข้างต้นเคยนำไปสู่การตั้งข้อสันนิษฐานที่ว่า นครปฐมเคยเป็นเมืองหลวงกษัตริย์แห่งทวารวดี[23] แต่ต่อมาก็ได้มีการค้นพบเหรียญเงินมีจารึกลักษณะเดียวกันตามเมืองโบราณร่วมสมัยอีกหลายแห่ง ได้แก่ อู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี[24] (ภาพที่ 1) บ้านคูเมือง จังหวัดสิงห์บุรี[25] เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี[26] (ภาพที่ 2) เมืองดงคอนและเมืองอู่ตะเภา จังหวัดชัยนาท[27] ทั้งยังได้พบหลักฐานทางโบราณคดีและงานศิลปกรรมเป็นจำนวนมากในประเทศไทยที่น่าจะมีอายุอยู่ในสมัยทวารวดี ซึ่งทำให้เราทราบถึงลักษณะทางวัฒนธรรมในสมัยนั้นได้มากพอสมควร[28]

นอกจากชื่อของทวารวดีในบันทึกของพระถังซัมจั๋งและพระอี้จิงแล้ว ในเอกสารโบราณของจีนประเภทสารานุกรมและพงศาวดารก็มีการกล่าวถึงบ้านเมืองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 ที่ชื่อ **"โถวเหอ"** หรือ **"โถวเหอหลัว"** ซึ่งนักวิชาการหลายท่านมีความเห็นว่าคือ "ทวารวดี"[29] เนื้อหาในเอกสารดังกล่าวนี้ยังมีรายละเอียดหลายประการที่พระถังซัมจั๋งและพระอี้จิงไม่ได้กล่าวถึง อาทิเช่น ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพสังคม ลักษณะทางวัฒนธรรม และระบบเศรษฐกิจการค้า ดังจะกล่าวถึงในบทที่ 4

อย่างไรก็ตาม เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของทวารวดีกลับไม่เป็นที่รู้จักกันมากนัก ดังที่ ช็อง บวสเซอลิเย่ร์ (Jean Boisselier) นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะชาวฝรั่งเศส เคยกล่าวไว้ว่า ***"แม้สถานที่ตั้งของราชธานีของอาณาจักรทวารวดีออกจะดูค่อนข้างแน่นอนก็จริง แต่ขนาดของอาณาจักรรวมทั้งประวัติศาสตร์ก็ดูจะไม่ค่อยแน่นอนนัก"***[30] เพราะจารึกสมัยทวารวดีส่วนใหญ่คือหลักธรรมหรือเล่าถึงการทำบุญทางพุทธศาสนาที่ไม่ได้ให้รายละเอียดทางประวัติศาสตร์มากนัก

ภาพที่ 1 เหรียญเงินมีจารึก *"ศฺรีทฺวารวตีศฺวรปุณฺย"*
พบจากการขุดแต่งที่คอกช้างดิน เมืองอู่ทอง จ.สุพรรณบุรี
ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง

ภาพที่ 2 เหรียญเงินมีจารึก *"ศฺรีทฺวารวตีศฺวรปุณฺย"* พบที่เมืองคูบัว จ.ราชุบรี

(ที่มา: Pierre Baptiste et Thierry Zéphir, eds.,

Dvaravati: aux sources du bouddhisme en Thaïlande

(Paris: Réunion des musées nationaux, 2009), 26.)

ร่องรอยของชุมชนและบ้านเมืองโบราณ

มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีและงานศิลปกรรมอันเป็นลักษณะของวัฒนธรรมทวารวดีตามชุมชนและเมืองโบราณหลายแห่งในประเทศไทย ชุมชนและเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดีส่วนใหญ่จะตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำสายสำคัญๆ (แผนที่ที่ 1) ได้แก่

1. ลุ่มน้ำท่าจีน–แม่กลอง ได้แก่ เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี เมืองนครปฐมโบราณ เมืองกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ชุมชนพงตึก จังหวัดกาญจนบุรี
2. ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ได้แก่ เมืองคูเมืองอินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี เมืองอู่ตะเภา จังหวัดชัยนาท เมืองจันเสน เมืองบน (โคกไม้เดน) จังหวัดนครสวรรค์
3. ลุ่มแม่น้ำลพบุรี–ป่าสัก ได้แก่ เมืองขีดขิน จังหวัดสระบุรี เมืองลพบุรี เมืองซับจำปา จังหวัดลพบุรี เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
4. ลุ่มแม่น้ำบางปะกง ได้แก่ เมืองดงละคร จังหวัดนครนายก เมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี เมืองพระรถ จังหวัดชลบุรี
5. ลุ่มแม่น้ำมูล–ชี ได้แก่ เมืองเสมา จังหวัดนครราชสีมา เมืองฝ้าย จังหวัดบุรีรัมย์ นครจำปาศรี จังหวัดมหาสารคาม เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์
6. ลุ่มแม่น้ำปิง ได้แก่ เมืองไตรตรึงส์ จังหวัดกำแพงเพชร เมืองหริภุญไชย จังหวัดลำพูน

การตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำทำให้พื้นดินมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสมต่อการทำเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำนา แต่ตัวเมืองโบราณเหล่านี้ก็มักไม่อยู่ติดกับลำน้ำสายใหญ่ เพราะอาจเกิดน้ำท่วมได้ ดังนั้นเมืองจึงตั้งอยู่ติดกับลำน้ำสายรองที่เชื่อมต่อไปยังลำน้ำสายใหญ่เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการติดต่อกับชุมชนอื่นๆ อย่างสะดวก และลำน้ำหลักนั้นยังสามารถเชื่อมต่อไปออกยังทะเลได้ ด้วยเคยมีข้อสันนิษฐานว่าแนวชายฝั่งทะเลในช่วงสมัยทวารวดีนั้นคงอยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินปัจจุบัน

ตัวอย่างการศึกษาแนวชายฝั่งทะเลโบราณ เช่นงานของ ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน ซึ่งได้ทำการค้นคว้าโดยอาศัยการแปลความภาพถ่ายดาวเทียมและภาพถ่ายทางอากาศ ทำให้ได้ข้อสันนิษฐานว่าที่ตั้งของเมืองโบราณสมัยทวารวดีหลายเมืองมีความสัมพันธ์กับแนวชายฝั่งทะเลเดิมที่ระดับ 3.5–4 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ลักษณะของอ่าวไทยในอดีตคงเป็นอ่าวลึกเข้าไป พื้นที่ชายฝั่งในสมัยทวารวดีส่วนใหญ่คงเป็นที่ลุ่มต่ำใกล้ระดับน้ำทะเลและบางบริเวณก็มีลักษณะเป็นหาดทราย[31]

เมื่อไม่นานมานี้มีผลการศึกษาด้านเรณูวิทยาของชั้นตะกอนโดยตรงใจ หุตางกูร เพื่อตรวจสอบแนวชายฝั่งทะเลโบราณสมัยทวารวดีนี้ ซึ่งนำเสนอว่าแนวชายฝั่งทะเลในสมัยทวารวดีไม่ได้เว้าลึกเข้าไปในแผ่นดินปัจจุบันแบบที่เคยเชื่อกันมา แต่ในระยะเวลานั้นแนวชายฝั่งทะเลได้เคลื่อนตัวลงมาอยู่ในพื้นที่ระหว่างกรุงเทพมหานครกับสมุทรปราการ ซึ่งไม่ต่างจากสภาพในปัจจุบัน ดังนั้นจึงเกิดพื้นที่ราบอันกว้างใหญ่ระหว่างที่ตั้งเมืองของทวารวดีกับแนวผืนป่าชายเลน พื้นที่ราบดังกล่าวนี้มีสภาพนิเวศแบบที่ราบน้ำท่วมตามฤดูกาล เหตุนี้เมืองโบราณสมัยทวารวดีจึงไม่ได้มีลักษณะเป็นเมืองท่าชายฝั่งทะเล แต่การติดต่อจะต้องล่องเรือจากปากอ่าวเข้าไปตามลำน้ำคล้ายกับกรุงศรีอยุธยาในสมัยหลังนั่นเอง[32] (แผนที่ที่ 2)

อย่างไรก็ดี แนวคิดหรือข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับแนวชายฝั่งทะเลโบราณในช่วงสมัยทวารวดีนี้ก็ยังไม่เป็นที่ยุติ และควรมีการศึกษาตรวจสอบกันต่อไปในอนาคต

สำหรับแผนผังของเมืองสมัยทวารวดีนั้นมีคูน้ำคันดินล้อมรอบ 1–2 ชั้น แต่ไม่มีรูปแบบผังเมืองตายตัว มีทั้งรูปไข่ เกือบกลม สี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน คือจะมีผังเมืองรูปร่างไม่สม่ำเสมอ แต่เมืองทวารวดีจะวางผังโดยพิจารณาตามสภาพภูมิประเทศและลำน้ำเป็นสำคัญ เมืองที่มีขนาดใหญ่ที่สุดคือ เมืองนครปฐมโบราณ มีความกว้าง 2 กิโลเมตร ยาว 3.6 กิโลเมตร (มีพื้นที่ภายในคูเมืองมากถึง 3,809 ไร่) (ภาพที่ 3) แต่โดยทั่วไปเมืองทวารวดีมักมีขนาดไม่ใหญ่นักราว 600–800 เมตร โดยจะพบชุมชนหรือเมืองโบราณสมัยทวารวดีหนาแน่นในที่ราบลุ่มภาคกลาง (ภาพที่ 4)

ภาพที่ 3 ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณเมืองนครปฐมโบราณ
เมืองโบราณสมัยทวารวดีที่มีขนาดใหญ่ที่สุด

ภาพที่ 4 ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณเมืองโบราณคูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี

สิ่งที่น่าสังเกตคือ **การตั้งถิ่นฐานของชาวทวารวดีจะคำนึงถึงการดำรงชีวิตมากกว่าความเชื่อทางศาสนาหรือการจำลองจักรวาล**[33] อันแตกต่างจากแบบแผนของกัมพูชาหรือเขมรโบราณที่นิยมวางผังเมืองรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสหรือสี่เหลี่ยมผืนผ้า และยังมีการขุดอ่างเก็บน้ำหรือบารายขนาดใหญ่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าด้วย

ขอบเขตของรัฐทวารวดี

ถึงแม้จะพบชุมชนและเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดีกระจายอยู่ตามภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย แต่ไม่ได้หมายความว่านั่นคือขอบเขตทั้งหมดภายใต้การปกครองของกษัตริย์แห่งรัฐทวารวดี เพราะยังไม่มีรายงานอย่างเป็นทางการถึงการค้นพบเหรียญเงินมีจารึกศรีทวารวดีฯ ที่เมืองในลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก ลุ่มแม่น้ำบางปะกงทางภาคตะวันออก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือ ดังนั้นเราน่าจะใช้ตำแหน่งของ

สถานที่ที่พบเหรียญเงินมีจารึกศรีทวารวดีฯ มาเป็นเครื่องบ่งชี้ขอบเขตของรัฐทวารวดีได้[34] เพราะหากใช้เกณฑ์ดังกล่าวแล้ว รัฐทวารวดีคงมีขอบเขตอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน-แม่กลอง อันมีเมืองสำคัญและมีขนาดใหญ่ที่ถือเป็นแกนกลางของวัฒนธรรม ได้แก่ อู่ทอง คูบัว นครปฐม และพื้นที่บางส่วนของลุ่มน้ำเจ้าพระยา เช่น อินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี และอู่ตะเภา จังหวัดชัยนาท

ส่วนเมืองลพบุรีหรือละโว้ซึ่งเคยมีนักวิชาการหลายท่านเชื่อว่าเป็นเมืองหลวงของทวารวดี[35] ก็คงมีชื่อเฉพาะของรัฐหรือเมืองของตนว่า **"ลวปุระ"** เพราะได้พบเหรียญเงินมีจารึกอักษรปัลลวะระบุชื่อดังกล่าวที่เมืองอู่ทอง[36] ตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ก็กล่าวถึงการเชิญพระนางจามเทวี (หรือจัมมเทวี) จาก "เมืองลวปุระ" ให้ขึ้นไปครองเมืองหริปุญชัย (ลำพูน) เมื่อ พ.ศ. 1206[37] ซึ่งต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ 16 เมืองลพบุรีก็ยังใช้ชื่อคล้ายเดิมว่า "โลฺว" ดังปรากฏในจารึกศาลเจ้า ภาษาเขมร หลักที่ 21[38] ดังนั้นลวปุระหรือละโว้จึงมีชื่อและบทบาทของตนเองโดยเฉพาะในสมัยทวารวดี

นอกจากนี้ยังได้พบคำว่า "ทวารวดี" ในข้อความว่า *"พระเทวี (มเหสี) ของเจ้าแห่งทวารวดีทรงบัญชาให้พระธิดาสร้างพระรูปของพระตถาคตนี้ไว้"* ปรากฏอยู่ในจารึกที่ฐานพระพุทธรูปศิลปะทวารวดีจากวัดจันทึก อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเป็นจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต กำหนดอายุจากแบบอักษรได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12[39] แต่เราก็ไม่อาจนำจารึกหลักนี้มาใช้แปลความได้ว่า บริเวณอำเภอปากช่องจะนับเนื่องอยู่ในขอบเขตการปกครองของรัฐทวารวดี เพราะยังไม่พบเหรียญเงินมีจารึกศรีทวารวดีฯ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทว่าจารึกหลักนี้ก็แสดงให้เห็นถึงการแพร่หลายของวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาจากทวารวดีในภาคกลางฝั่งตะวันตกไปยังภูมิภาคอีสานใต้ และนักวิชาการบางท่านเคยตั้งข้อสันนิษฐานด้วยว่า อาจมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกันระหว่างกษัตริย์หรือชนชั้นสูงของทวารวดีกับผู้ปกครองในพื้นที่ใกล้เคียงกับที่พบจารึกวัดจันทึก เช่นเมืองโบราณเสมา อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมาก็เป็นได้[40]

จารึกสมัยทวารวดี

จารึกสมัยทวารวดีส่วนใหญ่เป็นจารึกอักษรปัลลวะ (อักษรของอินเดียภาคใต้) และอักษรหลังปัลลวะ (พัฒนามาจากอักษรปัลลวะ) มีภาษาที่มาจากประเทศอินเดียคือ ภาษาบาลี ซึ่งใช้จารึกหลักธรรมพุทธศาสนานิกายหีนยานหรือเถรวาท และมีจารึกภาษาสันสกฤตอยู่บ้างโดยใช้กับเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์หรือศาสนาพราหมณ์ แต่ยังไม่พบจารึกที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนานิกายมหายานเลย[41]

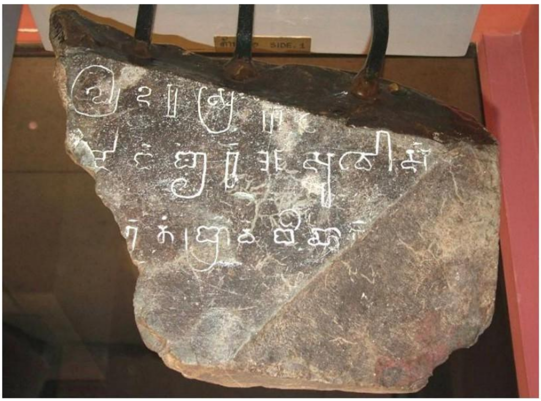
จารึกสมัยทวารวดีปรากฏทั้งบนเหรียญเงิน พระพุทธรูป พระพิมพ์ (ภาพที่ 5) ธรรมจักร สถูปจำลอง แผ่นอิฐ แท่งหิน ผนังถ้ำ ฯลฯ ส่วนมากพบในเขตภาคกลาง ได้แก่ นครปฐม สุพรรณบุรี ราชบุรี ลพบุรี ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ และนครจำปาศรี จังหวัดมหาสารคาม

ภาพที่ 5 จารึกคาถาเย ธมฺมาฯ ภาษาบาลี ด้านหลังพระพิมพ์ดินเผาศิลปะทวารวดี
พบที่เมืองอู่ทอง จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง

เนื้อหาที่ปรากฏในจารึกสมัยทวารวดีโดยมากคือ หลักธรรมทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะ **“คาถา เย ธมฺมา”** ซึ่งคาถานี้นิยมอยู่ในประเทศอินเดียสมัยหลังคุปตะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 11-12) โดยเชื่อว่าเป็นแก่นพุทธธรรม นิยมจารลงบนวัสดุต่างๆ แล้วบรรจุไว้ในพระพุทธรูป สถูป เพราะสำคัญเทียบเท่าพระอัฐิธาตุของพระพุทธเจ้า[42]

ส่วนข้อความอื่นๆ ที่พบในจารึกสมัยทวารวดี ได้แก่ ข้อความในพระไตรปิฎกภาษาบาลี เรื่องอริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปฺบาท เรื่องความหลุดพ้น พุทธอุทาน ข้อความสรรเสริญพระพุทธเจ้า พระนามอนาคตพุทธเจ้า นามพระอรหันต์ พุทธบิดา (พระเจ้าสุทโธทนะ) และข้อความเกี่ยวกับการทำบุญ ซึ่งภาษาที่ใช้ในจารึกอันเกี่ยวข้องกับการทำบุญ หรือการอุทิศสิ่งของต่างๆ ทางพุทธศาสนานั้นมักเป็นภาษามอญโบราณ (ภาพที่ 6)

ภาพที่ 6 จารึกวัดโพธิ์ร้าง เมืองนครปฐมโบราณ
อักษรปัลลวะ ภาษามอญโบราณ ราวพุทธศตวรรษที่ 12
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

จากการค้นพบจารึกภาษามอญโบราณ (เป็นภาษาพื้นเมือง) หลายหลักตามชุมชนและบ้านเมืองโบราณสมัยทวารวดี ทั้งในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้นักวิชาการในอดีตเสนอว่า ผู้คนพื้นเมืองทวารวดีส่วนใหญ่คงเป็นชาวมอญ[43] หรืออย่างน้อยบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงสมัยทวารวดีคงมีชาวมอญอาศัยอยู่แล้ว[44] และกลุ่มชนที่ใช้ภาษามอญโบราณก็คงเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้วย[45]

“ทวารวดี” กับ “รามัญยะ” และการล่มสลาย ?

มีข้อสังเกตว่าในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 15 ดินแดนแถบทวารวดีแต่เดิมนี้อาจได้รับการขนานนามว่า “รามัญยะ” เพราะจารึกปราสาทบึงเวียนในประเทศกัมพูชา (พ.ศ. 1489) ระบุว่า พระเจ้าราเชนทรวรมัน (ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1487–1511) ทรงมีชัยชนะในการทำสงครามเหนือจัมปา (ในเวียดนามปัจจุบัน) และ “รามัญยะ” เปรียบดั่งพระรามที่ทรงแผลงศรไปทางเบื้องขวาและเบื้องซ้าย[46]

ดูเหมือนว่า ไฮแรม วูดวาร์ด (Hiram Woodward) จะเป็นนักวิชาการเพียงไม่กี่ท่านที่ให้ความสำคัญกับข้อความในจารึกปราสาทบึงเวียน ซึ่งที่นี่เป็นพุทธสถานแห่งแรกในศิลปะขอมที่สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระรัตนตรัยมหายาน คือ พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และนางปรัชญาปารมิตา โดยพระพุทธรูปที่พบ ณ ปราสาทบึงเวียนนั้นเป็นพระพุทธรูปประทับยืน สูง 46 เซนติเมตร ซึ่งวูดวาร์ด กล่าวว่ามีพุทธลักษณะบางประการคล้ายกับพระพุทธรูปในศิลปะทวารวดีตอนปลาย[47]

ไฮแรม วูดวาร์ด ยังพบว่าบริเวณชายแดนภาคตะวันออกของประเทศไทยยังปรากฏจารึกของพระเจ้าราเชนทรวรมันอย่างน้อย 2 หลัก (K.957[48] และ K.999[49]) ทั้งยังได้พบทับหลังศิลปะขอมที่กำหนดอายุอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 15 มาจากอำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว

(จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ปราจีนบุรี) ทำให้วูดวาร์ดสันนิษฐานว่าบางทีหลักฐานจารึกและศิลปกรรมเหล่านี้อาจแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับข้อความในจารึกปราสาทบึงเวียนที่กล่าวถึงการมีชัยชนะเหนือรามัญยะของพระเจ้าราเชนทรวรมัน[50] ซึ่งในวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของเขาที่เผยแพร่มาก่อนใน พ.ศ. 2518 เรื่อง "การศึกษางานศิลปกรรมในภาคกลางของสยาม ระหว่าง พ.ศ. 1493–1893" เคยกล่าวไว้ด้วยว่าเหตุการณ์นี้อาจนำมาสู่การล่มสลายของทวารวดี[51] ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไปในบทที่ 6

สถาปัตยกรรมสมัยทวารวดี

หลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดีที่สำคัญประเภทหนึ่งคือสถาปัตยกรรม ซึ่งเราสามารถแบ่งงานสถาปัตยกรรมทวารวดีออกได้เป็น 3 กลุ่มหลัก คือ

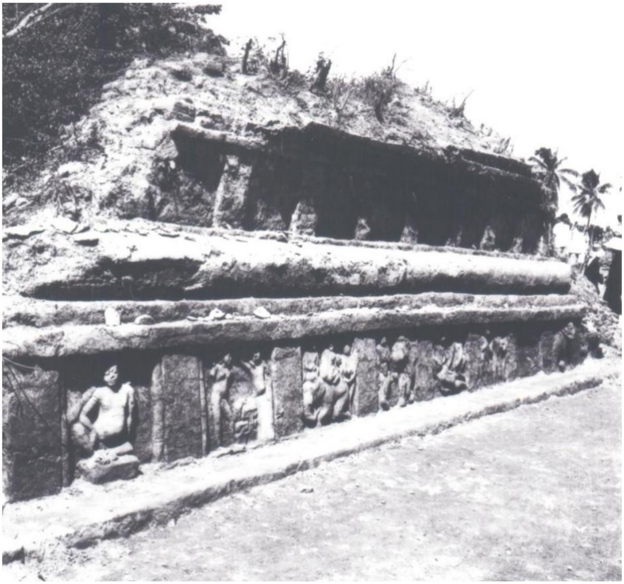
1. ศาสนสถานกลางแจ้ง ได้แก่ เจดีย์ วิหารหรือโบสถ์ มณฑป และเทวาลัย
2. ถ้ำศาสนสถาน
3. สิ่งก่อสร้างสาธารณูปโภค (เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำ)

วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างหลักคือ อิฐ อิฐสมัยทวารวดีมีขนาดใหญ่ มักมีความยาวเป็น 2 เท่าของความกว้าง[52] โดยทั่วไปแล้วมักผสมแกลบข้าว[53] การเผาทำได้ไม่ดีนัก ผิวชั้นนอกเท่านั้นที่สุกเป็นสีแดงหรือเหลืองปนแดง แต่เนื้อในยังเป็นสีดำและเป็นถ่านอยู่ การเรียงอิฐใช้ดินสอ ซึ่งเป็นดินเหนียวผสมน้ำอ้อย ชั้นของสอดินนี้บางมาก การเรียงอิฐทำอย่างเป็นระเบียบเฉพาะด้านนอก ภายในกลับทำอย่างง่าย ๆ คือใช้อิฐที่เผาไม่ดีหรือนำอิฐจากที่อื่นมาใช้และวางไม่เป็นระเบียบ จากคุณภาพของอิฐและเทคนิคในการก่อสร้างดังกล่าวมา ทำให้ศาสนสถานอยู่ในสภาพทรุดโทรมปรักหักพังเหลือเพียงส่วนฐาน

นอกจากอิฐแล้วก็ยังมีวัสดุอื่นๆ คือ ศิลาแลง ซึ่งมักใช้ก่อเป็นส่วนฐานอาคาร หรือบางครั้งใช้ทำเป็นส่วนยอดของเจดีย์ เช่นที่เมืองศรีมโหสถซึ่งจะใช้ศิลาแลงเป็นวัสดุหลักในการก่อสร้าง สำหรับการประดับตกแต่งอาคารศาสนสถานนิยมใช้ดินเผาและปูนปั้น เพราะเมื่อใช้อิฐและศิลาแลงในการก่อสร้างซึ่งสลักได้ยาก จึงตกแต่งศาสนสถานด้วยประติมากรรมดินเผาหรือปูนปั้น ภาพที่พบมากคือชาดกเล่าเรื่องในพุทธศาสนา และรูปคณะ (หรือคนแคระ) ที่ประดับภายในช่องสี่เหลี่ยมตรงส่วนฐาน

ศาสนสถานกลางแจ้งที่สำคัญๆ ในสมัยทวารวดี ได้แก่ พระประโทณเจดีย์ จุลประโทณเจดีย์ (ภาพที่ 7) วัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม วัดโขลง เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี เจดีย์ทุ่งเศรษฐี จังหวัดเพชรบุรี เขาคลังนอกและเขาคลังใน เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ (ภาพที่ 8) ซึ่งทั้งหมดนี้สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนา โดยมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของเจดีย์ศิลปะทวารวดีคือ เจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกเก็จหรือย่อมุม (ภาพที่ 9) ทว่าเราก็ได้พบร่องรอยเทวสถานหรือเทวาลัยของศาสนาพราหมณ์อยู่ด้วย เช่นที่เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และเมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี

ส่วนถ้ำศาสนสถานสมัยทวารวดีจะไม่มีการดัดแปลงโครงสร้างของถ้ำหรือขุดขึ้นตามแบบอินเดีย[54] แต่เป็นเพียงการแกะสลักหรือปั้นปูนเป็นภาพทางพุทธศาสนาลงไปบนผนังถ้ำหินปูนธรรมชาติ ได้แก่ ถ้ำพระโพธิสัตว์ จังหวัดสระบุรี ถ้ำเขาถมอรัตน์ จังหวัดเพชรบูรณ์ กลุ่มถ้ำแถบเทือกเขางู จังหวัดราชบุรี ถ้ำยายจูงหลาน จังหวัดเพชรบุรี รวมทั้งภาพสลักพระพุทธรูปตามเพิงผาหินทรายในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น ภูพระ จังหวัดชัยภูมิ ภูเวียง จังหวัดขอนแก่น ภูปอ จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยถ้ำและเพิงผาเหล่านี้คงใช้สำหรับภิกษุที่อาศัยอยู่นอกเขตเมือง

ภาพที่ 7 ภาพถ่ายเก่าเจดีย์จุลประโทน จ.นครปฐม
(ที่มา: พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์)

ภาพที่ 8 โบราณสถานเขาคลังนอก เมืองศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์

ภาพที่ 9 โบราณสถานหมายเลข 11 เมืองอู่ทอง จ.สุพรรณบุรี

โบราณสถานสมัยทวารวดีประเภทสุดท้ายคือ สิ่งก่อสร้างสาธารณูปโภค โดยเฉพาะที่ทำขึ้นเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการจัดการน้ำที่สำคัญที่สุดคือ โบราณสถานคอกช้างดินและแนวเขื่อนโบราณที่เมืองอู่ทอง[55] นอกจากนี้ยังได้พบบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์คือสระแก้วที่อยู่นอกเมืองศรีมโหสถ และบ่อน้ำรูปวงกลมซึ่งตัดลงไปในพื้นศิลาแลงธรรมชาติที่บ้านหัวซา อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี บริเวณเดียวกันนี้ยังได้พบแนวคันดินโบราณที่เรียกว่า "ถนนพระรถ" ซึ่งสันนิษฐานว่าคงทำขึ้นเพื่อบังคับน้ำอีกด้วย

ประติมากรรมสมัยทวารวดี

งานประติมากรรมสมัยทวารวดีแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภทหลักๆ ได้แก่

1. ประติมากรรมที่เกี่ยวเนื่องในศาสนา

มีทั้งพุทธปฏิมาที่ทำจากหิน (ส่วนมากเป็นหินทรายสีเขียว) และโลหะ ส่วนใหญ่เป็นงานในพุทธศาสนาลัทธิหีนยานหรือเถรวาท แต่ก็มีรูปพระโพธิสัตว์ของพุทธศาสนานิกายมหายาน และพบเทวรูปของศาสนาพราหมณ์อยู่ด้วย โดยต้นแบบสำคัญอยู่ที่ศิลปะอินเดีย (ศิลปะอมราวดี คุปตะ หลังคุปตะ และปาละ) และยังเกี่ยวข้องกับศิลปะอื่นๆ ทั้งศรีวิชัยและเขมรโบราณด้วย

สำหรับพระพุทธรูปศิลปะทวารวดีอย่างแท้จริงนั้นมีพุทธลักษณะเฉพาะคือ หากประทับนั่งจะขัดสมาธิราบแบบหลวมๆ แต่ก็มีที่ประทับนั่งห้อยพระบาท รวมทั้งมีพระพุทธรูปนาคปรก และพระพุทธรูปนอนด้วย แต่ส่วนใหญ่แล้วพระพุทธรูปทวารวดีมักประทับยืนตรง ขอบจีวรตกลงมาเท่ากันทั้ง 2 ข้าง นิยมแสดงวิตรรกะมุทรา (ปางแสดงธรรม) ทั้ง 2 พระหัตถ์ และพระพักตร์มักมีพระเนตรโปน พระขนงต่อกันเป็นปีกกา พระนาสิกแบน และพระโอษฐ์หนา[56] (ภาพที่ 10)

ภาพที่ 10 พระพุทธรูปสำริด ศิลปะทวารวดี พบที่เมืองอู่ทอง
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง

ส่วนประติมากรรมพระพุทธรูปประทับเหนือพนัสบดี[57] (ภาพที่ 11) และธรรมจักร[58] (ภาพที่ 12) ถือเป็นโบราณวัตถุประเภทเด่นที่แสดงให้เห็นถึงการแพร่หลายของวัฒนธรรมทวารวดีไปยังดินแดนต่างๆ พระพุทธรูปประทับเหนือพนัสบดี (บางรูปประทับเหนือพระสูรยะหรือสุริยะ) อันเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะทวารวดีเพราะไม่เคยปรากฏในศิลปะอื่นเลยนั้นเกือบทั้งหมดพบในภาคกลาง แต่ก็ได้พบที่ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา และเมืองเก่าสุโขทัย ขณะที่ธรรมจักรพบมากที่สุดที่เมืองนครปฐมโบราณ และยังได้พบที่เมืองเสมา เมืองหริภุญไชย และพบทางภาคใต้ที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช และเมืองยะรัง จังหวัดปัตตานี

ภาพที่ 11 พระพุทธรูปประทับเหนือพระสูรยะ ศิลปะทวารวดี พบในจังหวัดนครปฐม จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ 12 ศิลาธรรมจักร ศิลปะทวารวดี พบในจังหวัดนครปฐม
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

นอกจากนี้ชาวทวารวดียังนิยมสร้างพระพิมพ์ดินเผาที่มีหลายรูปแบบ เช่น พระพิมพ์ซุ้มพุทธคยา พระพิมพ์ปางแสดงมหาปาฏิหาริย์ เป็นต้น ประติมากรรมอีกประเภทคือ ใบเสมาหินที่สลักลวดลายรวมทั้งภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติและชาดกทางพุทธศาสนา ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ[59]

2. ประติมากรรมอื่นๆ และเครื่องใช้สอยต่างๆ

จากการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีตามชุมชนหรือบ้านเมืองสมัยทวารวดี ทำให้ได้พบโบราณวัตถุจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น ตุ๊กตาดินเผา (ที่น่าสนใจคือรูปคนหรือผู้ชายจูงลิง)[60] (ภาพที่ 13) ตราประทับหรือตราดินเผา[61] (ภาพที่ 14) เหรียญโลหะ แวที่ใช้สำหรับปั่นด้าย[62] เบี้ยดินเผาที่อาจเป็นอุปกรณ์ในการละเล่น[63] หินบด เครื่องมือโลหะ รวมทั้งเครื่องประดับ เช่น ต่างหูโลหะ และลูกปัด ซึ่งมีทั้งลูกปัดดินเผา ลูกปัดหินกึ่งมีค่า (semi-precious stone bead) และที่พบมากที่สุดคือ ลูกปัดแก้วสีเดียว (monochrome glass bead) (ภาพที่ 15)

หลักฐานข้างต้นนี้สามารถใช้ในการศึกษาสภาพวิถีชีวิตและสังคมของชาวทวารวดีได้เป็นอย่างดี โดยมีทั้งหลักฐานที่ชาวทวารวดีทำสืบทอดมาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่นการทำเครื่องมือโลหะและแว รวมถึงหลักฐานที่ได้รับแบบอย่างจากวัฒนธรรมอินเดีย เช่นการใช้ตราประทับและเหรียญโลหะ แต่ประติมากรรมบางประเภทคือตุ๊กตาดินเผารูปคนจูงลิงก็เป็นเอกลักษณ์ของทวารวดีอย่างแท้จริง

ภาพที่ 13 ประติมากรรมดินเผารูปคนจูงลิง และรูปผู้หญิง (เบื้องหลัง)
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง

ภาพที่ 14 ตราดินเผารูปเรือสำเภา พบที่เมืองนครปฐม
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ 15 ลูกปัดแก้วสีเดียว จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง

3. ภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี

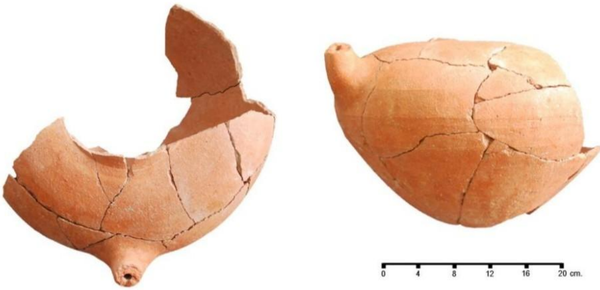
ภาชนะพื้นเมืองสมัยทวารวดีเป็นภาชนะเนื้อดินธรรมดา (earthenware) ไม่มีการเคลือบด้วยน้ำยา มีเพียงการทาน้ำดินหรือเขียนสี มีทั้งการขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน (wheel throwing) และขึ้นรูปด้วยมืออิสระ มีกรรมวิธีเผาด้วยเตากลางแจ้ง โดยวางภาชนะบนลานดินแล้วใช้กองไฟสุม ซึ่งไม่สามารถควบคุมอุณหภูมิได้ เนื้อภาชนะจึงสุกไม่เท่ากัน โดยเนื้อดินที่ใช้ก็สามารถหาได้ในท้องถิ่นเอง ทั้งนี้สามารถแบ่งภาชนะดินเผาทวารวดีได้เป็น 2 ประเภทหลักตามหน้าที่การใช้งาน[64] คือ

ภาชนะที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ชาม อ่าง หม้อก้นกลม และโดยเฉพาะหม้อมีสัน (carinated pot) ซึ่งพบมากที่สุดจากการขุดค้นทางโบราณคดี (ภาพที่ 16) การตกแต่งที่พบเป็นรูปแบบง่ายๆ เช่น ลายเชือกทาบ ลายขูดขีด ลายกดด้วยนิ้วมือหรือเปลือกหอย ลายประทับหรือลายจักสาน โดยรูปแบบและเทคนิคการตกแต่งของภาชนะกลุ่มนี้ก็ปรากฏมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์และทำสืบเนื่องมาในสมัยทวารวดี ปกติแล้วเนื้อดินของภาชนะในกลุ่มนี้จะไม่ละเอียดมีคุณภาพไม่ดีเท่าที่ควร

ภาพที่ 16 หม้อมีสัน พบจากการขุดค้นที่บ้านเนินพลับพลา เมืองอู่ทอง

ภาชนะที่ใช้ในกิจพิธี เช่น ตะคันหรือถ้วยขนาดเล็กไว้จุดไฟต่างตะเกียง ถ้วยมีพวย (ตะเกียง) คนโท หม้อมีพวย (กุณฑี - kendi) (ภาพที่ 17) หม้อพรมน้ำ (กุณฑิกะ - kundika) ซึ่งชาวทวารวดีได้รับต้นแบบมาจากภาชนะของอินเดีย ทั้งยังรับเอารูปแบบการตกแต่งพื้นผิวด้วยการกดประทับ (stamped technique) ลวดลายมงคลภายในกรอบสี่เหลี่ยม เช่น ลายช้าง สิงห์ หงส์ คนขี่ม้า ลายก้านขด ลายดอกไม้ ซึ่งเป็นเทคนิคแบบอินเดียสมัยคุปตะ-หลังคุปตะมาประยุกต์ใช้ด้วย และถือเป็นรูปแบบการตกแต่งที่โดดเด่นที่สุดของภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี[65] หรือจัดเป็นคุณลักษณะพิเศษ (diagnostic attribute) ที่สามารถใช้กำหนดอายุสมัยแหล่งโบราณคดีหรือชั้นวัฒนธรรม (cultural layer) ได้เมื่อพบจากการขุดค้น

ภาพที่ 17 ชิ้นส่วนหม้อมีพวย (กุณฑี)
พบจากการขุดค้นที่เมืองนครปฐมโบราณ

นอกจากภาชนะดินเผาแบบพื้นเมืองทวารวดีแล้ว ในการขุดค้นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดียังได้พบเศษชิ้นส่วนภาชนะดินเผาหรือเครื่องถ้วยที่มาจากต่างถิ่นด้วย ทั้งเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถังและเครื่องถ้วยจากภูมิภาคตะวันออกกลาง ดังจะได้กล่าวถึงในบทที่ 5

สรุปลักษณะพื้นฐานของวัฒนธรรมสมัยทวารวดี

"ทวารวดี" เป็นวัฒนธรรมที่เจริญขึ้นบนดินแดนประเทศไทยในปัจจุบัน ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 12–16 โดยมีพื้นฐานมาจากวัฒนธรรมในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย (ยุคเหล็ก) และสมัยหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์ (proto-historic period) แล้วได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมอินเดียที่เข้ามามีบทบาทอย่างมากในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพวิถีชีวิตของผู้คนดั้งเดิมไป โดยเฉพาะในการยอมรับนับถือศาสนา ซึ่งมีทั้งพุทธศาสนาหีนยานหรือเถรวาทที่เป็นหลักยึดถือของชาวทวารวดีโดยทั่วไป และศาสนาพราหมณ์ที่ปรากฏในราชสำนักกษัตริย์ ซึ่งการปกครองระบอบกษัตริย์นั้นก็คงจะปรับปรุงมาจากต้นแบบคืออินเดียนั่นเอง

หลักฐานของวัฒนธรรมทวารวดีที่หลงเหลือให้ศึกษามีทั้งร่องรอยของชุมชนหรือเมืองโบราณ จารึก โบราณสถาน และโบราณวัตถุ แม้ว่าปัจจุบันจะยังไม่อาจระบุได้อย่างแน่ชัดว่าชาวทวารวดีเป็นใครหรือเชื้อชาติใด แต่วัฒนธรรมนี้คงผูกพันกับกลุ่มคนพื้นเมืองที่ใช้ภาษามอญโบราณ โดยเชื่อว่ามีศูนย์กลางทางวัฒนธรรมอยู่ในเขตภาคกลางฝั่งตะวันตกของประเทศไทยในปัจจุบัน ก่อนจะแพร่หลายไปอย่างกว้างขวางสู่ภูมิภาคต่างๆ ซึ่งมีบ้านเมืองโบราณตั้งถิ่นฐานอยู่ตามที่ราบลุ่มแม่น้ำสำคัญๆ หลายแห่ง

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันยังไม่มีหลักฐานว่าบ้านเมืองตามภูมิภาคต่างๆ ที่ปรากฏร่องรอยของวัฒนธรรมทวารวดีนี้อยู่ภายใต้ระบบการปกครองของอาณาจักรหรือรัฐที่มีศูนย์อำนาจเดียว เพราะพบว่าแต่ละภูมิภาคก็มีความหลากหลายหรือมีเอกลักษณ์เฉพาะทางวัฒนธรรมของตนเอง **ดังนั้นการแพร่หลายของวัฒนธรรมทวารวดีคงเกิดขึ้นจากการเผยแผ่พุทธศาสนา ตลอดจนการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนเป็นสำคัญ**

เชิงอรรถบทที่ 1

[1] ดูการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ที่ใช้ในการศึกษาโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะของประเทศไทยได้ใน หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539) ; มยุรี วีระประเสริฐ, " หลักฐานทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางโบราณคดีในประเทศไทย," ใน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือครูสังคมศึกษา (กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), 14.

[2] คือในรัชกาลของจักรพรรดิถังไท่จง ซึ่งจะได้กล่าวถึงในบทที่ 3

[3] ผู้เขียนยึดตามฉบับพิมพ์ของ แซมมวล บีล และคำแปลของมานิต วัลลิโภดม

[4] คือ "ศรีเกษตร" ในประเทศเมียนมา

[5] ยังไม่ทราบตำแหน่งชัดเจน แซมมวล บีล สันนิษฐานว่าคือ พะโค หรือรัฐมอญทางตอนใต้ของประเทศเมียนมา

[6] คือ "อีศานปุระ" หรือ "เจนละ" ในประเทศกัมพูชา

[7] คือ "มหาจามปา" หรือ "จัมปา" ในประเทศเวียดนาม

[8] Samuel Beal, Siyuki: Buddhist records of the Western world, translated from the Chinese of Hiuen Tsiang (A.D.629) (Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1969), 200 ; มานิต วัลลิโภดม, "ทวารวดีอยู่ที่ไหน ," ศิลปากร 16, 2 (2515): 53–54.

[9] หรืออ่านว่า "ตั้วหลัวปัวตี่" (Duo-luo-bo-di) ตามการถ่ายทอดเสียงในปัจจุบัน

[10] Beal, Siyuki: Buddhist records of the Western world, translated from the Chinese of Hiuen Tsiang (A.D.629), 200.

[11] Phasook Indrawooth, "Recent Research on Dvaravati Cultural Workshop Sites in Petchaburi Province, Central Thailand," in Interpreting Southeast Asia's Past : monument, image and text, eds. by Elizabeth A.

Bacus, Ian C. Glover and Peter D. Sharrock (Singapore: NUS Press, 2008), 306.

[12] พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, "เมืองร้อยเอ็ด (ประตู) หรือทวารวดี," ศิลปวัฒนธรรม 15, 7 (2537): 170–171.

[13] ธิดา สาระยา, (ศรี)ทวารวดี: ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2532), 36.

[14] I-Tsing, A Record of the Buddhist Religion as practised in India and the Malay Archipelago (A.D.671–695), translated by J.Takakusu (Delhi: Munshiram Monoharlal, 1966), 9–10 ; มานิต วัลลิโภดม, "ทวารวดีอยู่ที่ไหน," ศิลปากร: 54.

[15] มีคำอธิบายหนึ่งปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร ฉบับพิมพ์ ร.ศ.120 (พ.ศ. 2444) ความว่า *"แลให้ขนานนามพระนคร อันจะสร้างใหม่เอานามพระนครเดิมเปนนามต้น ว่ากรุงเทพมหานคร นามหนึ่งชื่อ บวรทวาราวดี เหตุ์มีน้ำล้อมรอบดุจเมืองทวาราวดีแต่ก่อน นามหนึ่งชื่อศรีอยุทธยา เหตุ์เอานามเมืองสมเด็จพระรามนารายน์อวตารมาประกอบเข้าทั้ง 3 นามประมวญเข้าด้วยกันจึงเรียกชื่อ กรุงเทพมหานครบวรทวาราวดีศรีอยุทธยามหาดิลกภพนพรัตน์ราชธานีบูรีรมย์อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน"* ดูใน กรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการ, พระราชพงศาวดาร เล่ม 1 ฉบับพิมพ์ ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444), พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550. สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ร่วมกับกระทรวงวัฒนธรรม จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธันวาคม 2550), 17–18.

[16] ยอช เซเดส์, ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ 2 จารึกกรุงทวารวดี เมืองละโว้ แลเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472. สมเด็จกรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ โปรดให้พิมพ์ในงานฉลองพระชนมายุเสมอกับสมเด็จพระชนกชนนี พระพุทธศก 2472), 4.

[17] เรื่องเดียวกัน, 2–4.

[18] J.J. Boeles, "The King of Sri Dvāravatī and his Regalia," Journal of the Siam Society LII, II (1964): 100–102.

[19] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2549), 26.

[20] จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, "จารึกสมัยทวารวดีและจารึกร่วมสมัย: มุมมองใหม่," ใน รวมบทคัดย่อโครงการประชุมวิชาการทางด้านโบราณคดี พิพิธภัณฑ์ศึกษา และการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม เรื่อง "งานโบราณคดีใต้ร่มพระบารมีปกเกล้า" เฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธันวาคม 2550 (กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 3.

[21] Boeles, "The King of Sri Dvāravatī and his Regalia," Journal of the Siam Society: 102.

[22] Ibid.: 100–102.

[23] Ibid.: 102.

[24] Jean Boisselier, "Travaux de la mission archéologique Française en Thailande (juillet–novembre 1966)," Arts Asiatiques 25 (1972): fig. 85, a–b ; อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, โบราณคดีเมืองอู่ทอง (นนทบุรี: โรงพิมพ์สหมิตรพริ้นติ้ง, 2545), 124.

[25] ภาควิชาโบราณคดี, การขุดค้นและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี (กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 4.

[26] กรมศิลปากร, ราชบุรี (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ จำกัด, 2534), 84.

[27] จารึก วิไลแก้ว, โบราณคดีเมืองอู่ตะเภา (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ จำกัด, 2534), 8.

[28] ธิดา สาระยา, (ศรี) ทวารวดี: ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ (อ้างแล้ว) ; ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542) ; ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี: วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547).

[29] Wang Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society 31, 2 (1958): 93–94 ; Paul Wheatley, The Golden Khersonese, reprinted of the 1961 ed. (Kualar Lumpur: University of Malaya Press, 1973), 50, 56 ; Tatsuro Yamamoto, "East Asian Historical Sources for Dvaravati Studies," In Proceeding Seventh IAHA Conference (Bangkok: Chulalongkorn University Press, 1979): Vol. II, 1139–1143 ; O.W.Wolters, Early Indonesian Commerce: A study of the origins of Srivijaya (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1967), 234, 344; George Cœdès, The Indianized States of Southeast Asia, translated by Sue Brown Cowing (Honololo: University of Hawaii Press, 1968), 76, 292 ; Edward H. Schafer, The Golden Peaches of Samarkand: A Study of T'ang Exotics (California: University of California Press, 1985), 237 ; Hiram Woodward, The Art and Architecture in Thailand from Prehistoric Times through the Thirteenth Century, 2nd edition (Leiden: Boston: Brill, 2005), 51 ; Geoff Wade, "Beyond the Southern Borders: Southeast Asia in Chinese Texts to the Ninth Century," in Lost Kingdom: Hindu-Buddhist Sculpture of Early Southeast Asia, ed. by John Guy (Bangkok: River Books, 2014), 27.

[30] ชอง บวสเซอลีเย่, "ข้อคิดบางประการเกี่ยวกับศิลปะทวารวดี," เมืองโบราณ, หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปล, 16, 1 (2533): 135.

[31] ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน, เมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลางประเทศไทย: การศึกษาตำแหน่งที่ตั้งและภูมิศาสตร์

สัมพัทธ์ (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), 45–51.

[32] Trongjai Hutangkura, "Pollen Analysis of the Holocence Sedimentary Sequence from the Lower Central Plain of Thailand and Its Implications for Understanding Paleo-environmental and Phytogeographical Changes," Doctoral Dissertation (Nice: University of Nice-Sophia Antipolis, 2012). [Unpublished] ; ตรงใจ หุตางกูร, "การตีความใหม่เรื่องขอบเขตแนวชายฝั่งทะเลโบราณสมัยทวารวดีบนที่ราบภาคกลางตอนล่าง" ดำรงวิชาการ 13, 1 (มกราคม–มิถุนายน 2557): 11–44.

[33] จอง บัวเซอลีเย่, "ศิลปะทวารวดี ตอนที่ 1," ศิลปากร, หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปล, 11,5 (มกราคม, 2511): 46.

[34] Hiram Woodward, The Art and Architecture in Thailand from Prehistoric Times through the Thirteenth Century, 2nd edition (Leiden: Boston: Brill, 2005), 51–52.

[35] พิริยะ ไกรฤกษ์, "แนวคิดใหม่เกี่ยวกับเมืองนครปฐมก่อนพุทธศตวรรษที่ 19," ใน รายงานการสัมมนาการวิจารณ์ศิลปะ (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย, 2524. รายงานประกอบการสัมมนาการวิจารณ์ศิลปะ ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์ 8-13 พ.ค. 2523), 122 ; มานิต วัลลิโภดม, "ทวารวดีอยู่ที่ไหน," ศิลปากร: 110 ; ศรีศักร วัลลิโภดม, ค้นหาอดีตของเมืองโบราณ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2538), 43.

[36] J.J.Boeles, "A note on the ancient city called Lavapura," Journal of the Siam Society LV, I (January 1967): 113–115 ; ชอง บวสเซอลีเย่, "ข้อคิดบางประการเกี่ยวกับศิลปะทวารวดี," เมืองโบราณ: 135 ; หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), 4 ; Woodward, The Art and Architecture in Thailand from Prehistoric Times through the Thirteenth Century, 52.

[37] พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แสง มนวิทูร แปล, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540), 265.

[38] ยอช เซเดส์, ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ 2 จารึกกรุงทวารวดี เมืองละโว้ แลเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย, 31-33.

[39] รูปอักษรคล้ายกับจารึกสมัยทวารวดีบางหลักที่พบในภาคกลาง ดูใน กรรณิการ์ วิมลเกษม, "ชื่อ "ทวารวดี" ในจารึกวัดจันทึก," ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาเรื่องความก้าวหน้าในการศึกษาโบราณคดีและเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี (สุพรรณบุรี: สำนักงานศิลปากรที่ 2, 2546), 61–62.

[40] Peter Skilling, "Dvavarati: Recent Revelations and Research," ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาเรื่องความก้าวหน้าในการศึกษาโบราณคดีและเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี, 101.

[41] Nandana Chutiwongs, The Iconography of Avalokitesvara in Mainland Southeast Asia (Bangkok: [s.n.], 1984), 213.

[42] ผาสุข อินทราวุธ, สุวรรณภูมิจากหลักฐานทางโบราณคดี (กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 170.

[43] Paul Pelliot, "Deux itineraires de Chine en Inde : a la fin du VIII siecle," Bulletin de l'École française d'Extrème-Orient IV,1-2 (Janvier–Juin, 1904): 231 ; Pierre Dupont, L'archéologie môone de Dvāravatī (Paris: Publications de l'École française d'Extrême-Orient, 1959).

[44] ยอช เซเดส์, ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ 2 จารึกกรุงทวารวดี เมืองละโว้ แลเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย, 4.

[45] กรรณิการ์ วิมลเกษม, "จารึกภาษามอญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: กรณีศึกษาเชิงอักขร วิทยา," ใน ดินแดนไทยจากยุคประวัติศาสตร์ตอนต้นจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 15 การประชุมทางวิชาการระดับชาติ ฝรั่งเศส–ไทย ครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531), 257.

[46] George Cœdès, Inscriptions du Cambodge Tome.V (Paris: E.De Boccard, 1953), 101.

[47] Woodward, The Art and Architecture in Thailand from Prehistoric Times through the Thirteenth Century, 138 ; Jean Boisselier, La statuaire khmère et son evolution (Saigon: École française d'Extrême-Orient, 1955): Planches, pl.91.

[48] จารึกบ้านพังพวย อำเภอตาพระยา (เดิมคืออำเภออรัญประเทศ) จังหวัดสระแก้ว ระบุศักราชตรงกับ พ.ศ. 1484 คือก่อนที่พระเจ้าราเชนทรวรมันจะขึ้นครองราชย์ 3 ปี แต่จารึกอีกหลักหนึ่งคือ K.958 ก็กล่าวในทำนองว่า พระองค์ทรงเป็นผู้ดูแลศาสนสถานของไศวนิกายมาก่อนจะขึ้นครองราชย์ ดูใน Woodward, The Art and Architecture in Thailand from Prehistoric Times through the Thirteenth Century, 140–141.

[49] จารึกวัดมะกอก ตำบลทัพเสด็จ (เดิมเรียกตำบลโคกแวง) อำเภอตาพระยา จังหวัดสระแก้ว อายุของจารึกอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16

[50] Woodward, The Art and Architecture in Thailand from Prehistoric Times through the Thirteenth Century, 140–141.

[51] Hiram Woodward, "Studies in the Art of Central Siam 950-1350 A.D.," (Ph.D. dissertation, Yale University, 1975), 26.

[52] จอง บัวเซอลีเย่, "ศิลปะทวารวดี ตอนที่ 1," ศิลปากร: 53.

[53] เรื่องเดียวกัน: 53.

[54] สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, "ความสัมพันธ์ไทย-อินเดีย: ศึกษาจากถ้ำศาสนสถานระยะแรกในประเทศไทย," ดำรงวิชาการ 6, 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม, 2550): 40–60.

[55] ภัทรพงษ์ เก่าเงิน, โบราณคดีคอกช้างดิน (กรุงเทพฯ: สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี, 2545).

[56] หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, 6.

[57] เผ่าทอง ทองเจือ, "พระพุทธรูปประทับเหนือวนัสปติที่พบในประเทศไทย," (สารนิพนธ์ศิลป ศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521) ; รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, "พระพุทธรูปประทับเหนือพนัสบดีในศิลปะทวารวดี," (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์ศิลปะ) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545).

[58] ธนิต อยู่โพธิ์, ธรรมจักร (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2508) ; ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดีธรรมจักร (กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551).

[59] ศรีศักร วัลลิโภดม, "เสมาหินอีสาน การสำรวจและศึกษาการสืบเนื่องของประเพณีปักหินตั้งในสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ," เมืองโบราณ 11,4 (ตุลาคม–ธันวาคม, 2528): 6-33.

[60] หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, "ตุ๊กตารูปคนจูงลิงในวัฒนธรรมมอญ," วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร (2529): 64–77.

[61] อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ, "การศึกษาความหมายและแบบของตราประทับสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอู่ทอง อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี," (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547).

[62] ธนิก เลิศชาญฤทธ์, "แว: อุปกรณ์ปั่นเส้นใยในอดีต," ความรู้คือประทีป 1 (2550): 26-29.

[63] ธนิก เลิศชาญฤทธ์, "เบี้ย ของเล่นหรือวัตถุอะไรกันแน่," ศิลปวัฒนธรรม 31, 1 (พฤศจิกายน 2552): 50-55.

[64] ผาสุข อินทราวุธ, ดรรชนีภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528).

[65] เรื่องเดียวกัน, 32.

"ได้พบของสำคัญในคราวนี้อย่างหนึ่ง คือ เงินเหรียญโบราณ พวกจีนขุดได้ทางคลองพระปโทน จีนพุกผู้ใหญ่บ้านนำมาให้ดูตราเปนทำนองปราสาทมีรูปปลาอยู่ใต้นั้น ด้านหนึ่งเปนอุณาโลมกับลายรูปอะไรไม่รู้อีกด้านหนึ่ง ไม่เคยเห็นเงินอย่างนี้มาแต่ก่อน"

(พระนิพนธ์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งเสด็จมาตรวจราชการที่มณฑลนครไชยศรี (นครปฐม) พ.ศ. 2441)[1]

บทที่ 2
ก้าวสู่ประเด็นเศรษฐกิจการค้าในสมัยทวารวดี

หากพิจารณาในแง่ขององค์รวมทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์งานศิลปกรรมทางศาสนาที่ปรากฏหลักฐานอยู่เป็นจำนวนมากในสมัยทวารวดี ย่อมมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมด้านอื่นๆ ด้วย ทั้งในแง่การเมืองการปกครอง และระบบเศรษฐกิจหรือการค้าขายแลกเปลี่ยน เพราะระบบเศรษฐกิจที่ดีของชุมชนหรือบ้านเมืองย่อมช่วยส่งเสริมอำนาจบารมีของสถาบันกษัตริย์ผู้คอยให้การอุปถัมภ์ค้ำชูศาสนา

อย่างไรก็ตาม จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่ามีเอกสารทางวิชาการที่กล่าวถึงลักษณะทางเศรษฐกิจหรือการค้าขายแลกเปลี่ยนในสมัยทวารวดีอยู่อย่างจำกัด โดยเอกสารสำคัญที่ให้ข้อมูลพร้อมทั้งเสนอแนะข้อคิดเห็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับเศรษฐกิจหรือการค้าขายแลกเปลี่ยนในสมัยทวารวดี มีดังต่อไปนี้

แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจการค้าในบทความเรื่อง "เครื่องรางของพ่อค้า"

ผาสุข อินทราวุธ นักโบราณคดีผู้เชี่ยวชาญเรื่องสมัยทวารวดีมากที่สุดท่านหนึ่ง เคยเสนอบทความขนาดสั้นเมื่อ พ.ศ. 2528 ในชื่อ "เครื่องรางของพ่อค้า"[2] โดยท่านให้ข้อมูลว่า ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 9–16 มีการติดต่อค้าขายกันโดยตรงระหว่างชาวอินเดียและชนพื้นเมืองทวารวดี ซึ่งน่าจะมีความเจริญถึงขีดสุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-16 เมืองท่าสำคัญได้แก่ อู่ทอง นครปฐม ซับจำปา จันเสน และเมืองบน (จังหวัดนครสวรรค์) โดยตามเมืองโบราณเหล่านี้ได้พบแผ่นดินเผารูปคช-ลักษมีและท้าวกุเวร (ชัมภล) อันเป็นสัญลักษณ์แห่งโชคลาภ ความอุดมสมบูรณ์ และความมั่งคั่งร่ำรวย จึงสันนิษฐานว่าแผ่นดินเผานี้เป็นเครื่องราง ซึ่งพ่อค้าชาวอินเดียนิยมนำรูปเทพีคช-ลักษมีและท้าวกุเวรติดตัวไปในการเดินทางค้าขาย

อย่างไรก็ดี ในอินเดียไม่มีการนำเทพและเทพีทั้งสององค์มารวมกันเป็นแผ่นเดียวกัน (อยู่คนละด้าน) แบบที่พบในวัฒนธรรมทวารวดี ทั้งยังมีข้อสังเกตที่น่าสนใจอีกว่า รูปเทพีคช-ลักษมีมีรูปแบบคล้ายกับศิลปะหลังคุปตะของอินเดีย และน่าจะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 14 อันสอดคล้องกับข้อเสนอที่ว่า **เมืองท่าในสมัยทวารวดีมีความรุ่งเรืองสูงสุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14–16** ดังนั้นประติมากรรมดังกล่าวคงเป็นเครื่องรางที่พ่อค้าทั้งชาวอินเดียและชาวพื้นเมืองใช้ติดตัวในการเดินทางค้าขายในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 14–15 หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย

แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจการค้าในหนังสือ *“(ศรี)ทวารวดี: ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ”*

ธิดา สาระยา นักประวัติศาสตร์ผู้คร่ำหวอดในการศึกษาประวัติศาสตร์ของรัฐโบราณในไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้พยายามใช้ข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีและหลักฐานเอกสารมาอธิบายความเคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์ของรัฐทวารวดี แนวคิดสำคัญเกี่ยวกับเศรษฐกิจการค้าที่ปรากฏขึ้นในงานชิ้นนี้สามารถแยกได้เป็น 2 กรณีหลัก คือ

1. กำเนิดของรัฐทวารวดีกับการค้าทางทะเลของโลกสมัยโบราณ[3]

ในกรณีนี้ ธิดา สาระยา เสนอว่า ชุมชนโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีการติดต่อสังสรรค์กันมาแล้วตั้งแต่ช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์และหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์ โดยมีอินเดีย จีน และเวียดนามอยู่ในเครือข่ายการค้าขายแลกเปลี่ยนนี้ด้วย โดยที่นโยบายการขยายตัวของจีนผนวกกับความสามารถในการเดินเรือของชนพื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้นำไปสู่การจัดตั้ง “เมืองท่าชายฝั่ง” ตรงจุดที่เป็นศูนย์กลางการคมนาคม ซึ่งเมืองท่าชายฝั่งที่สำคัญที่สุดในช่วงแรกเริ่มประวัติศาสตร์ราวพุทธศตวรรษที่ 6 ที่จีนบันทึกเอาไว้ก็คือ “ฟูนัน”

ในขณะที่ฟูนันซึ่งมีเมืองท่าสำคัญคือ ออกแก้ว ทางตอนใต้ของเวียดนาม คอยควบคุมเส้นทางบริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง เมืองอู่ทองที่จังหวัดสุพรรณบุรีก็เจริญขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 เพื่อควบคุมเส้นทางบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก และสองเมืองนี้ก็มีหลักฐานที่คล้ายกันอันแสดงให้เห็นถึงบทบาทด้านการค้ากับชุมชนโพ้นทะเล จนกระทั่งได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบการค้าโลก

ธิดา สาระยา มีความเห็นว่า เมืองท่าชายฝั่งทั้งฟูนัน (ออกแก้ว) และอู่ทองคงมีการติดต่อกับชุมชนหรือชนเผ่าต่างๆ ที่อยู่ตอนในแผ่นดิน ซึ่งคอยควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ อันเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การก่อตัวของรัฐ ซึ่งธิดาเข้าใจว่าเมืองอู่ทองก็คือ “จินหลิน” ในเอกสารจีน (หรือ “กิมหลิน”)[4] จนกระทั่งในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งจึงเกิดเมืองนครปฐมและเมืองคูบัวขึ้น พร้อมๆ กับที่ฟูนันลดบทบาทลงในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 11

จนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12–13 จึงมีศูนย์กลางการเดินเรือและการค้าทางทะเลแห่งใหม่เกิดขึ้นในทะเลชวา นั่นคือ “ศรีวิชัย” ทำให้เมืองนครปฐมซึ่งตั้งอยู่ติดกับชายฝั่งทะเลมากกว่าเมืองอู่ทองได้เจริญขึ้นมาแทนที่ และเมืองนครปฐมก็มีความรุ่งเรืองอย่างมากในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13–14 ขณะเดียวกันก็ได้เกิดเครือข่ายระหว่างเมืองนครปฐม คูบัว และอู่ทอง ซึ่งเป็นฐานทางด้านเกษตรกรรมและการค้าของรัฐทวารวดีที่ธิดากำหนดเรียกว่า “รัฐในลุ่มน้ำลำคลอง” (Riverine State)

กล่าวโดยสรุปคือ ธิดา สาระยา เสนอว่า **ระบบการค้าทางทะเลของโลกโบราณซึ่งก่อให้เกิดเมืองท่าชายฝั่ง คือ ฟูนัน (ออกแก้ว) และจินหลิน (อู่ทอง) เป็นปัจจัยที่นำไปสู่การก่อตัวของรัฐทวารวดี** เพื่อควบคุมและเชื่อมโยงเส้นทางการค้าทางทะเลจากภายนอกกับแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ (หรือผู้คน) ที่อยู่ภายในแผ่นดิน โดยมีเครือข่ายเมืองโบราณที่สำคัญที่สุดอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน-แม่กลองคือ อู่ทอง-นครปฐม-คูบัว

ดูเหมือนว่าแนวคิดของธิดา สาระยาได้ขยายมาจากผลการศึกษาเรื่อง "การก่อตัวของรัฐในลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลอง: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองนครปฐม ศึกษาจากหลักฐานทางโบราณคดี" ซึ่งตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2531[5] โดยท่านให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านนิเวศน์วิทยา (ecology) คือการเป็นเมืองในลุ่มน้ำลำคลอง และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นภายในภูมิภาค โดยเสนอว่านครปฐมเป็นเมืองที่ถูกจัดตั้งขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 เพื่อรองรับจำนวนประชากรที่มีเพิ่มมากขึ้น และสนับสนุนการขยายตัวทางการค้าที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกภูมิภาคหรือการค้าโพ้นทะเล[6]

2. ระบบเศรษฐกิจการค้าของรัฐทวารวดี

ธิดา สาระยา ให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับการปะทะสังสรรค์ระหว่างเมืองท่าชายฝั่งที่พัฒนาเป็นศูนย์กลางของรัฐทวารวดีโดยเฉพาะเมืองนครปฐมกับชุมชนที่ตั้งอยู่ตอนในแผ่นดิน หรือ "เมืองชายขอบ" ท่านมีความเห็นว่าการแพร่หลายของศิลปะทวารวดีที่ครอบคลุมอาณาบริเวณกว้างขวาง แสดงให้เห็นถึงการแลกเปลี่ยนผลิตผลทางเศรษฐกิจ อาทิเช่น สินค้าของป่ากับวัตถุสิ่งของในวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งนำไปสู่การแพร่หลายของวัฒนธรรมจากศูนย์กลางไปยังชุมชนต่างๆ ด้วย

ทั้งนี้ธิดา สาระยา เสนอว่า ระบบเศรษฐกิจของรัฐทวารวดีพึ่งพาการทำนาปลูกข้าว โดยอาศัย วัว ควาย และแรงงานคน ขณะเดียวกันการค้าขายแลกเปลี่ยนก็ยังคงมีบทบาทสำคัญอย่างมาก ดังความตอนหนึ่งว่า

> **"ทวารวดีเป็นรัฐที่เปิดออกสู่ทะเล**
> อยู่ในเส้นทางคมนาคมติดต่อกับภูมิภาคส่วนใน
> ของลุ่มน้ำเจ้าพระยาทุกด้าน นับว่าอยู่ในทำเล
> ได้เปรียบทางด้านเศรษฐกิจการค้า ได้กล่าว

> มาแล้วว่าชุมชนทวารวดีโดยทั่วไปต่างเป็นชุมชนเกษตรกรรม มีการผลิตพอเลี้ยงตัวเองได้อยู่ในที่ราบลุ่มน้ำลำคลอง เส้นทางคมนาคมทางน้ำติดต่อถึงกัน เห็นได้ชัดเจนจากผังเมืองโบราณนครปฐม ลักษณะเช่นนี้ทำให้เห็นว่า **การค้าเป็นเศรษฐกิจหลักของชาวทวารวดี ทั้งกิจการภายในและภายนอกติดต่อกับต่างประเทศ** นอกเหนือไปจากการทำนาในเขตที่ราบลุ่มน้ำลำคลอง เช่นเดียวกับเมืองโถวเหอ ซึ่งประชาชนทำการเพาะปลูก และการค้าทั้งยังส่งทูตไปเมืองจีนเพื่อเจริญไมตรีทางการค้า อันถือได้ว่าเป็นรูปแบบของการค้าต่างประเทศ”[7]

นอกจากนี้ ธิดา สาระยา ยังได้กล่าวถึงพ่อค้าในสมัยทวารวดีไว้ด้วยว่า เป็นชาวเมืองที่มีฐานะสูงกว่าชาวไร่ชาวนา เปรียบเสมือนตัวกลางในการเชื่อมโยงระหว่างชนชั้นปกครองกับชนชั้นที่อยู่ใต้ปกครอง โดยน่าจะมีทั้งพ่อค้าชาวอินเดียและชาวพื้นเมือง ซึ่งพ่อค้ายังมีบทบาทเป็นผู้ส่งผ่านวัฒนธรรมหรือวัตถุทางวัฒนธรรมใหม่ๆ ไปยังชุมชนต่างๆ อีกด้วย[8]

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ธิดา สาระยา ให้ความสำคัญกับปัจจัยภายนอก คือแรงขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจจากการค้าทางทะเล ซึ่งส่งผลกระทบต่อโครงสร้างภายในของชุมชนทวารวดีเอง โดยมีปัจจัยภายในก็คือการที่ชุมชนเหล่านั้นต่างมีความพร้อมด้วยสามารถควบคุมแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ และมีการติดต่อสังสรรค์กันมาก่อนหน้าสมัยทวารวดีแล้ว

ในบทสรุปของหนังสือ(ศรี)ทวารวดีฯ เล่มนี้ ธิดา สาระยา ยังได้กล่าวย้ำถึงความสำคัญของรัฐทวารวดีในด้านเศรษฐกิจการค้าเอาไว้ว่า

> "ประมวลหลักฐานหลายด้านเข้าด้วยกันไม่ว่าจะในแง่ของรัฐที่ขยายตัวเข้าสู่ภูมิภาคภายใน เพิ่มพูนทรัพยากรธรรมชาติ ขยายขอบเขตการเกษตรกรรมกว้างขวาง ตลอดจนฐานะของรัฐชายฝั่งที่คุมเส้นทางการค้าทางทะเลในช่วงสมัยนี้ ทั้งทะเลด้านตะวันตก ด้านตะวันออก และคาบสมุทรภาคใต้ เห็นได้ว่าการมีตัวตนของรัฐทวารวดีมีน้ำหนักไม่น้อยกว่าการมีอยู่ของรัฐศรีวิชัย ซึ่งเรายังกำหนดทำเลที่ตั้งไม่ได้เสียอีก"[9]

แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจการค้าในหนังสือ *"Money, Markets, and Trade in Early Southeast Asia: The Development of Indigenous Monetary Systems to AD 1400"*

อันที่จริงแล้วหนังสือเล่มนี้ โรเบิร์ท เอส วิคส์ (Robert S. Wicks) ได้ปรับปรุงมาจากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของเขาที่เสนอต่อมหาวิทยาลัยคอร์แนล (Cornell University) ประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ. 2526[10] ในบทที่ 5 ของหนังสือ วิคส์ได้นำเสนอเกี่ยวกับสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนที่พบในช่วงสมัยทวารวดีจนถึงสมัยอยุธยา โดยมีข้อมูลและข้อสังเกตที่น่าสนใจเรื่องเงินตราในสมัยทวารวดี ดังนี้

1. การใช้เหรียญมีจารึกในการกำหนดขอบเขตการปกครองของรัฐทวารวดี

วิคส์ เสนอว่า การค้นพบเหรียญเงินมีจารึก *ศฺรีทฺวารวตีศฺวรปุณฺย* น่าจะนำมาใช้ในการกำหนดขอบเขตทางการปกครองของรัฐทวารวดีได้ เพราะได้พบเหรียญดังกล่าวจากเมืองนครปฐม เมืองอู่ทอง บ้านคูเมือง อินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี และที่จังหวัดชัยนาท ซึ่งเมืองทั้งหมดตั้งอยู่ทางฟากตะวันตกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา[11]

ดังนั้นวิคส์จึงแยกเอาเมืองลพบุรีหรือละโว้ออกไปจากขอบเขตของรัฐทวารวดี เนื่องจากได้ค้นพบเหรียญเงินมีจารึก *"ลวปุระ"* ที่เมืองอู่ทอง กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12–13 (ภาพที่ 18) โดยคำว่า *"ลวปุระ"* ก็คือชื่อดั้งเดิมของเมืองลพบุรี[12] ทั้งยังกล่าวด้วยว่า การค้นพบเหรียญเงินที่เมืองพรหมทินทางตอนเหนือของเมืองลพบุรีแสดงให้เห็นถึงบทบาทของชุมชนโบราณแถบลพบุรีที่พัฒนาขึ้นตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 เพื่อรับกับเครือข่ายการค้าระหว่างภูมิภาค และลพบุรีก็มีฐานะเป็นรัฐอิสระก่อนตกอยู่ในความครอบครองของกัมพูชาโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16[13]

ภาพที่ 18 เหรียญเงินมีจารึกอักษรปัลลวะ *"ลวปุระ"* พบที่เมืองอู่ทอง จ.สุพรรณบุรี (ที่มา: J.J.Boeles, "A note on the ancient city called Lavapura," Journal of the Siam Society LV, I (January 1967): 115.)

2. ข้อมูลการใช้เงินตราจากเอกสารจีน และลักษณะของเหรียญสมัยทวารวดี

วิคส์กล่าวเชื่อมโยงเรื่องราวของทวารวดีกับเอกสารจีนสมัยราชวงศ์ถัง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 ซึ่งสารานุกรมทงเตี่ยนและพงศาวดารราชวงศ์ถังฉบับใหม่ (ซินถังซู) ระบุว่า ในรัฐโถวเหอมีการใช้เหรียญเงินที่มีขนาดเล็กรูปร่างคล้ายเมล็ดเอล์ม (elmseeds) อันถือเป็นข้อมูลเอกสารเก่าสุดที่บ่งชี้ว่ามีการใช้เหรียญในระบบการค้าระดับรัฐเกิดขึ้นแล้วในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้[14] (จะกล่าวถึงรายละเอียดที่ปรากฏในเอกสารจีนนี้ในบทที่ 4)

เกี่ยวกับคุณลักษณะของเหรียญที่ใช้ในรัฐทวารวดีนี้ วิคส์ให้ข้อมูลว่าส่วนใหญ่เป็นเหรียญเงิน แต่มีบ้างที่ทำจากดีบุกหรือตะกั่ว และได้พบแม่พิมพ์ที่ใช้หล่อเหรียญเช่นตัวอย่างหลักฐานจากเมืองจันเสน โดยเขาได้แบ่งเหรียญออกเป็นแบบต่าง ๆ ดังตารางในหน้าถัดไป

จะเห็นได้ว่ารูปแบบของเหรียญที่พบมากคือ เหรียญรูปสังข์-ศรีวัตสะ ซึ่งน่าจะผลิตขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11–13[15] แต่การพบเหรียญบางแบบในบางพื้นที่คงแสดงให้เห็นถึงความเจริญของเมืองนั้น ๆ ในแต่ละช่วงเวลา เช่นกรณีเหรียญแบบ A ซึ่งพบเฉพาะที่เมืองนครปฐมก็แสดงว่าคงมีการผลิตขึ้นที่นั่น ส่วนเหรียญแบบ D ซึ่งพบเฉพาะที่เมืองอู่ทองก็แสดงว่าเมืองนี้มีความสำคัญเป็นศูนย์กลางการปกครองและศาสนาภายหลังจากที่เมืองนครปฐมได้ผลิตเหรียญขึ้นใช้เองแล้ว ขณะที่เหรียญแบบ C นั้นพบทั้งที่นครปฐม อู่ทอง และพบไปถึงเขตจังหวัดชัยนาท แต่ไม่พบเลยไปถึงเขตจังหวัดลพบุรี ซึ่งสอดคล้องกับขอบเขตการปกครองของรัฐทวารวดีและลวปุระที่กล่าวแล้วข้างต้น[16]

นอกจากนี้ วิคส์ยังตั้งข้อสังเกตอีกว่า เหรียญแบบ A คงผลิตขึ้นก่อนที่นครปฐมโดยมีขนาดและน้ำหนักเฉพาะตัว ต่อมาจึงมีการผลิตเหรียญแบบอื่นๆ โดยมีความหลากหลายเรื่องขนาดและน้ำหนัก[17] ทว่าเหรียญทั้งหมดนี้ก็ไม่ได้ทำขึ้นใช้ในการค้าขายแลกเปลี่ยนเท่านั้น เพราะเหรียญแบบ A พบว่าบรรจุอยู่ในภาชนะที่ฝังภายในศาสนสถาน แต่เหรียญแบบ B และ C นั้นพบแพร่หลายกว่า ที่สำคัญคือมีทั้งเหรียญเต็มและเหรียญที่ถูกตัดแบ่งครึ่งซีก (1/2) หรือเป็นเสี้ยว (1/4) ซึ่งน่าจะใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน[18] ส่วนเหรียญแบบ B และ D จากเมืองอู่ทองที่เป็นแผ่นบางและมีขนาดเล็กที่สุดก็สอดคล้องกับที่เอกสารจีนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 ระบุไว้นั่นเอง[19] (ดูตารางในหน้าถัดไป) และวิคส์ได้เสนอแนะในตอนท้ายด้วยว่า ไม่มีหลักฐานของเหรียญจากทวารวดีภายหลังจากช่วงพุทธศตวรรษที่ 14[20]

โดยสรุปแล้ว โรเบิร์ท เอส วิคส์ มีแนวคิดว่า **การผลิตเหรียญขึ้นใช้ในพิธีกรรมและใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนล้วนเป็นกิจกรรมในระดับรัฐ** เพราะจะต้องมีการควบคุมรูปแบบ ขนาด และน้ำหนัก ดังนั้นความเหมือนหรือความแตกต่างของเหรียญที่พบตามพื้นที่ต่างๆ ย่อมแสดงให้เห็นถึงขอบเขตของการปกครอง รวมทั้งสะท้อนถึงเครือข่ายการค้า (ทั้งภายในและภายนอกรัฐ) ได้อีกด้วย

ตารางแสดงประเภทของเหรียญสมัยทวารวดี จากการจัดจำแนกของ โรเบิร์ท เอส วิคส์

[ดัดแปลงจาก Robert S. Wicks, <u>Money, Markets, and Trade in Early Southeast Asia: The Development of Indigenous Monetary Systems to AD 1400</u>, 2nd printing (New York: Cornell Southeast Asia Program, 1992), 160–161.]

แบบ	รูปสัญลักษณ์	ลักษณะเด่น	∅ (mm.)	น้ำหนัก (g.)	แหล่งที่พบ	ภาพประกอบ
A	สังข์-ศรีวัตสะ (Conch/ Temple with Vajra)	- ผลิตจากการหล่อ ส่วนเหรียญอื่นๆ ผลิตจากการตีหรือประทับ	24	8.1–8.8	เฉพาะนครปฐม	
A	สัตว์-ศรีวัตสะ (Animal/ Temple with Vajra)		22-24	8.5	เฉพาะนครปฐม	
B	สังข์ (Uniface Conch)	- เป็นแผ่นบางๆ - พบร่วมกับเหรียญแบบ D	14-18	0.07–0.86	อู่ทอง	
B	สังข์-ศรีวัตสะ (Conch/ Temple with Vajra)	- เหรียญถูกตัดแบ่งซีก - คล้ายแบบ C			นครปฐม อู่ทอง	
C	สังข์-ศรีวัตสะ (Conch/ Temple with Vajra)	- สังข์รูปร่างกลมเต็มวงรอบ - ศรีวัตสะมีรายละเอียดมาก	27-30	8.4–8.7	นครปฐม อู่ทอง ชัยนาท	
D	สังข์-ศรีวัตสะ (Conch/Temple with Vajra)	- มี 2 ขนาด	17, 26–29	0.4–1.14, 2.3–4.5	อู่ทอง	

แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจการค้าในหนังสือ *"ทวารวดี: การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี"*

ใน พ.ศ. 2542 ผาสุข อินทราวุธได้ประมวลและวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดีทั้งหมดเพื่อแสดงให้เห็นภาพรวมของสังคมและวัฒนธรรมในสมัยนั้น โดยใช้ข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีจากในประเทศอินเดียเป็นตัวตั้ง แล้วเทียบเคียงกับหลักฐานที่พบในประเทศไทยด้วยมีความเชื่อและมีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า

> "**วัฒนธรรมอินเดียที่ชนพื้นเมืองเลือกรับแล้วนำมาผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนจนหล่อหลอมกันเป็นวัฒนธรรมทวารวดีที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง** วัฒนธรรมอินเดียที่ช่วยเสริมสร้างวัฒนธรรมทวารวดีที่สำคัญๆ คือ รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ระบบเหรียญกษาปณ์ ระบบสื่อสารที่มีการใช้ตราประทับเป็นสื่อกลาง ตัวอักษรและภาษา ระบบการปกครอง เครื่องมือเครื่องใช้บางประเภท และที่สำคัญที่สุดคือคติศาสนา ซึ่งได้พบว่าอิทธิพลพุทธศาสนาจากศูนย์กลางพุทธศาสนาในภูมิภาคต่างๆ ของอินเดียได้แผ่เข้ามายังรัฐทวารวดี และหล่อหลอมรวมกันจนเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนชาวพุทธในรัฐทวารวดี"[21]

ถึงแม้ข้อความที่ยกมาข้างต้นจะเน้นไปที่บทบาทของวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาจากอินเดียที่เป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมทวารวดี แต่ในหนังสืออันทรงคุณค่าเล่มนี้ยังชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของเครือข่ายการค้าของโลกโบราณ โดยเฉพาะในช่วง “ราชวงศ์โมริยะ-ศุงคะ” ราวพุทธศตวรรษที่ 3–5 ซึ่งอินเดียเปิดเส้นทางการค้าภายในประเทศ และเปิดประตูการค้ากับโลกตะวันตกด้วย

ต่อมาในช่วงยุค “อินโด-โรมัน” (Indo–Roman period) ราวพุทธศตวรรษที่ 5–9 ก็ได้เกิดการค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างอินเดียและโรมันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน และมีการตั้งถิ่นฐานของชาวโรมันในอินเดียภาคใต้ จึงทำให้พ่อค้าชาวอินเดียและอาจรวมถึงชาวโรมันเดินเรือเลียบชายฝั่งมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้พบโบราณวัตถุตามอย่างวัฒนธรรมอินเดียและโรมันหลากหลายประเภทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งลูกปัดหิน ลูกปัดแก้ว ภาชนะสำริด ลูกเต๋า ตะเกียง หัวแหวนสลักจากหินมีค่า (intaglio) เหรียญกษาปณ์อินเดีย รวมทั้งเหรียญกษาปณ์และภาชนะดินเผาแบบโรมัน[22] (ภาพที่ 19)

ภาพที่ 19 เหรียญทองแดงของโรมัน สมัยจักรพรรดิวิคโตรินุส (พ.ศ. 811-813)
พบที่เมืองอู่ทอง จ.สุพรรณบุรี
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง

ผาสุข อินทราวุธ ยังได้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับพัฒนาการของชุมชนโบราณในดินแดนไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่า ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 1 ชุมชนเหล่านี้มีการติดต่อกันเองอยู่แล้ว ดังได้พบกลองมโหระทึกในวัฒนธรรมด่งเซิน (Dong Son หรือดองซอน) และต่างหูแบบลิงลิง-โอ (lingling-o) ซึ่งมีแหล่งผลิตอยู่ในเวียดนามหรือจีนตอนใต้[23] (ภาพที่ 20)

ภาพที่ 20 ต่างหูทำจากหินตระกูลหยก เป็นรูปสัตว์สองหัว
และรูปกลมมีปุ่มแหลม (แบบลิงลิง-โอ) พบที่อำเภออู่ทอง จ.สุพรรณบุรี
(ที่มา: ชิน อยู่ดี, "คนก่อนประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ออกทะเล,"
ใน ชิน อยู่ดี บิดาแห่งวิชาก่อนประวัติศาสตร์ไทย
(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิฆเณศ, 2529), 145.)

> “ดังนั้นเมื่อพ่อค้าชาวอินเดียเริ่มเปิดประตูการค้ากับประชากรในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ราวพุทธศตวรรษที่ 3) ก็คงใช้เส้นทางเดิมที่ชาวพื้นเมืองเคยใช้อยู่ก่อนแล้ว ทำให้การติดต่อค้าขายระหว่างชาวอินเดียและประชากรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นไปอย่างสะดวกและปลอดภัย ซึ่งเป็นแรงจูงใจให้พ่อค้าและนักบวชทั้งในศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนาติดตามกันเข้ามาตั้งถิ่นฐานและตั้งนิคมการค้าตามเมืองท่าหรือศูนย์กลางการค้าโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และนำเอาวัฒนธรรมประเพณีที่เคยถือปฏิบัติในประเทศตนมาเผยแพร่ให้ชนพื้นเมืองจนเกิดความเลื่อมใสศรัทธา จึงเริ่มมีการจัดระเบียบสังคมแบบสังคมอินเดีย”[24]

การจัดระเบียบทางสังคมตามแบบอินเดียอย่างหนึ่งคือ การผลิตเหรียญกษาปณ์ โดยพ่อค้าชาวอินเดียได้นำเอาเหรียญกษาปณ์ของตนมาเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนกับคนพื้นเมืองก่อน ตัวอย่างเช่น เหรียญเงินผสมตะกั่วรูปช้างของราชวงศ์สาตวาหนะ พบที่บ้านท่าแค อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี[25] ต่อมากษัตริย์ทวารวดี (และรัฐอื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้) ซึ่งแสวงหารายได้จากการค้าขายกับชุมชนภายนอก จึงผลิตเหรียญโลหะขึ้นใช้โดยขอยืมสัญลักษณ์มาจากอินเดีย[26]

อาจกล่าวได้ว่า ข้อเสนอของผาสุข อินทราวุธ ข้างต้นมีความสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการแพร่หลายของอารยธรรมอินเดียในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือ “Indianization” ซึ่งยอร์ช เซเดส์ (George Cœdès) เสนอไว้ โดยเซเดส์ให้ความสำคัญกับพวกพ่อค้าชาวอินเดียที่เดินทางเข้ามา

ติดต่อกับชนพื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนจะตั้งหลักแหล่งลงที่นี่ (เพื่อหลบลมมรสุม) และบางคนก็แต่งงานกับคนท้องถิ่น จนเกิดการเรียนรู้ภาษา ต่อจากนั้นพวกพราหมณ์และภิกษุชาวอินเดียก็คงเดินทางออกมาบ้าง และทำให้การเผยแพร่อารยธรรมอินเดียเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น[27]

น่าสังเกตด้วยว่าเซเดส์ได้ระบุว่า ***"การเผยแพร่อารยธรรมอินเดียนี้คงเป็นไปอยู่ตลอดระยะเวลาหลายร้อยปี และสื่อสำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ ชาวเอเชียอาคเนย์ที่เดินทางเข้าไปค้าขายหรือศึกษายังประเทศอินเดียและกลับเข้ามาอยู่ยังประเทศของตน พวกนี้อาจนำวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาเผยแพร่ได้ง่ายกว่าชาวอินเดียเอง"***[28]

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้เช่นเดียวกันว่า การเติบโตทางเศรษฐกิจของชุมชนโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และไทยก็เป็นผลมาจากปัจจัยภายนอก คือ ชาวต่างชาติ (โดยเฉพาะชาวอินเดีย) และปัจจัยภายใน คือ ชนพื้นเมือง (ทั้งสองกรณีนี้พ่อค้าและนักบวชย่อมมีบทบาทอย่างมาก) ที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน

แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจการค้าในบทความเรื่อง *"เหรียญเงินไม่มีจารึกพบในแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี"*

ในการประชุมวิชาการระดับนานาชาติ ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อ พ.ศ. 2549 ผาสุข อินทราวุธ ได้นำเสนอบทความเรื่อง *"เหรียญเงินไม่มีจารึกพบในแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี"*[29] ซึ่งท่านระบุว่ามีเหรียญเงินที่มีสัญลักษณ์ต่างๆ เช่น ศรีวัตสะ สังข์ พระอาทิตย์ ฯลฯ โดยได้พบในรัฐฟูนันรวมทั้งรัฐปยูและรัฐมอญในประเทศเมียนมา แต่ยังไม่มีรายงานว่าพบในประเทศอินเดีย ดังนั้น *"เหรียญเงินเหล่านี้ผลิตขึ้นโดยกษัตริย์ผู้มีอำนาจในการปกครองประชากรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะควบคุมค่าเงินในการค้าขายกับชุมชนภายนอก"*[30]

บทความดังกล่าวให้รายละเอียดหรือคุณลักษณะของเหรียญเงินไม่มีจารึกทุกประเภท ทั้งตราสัญลักษณ์ (มงคล) ที่ปรากฏ ขนาด น้ำหนัก และความแพร่หลาย โดยเปรียบเทียบกับเหรียญที่พบในประเทศเมียนมา (รัฐยะไข่หรืออารกัน รัฐปยู และรัฐมอญ) ซึ่งได้ข้อสรุปว่า รัฐทวารวดีมีการผลิตเหรียญเงินไม่มีจารึกขึ้นใช้ ซึ่งอาจดัดแปลงหรือทำเลียนแบบจากเหรียญที่ใช้กันอยู่ในเมียนมา และน่าจะมีการใช้เหรียญเงินเป็นสื่อกลางในการค้าขายกันระหว่างชาวปยูกับชาวทวารวดีด้วย[31]

ดังนั้นเหรียญเงินไม่มีจารึก (บางประเภท) จึงเป็นหลักฐานสำคัญที่บ่งชี้ว่า รัฐทวารวดีมีการค้าขายระหว่างประเทศ อย่างน้อยที่สุดก็มีการติดต่อกับรัฐโบราณในเมียนมา และน่าจะใช้ในการค้าขายแลกเปลี่ยนกันเองภายในชุมชนทวารวดีด้วย เพราะได้พบเหรียญเหล่านี้ตามเมืองโบราณต่างๆ เช่น อู่ทอง นครปฐม คูบัว ศรีมโหสถ จันเสน ดงคอน (จังหวัดชัยนาท) พรหมทิน (จังหวัดลพบุรี) เป็นต้น ซึ่งถือเป็นข้อมูลที่สนับสนุนผลการศึกษาของโรเบิร์ท เอส วิคส์ ที่กล่าวแล้วข้างต้น

แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจการค้าในบทความเรื่อง *“การค้าขายระหว่างประเทศสมัยทวารวดี: มุมมองจากงานโบราณคดีเมืองนครปฐม”*[32]

บทความของผู้เขียนชิ้นนี้เป็นงานที่พัฒนาต่อเนื่องมาจากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกที่เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อ พ.ศ. 2553[33] ซึ่งใช้ข้อมูลหลักจากการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองนครปฐม โดยจากการศึกษาพบว่าในช่วงก่อนหน้าสมัยทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ 8–11 ชุมชนโบราณที่เมืองนครปฐมคงจะมีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนร่วมสมัยแห่งอื่นๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศแล้ว ดังได้พบเศษภาชนะดินเผาทรงชามที่มีลายขัดมันสีดำหรือเป็นเส้นมันวาวคล้ายภาชนะแบบพิมายดำ (Phimai black pottery) และพบเศษภาชนะเขียนลายสีแดงรูป

ดวงอาทิตย์คล้ายกับที่พบที่เมืองอังกอร์ บอเรีย (Angkor Borei) และแหล่งฝังศพยุคเหล็กที่ภูมิสนาย (Phum Snay) ในประเทศกัมพูชา

ผู้เขียนมีความเห็นว่า การติดต่อกันระหว่างชุมชนข้างต้นน่าจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนโบราณที่นครปฐมพัฒนาไปเป็นเมืองขนาดใหญ่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 และเป็นศูนย์กลางของรัฐทวารวดี ซึ่งปรากฏเรื่องราวอยู่ในเอกสารจีน จนกระทั่งในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 14-16 จึงได้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครปฐมขึ้นอีกครั้ง เพราะพบหลักฐานทางโบราณคดีประเภท “สินค้าต่างถิ่น” ที่แสดงว่าชุมชนที่นครปฐมมีการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนกับทั้งชุมชนภายใน (domestic trade) และชุมชนภายนอกอย่างกว้างขวางคือเป็นการค้าระดับนานาชาติ (international trade) แล้ว

ด้วยความที่เมืองนครปฐมตั้งอยู่ในพื้นที่ราบลุ่ม ไม่มีทรัพยากรธรรมชาติใดๆ ดังนั้นการค้นพบเครื่องมือเครื่องใช้ประเภทหินและโลหะ จึงต้องเกิดขึ้นจากกิจกรรมการแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นๆ ที่อยู่ภายในขอบเขตของรัฐทวารวดีเอง อาทิเช่น นำโกลนหินจากแหล่งวัตถุดิบในจังหวัดเพชรบุรีมาผลิตประติมากรรมรูปเคารพ หรือนำตะกั่วจากแหล่งวัตถุดิบในจังหวัดกาญจนบุรีมาผลิตเครื่องมือใช้สอย เป็นต้น

การค้าภายในนี้ดำเนินควบคู่ไปกับการค้าระหว่างประเทศ เพราะจากการขุดค้นได้พบลูกปัดแก้วสีเดียว และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง ผู้เขียนจึงเสนอว่า **ปัจจัยที่ส่งผลให้เมืองนครปฐมมีการติดต่อสัมพันธ์และทำการค้าขายระหว่างดินแดนมากขึ้น โดยเฉพาะตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 คงเป็นผลมาจากการการปรากฏขึ้นของศรีวิชัยในเกาะสุมาตราและคาบสมุทรมลายู** ซึ่งทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางในเส้นทางสายไหมทางทะเล ดังนั้นจึงพบสินค้าต่างถิ่นคือลูกปัดแก้วสีเดียวและเครื่องถ้วยจีนที่พบมากเป็นพิเศษในภาคใต้ของไทยตามเมืองสมัยทวารวดีในภาคกลางด้วย

ในบทความดังกล่าวผู้เขียนให้ความสำคัญกับบทบาทของศรีวิชัยที่มีความสัมพันธ์กับทวารวดี โดยตั้งข้อสันนิษฐานว่า ***"การติดต่อค้าขายระหว่างจีนและทวารวดี ในช่วงที่เกิดอาณาจักรศรีวิชัยขึ้นแล้วคงเป็นไปในทางอ้อม คือน่าจะผ่านมาทางบ้านเมืองทางใต้มากกว่าจะติดต่อกันโดยตรง"***[34] และยังให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับระยะเวลาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 (พ.ศ. 1300–1400) เพราะเป็นห้วงเวลาที่การค้าขายเครื่องถ้วยจีนตามเส้นทางสายไหมทางทะเลเฟื่องฟูอย่างมาก และเป็นช่วงที่เมืองท่าค้าขายทางภาคใต้เจริญขึ้น จึงได้พบโบราณวัตถุประเภทสินค้าจากต่างถิ่นในหลุมขุดค้นที่เมืองนครปฐมซึ่งกำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14–16 และกรอบอายุเวลาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 นี้ก็ดูจะสอดคล้องกันดีกับผลการศึกษาของผาสุข อินทราวุธ, ธิดา สาระยา และโรเบิร์ท เอส วิคส์ ดังกล่าวแล้วข้างต้นด้วย

แนวทางในการศึกษาเรื่องเศรษฐกิจการค้าในสมัยทวารวดี

จากการทบทวนวรรณกรรมนอกจากจะทำให้ทราบว่ามีการค้นคว้าประเด็นเรื่องเศรษฐกิจการค้าในสมัยทวารวดีอยู่ไม่มากนักแล้ว ยังทำให้ได้เข้าใจเพิ่มเติมด้วยว่ายังไม่เคยมีการรวบรวมข้อมูลและสังเคราะห์ให้เห็นภาพรวมเรื่องนี้เลย เพราะดูเหมือนจะเป็นการศึกษาในประเด็นย่อยๆ ที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจทั้งหมด คือเรื่องของพ่อค้า (และเครื่องราง) เงินตราหรือสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน หรือผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการค้า โดยเฉพาะการค้าโพ้นทะเล (maritime trade)

ดังนั้นการศึกษาเรื่องการติดต่อค้าขายโพ้นทะเลตามเส้นทางสายไหมทางทะเล (maritime silk road) ซึ่งมีส่วนสำคัญเกี่ยวข้องกับพัฒนาการ คือ การเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการล่มสลายของรัฐโบราณต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ย่อมจะนำมาซึ่งความเข้าใจเรื่องเศรษฐกิจการค้าระหว่างประเทศและพัฒนาการของบ้านเมืองในสมัยทวารวดีได้ดียิ่งขึ้น

ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจะพยายามนำเสนอข้อมูลหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการใน 3 ช่วงเวลาสำคัญ คือ

1. สภาพการณ์ด้านการค้าระหว่างประเทศของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงก่อนหน้าสมัยทวารวดี (ช่วงพุทธศตวรรษที่ 6–11)
2. เศรษฐกิจการค้าระหว่างประเทศในช่วงสมัยทวารวดี (ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-15)
3. ผลกระทบจากการค้าระหว่างประเทศที่มีต่อการล่มสลายของรัฐทวารวดี (ช่วงพุทธศตวรรษที่ 16)

เชิงอรรถบทที่ 2

[1] สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เอกสารตรวจราชการเมืองนครไชยศรี, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2511. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ หม่อมลำดวน ดิศกุล ณ อยุธยา ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ 22 กรกฎาคม 2511), 26.

[2] ผาสุข อินทราวุธ, "เครื่องรางของพ่อค้า," ใน ปัจจุบันของโบราณคดีไทย (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), 50–57. และดูบทความอื่นของผู้แต่งท่านเดียวกันนี้ใน "ตราดินเผารูปคช-ลักษมีและกุเวรจากเมืองนครปฐมโบราณ," เมืองโบราณ 9,3 (สิงหาคม-พฤศจิกายน 2526): 92-101.

[3] ธิดา สาระยา, (ศรี)ทวารวดี: ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2532), บทที่ 3.

[4] ดูข้อสันนิษฐานเรื่อง "จินหลิน" และ "เมืองอู่ทอง" ได้ในบทที่ 3

[5] ธิดา สาระยา, "การก่อตัวของรัฐในลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลอง: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองนครปฐม ศึกษาจากหลักฐานทางโบราณคดี," เมืองโบราณ 14, 1 (มกราคม–มีนาคม 2531): 83–92.

[6] แนวคิดทฤษฎีของนักวิชาการที่มีผลต่องานเขียนของธิดา สาระยา ได้แก่ งานของเคนเนธ ฮอล (Kenneth R.Hall) และเบนเบท บรอนสัน (Bennet Bronson) ซึ่งให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านการค้า (ทั้งการค้าระหว่างชุมชนชายฝั่งทะเลกับชุมชนตอนใน และการค้าข้ามภูมิภาค) ที่กระตุ้นให้เกิดกระบวนการสร้างรัฐขึ้น ดูเพิ่มเติมใน Bennet Bronson, "Exchange at the Upstream and Downstream Ends: Notes Towards a Functional Model of the Coastal State in Southeast Asia," in Economic Exchange and Social Interaction in Southeast Asia: Perspective from Prehistory, History, and Ethnography, ed. Karl L. Hutterer (Ann Arbor Michigan: Center for South and Southeast Asian Studies, University of Michigan, 1977).

[7] ธิดา สาระยา, (ศรี)ทวารวดี: ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ, 200.

[8] เรื่องเดียวกัน, 206–207.

[9] เรื่องเดียวกัน, 246.

[10] Robert S. Wicks, "A Survey of Native Southeast Asian Coinage circa 450–1850: Documentation and Typology," (Ph.D. dissertation, Cornell University, Ithaca, New York, 1983).

[11] Robert S. Wicks, Money, Markets, and Trade in Early Southeast Asia: The Development of Indigenous Monetary Systems to AD 1400, 2nd printing (New York: Cornell Southeast Asia Program, 1992), 158.

[12] Ibid., 164-165.

[13] Ibid., 165.

[14] Ibid., 159.

[15] Ibid., 162.

[16] Ibid.

[17] Ibid.

[18] Ibid., 162-163.

[19] Ibid., 163.

[20] Ibid.

[21] ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542), 20.

[22] เรื่องเดียวกัน, 41–65.

[23] เรื่องเดียวกัน, 94.

[24] เรื่องเดียวกัน.

[25] ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 109. และยังมีเหรียญรูปวัวมีโหนกและเรือของราชวงศ์ปัลลวะ พบที่ควนลูกปัด อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ ดูใน เรื่องเดียวกัน, 64–65. และดูเปรียบเทียบกับเหรียญตะกั่วรูปช้างสมัยราชวงศ์สาตวาหนะ พบที่รัฐอานธรประเทศ และเหรียญทองแดงรูปวัวและเรือสมัยราชวงศ์ปัลลวะ พบที่รัฐ

ทมิฬนาดู ประเทศอินเดีย ได้ใน R. Kannan, Manual on the Numismatic Gallery in the Government Museum, Chennai: Typological, Descriptive and Chronological catalogue on Coins and Medals (Chennai: The Commissioner of Museums, Government Museum, 2003), 18, 20, 22–23.

[26] ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 124-125.

[27] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2549), 5-6.

[28] เรื่องเดียวกัน, 7.

[29] ผาสุข อินทราวุธ, "เหรียญเงินไม่มีจารึกพบในแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี," ใน "มรดกวัฒนธรรม: ไทยกับเพื่อนบ้าน (กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549. หนังสือรวมบทความทางวิชาการจากการประชุมทางวิชาการนานาชาติ เพื่อเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในบรมราชวโรกาสทรงครองสิริราชสมบัติ ครบ 60 ปี และครบรอบ 50 ปี คณะโบราณคดี ณ หอประชุม มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ 21–23 มิถุนายน 2549), 59–79.

[30] เรื่องเดียวกัน, 59.

[31] เรื่องเดียวกัน, 67–68.

[32] สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, "การค้าระหว่างประเทศสมัยทวารวดี: มุมมองจากงานโบราณคดีเมืองนครปฐม," วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 34, 1 (2557): 9–29.

[33] สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, "พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19," (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553).

[34] สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, "การค้าระหว่างประเทศสมัยทวารวดี: มุมมองจากงานโบราณคดีเมืองนครปฐม," วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร: 23.

“ดังได้ทราบมาแล้วว่า ประเทศโรมัน (Ta-ch’in) และอินเดีย (T’ien-chu) ตั้งอยู่ห่างไกลอย่างไม่มีที่สิ้นสุดไปทางตะวันตก คณะทูตสมัยราชวงศ์ฮั่นค้นพบเส้นทางติดต่อที่แสนยากลำบากนี้ ซึ่งยังคงเอื้อประโยชน์ให้กับพ่อค้าที่จะส่งสินค้าจากแถบเจียว (เจียวโจว) ไปตามกระแสคลื่นในท้องทะเล แล้วสายลมก็จะพัดพา (สินค้า) ไปไกลจนถึงจุดหมายปลายทาง...”

(นักประวัติศาสตร์จีนสมัยราชวงศ์หลิวซ่ง พ.ศ. 1030)[1]

บทที่ 3
“เส้นทางสายไหมทางทะเล” กับรัฐโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

จุดกำเนิดเส้นทางสายไหม (Silk Road)

เหตุการณ์ที่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชกรีธาทัพจากกรีกมายังดินแดนทางตะวันตกของประเทศอินเดีย ใน พ.ศ. 217 เท่ากับเป็นการเปิดประตูการค้าและวัฒนธรรมจากยุโรปและตะวันออกกลาง (เปอร์เซีย) มายังอนุทวีปอินเดีย[2] และคงส่งผลให้พระเจ้าจันทรคุปต์แห่งราชวงศ์โมริยะ (ครองราชย์ พ.ศ. 219 หรือ 222–246) ทรงมีพระราชประสงค์ในการสร้างเส้นทางการค้าสายต่างๆ รวมทั้งก่อตั้งเมืองท่าค้าขายชายฝั่งทะเลขึ้นหลายแห่งในประเทศอินเดีย[3]

ในขณะที่องค์จักรพรรดิจิ๋นซีฮ่องเต้ (ครองราชย์ พ.ศ. 297–333) ก็ทรงมีนโยบายที่หวังผลทางเศรษฐกิจโดยแผ่ขยายอำนาจจากจีนตอนเหนือลงมายังภาคตะวันออกเฉียงใต้ของจีนและตอนเหนือของเวียดนาม อันเป็นถิ่นฐานของชาวเยว่ *(Yüeh)* ซึ่งชำนาญการเดินเรือในทะเลจีนใต้ (จีนเรียกทะเลจีนใต้ว่า หนานไห่ - *Nanhai*) เมืองหลวงของชาวเยว่กลุ่มหนึ่งที่เรียกว่า “หนานเยว่” *(Nan-Yüeh)* คือ เมืองผานอวี้ *(P’an–yü)* ใกล้กับเมืองกว่างโจวที่ปากแม่น้ำจูเจียงหรือแม่น้ำไข่มุก (Pearl River) ในมณฑลกว่างตง (กวางตุ้ง) ยังเป็นตลาดซื้อขายของป่าที่สำคัญในสมัยโบราณ[4]

จนในที่สุดภายหลังการต่อสู้อันยาวนานกว่า 8 ปี กองทัพจีนที่ยกทัพลงมาตั้งแต่ พ.ศ. 322 ก็ประสบความสำเร็จโดยปราบพวกเยว่ได้ซึ่งรวมถึงกลุ่ม “ลั่วเยว่” *(Lo-Yüeh)* ที่อาศัยแถบเมืองเจียวจิ *(Chiao-chih)* หรือกรุงฮานอยของเวียดนามในปัจจุบัน[5] แต่ภายหลังการสิ้นพระชนม์ของจิ๋นซีฮ่องเต้ ดินแดนของชาวเยว่ก็ประกาศตนเป็นอิสระ[6]

จนกระทั่งในรัชกาลของจักรพรรดิอู่ตี้ (ครองราชย์ พ.ศ. 403–456) แห่งราชวงศ์ฮั่น จีนจึงสามารถเชื่อมโยงเส้นทางการค้าทางบกจากเมืองหลวงคือ นครฉางอัน (มณฑลส่านซี) ไปยังเอเชียกลาง เพื่อเดินทางค้าขายต่อไปยังอินเดีย เปอร์เซีย และโรมัน เกิดเป็นเส้นทางสายไหมทางบกขึ้น[7] ขณะเดียวกันจักรพรรดิฮั่นอู่ตี้ก็ทรงขยายอำนาจลงมายังดินแดนของชาวเยว่ด้วย พระองค์ทรงสามารถจัดการจนดินแดนทางใต้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของจีน[8] นับแต่นั้นเป็นต้นมาพ่อค้าชาวจีนฮั่นและวัฒนธรรมจากภาคเหนือก็หลั่งไหลลงมายังภาคใต้และตอนเหนือของเวียดนาม[9] อันถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเปิดประตูการค้าตามเส้นทางสายไหมทางทะเล (Maritime Silk Road)[10]

การติดต่อค้าขายตามเส้นทางสายไหมทางทะเลในสมัยราชวงศ์ฮั่น

ความสำคัญของเส้นทางสายไหมทางทะเลมีข้อมูลปรากฏอยู่ในเอกสารของจีนในสมัยราชวงศ์ต่างๆ ซึ่งกล่าวถึงการเดินทางของคณะทูตจากจีนไปติดต่อสัมพันธ์กับบางประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และอินเดีย รวมทั้งการเดินทางไปถวายเครื่องบรรณาการแก่องค์จักรพรรดิจีนของคณะทูตจากประเทศต่างๆ (ซึ่งมีจำนวนมากกว่ากรณีแรกหลายเท่าตัว)

เอกสารเก่าที่สุดที่กล่าวถึงคณะทูตจีนที่เดินทางผ่านมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพื่อต่อไปยังประเทศอินเดียคือ *Ch'ien Han Shu* ซึ่งรวบรวมเสร็จเมื่อประมาณ พ.ศ. 623 ระบุว่ามีคณะทูตสมัยราชวงศ์ฮั่นล่องเรือเลียบชายฝั่งจากเมืองท่าทางตอนเหนือของเวียดนาม (*Jih-nan*) ผ่านมายังดินแดนที่ชื่อ *Shen-li* และ *Fu-kan-tu-lu* ที่สันนิษฐานว่าอยู่ทางตอนบนของคาบสมุทรมลายู ก่อนลงเรือต่อไปยัง *Huang-chih* หรือประเทศอินเดีย (ทางตะวันออกเฉียงใต้) (แผนที่ที่ 3) เมื่อไปถึงก็มีการหาซื้อสินค้าเช่น ไข่มุก แก้วทึบแสง (opaque glass) หินหายาก โดยแลกเปลี่ยนกับ

ทองคำและผ้าแพรไหมชั้นดี[11] ซึ่งใน พ.ศ. 545 ก็มีทูตจากอินเดียเดินทางไปจีนด้วย[12] (แผนที่ที่ 3)

ข้อมูลจากเอกสารสมัยราชวงศ์ฮั่นข้างต้นมีหลักฐานทางโบราณคดีรองรับ อาทิเช่น เศษภาชนะดินเผา (ภาพที่ 21) ชิ้นส่วนคันฉ่องสำริด ตราประทับสำริด คล้ายกับโบราณวัตถุสมัยราชวงศ์ฮั่น ส่วนใหญ่ค้นพบที่แหล่งโบราณคดีเขาสามแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดชุมพร[13] หลักฐานจากเขาสามแก้วยังบ่งชี้ถึงกิจกรรมการผลิตลูกปัดและเครื่องประดับแก้วที่ใช้เทคนิคแบบอินเดีย[14] ที่แหล่งโบราณคดีภูเขาทอง อำเภอสุขสำราญ จังหวัดระนองก็ได้พบเศษภาชนะดินเผามีลายกดด้วยซี่ฟันเฟือง (rouletted ware) อันเป็นเทคนิคแบบโรมันที่แพร่หลายอยู่ในประเทศอินเดีย[15]

ภาพที่ 21
เศษภาชนะดินเผา
สมัยราชวงศ์ฮั่น
จากแหล่งโบราณคดี
เขาสามแก้ว จ.ชุมพร
(ที่มา: Bérénice Bellina et al., “The Development of Coastal Polities in the Upper Thai-Malay Peninsula,” in Before Siam: Essays in Art and Archaeology, eds. By Nicolas Revire and Stephen A. Murphy (Bangkok: River Books and The Siam Society, 2014), 77.)

นอกจากนี้ยังได้พบเศษภาชนะดินเผามีลายกดด้วยซี่ฟันเฟืองที่แหล่งโบราณคดีเซมบิราน (Sembiran) ที่ชายฝั่งบนเกาะบาหลี ประเทศอินโดนีเซีย[16] แหล่งโบราณคดีโกคาม (Go Cam) ในจังหวัดกว่างนัมทางตอนกลางของประเทศเวียดนาม[17] ที่แหล่งโกคามรวมทั้งแหล่งตราเกียว (Tra Kieu) และแหล่งล่ายงี (Lai Nghi) ในจังหวัดกว่างนัมเช่นกันยังได้ขุดค้นพบโบราณวัตถุแบบจีนสมัยราชวงศ์ฮั่นหลายประเภท เช่น เศษภาชนะดินเผา ชิ้นส่วนกระเบื้องมุงหลังคา ตราประทับดินเผา ภาชนะสำริด คันฉ่องสำริด เครื่องมือหรืออาวุธสำริด และเหล็ก เป็นต้น[18] (แผนที่ที่ 4)

ดังนั้นเครือข่ายการติดต่อสัมพันธ์หรือการค้าขายระหว่างประเทศซึ่งเชื่อมโยงน่านน้ำอ่าวเบงกอลและทะเลจีนใต้ ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 5–8 จึงเกิดขึ้นภายใต้แรงขับเคลื่อนหลักจากราชวงศ์ฮั่น (ทั้งชาวจีนฮั่นและชาวเยว่ทางตอนใต้ของจีนหรือตอนเหนือของเวียดนาม) ชาวอินเดีย รวมถึงประชากรในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง

บทบาทของ “จามปา” ในการติดต่อค้าขายกับจีนช่วงก่อน พ.ศ. 1100

ประเทศจามปา หรือที่จีนเรียกว่า “หลินอี้” (Lin-yi) ก่อตั้งขึ้นในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 8[19] โดยมีที่ตั้งอยู่ในเขตภาคกลางของประเทศเวียดนามในปัจจุบัน ตอนเหนือของประเทศจึงติดกับเขตของชาวเยว่ในแถบอ่าวตั๋งเกี๋ยซึ่งขณะนั้นอยู่ภายใต้การควบคุมจากจีน [พรมแดนของจามปากับจีนตอนใต้อยู่ระหว่างเขาฮวญเซิน (Hoanh-sön) ทางทิศเหนือกับช่องเขาเมฆ (Col des Nuages) ทางทิศใต้] โดยมีแนวชายฝั่งทะเลยาวด้านตะวันออกเป็นแหล่งทรัพยากรทางทะเลและเป็นที่ตั้งของเมืองท่าค้าขาย[20] และมีทิวเขาตอนกลางต่อเนื่องมาทางทิศตะวันตกเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ[21] จึงทำให้จีนมีความต้องการสินค้าของป่าจากจามปาบ่อยครั้งที่จีนยกทัพมายังจามปาเพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจ ขณะเดียวกัน

จามปาก็พยายามยกทัพขึ้นไปทางตอนเหนือหลายครั้งเพื่อครอบครองพื้นที่แถบอ่าวตั๋วเกี๋ยด้วยเหตุผลเดียวกัน[22]

นโยบายของจามปานั้นมีความซับซ้อน เพราะนับตั้งแต่ พ.ศ. 811 จนถึง พ.ศ. 1161 (สมัยราชวงศ์สุย) จามปาส่งทูตไปจีนมากถึง 32 ครั้ง ซึ่งถือว่ามากที่สุดในกลุ่มประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยโบราณ[23] พระราชาจามปาคือพระเจ้าฟันเวน (ครองราชย์ พ.ศ. 879-892) เคยเดินทางไปจีนพร้อมกับพ่อค้าเพื่อเรียนรู้เทคโนโลยีต่างๆ ของจีน เมื่อ พ.ศ. 856 และ 859[24] แต่ใน พ.ศ. 890 พระองค์ได้ทรงยกกองทัพขึ้นไปถึงเขาฮวญเซินทางตอนเหนือ[25] ต่อมา พ.ศ. 974 กองทัพจามกลับยกทัพขึ้นไปโจมตีตอนเหนือของเวียดนาม (อันนัม) และแถบอ่าวตั๋งเกี๋ย ทั้งยังมีกองเรือ (โจรสลัด ?) ชาวจาม[26] ที่คอยกีดกันการค้าตามชายฝั่งทะเลเรื่อยไปจนถึงเมืองกวางตุ้งของจีนเป็นเวลานานกว่า 15 ปี จนกระทั่ง พ.ศ. 989 จีนจึงยกทัพลงมาตีประเทศจามปาได้สำเร็จและปกครองนานถึง 150 ปี[27]

สำหรับสินค้าของจามปาที่จีนบันทึกเอาไว้ ได้แก่ กระดองเต่า เปลือกหอยเบี้ย (cowries) ไม้กฤษณา (Gharu-wood) ผ้าฝ้าย (cotton cloth) เสื่อทอ (grass mats) นอแรด งาช้าง และอำพัน (amber) นอกจากนี้ยังมีแร่เงินและทองคำซึ่งจามปามักจัดส่งเป็นบรรณาการไปถวายจักรพรรดิจีน[28] แต่บทบาทด้านการค้าระหว่างประเทศของจามปาดูจะมีน้อยกว่าอีกอาณาจักรหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ถัดจามปาลงมาทางทิศใต้ในเขตเวียดนามใต้และกัมพูชาตอนใต้ในปัจจุบัน

"ฟูนัน" รัฐการค้าทางทะเลระยะแรกเริ่มในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

"ฟูนัน" หรือ "ฝูหนาน" เป็นอาณาจักรโบราณระยะแรกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่จีนบันทึกเรื่องราวเอาไว้ โดยมีความเจริญรุ่งเรืองกว่า 500 ปี ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 6–11 คาบเกี่ยวกับช่วงปลายสมัยราชวงศ์ฮั่นต่อเนื่องมาในสมัยสามก๊กและสมัยราชวงศ์ทางภาคใต้ (หนานเฉา)

พัฒนาการของฟูนันคงมีปัจจัยส่งเสริมมาจากผลประโยชน์ที่ได้รับจากการติดต่อค้าขายระหว่างจีนและอินเดียในน่านน้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาณาจักรฟูนันเป็นบ้านเมืองแรกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่จีนส่งคณะทูตเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรี ในช่วง พ.ศ. 788-793 โดยราชทูตคังไถและจูยิงแห่งง่อก๊ก (หรือก๊กอู๋ – Wu State) ที่ปกครองโดยพระเจ้าซุนกวน (ราว พ.ศ. 765–795) ได้บันทึกรายละเอียดของฟูนันไว้ (บันทึกดั้งเดิมชื่อ *Fu Nan chi* สูญหายไปแล้ว แต่มีการอ้างถึงอยู่ในเอกสารสมัยหลัง) ดังนี้

> "พระราชาองค์แรกของอาณาจักรฟูนันเป็นชาวอินเดีย ทรงพระนามว่า ฮุนเถียน คือ โกณฑินยะ ท่านผู้นี้ได้มาจากประเทศอินเดียหรือแหลมมลายูหรือหมู่เกาะอินโดนีเซีย โดยฝันไปว่าเทวดาประจำตระกูลได้มอบศรให้และสั่งให้ลงเรือไป ครั้นตอนเช้าโกณฑินยะได้พบศรวางอยู่ที่โคนต้นไม้ในเทวาลัย จึงได้ลงเรือมาจนถึงอาณาจักรฟูนัน นางพญาแห่งอาณาจักรนั้นทรงนามว่า ลิวเย หรือ นางใบมะพร้าวก็ต้องการที่จะปล้นสะดมและยึดเรือลำนั้น โกณฑินยะจึงแผลงศรไปทะลุเรือนางลิวเย นางก็ตกใจกลัวจึงยอมอ่อนน้อมเป็นภรรยาของโกณฑินยะ ขณะนั้นนางมิได้สวมเสื้อผ้า โกณฑินยะจึงพับผ้าเข้าและสวมลงไปบนศีรษะของนาง ต่อจากนั้นเขาก็ขึ้นปกครองประเทศและสืบเชื้อพระวงศ์ต่อมา"[29]

ยอร์ช เซเดส์ ให้ข้อมูลว่า เรื่องเล่าของคังไถและจูยิงเกี่ยวกับฟูนันข้างต้นนี้ ดัดแปลงมาจากเรื่องราวของอินเดียซึ่งปรากฏอยู่ในศิลาจารึกภาษาสันสกฤตของจามปา ซึ่งคล้ายกับนิยายปฐมวงศ์ของกษัตริย์ราชวงศ์ปัลลวะ ที่ปกครองอินเดียภาคใต้ และเรื่องเล่าปฐมวงศ์ของกษัตริย์ฟูนันน่าจะเกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 6–7[30] ส่วนง่อก๊กของพระเจ้าซุนกวนนี้ปกครองดินแดนทางตะวันออกเฉียงใต้ในลุ่มแม่น้ำแยงซีเกียงจึงไม่สามารถเดินทางไปติดต่อค้าขายกับประเทศทางตะวันตกตามเส้นทางสายไหมทางบกได้ การค้าขายในทะเลจีนใต้จึงเป็นทางออกที่ดีของง่อก๊กและนี่คือเหตุผลสำคัญที่จีนส่งทูตมายังดินแดนทะเลใต้[31] ราชทูตคังไถและจูยิงยังได้พรรณนาเกี่ยวกับอาณาจักรฟูนันไว้อีกว่า

> "มีเมืองซึ่งมีกำแพงเมืองล้อมรอบ มีพระราชวังและบ้านประชาชน ประชาชนมีหน้าตาน่าเกลียด ผิวดำ ผมหยิก ไม่สวมเสื้อผ้าและเดินเท้าเปล่า มีอัธยาศัยใจคอง่ายๆ และไม่ชอบลักขโมย **ทำการเพาะปลูกโดยหว่านพืชปีหนึ่งและเกี่ยวพืชผลไป 3 ปี ชอบสลักเครื่องประดับและทำการแกะสลัก** ภาชนะที่ใช้รับประทานอาหารมักทำด้วยเงิน **ภาษีที่เก็บเป็นทอง เงิน ไข่มุก และเครื่องหอม** มีหนังสือ หอจดหมายเหตุ และอื่นๆ ตัวอักษรที่ใช้คล้ายกับตัวอักษรของชนชาติฮู (ประชาชนในภาคกลางของเอเชียที่ใช้ตัวอักษรตามแบบอินเดีย)"[32]

จดหมายเหตุจีนสมัยสามก๊กกล่าวว่า *“ใน พ.ศ. 786 อาณาจักรฟูนันได้ส่งคณะทูตมายังประเทศจีน พร้อมด้วยนักดนตรีและพืชผลในประเทศเป็นเครื่องราชบรรณาการ”*[33] จดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์ฉีใต้ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 11 กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันแห่งอาณาจักรฟูนันได้ทรงส่งคณะพ่อค้าไปยังเมืองกวางตุ้ง แต่ขากลับเรือแตกจนต้องไปขึ้นบกที่ประเทศจามปา พร้อมกับภิกษุชาวอินเดียชื่อพระนาคเสน ซึ่งท่านเดินทางต่อไปยังอาณาจักรฟูนัน ต่อมาพระราชาฟูนันก็ทรงส่งพระนาคเสนให้ไปถวายบรรณาการแด่พระจักรพรรดิจีน และในสมัยนี้ก็มีภิกษุฟูนัน 2 รูปชื่อสังฆปาละและมันทรเสน ได้เดินทางเข้าไปอาศัยยังประเทศจีน ท่านทั้งสองนี้รู้จักภาษาสันสกฤตดีจนสามารถแปลคัมภีร์ทางพุทธศาสนาได้[34]

มีข้อมูลว่าในสมัยราชวงศ์เหลียง (พ.ศ. 1045–1100) เป็นช่วงที่อาณาจักรฟูนันส่งคณะทูตเข้าไปถวายเครื่องบรรณาการแก่จักรพรรดิจีนมากถึง 10 ครั้ง[35] พระจักรพรรดิเหลียงอู่ตี้ก็ทรงมีพระราชโองการแด่คณะทูตฟูนันที่เดินทางเข้าไปใน พ.ศ. 1046 ว่า

> “พระราชาแห่งอาณาจักรฟูนันผู้ทรงนามว่าโกณฑินะชัยวรมันประทับอยู่สุดเขตโพ้นทะเล **ราชวงศ์ของพระองค์ได้ทรงปกครองบรรดาประเทศโพ้นทะเลทางทิศใต้** และได้ทรงแสดงความซื่อสัตย์สุจริต ด้วยการส่งเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายเป็นหลายครั้ง บัดนี้สมควรที่จะตอบแทนให้ทัดเทียมกันและให้ตำแหน่งอันมีเกียรติยศ คือ **ตำแหน่งขุนพลแห่งภาคสันติใต้ กษัตริย์แห่งฟูนัน**”[36]

ความมุ่งหวังของฟูนันในการส่งคณะทูตไปจีนคงหนีไม่พ้นเหตุผลทางธุรกิจ เพราะในสมัยราชวงศ์เหลียงพุทธศาสนากำลังเจริญรุ่งเรือง วัดวาอารามต่างๆ ย่อมต้องการเครื่องหอมหรือกำยานไปใช้ประกอบกิจพิธีต่างๆ[37] ซึ่งอาณาจักรฟูนันคงเป็นศูนย์กลางในการค้าขายอยู่ในขณะนั้น เห็นได้จากบันทึกของราชทูตคังไถและจูยิงที่กล่าวว่าฟูนันเก็บภาษีเป็นเครื่องหอม[38]

สาเหตุอีกประการหนึ่งคือ ขณะนั้นพุทธศาสนาก็เจริญรุ่งเรืองอยู่ในฟูนัน ราชทูตจีนได้เข้ามายังฟูนันระหว่าง พ.ศ. 1078–1088 เพื่อขอให้พระราชารวบรวมคัมภีร์พุทธศาสนาประทานให้ พร้อมทั้งส่งพระภิกษุไปจีน จน พ.ศ. 1089 พระเจ้ารุทรวรมันจึงได้ทรงส่งพระปรมารถหรือคุณรัตนะชาวเมืองอุชเชนีในอินเดียซึ่งขณะนั้นพำนักอยู่ในฟูนัน เดินทางไปจีนโดยขึ้นฝั่งที่เมืองกว่างโจว (กวางตุ้ง) และเดินทางไปเมืองนานกิง พร้อมทั้งนำพระคัมภีร์ไป 240 ผูกด้วย และท่านคุณรัตนะก็ได้รับการต้อนรับอย่างดีจากจักรพรรดิอู่ตี้แห่งราชวงศ์เหลียง[39]

ส่วนความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างฟูนันกับอินเดียก็มีข้อมูลอยู่ในจดหมายเหตุจีนช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 ซึ่งกล่าวว่า พระเจ้าฟันจันได้ส่งพระญาติองค์หนึ่งไปยังอินเดีย คณะทูตฟูนันแล่นเรือขึ้นไปตามแม่น้ำคงคาจนถึงราชธานีของราชวงศ์มุรุณฑะ พระราชามุรุณฑะได้ต้อนรับคณะทูตอย่างดีและมอบม้าพันธุ์อินเดียซิเถียน 4 ตัวมาถวายพระราชาฟูนันพร้อมทั้งส่งชาวอินเดียให้ร่วมเดินทางกลับมายังฟูนันด้วย[40]

นักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อว่าอาณาจักรฟูนันมีอาณาบริเวณอยู่ในแถบตอนใต้ของกัมพูชาและเวียดนาม หรือบริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง ซึ่งมีชัยภูมิอันเหมาะสมในน่านน้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ข้อมูลที่น่าสนใจคือ มีการค้นพบพระพุทธรูปไม้จากแหล่งโบราณคดีหลายแห่งทางตอนใต้ของเวียดนาม พระพุทธรูปกลุ่มนี้สลักขึ้นตามรูปแบบของศิลปะอินเดียสมัยอมราวดีและคุปตะ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 9-

12[41] (ภาพที่ 22) นอกจากนี้ยังพบพระพุทธรูปสำริดศิลปะจีนสมัยราชวงศ์เว่ยเหนือ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 10 ที่เจดีย์ Linh Son ในจังหวัด Long Xuyên[42] (ภาพที่ 23) และจากแหล่ง Go Lat Thi[43] ของเวียดนาม พระพุทธรูปสององค์นี้มีความสูงเพียง 29.3 และ 34 เซนติเมตรตามลำดับ ซึ่งแม้จะเป็นศิลปวัตถุขนาดเล็กที่เคลื่อนย้ายได้ง่าย แต่ก็ไม่อาจปฏิเสธได้ถึงความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาและการค้าระหว่างฟูนันกับจีนและอินเดียที่ระบุอยู่อย่างชัดเจนในเอกสารจีน

ภาพที่ 22
พระพุทธรูปไม้ สูง 133 เซนติเมตร
ค้นพบที่หมู่บ้าน Binh Hoa
จังหวัด Long An ประเทศเวียดนาม
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถาน
นครโฮจิมินห์ซิตี้
(ที่มา: Nancy Tingley, "Catalogue: The Archaeology of Fu Nan in the Mekong River Delta: The Oc Eo Culture of Viet Nam," in Arts of Ancient Vietnam From River Plain to Open Sea, ed. by Nancy Tingley (New Haven: Yale University Press, 2009), 127.)

ภาพที่ 23
พระพุทธรูปสำริด สูง 29.3 เซนติเมตร
ศิลปะจีนสมัยราชวงศ์เว่ยเหนือ
ค้นพบที่เจดีย์ Linh Son
จังหวัด Long Xuyên ประเทศเวียดนาม
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานนครโฮจิมินห์ซิตี้
(ที่มา: Nancy Tingley, "Catalogue: The Archaeology of Fu Nan in the Mekong River Delta: The Oc Eo Culture of Viet Nam," in Arts of Ancient Vietnam From River Plain to Open Sea, ed. by Nancy Tingley (New Haven: Yale University Press, 2009), 125.)

อันที่จริงแล้วบทบาทด้านการค้าทางทะเลของอาณาจักรฟูนันเป็นที่ทราบกันดีมาตั้งแต่การศึกษาเรื่องโบราณคดีบริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง (L'archêologie du delta du Mêkong) ของหลุยส์ มาเลอเรต์ (Louise Malleret) ที่ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2502 โดยเฉพาะความสำคัญในฐานะเมืองท่าค้าขายของเมืองออกแอวหรือออกแก้ว (Oc-èo) ทางตอนใต้ของเวียดนาม เพราะได้พบโบราณวัตถุจำนวนมากที่มาจากต่างถิ่น เช่น ลูกปัดหินกึ่งมีค่า ลูกปัดแก้ว[44] เครื่องทอง (ภาพที่ 24) เหรียญทองคำของโรมัน 2 เหรียญ ในสมัยจักรพรรดิอันโตนิอุส ปิอุส (Antonius Pius) ผู้ครองราชย์ใน พ.ศ. 681-704 และจักรพรรดิมาร์คัส ออเรเลียส (Marcus Aurelius) ผู้ครองราชย์ใน พ.ศ. 704–723[45] (ภาพที่ 25)

การค้นคว้าทางโบราณคดีในช่วง 30 ปีที่ผ่านมานี้ในพื้นที่ตอนใต้ของกัมพูชาแถบเมืองอังกอร์ บอเร็ย (Angkor Borei) และการขุดค้นทางตอนใต้ของเวียดนาม ก็ทำให้ได้ข้อมูลเพิ่มเติมจำนวนมากที่แสดงให้เห็นว่าพื้นที่แถบดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงเป็นที่ตั้งของศูนย์กลางแห่งอาณาจักรฟูนันที่มีบทบาทสำคัญด้านการค้าทางทะเล[46]

ภาพที่ 24 โบราณวัตถุที่พบจากแหล่งโบราณคดีออกแก้ว ประเทศเวียดนาม
(ที่มา: Nancy Tingley, "Catalogue: The Archaeology of Fu Nan in the Mekong River Delta: The Oc Eo Culture of Viet Nam," in Arts of Ancient Vietnam From River Plain to Open Sea, ed. by Nancy Tingley (New Haven: Yale University Press, 2009), 136–142.)

ภาพที่ 25 เหรียญโรมัน สมัยจักรพรรดิอันโตนิอุส ปิอุส (พ.ศ. 681–704)
(ที่มา: Louise Malleret, L'archéologie du delta du Mékong
(Paris: L'École Française d'Extrême-Orient, 1962): Tome III, PL.XL.)

"เตียนซุน" ตลาดการค้าและเมืองขึ้นของอาณาจักรฟูนัน

เอกสารจีนสมัยราชวงศ์เหลียงยังได้บันทึกถึงความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรฟูนัน โดยเฉพาะกองทัพเรือของพระเจ้าฟันชิมันซึ่งมีอำนาจปราบปรามอาณาจักรอื่นๆ ได้ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 8 ดังข้อความว่า

"ผู้ที่สืบต่อมาจากโกณฑินยะองค์หนึ่งทรงนามว่า ฮุนพันฮวง *(Hun-p'an-huang)* พระองค์สิ้นพระชนม์เมื่อพระชันษาเกินกว่า 90 ปี โอรสองค์ที่ 2 ของพระองค์ทรงนามว่า พันพัน *(P'an-p'an)* ได้ขึ้นครองราชย์ แต่ก็ได้มอบอำนาจสิทธิ์ขาดให้แก่ขุนพลผู้มีนามว่า ฟันมัน *(Fan Man)* หรือฟันชิมัน *(Fan Shih-man)* หลังจากครองราชย์ได้ 3 ปี พันพันก็สิ้นพระชนม์และประชาชนก็เลือกฟันชิมันขึ้นเป็น

พระราชา พระองค์ได้ปราบปรามอาณาจักรใกล้เคียง และทรงดำรงตำแหน่งเป็นมหาราชแห่งอาณาจักรฟูนัน **พระองค์ทรงสร้างกองทัพเรือ และยกกองทัพเรือไปปราบอาณาจักรอีก 10 กว่าแห่ง เป็นต้นว่าอาณาจักรฉูตูคุน *(Ch'ü-tu-k'un)* จิวจิ *(Chiu-chih)* และเตียนซุน *(Tien-sun)*** พระองค์ได้ขยายอาณาจักรออกไปราว 5,000 หรือ 6,000 ลี้ (1 ลี้ เท่ากับราว 576 เมตร) **หลังจากนั้นพระองค์ก็ยกกองทัพไปโจมตีจินหลิน *(Chin-lin)***"[47]

ดังนั้นในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 8 จึงมีบ้านเมืองที่ตกเป็นเมืองขึ้นของฟูนันหลายแห่ง หนึ่งในนั้น คือ เตียนซุน *(Tien-sun)* หรือ "ตุนซุน" *(Tun-sun)* หนังสือไทปิงยูลัน *(T'ai-p'ing Yu Lan)* ซึ่งเรียบเรียงขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 (จากการประมวลเอกสารช่วงพุทธศตวรรษที่ 8) ระบุถึงตุนซุนไว้ในบทที่ 788 ความว่า *"หนังสือ Nan-chou I-wu Chih ระบุว่า ตุนซุนอยู่ห่างจากฟูนัน 3,000 ลี้ เดิมเป็นบ้านเมืองอิสระ พระราชาองค์เดิมของฟูนันคือ พระเจ้าฟันมัน ทรงห้าวหาญจึงสามารถยึดครองได้ ปัจจุบันตุนซุนจึงตกเป็นเมืองขึ้นของฟูนัน"*[48] เข้าใจว่าเหตุแห่งการยึดครองตุนซุนของอาณาจักรฟูนันอาจเพราะตุนซุนเป็นตลาดการค้าที่สำคัญอีกแห่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเอกสารสมัยราชวงศ์เหลียง บทที่ 54 ระบุว่า

"ห่างจากชายแดนทางใต้ของฟูนันมากกว่า 3,000 ลี้ คืออาณาจักรตุนซุน ซึ่งตั้งอยู่ที่ฝั่งมหาสมุทร มีเนื้อที่ราว 1,000 ลี้ เมืองอยู่ห่างจากทะเล 10 ลี้ **มีกษัตริย์ปกครอง 5 พระองค์ ซึ่งอยู่ภายใต้อาณาจักรฟูนัน** ชายแดนทางตะวันออกของ

ตุนซุนคือ *Chiao-chou* (ตังเกี๋ย) ทางตะวันตกคือ *T'ien-chu* (อินเดีย) และ *An-hsi* (ปาร์เธียน) **นานาประเทศต่างเข้ามาทำการค้าขาย** ด้วยตุนซุนตั้งอยู่ที่อ่าวใหญ่โค้งและมีแหลมยื่นไปในทะเลกว่า 1,000 ลี้ เรือสำเภาแล่นตัดผ่านโดยตรงไม่ได้ **ตลาดแห่งนี้มีพ่อค้าจากตะวันตกและตะวันออกทำการค้าขายทุกวัน สินค้ามีค่าและหายากไม่ว่าจะชนิดใดก็สามารถหาซื้อได้จากที่นี้** นอกจากนี้ยังมีต้นไม้ที่คล้ายกับต้นทับทิม โดยนำน้ำที่คั้นจากดอกของต้นไม้นั้นมาบรรจุในไห 2-3 วันก็จะได้ไวน์"[49]

นักวิชาการส่วนใหญ่สันนิษฐานว่า ตุนซุนน่าจะตั้งอยู่บริเวณคาบสมุทรมลายูโดยเฉพาะพื้นที่คอคอดกระ[50] ลอร์เรนซ์ พาลเมอร์ บริกส์ (Lawrence Palmer Briggs) เสนอว่าตุนซุนอาจตั้งอยู่แถบเมืองมะริด ทางใต้ของประเทศพม่า และมีขอบเขตถึงลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างหรือที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก็เป็นได้[51] ส่วนพอล วีทลีย์ (Paul Wheatley) ผู้ศึกษาเอกสารจีนโบราณที่เกี่ยวข้องกับรัฐในคาบสมุทรมลายูเสนอว่า ตุนซุนอาจตั้งอยู่ที่ลุ่มน้ำแม่กลองที่ชุมชนโบราณพงตึก จังหวัดกาญจนบุรี[52] พิริยะ ไกรฤกษ์ นักประวัติศาสตร์ศิลปะเสนอความเห็นในทำนองเดียวกันว่า ตุนซุนหรือดันซุนน่าจะเป็นกลุ่มเมืองมอญโบราณใน (ภาคกลางหรือภาคตะวันตก) ประเทศไทย เพราะคำว่าดันซุนเป็นภาษามอญโบราณ แปลว่า ห้าเมืองหรือปัญจนคร[53]

ขณะที่เจฟ เวด (Geoff Wade) นักวิชาการที่ศึกษาเอกสารจีนอีกท่านหนึ่งเสนอว่า ตุนซุนน่าจะตั้งอยู่แถบจังหวัดสงขลาและปัตตานี[54] และเมื่อไม่นานมานี้ อมรา ศรีสุชาติ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านโบราณวัตถุและศิลปวัตถุของกรมศิลปากร เสนอความเห็นว่า ตุนซุน (ท่านถ่ายทอดเสียงว่า

เตี่ยนซุน หรือตุ้นซวิ่น) น่าจะมีพื้นที่ครอบคลุมส่วนบนของคาบสมุทรมลายู (ภาคกลางตอนล่าง ต่อกับคาบสมุทรมลายูตอนล่าง (ภาคใต้ตอนบน) คือ แถบจังหวัดเพชรบุรี ประจวบคีรีขันธ์ ชุมพร ระนอง สุราษฎร์ธานี และ นครศรีธรรมราช[55]

"พันพัน" เครือข่ายการค้าร่วมสมัยของอาณาจักรฟูนัน

เอกสารจีนสมัยราชวงศ์เหลียงยังกล่าวถึงบ้านเมืองโบราณอีกแห่งหนึ่งชื่อ "พันพัน" *(P'an-p'an)* ที่มีความสัมพันธ์ทางใดทางหนึ่งกับอาณาจักรฟูนันไว้ด้วยว่า

> "ผู้ครองราชย์ต่อลงมาจากพระเจ้าจันถัน ชาวอินเดียองค์หนึ่งทรงนามว่า เจียวเจนชู (*Chiao Chen-ju* คือ โกณฑินยะ) ท่านผู้นี้เดิมเป็นพราหมณ์อยู่ในประเทศอินเดีย มีเสียงมาบอกว่าให้ไปครองอาณาจักรฟูนัน ท่านจึงเดินทางออกมาจนถึงอาณาจักรพันพัน และประชาชนชาวฟูนันก็เลือกขึ้นเป็นพระราชา พระองค์จึงเปลี่ยนกฎทุกอย่างให้เป็นไปตามแบบอินเดีย"[56]

เอกสารสมัยราชวงศ์เหลียงระบุถึงรายการสิ่งของที่พันพันส่งเป็นบรรณาการถวายแด่จักรพรรดิจีนเมื่อ พ.ศ. 1072 คือ ไม้หอมนานาชนิด เช่น ไม้กฤษณา (Gharu-wood) ไม้จันทน์ (Sandalwood)[57] เอกสารจีนชื่อ *Wen-hsien T'ung-k'ao* แต่งโดย *Ma Tuan lin* ในราวพุทธศตวรรษที่ 19 ยังได้ให้รายละเอียดของพันพันไว้มากที่สุด ความว่า

"อาณาจักรพันพันเริ่มมีความสัมพันธ์กับจีนในสมัยราชวงศ์เหลียง ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของเกาะใหญ่ที่แยกจากหลินอี้ (จามปา) ด้วยทะเลเล็กจาก *Chiao-chou* (ตังเกี๋ย) ไปถึงพันพันได้โดยเรือประมาณ 40 วัน พระราชามีพระนามว่า *Yang-li-ch'ih* พระบิดาของพระองค์มีนามว่า *Yang-te-wu-lien* แต่ลำดับเหนือขึ้นไปกว่านี้ไม่อาจทราบได้ ประชาชนส่วนใหญ่อาศัยอยู่ริมน้ำ และภายในกำแพงเมืองที่ทำจากไม้ พระราชาประทับบนบัลลังก์มังกร มีขุนนางนั่งคุกเข่าประสานมืออยู่ที่หัวไหล่

มีพราหมณ์ในประเทศนี้จำนวนมากที่มาจากอินเดีย พวกเขาได้รับการยกย่องจากพระราชา ขุนนางชั้นสูงมีชื่อตามนี้ *Po-lang-so-lan, K'un-lun-to-yek, K'un-lun-po-ho, K'un-lun-po-ti-so-kan* ในภาษาพื้นเมือง *k'un-lun* และ *ku-lang* ออกเสียงคล้ายกัน ผู้ว่าราชการจังหวัดเรียกว่า *na-yen* ซึ่งคล้ายกับ *t'zu-shih* และ *hsien-ling* ของจีน ลูกศรใช้ด้ามเหล็กมีปลายด้ามเป็นหินแหลม

มีวัดอยู่ 10 แห่งเป็นที่ที่ภิกษุและแม่ชีศึกษาพระธรรม พวกเขาฉันเนื้อทุกสิ่ง แต่ไม่ดื่มเหล้า และยังมีวัดที่มีนักบวชไม่ฉันเนื้อและไม่ดื่มเหล้าด้วย พวกเขาศึกษาเรื่องอสูรราช แต่ไม่ยกย่องนับถือนัก นักบวชในพุทธศาสนาเรียกว่า *p'i-ch'iu* (ภิกษุ ?) หรือเรียกว่า *t'an*

ในรัชศก *Yuan-chia* (พ.ศ. 967–996) รัชศก *Hsiao-chien* (พ.ศ. 997–999) และรัชศก *Ta-ming* (พ.ศ. 1000–1007) ในสมัยราชวงศ์ซุ่ง พันพันส่งบรรณาการไปราชสำนักจีน ในปีที่ 1 และปีที่ 4 แห่งรัชศก Ta-t'ung แห่งราชวงศ์เหลียง (พ.ศ. 1070, 1073) **พระราชาพันพันส่งบรรณาการไปดังนี้ พระทันตธาตุ สถูปเขียนสี และน้ำหอม 10 ชนิด หกปีให้หลัง (พ.ศ. 1079) ก็ส่งบรรณาการเป็นพระธาตุ สถูปิกะเขียนสี ใบโพธิ์ ขนมหวานชั้นดี? และน้ำหอม** ในรัชศก *Ta'yeh* (พ.ศ. 1148–1160) สมัยราชวงศ์สุย คณะทูตพันพันก็จัดส่งบรรณาการไปยังราชสำนักจีนอีก"[58]

จะเห็นได้ว่า เอกสารจีนไม่ได้ระบุว่าพันพันเป็นเมืองขึ้นอาณาจักรฟูนัน แต่พันพันคงมีความสัมพันธ์กับฟูนัน เพราะพระราชาฟูนันพระองค์หนึ่งมีพระนามว่าพันพัน[59] พราหมณ์โกณฑินยะชาวอินเดียก็เคยมาแวะที่พันพันก่อนจะเดินทางต่อไปยังฟูนันเพื่อขึ้นครองราชย์ สินค้าที่สำคัญของพันพันก็คือเครื่องหอมหรือไม้หอมซึ่งคล้ายกับฟูนัน นักวิชาการส่วนใหญ่มีความเห็นพ้องกันว่าพันพันคงตั้งอยู่บริเวณอ่าวบ้านดอน (แถบอำเภอไชยาและพุนพิน) จังหวัดสุราษฎร์ธานี[60] เนื่องจากพงศาวดารราชวงศ์ถังระบุว่า พันพันตั้งอยู่ทางทิศใต้ของโถเหอหลัว *(To-ho-lo / Tu-ho-lo)* ซึ่งหมายถึงทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทย[61] และมีอาณาเขตติดกับหลางยะซิ่วหรือลังกาสุกะ[62] ซึ่งน่าจะตั้งอยู่ที่บริเวณจังหวัดปัตตานี (จะกล่าวถึงต่อไป) ดังนั้นขอบเขตของพันพันอาจครอบคลุมไปถึงเมืองโบราณเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี จังหวัดนครศรีธรรมราช และคาบสมุทรสทิงพระ จังหวัดสงขลา รวมทั้งเขตจังหวัดพังลุงด้วยก็ได้[63]

หลักฐานทางศิลปกรรมชิ้นสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างดินแดนแถบคาบสมุทรมลายู โดยเฉพาะบริเวณภาคใต้ของไทยกับพื้นที่แถบดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงของอาณาจักรฟูนันคือประติมากรรมรูปพระวิษณุ (หรือพระนารายณ์) รุ่นเก่าจากอำเภอไชยา[64] (ภาพที่ 26) และจังหวัดนครศรีธรรมราช[65] ซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10–11[66] และยังมีพระพุทธรูปบางองค์จากอำเภอไชยาและอำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ซึ่งมีรูปแบบศิลปะคล้ายกับพระพุทธรูปศิลปะฟูนันที่พบทางใต้ของกัมพูชาและเวียดนาม[67] (ภาพที่ 27)

ภาพที่ 26 พระวิษณุ (พระนารายณ์)
สูง 67 เซนติเมตร พบที่อำเภอไชยา
จังหวัดสุราษฎร์ธานี
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 9 – 10
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
(ที่มา: พิริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊คส์, 2555), 100.)

ภาพที่ 27 พระพุทธรูป ศิลา สูง 21 เซนติเมตร
พบที่พังแฟบ บ้านจะทิ้งพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา

เส้นทาง วิถีลมมรสุม และเรือสินค้าในช่วงแรกเริ่มประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

จากที่กล่าวมาข้างต้นทำให้เราได้ทราบแล้วว่า คณะทูตสมัยราชวงศ์ฮั่นได้ล่องเรือเลียบชายฝั่ง (ประเทศเวียดนาม) แล้วจึงมาขึ้นบกที่ใดที่หนึ่งทางตอนบนของคาบสมุทรมลายู เพื่อเดินทางข้ามคาบสมุทร แล้วลงเรือต่อไปยังประเทศอินเดียภาคใต้ กษัตริย์องค์หนึ่งของอาณาจักรฟูนันก็เป็นพราหมณ์ชาวอินเดียที่เดินทางมาถึงพันพัน ก่อนเดินทางต่อไปยังฟูนันเพื่อขึ้นครองราชย์ อาณาจักรฟูนันยังมีกองทัพเรือที่ยิ่งใหญ่ซึ่งสามารถปราบ

ปราบดินแดนต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (หรือที่จีนเรียกว่าดินแดนทะเลใต้) และบ้านเมืองหนึ่งคือเตียนซุน ซึ่งน่าจะตั้งอยู่บริเวณตอนของบนคาบสมุทรมลายูก็เป็นดั่งตลาดการค้าที่สำคัญในระยะเวลานั้น

ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ว่า เส้นทางการติดต่อค้าขายที่สำคัญในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 6–11 คือเส้นทางการเดินเรือจากอินเดียมายังคาบสมุทรมลายู แล้วเดินทางข้ามคาบสมุทรหรือมีการขนถ่ายสินค้าโดยบ้านเมืองตรงจุดนั้นๆ เพื่อส่งต่อไปยังบ้านเมืองฝั่งตะวันออกในทะเลจีนใต้[68] (หรือในทางกลับกัน) แต่เส้นทางข้ามคาบสมุทรไม่ได้เป็นเส้นทางการค้าเพียงเส้นเดียวในช่วงเวลานั้น เพราะพระภิกษุฟาเหียนซึ่งเดินทางจาริกไปยังอินเดียตามเส้นทางสายไหมทางบก ตั้งแต่ พ.ศ. 942 ก็เล่าว่าท่านเดินทางกลับจีนทางเรือโดยขึ้นจากศรีลังกาหรือสิงหล[69] เมื่อ พ.ศ. 956 แต่เรือประสบกับวาตภัยในมหาสมุทรอินเดีย ดังความว่า

> "เมื่อได้ทำงานคัดคัมภีร์สันสกฤตสำเร็จแล้ว **ฟาเหียนได้โดยสารเรือพาณิชขนาดใหญ่ลำหนึ่ง ซึ่งมีผู้โดยสารในเรือกว่า 200 คน และมีเรือเล็กผูกเชือกใหญ่เกาะข้างห้อยไปด้วยลำหนึ่ง** เพื่อเป็นกำลังในเมื่อประสบเหตุภัยอันตรายอันร้ายแรงจากการเดินเรือ เมื่อมีลมพัดมาตามความต้องการ นายเรือจึงดำเนินการออกเรือไปทางตะวันออกเป็นเวลา 3 วัน ก็ไปเผชิญเข้ากับมหาวาตะ เรือเกิดรั่วมีน้ำพุ่งเข้ามาภายในได้แห่งหนึ่ง นายเรือพาณิชปรารถนาที่จะ (แบ่ง) ให้ไปกันโดยเรือเล็ก แต่คนที่ต่างตกใจกลัวมีอยู่บนเรือมากเกินกว่าที่จะไปได้ จึงต้องตัดเชือกเรือเล็กที่ผูกติดอยู่ (ให้หลุดไป) นายพาณิชกลัวอันตรายมาก กำลังมีความรู้สึก

อยู่ว่าคนโดยสารทั้งหลายจะถึงความตายเพราะด้วยภัยอยู่โดยเร็วที่สุดแล้ว เกรงว่าเรือจะบรรทุกสิ่งของอยู่หนักเกินไป เขาจึงขนเอาสินค้าที่ใหญ่โตรุงรังทั้งหลายทิ้งลงในน้ำหมด

ดุจเดียวกันฟาเหียนก็ได้เอากุณฑิกา (หม้อน้ำมีพวย) และชามอ่างซักผ้าของตนกับสิ่งของอย่างอื่นอีกบ้างทิ้งลงไปในทะเล แต่ (ก็ยัง) **เกรงว่านายพาณิชจะเอาสมุดคัมภีร์และพระพุทธรูปที่ยังเหลืออยู่บนเรือทิ้งเสียอีก** ฟาเหียนได้รวบรวมความรู้สึกในใจทั้งหมดให้ระลึกถึงไปโดยเฉพาะต่อพระกวันซิยิน (กวนอิม) และมอบชีวิตของตนไว้ (ในความคุ้มครอง) ต่อวิหารแห่งประเทศฮั่น (และอธิษฐานว่า) *"ข้าพเจ้าได้เดินทางไกลไปเสาะแสวงหาพระธรรมมาแล้ว ภยันตรายที่น่าพึงกลัวอันจะบังเกิดขึ้นต่อไปด้วย (อำนาจ) เหนือความเป็นธรรมดาของพระองค์นั้น ได้โปรดให้ข้าพเจ้ารอดพ้นจากความพลัดพรากจากถิ่นฐานกลับไปสู่ที่พำนักของข้าพเจ้า (ด้วยเถิด)"...*" [70]

จากบันทึกจะเห็นได้ว่า การเดินเรือของพ่อค้าซึ่ง *"ด้วยความประสงค์ที่จะไปขายของที่กวางเจา"*[71] ไม่เพียงแต่นำสินค้าไปด้วยเท่านั้น แต่ยังนำพาพระภิกษุพร้อมด้วยพระพุทธรูปและพระคัมภีร์จากอินเดียไปยังแผ่นดินจีน ข้อมูลนี้น่าจะทำให้เข้าใจมากยิ่งขึ้นถึงเหตุแห่งการปรากฏขึ้นของพระพุทธรูปศิลปะอินเดียสมัยอมราวดีและคุปตะที่พบในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้[72] รวมถึงแผ่นภาพสลักพระพุทธรูปที่มีอิทธิพลศิลปะอมราวดีจากเมืองเฉิงตู มณฑลเสฉวน ซึ่งกำหนดอายุอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 11[73]

และพระพุทธรูปที่มีอิทธิพลศิลปะคุปตะ (สกุลช่างสารนาถ) กำหนดอายุอยู่ในช่วงเดียวกันพบที่มณฑลซานตงทางตะวันออกของจีนด้วย[74]

เรือของพ่อค้าที่มีภิกษุฟาเหียนโดยสารมาด้วยรอดพ้นจากวาตภัยครั้งนั้น แล้วเดินทางต่ออีก 13 วัน จนมาถึงเกาะแห่งหนึ่งซึ่งอาจเป็นหมู่เกาะอันดามัน[75] จึงได้หยุดซ่อมเรือ แล้วจึงเดินทางต่อไปมุ่งหน้าเข้าสู่ช่องแคบมะละกา ซึ่งฟาเหียนบันทึกไว้ว่า *"ในทะเล (ย่านแถวนี้) มีพวกโจรสลัดชุกชุม ถ้าพบกับมันก็คือความตายซึ่งจะมาถึงโดยด่วน..."*[76] ดังนั้นอันตรายจากกลุ่มโจรสลัดบริเวณช่องแคบมะละกาคงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้การติดต่อค้าขายต้องอาศัยตลาดการค้าหรือบ้านเมืองที่ตั้งอยู่บนคาบสมุทรมลายู เช่น เตียนซุน หรือพันพัน ดังกล่าวแล้วข้างต้น[77]

อย่างไรก็ตาม ไม่ปรากฏว่าเรือสินค้าได้ปะทะกับโจรสลัด ภายหลังจากเดินเรือมาได้มากกว่า 90 วัน ผ่านช่องแคบมะละกาแล้วก็ไปถึงประเทศเยโปติ *(Yeh-p'o-ti)* ซึ่งอาจหมายถึงดินแดนทางตะวันตกของเกาะบอร์เนียว[78] ท่านฟาเหียนพำนักอยู่ที่เยโปติ 5 เดือน จึงเปลี่ยนมาลงเรือสินค้าอีกลำหนึ่งที่มีคนโดยสาร 200 กว่าคน โดยเรือแล่นไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อให้ถึงเมืองกวางตุ้งในราว 50 วัน แต่เรือก็ต้องเผชิญกับลมพายุอีกครั้งในทะเลจีนใต้ และฟาเหียนก็บันทึกว่า *"...ได้รวบรวมกำลังใจของตนทั้งหมดระลึกมุ่งเฉพาะถึงพระกวันซิยินและคณะภิกษุสงฆ์ในประเทศฮั่นอีกครั้งหนึ่ง ด้วยอำนาจอันลึกลับช่วยคุ้มครองป้องกัน จึงตลอดรอดพ้นมาได้จนถึงเวลารุ่งขึ้นเช้าตรู่..."*[79] ซ้ำร้ายเรือยังเดินผิดเส้นทางทำให้เกินกำหนดเวลาที่กะเอาไว้ รวมแล้วใช้เวลาเกือบ 90 วัน ท้ายที่สุดเรือไปขึ้นฝั่งที่เมืองจังกวัง[80] (เมืองเจียวโจวมณฑลซานตงในปัจจุบัน) ทางตะวันออกของจีน เมื่อ พ.ศ. 957 รวมเวลาโดยสารทางเรือในมหาสมุทรอินเดียและทะเลจีนใต้ราว 2 ปี (แผนที่ที่ 5)

จะเห็นได้ว่า เรือของพ่อค้าที่ล่องจากลังกามาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเรือจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เดินทางไปยังจีน ต้องเผชิญกับลมมรสุม (หรือพายุ) ถึง 2 ครั้ง โดยการค้นพบวิถีของลมมรสุมที่เอื้อประโยชน์ต่อการเดินเรือมายังอินเดียนี้มักอ้างว่าเป็นผลงานของพ่อค้านักเดินเรือชาวกรีกชื่อ ฮิปปาลุส (Hippalus) เมื่อ พ.ศ. 590[81] ส่วนทางโลกตะวันออกในบันทึกของราชทูตคังไถและจูยิงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 ก็ได้เอ่ยถึง *"ลมตามฤดูกาล"* (the seasonal wind) คือลมมรสุมแล้ว[82] ภิกษุฟาเหียนก็บันทึกไว้ในขณะที่เรือสินค้าแล่นจากเมืองตามรลิปติ (รัฐเบงกอลตะวันตกของอินเดีย) ไปเกาะลังกาว่า *"ต่อจากนี้ฟาเหียนได้ลงเรือกำปั่นใหญ่ของพาณิชลำหนึ่ง และได้ลอยลำไปบนพื้นทะเลทางตะวันตกเฉียงใต้เป็นเวลาเริ่มต้นแห่งฤดูหนาว กระแสลมช่วยพัดส่งให้ตามความประสงค์ภายหลังจากเวลาที่ออกเรือแล่นใบมาได้ 14 วันกับ 1 คืนก็ถึงนครสิงหพ"*[83]

การเดินเรือจากประเทศทางตะวันตกไปยังประเทศจีนทางตะวันออก (หรือในทางกลับกัน) นั้นไม่สามารถแล่นไปได้โดยใช้เวลาเพียง 1 รอบของลมมรสุมของทุกปี โดยลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ (southwest monsoon) จะพัดจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ขึ้นสู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือในช่วงเดือนพฤษภาคม-กลางเดือนตุลาคม ส่วนมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ (northeast monsoon) นั้นจะพัดจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือลงมายังทิศตะวันตกเฉียงใต้ในช่วงกลางเดือนตุลาคม–กุมภาพันธ์ (อาจแปรผันได้บ้างในแต่ละปี)

ดังนั้นถ้าหากเรือสินค้าจากอินเดีย (หรือศรีลังกา) มาถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงปลายของเดือนกันยายนต่อตุลาคม ก็อาจจำต้องหยุดพักกว่า 6-7 เดือนเพื่อรอลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้นำเรือแล่นไปสู่จีน ดังนั้นจึงอาจใช้เวลามากถึง 3 ปี ในการเดินเรือหนึ่งรอบ (ไปและกลับ) จากจีนหรืออินเดีย[84] เหตุนี้เรือสินค้าจากอินเดียส่วนใหญ่ควรแล่นมายังช่องแคบมะละกาในช่วงระหว่างเดือนเมษายน-สิงหาคม เพื่อล่องต่อไปยังจีนใน

ระหว่างเดือนมิถุนายน-สิงหาคม ส่วนเรือที่ออกจากจีนมักแล่นมายังช่องแคบมะละกาในช่วงเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ แล้วจึงเดินทางต่อไปยังอินเดียในระหว่างเดือนธันวาคม-มกราคม[85]

สำหรับเรือสินค้าที่ล่องขนส่งผู้คนตามเส้นทางสายไหมทางทะเลในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 12 นั้นไม่ปรากฏว่ามีเรือสินค้าของชาวจีนฮั่น[86] แต่เป็นเรือต่างชาติเช่นเรือของพวกเยว่ ดังที่บันทึกสมัยราชวงศ์เหลียงระบุว่า *"ที่เมืองกวางตุ้ง มีคนส่วนใหญ่มาจากเขตเกาเหลียง (พวกเยว่) และมีเรือสินค้าเดินทางเข้ามาหลายครั้งต่อปี พ่อค้าต่างชาติต่างเข้ามาค้าขายที่นั่น พวกข้าราชการต่างไปหาซื้อสินค้าที่ลดราคาลงครึ่งหนึ่ง แล้วจึงนำไปขายต่อตามราคาในท้องตลาด ดังนั้นพวกเขาจึงได้กำไร อันถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่ยอมรับได้"*[87]

นอกจากนี้ก็มีเรือของชาติอื่นๆ เช่น เรือของ *Po-sse* หรือ *Po-ssu* ซึ่งอาจเป็นเรือของเปอร์เซียหรือกลุ่มชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้[88] เรือประเภทที่จีนเรียกว่า *K'un-lun p'o* ซึ่งน่าจะหมายถึงเรือจากดินแดนต่างๆ ในทะเลจีนใต้[89] เพราะตั้งแต่ที่จีนเริ่มติดต่อกับกลุ่มชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มักใช้ศัพท์เรียกเขาเหล่านั้นว่าคุนหลุน *(K'un-lun)* จนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ 12 จะใช้หมายถึงผู้คนจากหมู่เกาะในอินโดนีเซีย[90]

เอกสารจีน *Nan Chou I Wu Chi* ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 กล่าวว่า *"ชนต่างถิ่นเรียกเรือของพวกเขาว่า โป (p'o) เรือลำใหญ่มีความยาวมากกว่า 200 ฟุต มีความสูงเหนือผิวน้ำกว่า 20–30 ฟุต บรรทุกคนได้ 600-700 คน และบรรทุกสินค้าได้มากกว่า 10,000 โฮ (ho – หน่วยนับของจีน)"*[91] โดยจีนแบ่งเรือสินค้าออกเป็น 2 ประเภท ประเภทแรกคือเรือที่ล่องมาค้าขายกับจีน โดยมีเรือจากหลินอี้ (จามปา) ฟูนัน และ *Po-sse* ซึ่งอาจมีเรือของพวกอินเดียหรือศรีลังกาที่เข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และมีรูปแบบเรือคล้ายกันด้วย เรืออีกประเภทหนึ่งคือเรือที่ใช้เดินทางค้าขายใน

น่านน้ำของประเทศอื่นๆ (เช่น อ่าวเบงกอล หรือทะเลอาหรับ) ได้แก่ เรืออินเดีย เปอร์เซีย และเรืออาหรับ[92] ซึ่งต่อมาในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 เรือประเภทหลังนี้จะเดินทางไปถึงจีนเอง[93]

ข้อมูลจากแหล่งเรือจมในน่านน้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์นี้ (อันที่จริงแล้วตั้งแต่แรกจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 19) พบว่ามีเทคนิคการต่อเรือโดยใช้วิธีผูก (lash-lug) และเย็บไม้กาบเรือเข้าด้วยกันด้วยเชือกที่ทำจากเส้นใยพืช (stitched-plank) คือการเอาไม้เปลือกเรือ 2 ชิ้นผูกเข้าด้วยกัน แล้วจึงเอาเชือกมาวางตรงกลางแล้วเย็บเชือกเข้ากับไม้กาบเรือให้แน่น ซึ่งจะเป็นการยึดไม้กาบเรือเข้าด้วยกันอีกครั้งหนึ่ง โดยได้พบซากเรือที่บ่อน้ำ Kolam Pinisi ใกล้กับเมืองปาเล็มบัง บนเกาะสุมาตราของอินโดนีเซีย กำหนดอายุอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 10-12[94]

อย่างไรก็ตาม แหล่งเรือจมที่มีอายุเก่าที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 9–10 พบในเขตรัฐปาหังทางตะวันออกของประเทศมาเลเซีย มีชื่อว่าแหล่ง Pontian แผ่นไม้ลำเรือที่พบมีความยาว 12 เมตร แต่สันนิษฐานว่าเรืออาจมีความยาว 20.04 เมตร ทำจากไม้ *(merawan)* ที่หาได้ในคาบสมุทรมลายู หมู่เกาะ และที่ประเทศกัมพูชา น่าสนใจที่มีการวิเคราะห์จากรูปแบบพบว่าเรือลำนี้อาจต่อขึ้นแถบสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงหรือบริเวณชายฝั่งของอ่าวไทย[95] จากการขุดค้นยังได้พบภาชนะดินเผาบางแบบคล้ายกับที่พบที่เมืองออกแก้ว ประเทศเวียดนาม[96] โดยมีไหใบหนึ่งสูงราว 1 เมตร ซึ่งอาจบรรจุข้าวมาด้วยเพราะได้พบร่องรอยของข้าวอยู่ในซากลำเรือนี้[97]

นอกจากหลักฐานของเรือจมข้างต้นแล้ว ที่มาเลเซียยังได้ค้นพบจารึกสำคัญหลักหนึ่งชื่อว่า ศิลาจารึกพุทธคุปตะ (The Buddhagupta Stone Inscription) ค้นพบทางตอนเหนือของรัฐปีนัง (ปัจจุบันจารึกหลักจริงจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์เมืองกัลกัตตา ประเทศอินเดีย) จารึกสลักอยู่บริเวณสองข้างของรูปสถูปทรงกลมที่มีฐานบัวและยอดเป็นฉัตร 7 ชั้นแบบศิลปะ

อินเดีย จารึกนี้เป็นภาษาสันสกฤต อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 10-11 กล่าวถึงคาถาทางพุทธศาสนาและการตั้งความปรารถนาของนายเรือหรือ “มหานาวิกะ” ชื่อ “พุทธคุปตะ” จากดินแดนรักตมฤติกา (Raktamrttika) ขอให้ประสบความสำเร็จในการเดินทาง[98]

คำว่ารักตมฤตติกาแปลว่า ประเทศดินแดง ซึ่งยอร์ช เซเดส์ สันนิษฐานว่าคงตรงกับประเทศที่ชาวจีนเรียกว่า “จิถู่” (Chih-t'u) ในคาบสมุทรมลายู ซึ่งจะขอกล่าวถึงต่อไปในตอนท้ายของบทนี้ แต่ “รักตมฤติกา” ในจารึกพุทธคุปตะน่าจะตรงกับแหล่งโบราณคดี Rajbadi-danga ในเขต Murshibadad รัฐเบงกอลตะวันตกของอินเดีย จากการขุดค้นได้พบตราประทับมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12–13 ระบุถึงคณะสงฆ์แห่ง *“รักตมฤติกามหาวิหาร”*[99] ดังนั้นนายเรือพุทธคุปตะจึงน่าจะออกเดินทางจากทางตะวันตกของมาเลเซียไปยังทางตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย

กลุ่มประเทศยักษ์ใหญ่ในเครือข่ายการค้าโลกสมัยโบราณ

ทันเซน เซน (Tansen Sen) เสนอว่ามีปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดการติดต่อค้าขายระหว่างอินเดียและจีนในช่วงแรกเริ่มจนถึงก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ 15 คือวัดทางพุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองในประเทศอินเดียและจีนมีส่วนอย่างมากในการสนับสนุนทุนรอนให้แก่พ่อค้าและนักเดินเรือ พระภิกษุเองก็มีบทบาทเป็นที่พึงทางใจในการให้ความรู้สึกปลอดภัยแก่พ่อค้าหรือลูกเรือที่ต้องเดินทางอันยาวไกลและอันตรายอีกด้วย[100] ซึ่งเราเห็นได้ชัดเจนจากกรณีของภิกษุฟาเหียน[101]

ปัจจัยข้างต้นนี้สัมพันธ์กับการเติบโตขึ้นของเมืองหลวงและเมืองรายรอบในแคว้นต่างๆ ของจีน เอกสารสมัยราชวงศ์เว่ยเหนือระบุว่าใน พ.ศ. 964 ที่ราชธานีคือนครลั่วหยางมีวัดกว่า 100 แห่ง มีพระและแม่ชีราวๆ 2,000 รูป ส่วนเมืองอื่นๆ มีวัดรวมกันราวๆ 6,478 แห่ง มีพระและแม่ชีประมาณ 77,258 รูป จนกระทั่งในช่วงปลายของราชวงศ์เว่ยเหนือ ใน พ.ศ.

1077 ที่เมืองหลวงมีวัดเพิ่มมากขึ้นเป็น 1,367 แห่ง ส่วนเมืองอื่นๆ มีมากถึง 30,000 แห่ง โดยมีพระและแม่ชีมากกว่า 2,000,000 คน[102] ดังนั้นเมืองเหล่านี้จึงมีความต้องการสินค้าฟุ่มเฟือยจากต่างถิ่น

ส่วนดินแดนทางภาคใต้ของจีนนั้นมีกวางตุ้งและฮานอยเป็นเมืองท่าสำคัญ ดังที่เอกสารสมัยราชวงศ์ฉีใต้ระบุว่า *"เรือของพ่อค้าเดินทางมาจากถิ่นที่ห่างไกลและนำสินค้าเหล่านี้มายังมณฑลทางใต้ ดังนั้นบริเวณอ่าวตั๋วเกี๋ยและกวางตุ้งจึงร่ำรวยและรุ่งเรือง โดยสินค้าเหล่านี้จะเก็บรักษาอยู่ในคลังของหลวง"* [103] เหตุนี้หากเกิดเหตุความไม่สงบขึ้นที่เมืองท่าทั้งสองแห่ง (เป็นถิ่นฐานเดิมของชาวเยว่) ปริมาณการค้าของจีนกับต่างชาติก็จะถดถอยลงไปด้วย เห็นได้จากจำนวนครั้งของการส่งบรรณาการเข้ามาของประเทศต่างๆ ที่มีไม่มากนัก แต่ถ้าหากองค์พระจักรพรรดิจีนทรงสนับสนุนการค้าตามชายฝั่งทะเล คณะทูตพร้อมบรรณาการจากดินแดนต่างๆ ก็จะมุ่งเดินทางเข้ามายังจีนเพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจ[104] ทั้งนี้เอกสารสมัยราชวงศ์ซุ่งใต้ที่เขียนขึ้นใน พ.ศ. 1030 ได้ให้รายละเอียดที่น่าสนใจดังนี้

> **"สินค้าชั้นดีจากทะเลและภูเขาที่มาจากอินเดียและประเทศตามรายทาง ได้แก่ นอแรดอันมีค่า ขนนกกระเต็น (kingfisher feathers) ไข่มุกที่งดงาม และผ้าที่ทำจากเส้นใยของแร่ใยหิน (fire cloths - asbestos) และของอื่น ๆ อีกหลายพันรายการ รวมถึงพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้นจึงมีแถวของเรือลำน้อยใหญ่ตามเส้นทางนี้ ซึ่งพ่อค้าและคณะทูตได้เดินทางเข้ามาติดต่อค้าขาย"** [105]

ตัวอย่างเช่นคณะทูตของฟูนันได้นำเครื่องบรรณาการไปถวายพระจักรพรรดิจีน ซึ่งเราสามารถใช้อนุมานถึงประเภทของสินค้าที่ฟูนันต้องการขายหรือจีนต้องการซื้อได้ โดยมีสินค้าที่จะใช้กันตามอารามต่างๆ เช่น ไม้กฤษณา สถูปหรือประติมากรรมที่ทำจากไม้จันทน์และงาช้าง เครื่องแก้ว เป็นต้น[106] ส่วนสินค้าทั่วไปก็มีเป็นต้นว่า วัตถุที่ทำจากทองคำและเงิน เครื่องประดับที่ทำจากเปลือกหอยเบี้ย งาช้าง ขนนกยูง กระดองเต่า ปะการัง แก้วสีขุ่น ผ้าฝ้าย ไม้หอมหลายประเภท ไม้จันทน์อินเดีย ขมิ้น และกำยาน[107] โดยสินค้าบางอย่างของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ อบเชย กานพลู การบูร ไม้จันทน์ และเครื่องหอมต่างๆ ก็เป็นที่ต้องการของตลาดในอินเดียด้วย[108]

ในจำนวนรายการสิ่งของบรรณาการหรือสินค้าของฟูนันนี้มีบางรายการเป็นสินค้าที่มาจากทางตะวันตก เช่นไม้จันทน์อินเดีย ส่วนผ้าฝ้าย (cotton fabric) นั้นเป็นสินค้าออกของอินเดียภาคใต้[109] และอาจรวมถึงปะการังจากอินเดียซึ่งเป็นที่ต้องการของราชสำนักจีนและอาณาจักรโรมัน[110] นอกจากนี้ยังมีทับทิมและหยก ซึ่งหวาง กุงหวู่ ระบุว่าฟูนันรับมาขายต่ออีกทอดหนึ่ง (re-exported like rubies and emeralds)[111] โดยอาจมาจากศรีลังกาซึ่งมีอัญมณีคุณภาพยอดเยี่ยมที่สุด[112] ภิกษุฟาเหียนบันทึกไว้ว่า *"เกาะเหล่านี้เป็นที่บังเกิดไข่มุกด์และพลอยหินอันมีค่าชนิดต่างๆ ณ ที่เกาะแห่งหนึ่งเป็นที่กำเนิดไข่มุกด์น้ำดีบริสุทธิ์ เป็นเกาะรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสประมาณ 200 เส้น พระราชาได้จ้างคนให้คอยเฝ้าป้องกันรักษา เพื่อประสงค์คอยเรียกเก็บภาษีชักสามจากจำนวนทุกๆ สิบของไข่มุกด์ที่หาได้"*[113] ดังนั้นพ่อค้าชาวอินเดียและศรีลังกาจึงเข้ามามีส่วนร่วมในเครือข่ายการค้าระหว่างประเทศนี้ด้วย

เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่า อินเดียมีบทบาทอย่างมากในเครือข่ายการค้าโลก ทั้งกับจีน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และโดยเฉพาะกับอาณาจักรโรมัน ในยุคที่เรียกว่า อินโด-โรมัน (Indo-Roman Age) ราวพุทธศตวรรษที่

5–9 โดยพ่อค้าชาวโรมันได้เข้ามาตั้งสถานีการค้าหลายแห่งในอินเดีย โดยเฉพาะอินเดียภาคใต้ (และศรีลังกา)[114] และนำเหรียญโรมันมาใช้เป็นสื่อกลางในการค้าขายแลกเปลี่ยน[115] ดังที่ผาสุข อินทราวุธ เคยนำเสนอไว้แล้ว[116] ในที่นี้ผู้เขียนจะขอนำเสนอข้อมูลเพิ่มเติม คือมีคณะทูตอินเดียเข้าไปในจีน เมื่อ พ.ศ. 971, 984 และ 1009 ในสมัยราชวงศ์หลิวซ่ง[117] ในสมัยราชวงศ์คุปตะของอินเดียก็มีการส่งทูตไปจีน 2 ครั้งในรัชกาลพระจักรพรรดิเหลียงอู่ตี้ เมื่อ พ.ศ. 1045 และ 1070[118] ซึ่งเป็นยุคสมัยที่พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในจีน

ส่วนประเทศศรีลังกา (จีนเรียกว่า *Shih-tzu*) ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาอีกแห่งหนึ่ง ก็ได้ส่งคณะทูตไปจีนถึง 4 ครั้งในช่วงเวลาใกล้เคียงกับที่อินเดียส่งไป คือ พ.ศ. 971, 972, 978 และ 1072[119] บันทึกของ *Cosmas* ชาวอียิปต์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 กล่าวถึงเมืองท่าในศรีลังกาที่ชื่อ *Mahatitha* ซึ่งมีการค้าขายพลุกพล่าน มีสินค้าทั้งจากจีนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และอินเดีย *Cosmas* บันทึกว่า มีเรือสินค้าจากอินเดีย เปอร์เซีย และเอธิโอเปีย เดินทางมายังเกาะแห่งนี้ซึ่งเปรียบเสมือนศูนย์กลางการติดต่อค้าขาย สินค้านำเข้าของลังกา ได้แก่ ผ้าไหม กานพลู ไม้กฤษณา ไม้จันทน์ และอื่นๆ ตามแต่แหล่งผลิตของสินค้านั้นๆ เพื่อส่งต่อไปยังเปอร์เซีย *Homerite* (ทางใต้ของประเทศเยเมน) และ *Adule* (ในเอธิโอเปีย)[120]

สำหรับโรมันนั้น ใน พ.ศ. 709 มีทูตของพระจักรพรรดิมาร์คัส ออเรเลียสเดินทางมายังจีน (บริเวณเวียดนามตอนกลาง - *Rinan*) พร้อมทั้งมอบสิ่งของต่างๆ เช่น งาช้าง นอแรด กระดองเต่า[121] ใน พ.ศ. 824 มีคณะทูตโรมันเดินทางล่องเรือไปจีนโดยขึ้นฝั่งที่เมืองท่ากว่างโจว[122] โดยโรมันขนานนามจีนว่า “ประเทศแห่งผ้าแพรไหม” (Nation of Silk)[123] น่าสังเกตว่าทูตทั้งสองคณะนี้อาจไม่ได้มาจากราชสำนักโรมันโดยตรง แต่อาจเป็นพ่อค้าที่อ้างตนเป็นทูต[124] เพราะรายการสิ่งของ คือ งาช้าง นอแรด และกระดองเต่า

นั้นไม่ใช่สินค้าโรมัน แต่เป็นผลผลิตจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้[125] เราจึงได้พบเหรียญโรมันในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยดังกล่าวแล้วข้างต้น

อาณาจักรโบราณที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของโลกคือ เปอร์เซีย ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ในเขตประเทศอิหร่านและอิรักในปัจจุบัน โดยเปอร์เซียมีการติดต่อกับโลกตะวันตกคือกรีก-โรมันอยู่ตลอดเวลา ขณะเดียวกันก็ทำการค้าขายกับอินเดีย เพราะสามารถควบคุมทะเลอาหรับทางตะวันตกของมหาสมุทรอินเดียได้ ดังนั้นพ่อค้าเปอร์เซียในสมัยราชวงศ์ปาร์เธียน (Parthian Dynasty ช่วง พ.ศ. 296–767) และโดยเฉพาะราชวงศ์สัสสานิยะฮ์ (Sasanid dynasty ช่วง พ.ศ. 768-1194) จึงเข้ามามีส่วนในการค้าระหว่างประเทศตามเส้นทางสายไหมทางทะเลด้วย[126]

บทบาทด้านการค้าประการหนึ่งของเปอร์เซีย และโดยเฉพาะในสมัยราชวงศ์สัสสานิยะฮ์คือเป็นแหล่งผลิตกำยาน (frankincense) และยางไม้หอม (myrrh)[127] ทั้งยังเป็นแหล่งผลิตผ้าไหม [นำความรู้มาจากโรมันอีกต่อหนึ่ง ภายหลังจากพระเจ้าชาปูร์ที่ 1 (Sharpur I) รบชนะโรมัน เมื่อ พ.ศ. 803] และเป็นตัวแทนจำหน่ายผ้าไหมที่มาจากจีนไปยังประเทศทางตะวันตก[128]

ส่วนสินค้าสำคัญของราชวงศ์สัสสานิยะฮ์คือ เครื่องเงินที่มีราคาสูงมาก ซึ่งบางชิ้นค้นพบในจีน[129] รวมทั้งเครื่องแก้วคุณภาพดี โดยได้พบเครื่องแก้วหลายชิ้นในจีนที่น่าจะผลิตขึ้นที่เปอร์เซียในสมัยราชวงศ์สัสสานิยะฮ์[130] ถึงแม้ว่าบางส่วนคงเข้าไปตามเส้นทางสายแพรไหมทางบก แต่การขุดค้นที่หมู่บ้าน *Bianwan* ในมณฑลกว่างตงทางตะวันออกเฉียงใต้ของจีน ซึ่งมีอายุอยู่ในสมัยราชวงศ์ทางภาคใต้ (หนานเฉา) ก็ได้พบชามที่ทำจากเงินแบบเปอร์เซีย และเหรียญของกษัตริย์แห่งสัสซานิยะห์ถึง 3 พระองค์ ได้แก่ พระเจ้าชาปูร์ที่ 3 (Sharpur III - ครองราชย์ พ.ศ. 926–931) พระเจ้ายาซเดเกิร์ดที่ 2 (Yazdegerd II - ครองราชย์ พ.ศ. 981–1000) และพระเจ้าเปรอซที่ 1 (Peroz I - ครองราชย์ช่วง พ.ศ. 1002–1027)[131]

ที่ประเทศศรีลังกาก็มีหลักฐานของเปอร์เซียในสมัยสัสสานิยะฮ์ เป็นต้นว่า เหยือกจากวัดเชตวัน[132] ตราดินเผาจากเมืองท่าเมนไท (Mantai) รวมทั้งเหรียญของกษัตริย์ราชวงศ์สัสสานิยะฮ์ถึง 4 พระองค์ (ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 10–12)[133] และมีการตั้งชุมชนชาวคริสต์นิกายเนสโตเรียน (Nestorian) ของเปอร์เซียขึ้นที่เมืองท่า *Mahatitha*[134] ที่เมืองออกแก้ว ประเทศเวียดนามยังได้พบหัวแหวนสลักเป็นรูปการเคารพบูชาไฟและหน้าชนชาติอิหร่านสมัยราชวงศ์สัสสานิยะฮ์ด้วย[135]

ส่วนในประเทศไทยที่แหล่งโบราณคดีควนลูกปัด อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ ซึ่งเป็นชุมชนเมืองท่าขนถ่ายสินค้าและแหล่งผลิตลูกปัดรายใหญ่ร่วมสมัยกับเมืองออกแก้ว (ภาพที่ 28) ก็ได้พบแผ่นหินสลักตราสัญลักษณ์คล้ายรูปไก่ 2 ตัวยืนหันหน้าเข้าหากันแบบเปอร์เซีย มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 10–11[136] ที่เมืองโบราณยะรัง จังหวัดปัตตานี ยังได้ค้นพบเหรียญเงินของพระเจ้าเปรอซที่ 1[137] (ภาพที่ 29) ถึงแม้จะไม่ได้มาจากการขุดค้นทางโบราณคดี แต่อาจใช้เป็นหลักฐานเชื่อมโยงกับการค้าของโลกโบราณระหว่างทั้ง 3 น่านน้ำ คือ ทะเลอาหรับ (อ่าวเปอร์เซีย) มหาสมุทรอินเดีย (อ่าวเบงกอล) และทะเลจีนใต้ (อ่าวไทยและอ่าวตังเกี๋ย)

ทั้งนี้นักวิชาการบางท่านเชื่อว่า แหล่งโบราณคดีควนลูกปัดน่าจะตรงกับเมืองท่าตักโกลา *(Takkola)* ในบันทึกของปโตเลมีและวรรณกรรมทางพุทธศาสนาของอินเดีย[138] ส่วนเมืองยะรังคือที่ตั้งของบ้านเมือง “ลังกาสุกะ” *(Langkasuka)* หรือ “หลางหยาซิ่ว” *(Lang-ya-hsiu)* ในเอกสารจีน[139] โดยมีภาพราชทูตลังกาสุกะซึ่งมีผิวคล้ำและผมหยิกเดินทางเข้าไปยังราชสำนักเหลียงของจีนปรากฏอยู่ในเอกสารสมัยราชวงศ์เหลียงที่เขียนเสร็จใน พ.ศ. 1082[140] (ภาพที่ 30) และเอกสารจีนชื่อ *Wen-hsien T’ung-k’ao* ที่แต่งโดย *Ma Tuan lin* กล่าวด้วยว่า ลังกาสุกะมีสินค้าคล้ายกับฟูนัน เช่น ไม้กฤษณา (Aloeswood) การบูร (Barus camphor) เป็นต้น[141]

ภาพที่ 28 โบราณวัตถุ (เช่นก้อนแก้วหรือหินในขั้นตอนการผลิตลูกปัด)
จากควนลูกปัด อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่
(เอื้อเฟื้อภาพถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ มยุรี วีระประเสริฐ)

ภาพที่ 29 เหรียญเงินของพระเจ้าเปรอซที่ 1 พบที่เมืองยะรัง จังหวัดปัตตานี
(ที่มา: Michel Jacq-Hergoualc'h, <u>The Malay Peninsula: Crossroad of
the Maritime Silk Road (100 BC – 1300 AD)</u> (Leiden: Brill, 2002), pl.86.)

ภาพที่ 30 ภาพเขียนราชทูตจากลังกาสุกะที่เดินทางเข้าไปยังจีนในสมัยราชวงศ์เหลียง (ที่มา: Geoff Wade, “Beyond the Southern Borders: Southeast Asia in Chinese Texts to the Ninth Century,” in <u>Lost Kingdom: Hindu-Buddhist Sculpture of Early Southeast Asia</u>, ed. by John Guy (Bangkok: River Books, 2014), 29.)

โดยสรุปแล้วปัจจัยรอบด้านที่ทำให้การค้าระหว่างประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เจริญรุ่งเรืองขึ้นในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 6–11 คือ ผลมาจากการเติบโตทางเศรษฐกิจที่พึ่งพาอาศัยกันและกันในลักษณะของเครือข่ายการค้าโลก อันประกอบด้วย 5 ประเทศยักษ์ใหญ่ในขณะนั้น คือ จีน เอเชียตะวันเฉียงใต้ (รายใหญ่สุดคืออาณาจักรฟูนัน) เอเชียใต้ (อินเดียและลังกา) เปอร์เซีย และอาณาจักรโรมัน โดยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีบทบาทเป็นแหล่งผลิตสินค้าชั้นดีอย่างเครื่องเทศ ของป่า หรือไม้หอม ทั้งยังเป็นตลาดรับซื้อและขายส่งของพ่อค้าคนกลางด้วย

การล่มสลายของอาณาจักรฟูนัน และศูนย์กลางการค้าแห่งใหม่บนคาบสมุทรมลายู

เหตุการณ์ที่ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านประวัติศาสตร์การเมืองและเศรษฐกิจการค้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้คือ การล่มสลายของอาณาจักรฟูนัน ซึ่งเริ่มเกิดขึ้นในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 12 เมื่อพระราชาของเจนละหรือเจินล่า คือพระเจ้าภววรมันที่ 1 และพระเจ้ามเหนทรวรมัน (จิตรเสน) ได้ทำสงครามขยายอำนาจลงมาจากทางตอนใต้ของประเทศลาว และสามารถเข้ายึดครองอาณาจักรฟูนันได้เบ็ดเสร็จภายใต้รัชกาลของพระเจ้าอีศานวรมันที่ 1 (ครองราชย์ พ.ศ. 1159–1180)[142] โดยจีนบันทึกไว้ว่าฟูนันส่งทูตไปจีนครั้งสุดท้ายใน พ.ศ. 1131

ขณะที่เจนละเริ่มส่งทูตไปแทนนับตั้งแต่ พ.ศ. 1159/1160 ซึ่งเป็นปีที่พระเจ้าอีศานวรมันที่ 1 ขึ้นครองราชย์ และยังส่งทูตไปจีนอีกใน พ.ศ. 1166 และ 1171 เมื่อเข้าสู่สมัยราชวงศ์ถัง[143] ด้วยเหตุนี้เครือข่ายการค้าที่อาณาจักรฟูนันเคยมีบทบาทมากในน่านน้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงค่อยๆ หมดความสำคัญและสิ้นสุดลงในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 12

ในเวลาใกล้เคียงกันนั้นก็มีการรวมประเทศจีนเป็นหนึ่งภายใต้ราชวงศ์สุย (ปกครอง พ.ศ. 1132–1161) ในรัชกาลของจักรพรรดิองค์แรกคือสุยเหวินตี้ การค้าขายทางทะเลยังไม่เฟื่องฟูมากนัก จนกระทั่งจักรพรรดิสุยหยางตี้ขึ้นครองราชย์ เมื่อ พ.ศ. 1147 จึงได้มีการย้ายเมืองหลวงจากนครฉางอันไปยังนครลั่วหยางที่ตั้งอยู่ทางตะวันออก ใน พ.ศ. 1148 รวมถึงมีการก่อสร้างเมืองหลวงทางใต้คือ นครหยางโจว (Yangzhou - มณฑลเจียงซูในปัจจุบัน) ใกล้กับปากแม่น้ำแยงซี โดยมีการขุดคลองใหญ่เชื่อมต่อระหว่างเมืองหางโจว (Hangzhou – มณฑลเจ้อเจียงในปัจจุบัน) กับนครลั่วหยาง (ในลุ่มแม่น้ำฮวงโห) โดยผ่านมาทางนครหยางโจว[144]

เหตุการณ์ทั้งหมดนี้ได้นำมาสู่ยุคที่เศรษฐกิจการค้าของจีนรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก[145] เพราะการสร้างเมืองหลวงใหม่ที่ลั่วหยางจำเป็นต้องแสวงหาสินค้าฟุ่มเฟือยต่างๆ มาประดับตกแต่งพระราชวัง อาทิเช่น นอแรด งาช้าง หนังสัตว์ ขนสัตว์ ขนนก เป็นต้น จนกระทั่งมีการกว้านซื้อสินค้าเหล่านี้จากพ่อค้าผู้ร่ำรวยที่เก็บสินค้าเอาไว้ในคลัง แต่นั่นก็ไม่เพียงพอต่อความต้องการของราชสำนักสุย[146]

บทบาทของราชวงศ์สุยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เหตุการณ์แรกคือ มีรายงานใน พ.ศ. 1147 ว่าประเทศหลินอี้ (จามปา) ไม่ได้ส่งบรรณาการไปจีนกว่า 10 ปีแล้ว จักรพรรดิสุยหยางตี้จึงมีพระราชโองการ (โดยหวังผลทางเศรษฐกิจ) ให้ *Liu Fang* นำทหารมากกว่า 100,000 คน พร้อมด้วยนักโทษอาชญากรรมอีกหลายพันคนเดินทางไปปราบปรามจามปา กองทัพจีนลงเรือรบที่เมืองท่าฮานอย และสามารถกำราบจามปาได้สำเร็จใน พ.ศ. 1148 ซึ่งเท่ากับเป็นการเปิดประตูโดยตรงไปสู่แหล่งทรัพยากรของป่าหรือสินค้าฟุ่มเฟือยที่จีนปรารถนา[147]

เหตุการณ์สำคัญต่อมาคือ ใน พ.ศ. 1150 จักรพรรดิสุยหยางตี้ทรงมีบัญชาให้ส่งคณะทูตเดินทางไปยังประเทศที่จีนเรียก "จิถู่" *(Ch'ih-t'u หรืออ่านว่า – ชื่อถู่)* ดังข้อความในเอกสารจีนหลายฉบับ (ได้แก่ *Sui-shu, Pei-shih, T'ai-p'ing Yü Lan* และ *Wen'hsien T'ung-k'ao)* ที่ระบุว่า

> **"ในวโรกาสอันดีแห่งการขึ้นครองราชย์ของจักรพรรดิหยางตี้ พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์จะเปิดประตูไปสู่ดินแดนที่อยู่ห่างไกล** ในปีที่ 3 แห่งรัชศก *Ta-yeh* (พ.ศ. 1150) *Ch'ang Chün* ผู้ควบคุมด้านการทหาร และ *Wang Chün-chen* ผู้ควบคุมด้านทรัพยากรธรรมชาติ มีความประสงค์จะส่งคณะทูตไปยังประเทศจิถู่ องค์จักรพรรดิทรงปิติและมอบผ้าแพรไหมตอบแทนให้ท่านละ 100 ม้วน พร้อมด้วยเสื้อผ้าที่เหมาะจะสวมใส่ตามฤดูกาล และยังมีสิ่งของต่างๆ อีกกว่า 5,000 ชนิดที่จะมอบให้แด่พระราชาแห่งจิถู่"[148]

เอกสารจีนยังกล่าวอีกว่า ประเทศจิถู่เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรฟูนัน ตั้งอยู่ในดินแดนทะเลใต้ ซึ่งสามารถเดินทางไปถึงได้ในเวลาประมาณ 100 วัน สีของดินที่เมืองหลวงส่วนใหญ่มีสีแดง ซึ่งเป็นที่มาของชื่อประเทศจิถู่ เมื่อราชทูตมาถึงชายฝั่งทะเลของจิถู่แล้วยังจะต้องล่องเรือเข้าไปอีกเป็นเวลาเกือบ 1 เดือนจึงจะถึงเมืองหลวง ประชาชนชาวจิถู่ศรัทธาในพุทธศาสนา แต่ส่วนใหญ่ก็เคารพบูชาพวกพราหมณ์ด้วย อากาศโดยทั่วไปอบอุ่นทั้งในฤดูร้อนและฤดูหนาว ทว่าฝนก็ตกบ่อยครั้ง ส่วนสินค้าที่ผลิตจากที่นี่ก็คล้ายกับที่เมืองฮานอย *(Chiao-chih)* พระราชาจิถู่ให้การต้อนรับคณะทูตจากจีนเป็นอย่างดี และในขากลับนั้นพระราชบุตร *(Na-ya-chia)*

ก็เดินทางไปพร้อมกับทูตจีนเพื่อถวายบรรณาการแด่องค์จักรพรรดิสุยหยางตี้ โดยมีสินค้าพื้นเมืองที่มีค่าดุจทองคำ พระมาลาที่ตกแต่งด้วยลายดอกชบา และการบูร[149] ทั้งนี้คณะทูตจากจิถู่ได้ล่องเรือไปขึ้นฝั่งที่เมืองท่าสำคัญทางภาคใต้ของจีนคือฮานอยนั่นเอง[150]

ยอร์ช เซเดส์ สันนิษฐานว่าประเทศจิถู่ หรือประเทศดินแดงอาจตั้งอยู่บนอ่าวไทยแถบจังหวัดพัทลุง หรือแถบรัฐกลันตันทางตะวันออกเฉียงเหนือของมาเลเซีย[151] มานิต วัลลิโภดม สันนิษฐานว่าอยู่ในบริเวณจังหวัดสงขลา ปัตตานี และนราธิวาส[152] ส่วนพอล วีทลีย์ และนักโบราณคดีชาวมาเลเซียคือ นิค ฮัซซัน สุไฮมี นิค อับดุล รามาน (Nik Hassan Shuhaimi Nik Abdul Rahman) ให้ความเห็นว่าประเทศจิถู่น่าจะตั้งอยู่ในเขตรัฐกลันตัน ด้วยมีสภาพภูมิศาสตร์ที่สอดคล้องกับที่เอกสารจีนบรรยายไว้[153] แต่ในเขตรัฐกลันตันยังไม่พบหลักฐานทางโบราณคดีมากเพียงพอที่จะมีความสอดคล้องกับข้อมูลในเอกสารจีน[154] ขณะที่เจฟ เวด เสนอว่าจิถู่น่าจะตั้งอยู่แถบรัฐเกดะห์ของมาเลเซียในปัจจุบัน ตรงบริเวณที่เรียกว่าบูจัง วัลเลย์ (Bujang Valley)[155]

ไม่ว่าที่ตั้งที่แท้จริงของจิถู่จะอยู่ที่ใด แต่การแปลความตำแหน่งข้างต้นก็ตกอยู่ในบริเวณตอนล่างของคาบสมุทรมลายู (เขตภาคใต้ของไทยต่อกับภาคเหนือของมาเลเซีย)[156] ซึ่งแสดงให้เห็นว่าจีนเปลี่ยนความสนใจจากอาณาจักรฟูนันบนพื้นแผ่นดินใหญ่ที่กำลังระส่ำระสายและจะล่มสลายลงในที่สุดมายังดินแดนคาบสมุทรมลายู ซึ่งอาจสัมพันธ์กับการเติบโตของบ้านเมืองที่สามารถควบคุมช่องแคบมะละกาและช่องแคบซุนดา ซึ่งจะเป็นเส้นทางการเดินเรือที่สำคัญในช่วงพุทธศตวรรษต่อมา[157]

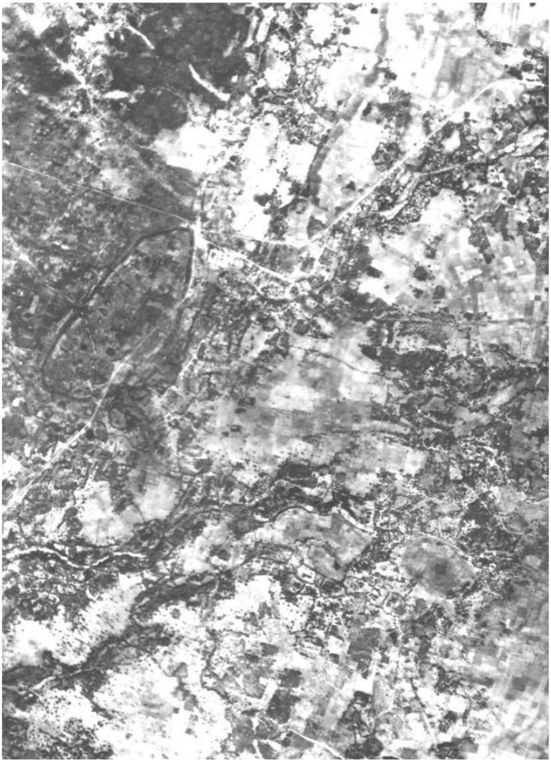
“อู่ทอง” เมืองท่าการค้าโบราณก่อนหน้าสมัยทวารวดี

ย้อนกลับไปยังเอกสารจีนที่ระบุว่า ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 พระเจ้าฟันชิมันแห่งฟูนันทรงทำสงครามปราบปรามอาณาจักรต่างๆ กว่า

10 แห่ง และหนึ่งในนั้นคือ “จินหลิน” (Chin-lin) หรือ “ดินแดนทอง” ซึ่งเป็นเป้าหมายสุดท้าย[158] เอกสารจีนกล่าวว่าจินหลินตั้งอยู่ที่อ่าวใหญ่ ห่างจากฟูนันมาจากตะวันตกประมาณ 2,000 ลี้ เป็นแหล่งแร่เงิน และประชาชนนิยมคล้องช้างป่าเพื่อเอางา[159] ซึ่งพอล วิทลีย์ (Paul Wheatley) เคยเสนอว่าจินหลินอยู่ที่ใดที่หนึ่งบริเวณอ่าวไทยตอนบน แต่แร่เงินนั้นคงนำมาจากรัฐฉานของเมียนมาร์[160]

ลอร์เรนซ์ พาลเมอร์ บริกส์ (Lawrence Palmer Briggs) และยอร์ช เซเดส์ (George Cœdès) มีความเห็นว่าจินหลินอาจตรงกับดินแดนสุวรรณภูมิ (ดินแดนแห่งทอง) ซึ่งอยู่ในบริเวณตอนล่างของประเทศพม่าหรือคาบสมุทรมลายู[161] จนกระทั่ง ใน พ.ศ. 2511 ควอริชต์ เวลซ์ (Quaritch Wales) จึงเสนอข้อสันนิษฐานว่าเมืองอู่ทองคือจินหลิน เพราะที่เมืองนี้มีเพนียดคล้องช้าง[162] (คือแหล่งโบราณคดีคอกช้างดิน ซึ่งปัจจุบันทราบแล้วว่าคืออ่างเก็บน้ำ – ผู้เขียน) และจากการขุดค้นที่อู่ทองของเขาเมื่อ พ.ศ. 2479 ได้พบ เศษภาชนะลายเขียนสีแดงเป็นรูปคลื่น 3 เส้นในชั้นดินตอนล่างซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับอาณาจักรฟูนัน[163]

ต่อมาในช่วง พ.ศ. 2512–2513 ได้มีการขุดค้นที่บ้านท่าม่วงบริเวณเมืองอู่ทองโดยคณะนักโบราณคดีชาวอังกฤษ พบโบราณวัตถุที่มีลักษณะคล้ายกับโบราณวัตถุจากเมืองออกแก้วของฟูนัน เช่น วัตถุดินเผาทรงกลมมีลวดลาย ห่วงโลหะ และพวยกา[164] เฮลมุต ลูฟส์ (H. E. Loofs) หนึ่งในคณะขุดค้นได้กำหนดอายุจากลักษณะของชั้นทับถมทางโบราณคดีว่าอาจมีการอยู่อาศัยมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 8 และมีการอยู่อาศัยสืบเนื่องมาในสมัยทวารวดี[165] แต่ลูฟส์มีความเห็นว่าเมืองอู่ทองไม่น่าจะเป็นสถานที่ตั้งของจินหลิน เพราะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 ดินแดนแถบนี้ยังอยู่ในช่วงปลายยุคหินใหม่และช่วงต้นยุคเหล็กเท่านั้น[166] (ภาพที่ 31)

ภาพที่ 31 ภาพถ่ายทางอากาศเมืองโบราณอู่ทอง เมื่อ พ.ศ. 2496

ก่อนหน้านั้นคือ ใน พ.ศ. 2509 ช็อง บวสเซอลิเย่ร์ เคยเสนอว่าบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาโดยเฉพาะเมืองอู่ทองอาจเป็นราชธานีของอาณาจักรฟูนันในช่วงเวลาหนึ่ง เพราะแถบนี้มีเมืองโบราณจำนวนมากที่มี

แผนผังคล้ายคลึงกันและมี “วัตถุในวัฒนธรรมแบบฟูนัน” ขณะที่บริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงมีร่องรอยของเมืองแบบดังกล่าวไม่มาก และได้รับการศึกษาไปเพียงเมืองเดียวในขณะนั้นคือ เมืองออกแก้ว

ที่สำคัญคือ เมืองอู่ทองเป็นสถานที่ที่ค้นพบโบราณวัตถุทางศาสนาที่มีความเก่าแก่ก่อนหน้าสมัยทวารวดี เช่น แผ่นดินเผาภาพพระสงฆ์อุ้มบาตร (ภาพที่ 32) และปูนปั้นภาพพระพุทธรูปนาคปรก (ภาพที่ 33) ซึ่งมีลักษณะของศิลปะอินเดียแบบอมราวดี และผลิตขึ้นที่อู่ทองเองเพื่อใช้สำหรับประดับศาสนสถาน นอกจากนี้ก็มีที่ประทับตรามีจารึก เครื่องประดับตะเกียงดินเผาแบบโรมันหรืออินเดีย (อานธระหรืออมราวดี) หลักฐานที่กล่าวมาทั้งหมดนี้อาจมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 9–10 ในขณะที่หลักฐานส่วนใหญ่จากเมืองออกแก้วนั้นเป็นวัตถุที่นำเข้ามาจากต่างถิ่น[167]

ภาพที่ 32 แผ่นดินเผาภาพพระสงฆ์อุ้มบาตร พบที่เมืองอู่ทอง
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง

ภาพที่ 33 ปูนปั้นภาพเบื้องล่างของพระพุทธรูปนาคปรก พบที่เมืองอู่ทอง
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง

ไม่ว่าเมืองอู่ทองจะตรงกับ "จินหลิน" หรือดินแดนทองในเอกสารจีนหรือไม่[168] แต่เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่า ที่เมืองอู่ทองมีโบราณวัตถุที่มีอายุอยู่ในช่วงก่อนหน้าสมัยทวารวดี ซึ่งเกี่ยวข้องกับบริบทด้านการค้าเป็นจำนวนมาก เช่น ลูกปัดหินกึ่งมีค่า ลูกปัดแก้ว[169] เหรียญทองแดงของจักรพรรดิวิคโตรินุส (Victorinus) แห่งอาณาจักรโรมันตะวันตก (ครองราชย์ พ.ศ. 811–813)[170] ลูกปัดทองคำ จี้ห้อยคอทองคำ ต่างหูทองคำ เป็นต้น หลักฐานเหล่านี้มีความคล้ายคลึงกับโบราณวัตถุที่พบจากเมืองออกแก้ว รวมทั้งโบราณวัตถุจากควนลูกปัด อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่[171]

แม้ว่าโบราณวัตถุส่วนใหญ่จากเมืองอู่ทองที่กล่าวถึงข้างต้นจะไม่ได้มาจากการขุดค้นชั้นดินทางโบราณคดี แต่การขุดค้นใน พ.ศ. 2541 นำโดย สุรพล นาถะพินธุ แห่งภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ในพื้นที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง ใกล้กับคูเมืองด้านทิศตะวันออก พบว่าน่าจะมีการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นเมื่อช่วงราว 1,700–1,500 ปีมาแล้ว คือในช่วงพุทธศตวรรษที่ 9–11 และสันนิษฐานด้วยว่าอาจมีการอยู่อาศัยมาก่อนหน้านั้นแล้ว แต่ก็ไม่ควรเก่าไปกว่า 1,900 ปีมาแล้ว หรือช่วงพุทธศตวรรษที่ 7[172]

การขุดค้นของผู้เขียนเองเมื่อ พ.ศ. 2557 บริเวณบ้านเนินพลับพลาทางตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองอู่ทองก็พบว่า ชั้นกิจกรรมระดับล่างในหลุมขุดค้นน่าจะมีอายุอยู่ในช่วง พ.ศ. 892-942 คือในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 9 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 10[173] และการขุดค้นที่เนินพลับพลาเมื่อ พ.ศ. 2558 โดยภาควิชาโบราณคดีก็ได้ตัวอย่างถ่านและเปลือกหอย (จำนวน 7 ตัวอย่าง) จากชั้นกิจกรรมช่วงกลางและช่วงล่างในหลุมขุดค้นไปกำหนดอายุได้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 7-11[174]

ดังนั้นจึงสามารถสรุปได้โดยไม่ต้องพยายามเชื่อมโยงเข้ากับ “จินหลิน” ในเอกสารจีนว่า เมืองอู่ทองมีบทบาทเป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญแห่งหนึ่ง คือร่วมสมัยกับเมืองออกแก้ว (ฟูนัน) และควนลูกปัด (ตักโกลา) ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงความสำคัญและตำแหน่งที่ตั้งของเมืองท่าทั้ง 3 แห่งนี้แล้วก็สามารถกล่าวได้ว่า **บริเวณอ่าวไทยได้เกิดเครือข่ายการค้าหรือสามเหลี่ยมเศรษฐกิจขึ้นแล้ว (ออกแก้ว-อู่ทอง-ควนลูกปัด) ตั้งแต่ช่วงก่อนหน้าสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 6-11**

น่าสังเกตว่าการล่มสลายของฟูนัน (พร้อมกับการเรืองอำนาจขึ้นแทนที่ของเจนละในกัมพูชา) ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 12 คงมีผลทำให้บ้านเมืองที่เคยตกอยู่ภายใต้อาณาจักรฟูนันตั้งตนเป็นอิสระ หรือถ้าหากมีความสัมพันธ์ทางใดทางหนึ่งกับฟูนันก็จะเริ่มมีบทบาทมากยิ่งขึ้น

เห็นได้จากการที่จีนส่งคณะทูตมายังจิถู่เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ทางธุรกิจแทนการติดต่อค้าขายกับฟูนัน ขณะที่ชื่อของ “เตียนซุน” และ “จินหลิน” ก็หายไปจากความรับรู้ของจีน แต่กลับปรากฏนามของประเทศใหม่ที่มีชื่อว่า “โถวเหอ” หรือทวารวดีขึ้นเป็นครั้งแรก โดยพงศาวดารราชวงศ์ถังระบุด้วยว่าประเพณีของประเทศจิถู่คล้ายคลึงกับทวารวดี[175] ซึ่งบ้านเมืองนี้จะเริ่มมีบทบาททางการเมืองและเศรษฐกิจนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา

ตารางแสดงปีพุทธศักราชที่บ้านเมืองต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่งคณะทูตไปจีน

[ดัดแปลงจาก Wang Gungwu (1958): 120-122.]

บ้านเมืองในอาเซียนสมัยโบราณ	ราชวงศ์ของจีนในช่วงก่อน พ.ศ. 1161 (ก่อนการสถาปนาราชวงศ์ถัง)						รวม (ครั้ง)
	สมัยง่อก๊ก และ ราชวงศ์จิ้น	สมัยหนานเฉา (ราชวงศ์ทางใต้)				ราชวงศ์สุย	
		หลิวซ่ง	ฉีใต้	เหลียง	เฉิน		
ฟูนัน	786/787,811, 828,829,830, 900	977,978,981	1027	1046,1054, 1055,1057, 1060,1062, 1063,1073, 1078,1082	1102, 1115, 1131	-	23
จามปา (หลินอี้)	811,827/828, 883,917,923	964,973,976, 977,978,981, 982,984,989, 998,1001, 1015	1034, 1041	1045,1053, 1054,1055, 1057,1069, 1070,1073, 1077	1111, 1115	1132/ 1133, 1138,	32
หลางหยาซิ่ว (ลังกาสุกะ)	-	-	-	1058,1066, 1074	1111	-	4
พันพัน	-	998	-	1070, 1072/1073, 1075,1076, 1077,1083, 1094	1114, 1127	1160	11
จิถู่	-	-	-	-	-	1151, 1152, 1153	3
เจนละ	-	-	-	-	-	1159/ 1160	1
รวม (ครั้ง)	11	16	3	29	8	7	74

เชิงอรรถบทที่ 3

[1] Wang Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society 31, 2 (1958): 8.

[2] Jonathan Tucker, The Silk Road: Art and History (London: Philip Wilson Publishers, 2003), 23 ; Frances Wood, The Silk Road: Two Thousand Years in The Heart of Asia (Berkley and Los Angeles: University of California Press, 2002), 36–37.

[3] ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี: การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542), 41–43 ; Upinder Singh, A History of Ancient and Medieval India: From the Stone Age to the 12th Century (India: Pearson Longman, 2008), Chapter 7 ; Moti Chandra, Trade and Trade Route in Ancient India (New Delhi: Shakti Malik Abhinav Publication, 1977), chapter 4.

[4] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 8–9.

[5] Ibid., 9–12 ; John N. Miksic, Singapore and the Maritime Silk Road of the Sea 1300–1800 (Singapore: NUS Press and National University of Singapore, 2013), 31.

[6] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 11.

[7] Tucker, The Silk Road: Art and History, chapter 2 ; Wood, The Silk Road: Two Thousand Years in The Heart of Asia, chapter 4 ; Zhang Yiping, Story of the Silk Road, translated by Jia Zongyi (China: China Intercontinental Press, 2009). ในช่วงเวลานั้นเปอร์เซียปกครองโดยราชวงศ์

ปาร์เถียน (พ.ศ. 296–767) เมื่อ พ.ศ. 428 หรือ 438 สมัยจักรพรรดิฮั่นหวู่ตี้จีนส่งผ้าไหมไปให้เปอร์เซีย พระเจ้ามิธราเดทส์ที่ 2 (Mithradates II) ของปาร์เถียนก็ส่งนักกายกรรมและไข่นกกระจอกเทศไปยังราชสำนักจีน ดูใน Tucker, The Silk Road: Art and History, 283. ส่วนโรมันอยู่ในช่วงท้ายของการปกครองในระบอบสาธารณรัฐ (Roman Republic) ก่อนจะเข้าสู่การปกครองแบบจักรวรรดิ (Roman Empire) ในรัชกาลจักรพรรดิออกุสตุส (พ.ศ. 516–557) อันเป็นจุดเริ่มต้นของยุคสมัยที่เรียกว่า “Pax Romanna” หรือ “สันติสุขแห่งโรมัน” คือช่วงเวลาที่การขยายอำนาจของโรมันเป็นไปอย่างกว้างขวาง พร้อม ๆ กับความเจริญทางเศรษฐกิจการค้าที่โรมันสามารถควบคุมน่านน้ำทะเลเมดิเตอร์เรเนียนได้ทั้งหมด

[8] Gungwu, “The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea,” Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 13.

[9] ชาวจีนฮั่นผสมกับชาวเยว่กลายเป็นคนจีนฮกเกี้ยน ส่วนชาวเยว่ก็เป็นบรรพบุรุษของชาวเวียดในประเทศเวียดนาม ดูใน Keith Weller Taylor, The Birth of Vietnam (California: University of California Press, 1983), 41-44.

[10] Gungwu, “The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea,” Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 15 ; Li Qingxin, Maritime Silk Road, translated by William W. Wang (China: China Intercontinental Press, 2009), 23–26.

[11] Gungwu, “The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea,” Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 19–20 ; Qingxin, Maritime Silk Road, 25 ; Paul Wheatley, The Golden Khersonese, reprinted of the 1961 ed. (Kualar Lumpur: University of Malaya Press, 1973), chapter 1 ; Kishor K. Basa, “Early trade in the Indian Ocean: Perspective on Indo-Southeast Asian Maritime Contact,” in Maritime Heritage of India, ed. by K.S. Behera (New Delhi: Aryan Books International, 1999), 46.

[12] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 20.

[13] Bérénice Bellina et al., "The Development of Coastal Polities in the Upper Thai-Malay Peninsula," in Before Siam: Essays in Art and Archaeology, eds. By Nicolas Revire and Stephen A. Murphy (Bangkok: River Books and The Siam Society, 2014), 77 ; Sophie Péronnet, "Overview of Han Artifacts in Southeast Asia with Special Reference to the Recently Excavated Material from Khao Sam Kaeo in Southern Thailand," in Unearthing Southeast Asia's Past: Selected Papers from the 12th International Conference of the European Association of Southeast Asian Archaeologist, eds. By Marijke J. Klokke and Véronique Degroot (Singapore: NUS Press, 2013): Volume 1, 155–169 ; Brigitte Borell, "The Glass Vessels from Guangxi and the Maritime Silk Road in the Han Period (206 BCE–220 CE)," in Unearthing Southeast Asia's Past: Selected Papers from the 12th International Conference of the European Association of Southeast Asian Archaeologist, Volume 1, 141–154.

[14] Bellina et al., "The Development of Coastal Polities in the Upper Thai-Malay Peninsula," in Before Siam: Essays in Art and Archaeology, 75.

[15] Ibid., 80 ; บุณยฤทธิ์ ฉายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์, ทุ่งตึก: เมืองท่าการค้าโบราณ (กรุงเทพฯ: สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต, 2550), 133–136. นักวิชาการบางท่านกำหนดเรียกว่า "Indo-Roman Rouletted Ware" ดูใน Nguyen Kim Dung, Ian Glover and Mariko Yamakata, "Excavations at Tra Kieu and Go Cam, Quang Nam Province, Central Vietnam," in Uncovering Southeast Asia's Past: Selected Papers from the 10th International Conference of the European Association of Southeast Asian Archaeologist,

eds. By Elizabeth A. Bacus, Ian C. Glover and Vincent C. Pigott (Singapore: NUS Press, 2006), 228.

[16] I. Wayan Ardika, "Ancient Trade Relation Between India and Indonesia," in Maritime Heritage of India, 83.

[17] Dung, Glover and Yamakata, "Excavations at Tra Kieu and Go Cam, Quang Nam Province, Central Vietnam," in Uncovering Southeast Asia's Past: Selected Papers from the 10th International Conference of the European Association of Southeast Asian Archaeologist, 228.

[18] Ibid., 221, 224–225, 228.

[19] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2549), 118.

[20] Andrew Hardy, "Eaglewood and the Economic History of Champa," in Champa and the Archaeology of Mỹ Sơn (Vietnam), eds. by Andrew Hardy, Mauro Cucarzi and Patrizia Zolese (Singapore: NUS Press, 2012), 110-111.

[21] ดูรายละเอียดใน David Griffiths Sox, "Resource-Use Systems of Ancient Champa," (A Thesis submitted for the Master of Arts degree, University of Hawai'i, 1972).

[22] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 119–126.

[23] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 120-122.

[24] Ibid., 40 ; หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 120.

[25] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 121.

[26] ชาวจามใช้ภาษาตระกูลออสโตรนีเชียน (มาลาโย-โพลินีเซียน) โดยมีข้อสันนิษฐานว่าชาวจามอาจเดินเรือมาจากเกาะบอร์เนียว แล้วตั้งถิ่นฐานในแถบปากแม่น้ำในเวียดนามตอนกลาง ดูใน Michael Vickery, “A Short History of Champa,” in Champa and the Archaeology of Mỹ Sơn (Vietnam), 45.

[27] Gungwu, “The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea,” Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 48, 52.

[28] Ibid., 52.

[29] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 12 ; Lawrence Palmer Briggs, The Ancient Khmer Empire (Bangkok: White Lotus Press, 1999), 17.

[30] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 12.

[31] Gungwu, “The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea,” Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 31–33.

[32] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 14–15.

[33] เรื่องเดียวกัน, 14.

[34] เรื่องเดียวกัน, 16–17.

[35] Gungwu, “The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea,” Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 121.

[36] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 18.

[37] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 53.

[38] R.A. Dolkin, Between East and West: The Moluccas and the Traffic in Spice up to the Arrival of Europeans (Philadelphia: American Philosophical Society, 2003), 154–155.

[39] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 19 ; Yukteshwar Kumar, A History of Sino-Indian Relations 1st Century A.D. to 7th Century A.D. (New Delhi: A P H Publishing Corporation, 2005), 137. ร่องรอยของพุทธศาสนาในอาณาจักรฟูนันก็มีจารึกภาษาสันสกฤตหลักหนึ่ง (K.40) ค้นพบ ณ วัดบาตีทางตอนใต้ของกัมพูชา เป็นของอุบาสกที่ภาวนาถึงสมเด็จพระสัมมา สัมพุทธเจ้าและพระรัตนตรัย มีอายุอยู่ในสมัยของพระเจ้ารุทรวรมัน ราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 11 ดูใน ทรงธรรม ปานสกุณ, "ร่องรอยพระพุทธศาสนาในอาณาจักรเขมรโบราณก่อนพุทธศตวรรษที่ 17," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (เขมรศึกษา) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 71.

[40] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 14.

[41] Louise Malleret, L'archéologie du delta du Mékong (Paris: L'École Française d'Extrême-Orient, 1963): Tome IV, PL.XXI, XXII, XXIV, XXVI ; Ha Du Canh and J C M Khoo, "Some Observations on Religious Sculptures in the Mekong Delta," in Art and Archaeology of Fu Nan: Pre-Khmer Kingdom of the Lower Mekong Valley, ed. By James C. M. Khoo (Bangkok: Orchid Press, 2003), 136 ; Nancy Tingley, "Catalogue: The Archaeology of Fu Nan in the Mekong River Delta: The Oc Eo Culture of Viet Nam," in Arts of Ancient Vietnam From River Plain to Open Sea, ed. by Nancy Tingley (New Haven: Yale University Press, 2009), 126–127.

[42] Tingley, "Catalogue: The Archaeology of Fu Nan in the Mekong River Delta: The Oc Eo Culture of Viet Nam," in Arts of Ancient Vietnam From River Plain to Open Sea, 124–125.

[43] John N. Miksic, "Introduction: The Beginning of Trade in Ancient Southeast Asia: The Role of Oc Eo and the Lower Mekong River," in Art and Archaeology of Fu Nan: Pre-Khmer Kingdom of the Lower Mekong Valley, 10.

[44] ปีเตอร์ ฟรานซิส (Peter Francis) ระบุว่าเมืองออกแก้วเป็นแหล่งผลิตลูกปัดแก้วสีเดียว (monochrome glass bead) แห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดูใน Peter Francis, Asia's Maritime Bead Trade 300 B.C. to the Present (Honolulu: University of Hawai'I Press, 2002), 31.

[45] Louise Malleret, L'archéologie du delta du Mékong (Paris: L'École Française d'Extrême-Orient, 1959–1963).

[46] See James C.M. Khoo, ed. Art and Archaeology of Fu Nan: Pre-Khmer Kingdom of the Lower Mekong Valley (Bangkok: Orchid Press, 2003) ; Pierre-Yves Manguin, "The Archaeology of Fu Nan in the Mekong River Delta: The Oc Eo Culture of Viet Nam," in Arts of Ancient Vietnam From River Plain to Open Sea, 100–118 ; Michael Vickery, "Fu Nan Reviewed: Deconstructing the Ancients," Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient 90-91 (2003): 101–143.

[47] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 12–13 ; Wheatley, The Golden Khersonese, 15.

[48] Wheatley, The Golden Khersonese, 16.

[49] Ibid., 16.

[50] Ibid., 20 ; Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 54 ; Michel Jacq-Hergoualc'h, The Malay

Peninsula: Crossroad of the Maritime Silk Road (100 BC–1300 AD), translated by Victoria Hobson (Leiden: Brill, 2002), 103.

[51] Briggs, The Ancient Khmer Empire, 23–24.

[52] Wheatley, The Golden Khersonese, 21.

[53] พิริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์, 2555), 30.

[54] Geoff Wade, "Beyond the Southern Borders: Southeast Asia in Chinese Texts to the Ninth Century," in Lost Kingdom: Hindu-Buddhist Sculpture of Early Southeast Asia, ed. by John Guy (Bangkok: River Books, 2014), 28.

[55] อมรา ศรีสุชาติ, ศรีวิชัยในสุวรรณทวีป (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2557), 79.

[56] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 16 ; Wheatley, The Golden Khersonese, 48.

[57] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 54 ; Wade, "Beyond the Southern Borders: Southeast Asia in Chinese Texts to the Ninth Century," in Lost Kingdom: Hindu-Buddhist Sculpture of Early Southeast Asia, 28.

[58] Wheatley, The Golden Khersonese, 49.

[59] Jacq-Hergoualc'h, The Malay Peninsula: Crossroad of the Maritime Silk Road (100 BC–1300 AD), 104.

[60] Wheatley, The Golden Khersonese, 50 ; Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 54 ; พิริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย, 30 ; Wade, "Beyond the Southern Borders: Southeast Asia in Chinese Texts to the Ninth Century," in Lost

Kingdom: Hindu-Buddhist Sculpture of Early Southeast Asia, 28 ; Jacq-Hergoualc'h, The Malay Peninsula: Crossroad of the Maritime Silk Road (100 BC–1300 AD), 104, 111 ; Hiram Woodward, The Art and Architecture in Thailand from Prehistoric Times through the Thirteenth Century, 2nd edition (Leiden: Boston: Brill, 2005), 39.

[61] Wheatley, The Golden Khersonese, 50.

[62] Ibid., 48

[63] Jacq-Hergoualc'h, The Malay Peninsula: Crossroad of the Maritime Silk Road (100 BC–1300 AD), 114 ; อมรา ศรีสุชาติ, ศรีวิชัยในสุวรรณทวีป, 123.

[64] Woodward, The Art and Architecture in Thailand from Prehistoric Times through the Thirteenth Century, 39 ; พิริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2523. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 5 ธันวาคม 2523), รูปที่ 1.

[65] พิริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, รูปที่ 2–3.

[66] พิริยะ ไกรฤกษ์ เสนอว่า เทวรูปกลุ่มนี้คือ พระวาสุเทว-กฤษณะในนิกายภาควัต ซึ่งเป็นที่แพร่หลายในอาณาจักรฟูนัน ดังปรากฏในจารึกของเจ้าชายคุณวรมันกล่าวถึงนักบวชในนิกายภาควัต ช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 11 ดูใน พิริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย, 101. ดูเปรียบเทียบกับเทวรูปพระวิษณุรุ่นเก่าที่พบในเขตเวียดนามใต้ได้ใน Louise Malleret, L'archéologie du delta du Mékong (Paris: L'École Française d'Extrême-Orient, 1959): Tome I, PL.LXXXII–LXXXIII. เมื่อไม่นานมานี้ปิแอร์-อีฟ ม็องแก๊ง (Pierre-Yves Manguin) ได้เสนอแนวคิดเพิ่มเติมเกี่ยวกับการแพร่หลายของอารยธรรมอินเดียในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่า ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกายก็มีความสำคัญเฉกเช่นพุทธศาสนา เพราะพบว่ามีจารึกหลายหลักในช่วงพุทธศตวรรษที่ 9–11 ทั้งที่ฟูนันและเกาะชวา กล่าวถึงการนับถือบูชาพระวิษณุของพระราชาหรือบุคคลใน

ราชสำนัก ดังนั้นแนวคิดของไวษณพนิกายที่ยกย่องพระวิษณุจึงมีส่วนต่อการวางรากฐานในการปกครองระบอบกษัตริย์ของรัฐหรืออาณาจักรโบราณต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดูใน Pierre-Yves Manguin, “Pan-Regional Response to South Asian Inputs in Early Southeast Asia,” in 50 Years of Archaeology in Southeast Asia: Essays in Honour of Ian Glover, eds. by Bérénice Bellina et al. (Bangkok: River Books, 2010), 174-175.

[67] พิริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 41-42, รูปที่ 17 และ 19. ดูเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปรุ่นเก่าที่พบในเขตเวียดนามใต้ได้ใน Malleret, L’archéologie du delta du Mékong: Tome IV, PL.XXIX, XXXI, XXXIII, XXXIV.

[68] Jacq-Hergoualc’h 2002, The Malay Peninsula: Crossroad of the Maritime Silk Road (100 BC–1300 AD), 30–50 ; Leonard Y. Andaya, Leaves of the Same Tress: Trade and Ethnicity in the Strait of Melaka (Honolulu: University of Hawai’i Press, 2008), 30–33.

[69] ภิกษุฟาเหียนบันทึกถึงสภาพการค้าซึ่งส่งผลต่อพัฒนาการของบ้านเมืองที่สิงหลไว้อย่างน่าสนใจว่า “ที่นครนี้แต่เดิมไม่มีผู้คนพลเมือง มีอยู่แต่พวกรากษสกับนาคทั้งนั้น ซึ่งพ่อค้าเมืองต่าง ๆ นำสิ่งของมาแลกเปลี่ยนค้าขาย เมื่อจะทำการค้าขายแลกเปลี่ยนที่นี่ พวกรากษสจะไม่สำแดงตัวเอง (ออกมาให้เห็น) แต่จะนำสินค้าสิ่งของอันมีค่าประเสริฐทั้งหลายมาวางไว้โดยเฉพาะ และติดฉลากบอกกำหนดราคาไว้กับสิ่งของนั้นๆ เมื่อพ่อค้ายอมรับซื้อตามราคานั้น ก็เอาสิ่งของเหล่านั้นไปได้ พวกพ่อค้าทั้งหลายทั่วไปได้มา (ในทางนี้) และเมื่อเขาเหล่านั้น (กลับ) ไปแล้ว ชาวบ้านราษฎรแห่งนครต่าง ๆ (เหล่านั้นได้ทราบว่า) ดินแดนแห่งนี้มีความสุขสบายประการใด ต่างก็รวบรวมชนกันมาอยู่ที่นี่เป็นจำนวนมากมาย จนกระทั่งกลายเป็นประชาชาติใหญ่ขึ้น....” ดูใน พระยาสุรินทรภาฎชัย (จันทร์ ตุงคสวัสดิ), แปลและเรียบเรียง, จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักรของพระภิกษุฟาเหียน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร: มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2506), 190.

[70] เรื่องเดียวกัน, 208–209.

[71] เรื่องเดียวกัน, 211.

[72] Himanshu Prabha Ray, The Archaeology of Seafaring in Ancient South Asia (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 269 ; Woodward, The Art and Architecture in Thailand from Prehistoric Times through the Thirteenth Century, 43.

[73] Alexander C. Soper, “South Chinese Influence on the Buddhist Art of the Six Dynasties Period,” Bullentin of the Museum of Far Eastern Antiquities 32 (1960): fig.8–19. quoted in Woodward, The Art and Architecture in Thailand from Prehistoric Times through the Thirteenth Century, 38.

[74] Kang Heejung, “The Spread of Sarnath-Style Buddha Images in Southeast Asia and Shandong, China, by the Sea Route,” KEMANUSIAAN 20,2 (2013): 39–60.

[75] พระยาสุรินทรภาชัย (จันทร์ ตุงคสวัสดิ), แปลและเรียบเรียง, จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักรของพระภิกษุฟาเหียน, 210 ; Wheatley, The Golden Khersonese, 39.

[76] พระยาสุรินทรภาชัย (จันทร์ ตุงคสวัสดิ), แปลและเรียบเรียง, จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักรของพระภิกษุฟาเหียน, 210.

[77] Gungwu, “The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea,” Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 56.

[78] พระยาสุรินทรภาชัย (จันทร์ ตุงคสวัสดิ), แปลและเรียบเรียง, จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักรของพระภิกษุฟาเหียน, 211 ; Wheatley, The Golden Khersonese, 39. ที่เกาะบอร์เนียว (กาลิมันตันตะวันตก) นี้ ณ แหล่งโบราณคดีบาตู ปาฮัต (Batu Pahat) ได้พบจารึกคาถาภาษาสันสกฤตทางพุทธศาสนาสลักอยู่กับรูปสถูป 7 องค์ กำหนดอายุอยู่ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่

10–11 ดูใน John Guy, ed., Lost Kingdom: Hindu-Buddhist Sculpture of Early Southeast Asia, fig. 50 ; 74-75.

[79] พระยาสุรินทรภาชัย (จันทร์ ตุงคสวัสดิ), แปลและเรียบเรียง, จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักรของพระภิกษุฟาเหียน, 211.

[80] เรื่องเดียวกัน, 214.

[81] Wilfred H. Schoff, The Periplus of the Erythrean Sea: Travel and Trade in the Indian Ocean by a Merchant of the First Century, Translated from the Greek and Annotated (New York: Longmans, Green, and Co., 1912), 8.

[82] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 39.

[83] พระยาสุรินทรภาชัย (จันทร์ ตุงคสวัสดิ), แปลและเรียบเรียง, จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักรของพระภิกษุฟาเหียน, 189.

[84] Miksic, Singapore and the Maritime Silk Road of the Sea 1300–1800, 37.

[85] Ibid., 38.

[86] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 58.

[87] Ibid., 49.

[88] Ibid., 59–60 ; O.W. Wolters, Early Indonesian Commerce: A Study of the origins of Srivijaya (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1967), 139-158.

[89] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 60.

[90] Wolters, Early Indonesian Commerce: A Study of the origins of Srivijaya, 153.

[91] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 38.

[92] Ibid., 61.

[93] Dolkin, Between East and West: The Moluccas and the Traffic in Spice up to the Arrival of Europeans, 154.

[94] Pierre-Yves Manguin, "Southeast Asian Shipping in the Indian Ocean during the First Millennium A.D.," in Tradition and Archaeology: Early Maritime Contacts in the Indian Ocean, eds. by Himanshu Prabha Ray and Jean-Françoise Salles (New Delhi: Manohar, 2012), 185.

[95] Nik Hassan Shuhaimi Nik Abdul Rahman, "Southeast Asian Traders," in The Encyclopedia of Malaysia: Early History, ed. by Nik Hassan Shuhaimi Nik Abdul Rahman (Singapore: Archipelago Press, 2006), 86 ; Pierre-Yves Manguin, "Southeast Asian Shipping in the Indian Ocean during the First Millennium A.D.," in Tradition and Archaeology: Early Maritime Contacts in the Indian Ocean, 185. และยังมีไม้ที่ใช้ต่อเรือเก็บรักษาที่วัดคลองท่อม จังหวัดกระบี่ ซึ่งปิแอร์ อีฟ ม็องแก็ง เข้าใจว่าน่าจะมีอายุร่วมสมัยกับแหล่งเรือ Pontian ดูใน Ibid., 185 ; Miksic, Singapore and the Maritime Silk Road of the Sea 1300–1800, 48.

[96] Miksic, Singapore and the Maritime Silk Road of the Sea 1300–1800, 47 ; Heidi Tan, "Remarks on the Pottery of Oc Eo," in Art and Archaeology of Fu Nan: Pre-Khmer Kingdom of the Lower Mekong Valley, 113–114.

[97] Miksic, Singapore and the Maritime Silk Road of the Sea 1300–1800, 47.

[98] Nik Hassan Shuhaimi Nik Abdul Rahman, "From prehistory to protohistory," in The Encyclopedia of Malaysia: Early History, 64-65 ; หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 28.

[99] Debala Mitra, Buddhist Monuments (Calcutta: Sahitya Samsad, 1971), 236.

[100] Tansen Sen, Buddhism, Diplomacy and Trade: The Realignment of Sino-Indian Relations, 600–1400 (Delhi: Manohar, 2004), 165 ; Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 61. และดูแนวคิดของปิแอร์-อีฟ ม็องแก๊ง (Pierre-Yves Manguin) เกี่ยวกับบทบาทของพุทธศาสนา ที่มีต่อการแพร่หลายของอารยธรรมอินเดียในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ใน Manguin," Pan-Regional Response to South Asian Inputs in Early Southeast Asia," in 50 Years of Archaeology in Southeast Asia: Essays in Honour of Ian Glover, 172–174.

[101] ในเรือลำเดียวกันนั้นมีพวกพราหมณ์อาศัยมาด้วย พวกพราหมณ์ต้องการให้ฟาเหียนขึ้นฝั่งด้วยคิดว่าเป็นต้นเหตุให้เรือประสบอันตรายต่างๆ แต่ก็มีผู้อ้างว่า *"ถ้าท่านส่งสมณะรูปนี้ขึ้น เมื่อฉันไปถึงประเทศฮั่น ฉันจะเข้าไปเฝ้าพระราชาและจะฟ้องท่านขึ้น พระราชาทรงเคารพและเชื่อถือต่อพระธรรมของพระพุทธองค์ดุจเดียวกัน และทรงเคารพต่อพระภิกษุทั้งหลาย พวกพ่อค้าบนเรือต่างมีความฉงนใจ และในบัดเดียวนั้นก็ไม่กล้าที่จะกระทำการส่ง (ฟาเหียน) ขึ้นฝั่ง"* ดูใน พระยาสุรินทรภาชัย (จันทร์ ตุงคสวัสดิ), แปลและเรียบเรียง, จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักรของพระภิกษุฟาเหียน, 211-212.

[102] Kumar, A History of Sino-Indian Relations 1st Century A.D. to 7th Century A.D., 133.

[103] Wolters, Early Indonesian Commerce: A Study of the origins of Srivijaya, 77.

[104] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 52, 61.

[105] Ibid., 57–58.

[106] Ibid., 53.

[107] Ibid.

[108] Singh, A History of Ancient and Medieval India: From the Stone Age to the 12th Century, 412 ; แหล่งผลิตสำคัญของสินค้าเหล่านี้คือเกาะโมลุกกะ ทางตะวันออกของประเทศอินโดนีเซีย ดูใน Dolkin, Between East and West: The Moluccas and the Traffic in Spice up to the Arrival of Europeans, 54–58.

[109] R. Champakalakshmi, Trade, Ideology and Urbanization South India 300 BC to AD 1300 (Delhi: Oxford University Press, 1996), 182 ; Ray, The Archaeology of Seafaring in Ancient South Asia, 217-218.

[110] Kumar, A History of Sino-Indian Relations 1st Century A.D. to 7th Century A.D., 62–63 ; Singh, A History of Ancient and Medieval India: From the Stone Age to the 12th Century, 410.

[111] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 53.

[112] Champakalakshmi, Trade, Ideology and Urbanization South India 300 BC to AD 1300, 182.

[113] พระยาสุรินทรภาาชัย (จันทร์ ตุงคสวัสดิ), แปลและเรียบเรียง, จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักรของพระภิกษุฟาเหียน, 189.

[114] Osmund Bopearachchi, "Seafaring in the Indian Ocean Archaeological Evidence from Sri Lanka," in Tradition and Archaeology: Early Maritime Contacts in the Indian Ocean, 67–71.

[115] ดูใน ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี: การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 44–45 ; Singh, A History of Ancient and Medieval India: From the Stone Age to the 12th Century, 413–414 ; Suresh, "Epigraphical Evidences for the Roman Trade and Roman Artifacts in Ancient India – With Special Reference to South India," in New Dimension in Tamil Epigraphy: selected papers from the Symposia held at EPHESHP, Paris in 2005, 2006 and a Few Invited Papers," ed. by Appasamy Murugaiyan (Chennai: Cre-A Publisher, 2012), 151-155.

[116] ดูใน ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี: การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, บทที่ 2 ; Singh, A History of Ancient and Medieval India: From the Stone Age to the 12th Century, 412–417 ; Roberta Tomber, Indo-Roman Trade: from Pots to Pepper (London: Duckworth, 2008) ; Dawid W. Macdowell, "The Evidence of the Gazetteer of Roman Artefacts in India," in Tradition and Archaeology: Early Maritime Contacts in the Indian Ocean, 79–95 ; S. Suresh, "Epigraphical Evidences for the Roman Trade and Roman Artifacts in Ancient India – With Special Reference to South India," in New Dimension in Tamil Epigraphy: selected papers from the Symposia held at EPHESHP, Paris in 2005, 2006 and a Few Invited Papers," 144–157.

[117] Kumar, A History of Sino-Indian Relations 1st Century A.D. to 7th Century A.D., 125–126 ; Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 57.

[118] Kumar, A History of Sino-Indian Relations 1st Century A.D. to 7th Century A.D., 151-152. พระโพธิธรรม หรือพระอาจารย์ตั๊กม้อชาวอินเดีย ก็เดินทางไปถึงประเทศจีน เมื่อ พ.ศ. 1070 ในสมัยขององค์จักรพรรดิเหลียงอู่ตี้ ดูใน Ibid., 139–140.

[119] Ibid., 126 ; Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 57.

[120] David Whitehouse and Andrew Williamson, "Sasanian Maritime Trade," IRAN 11 (1973): 44 ; Abdul Sheriff, Dhow Culture of the Indian Ocean: Cosmopolitan, Commerce and Islam (New York: Columbia University Press, 2010), 153.

[121] Qingxin, Maritime Silk Road, 26.

[122] Ibid., 33.

[123] Ibid.

[124] Ibid., 26, 33.

[125] Miksic, Singapore and the Maritime Silk Road of the Sea 1300 – 1800, 33.

[126] Eivind Heldass Seland, "Archaeology of Trade in the Western Indian Ocean 300 BC – AD 700," Journal of Archaeological Research 22 (2014): 367–402 ; Whitehouse and Williamson, "Sasanian Maritime Trade," IRAN: 29–49 ; Sheriff, Dhow Culture of the Indian Ocean: Cosmopolitan, Commerce and Islam, 153. พระเจ้าอาร์ดาชีร์ที่ 1 (Ardashir I – ครองราชย์ พ.ศ. 768–784) ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์สัสสานิยะห์ทรงก่อตั้งเมืองท่าริมฝั่งแม่น้ำและเมืองท่าริมทะเลหลายแห่ง ดูใน George F. Hourani, Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, expanded edition (Princeton, New Jersy: Princeton University Press, 1995), 38.

[127] Wolters, Early Indonesian Commerce: A Study of the origins of Srivijaya, 138.

[128] Tucker, The Silk Road: Art and History, 286.

[129] Ibid., 285, fig. 361.

[130] Ibid., 285 ; Gan Fuxi, "The Silk Road and Ancient Chinese Glass," in Ancient Glass Research along the Silk Road, eds. by Gan Fuxi, Robert H. Brill and Tian Shouyun (Singapore: World Scientific, 2009), 82, 90.

[131] Qingxin, Maritime Silk Road, 31–32. การขุดค้นสุสาน Mangshan ณ นครลั่วหยาง ได้พบเหรียญเงินของพระเจ้าเปรอซที่ 1 และพระโอรสคือ พระเจ้าคาวัดที่ 1 (Kavad I) ดูใน James C.Y.Watt et al., China: Dawn of a Golden Age, 200–750 AD (New Haven and London: Yale University Press, 2004), 326.

[132] ที่วัดเชตวันนี้มีจารึกอักษรพราหมีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 9 ระบุว่ามีการบริจาคทรัพย์ 100 Kãhãpanas โดยพ่อค้า 2 คนที่มีจากแคว้นอานธระทางตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย ดูใน Ray, The Archaeology of Seafaring in Ancient South Asia, 202.

[133] Bopearachchi, "Seafaring in the Indian Ocean Archaeological Evidence from Sri Lanka," Tradition and Archaeology: Early Maritime Contacts in the Indian Ocean, 72.

[134] Whitehouse and Williamson, "Sasanian Maritime Trade," IRAN: 43–44 ; Sheriff, Dhow Culture of the Indian Ocean: Cosmopolitan, Commerce and Islam, 153 ; Hourani, Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, 40.

[135] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 16 ; George Cœdès, The Indianized State of Southeast Asia, Translated by Sue Brown Cowing (Honolulu: University of Hawai'i Press,

1968), 14 ; Malleret, L'archéologie du delta du Mékong: Tome III, 294, 304, PL.LXVI, LXXIII.

[136] มยุรี วีระประเสริฐ, "คลอมท่อม แหล่งอุตสาหกรรมทำลูกปัด และเมืองท่าขนถ่ายสินค้าสมัยโบราณ," ใน ปัจจุบันของโบราณคดีไทย (กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), 46.

[137] Jacq-Hergoualc'h, The Malay Peninsula: Crossroad of the Maritime Silk Road (100 BC – 1300 AD), 191.

[138] มยุรี วีระประเสริฐ, "คลอมท่อม แหล่งอุตสาหกรรมทำลูกปัด และเมืองท่าขนถ่ายสินค้าสมัยโบราณ," ใน ปัจจุบันของโบราณคดีไทย, 47 ; บุณยฤทธิ์ ฉายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์, ทุ่งตึก: เมืองท่าการค้าโบราณ, 160–164 ; Woodward, The Art and Architecture in Thailand from Prehistoric Times through the Thirteenth Century, 29.

[139] Wheatley, The Golden Khersonese, 265 ; Jacq-Hergoualc'h, The Malay Peninsula: Crossroad of the Maritime Silk Road (100 BC – 1300 AD), 104, chapter7 ; Wade, "Beyond the Southern Borders: Southeast Asia in Chinese Texts to the Ninth Century," in Lost Kingdom: Hindu-Buddhist Sculpture of Early Southeast Asia, 28–29 ; อมรา ศรีสุชาติ, ศรีวิชัยในสุวรรณทวีป, 93.

[140] Wade, "Beyond the Southern Borders: Southeast Asia in Chinese Texts to the Ninth Century," in Lost Kingdom: Hindu-Buddhist Sculpture of Early Southeast Asia, 29.

[141] Wheatley, The Golden Khersonese, 253.

[142] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 152-154 ; Briggs, The Ancient Khmer Empire, 48.

[143] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 121-122.

[144] The Editorial Committee of Chinese Civilization: A Source Book, China: Five Thousand Years of History and Civilization (Hong Kong: City University of Hong Kong, 2007), 61–62 ; Steven Mithen, "A Million Men with Teaspoons," in Thirst: Water and Power in Ancient World (London: Weidenfeld and Nicolson, 2012), 171–172.

[145] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 62-63.

[146] Ibid., 63.

[147] Ibid., 65.

[148] Wheatley, The Golden Khersonese, 29.

[149] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 66.

[150] Wheatley, The Golden Khersonese, 27–30 ; Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 68.

[151] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 28 ; Cœdès, The Indianized State of Southeast Asia, 51.

[152] มานิต วัลลิโภดม, ทักษิณรัฐ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2530), 95.

[153] Wheatley, The Golden Khersonese, 35-36 ; Nik Hassan Shuhaimi Nik Abdul Rahman, "Chi tu: An inland kingdom," in The Encyclopedia of Malaysia: Early History, 68–69.

[154] Jacq-Hergoualc'h, The Malay Peninsula: Crossroad of the Maritime Silk Road (100 BC – 1300 AD), 231.

[155] Wade, "Beyond the Southern Borders: Southeast Asia in Chinese Texts to the Ninth Century," in Lost Kingdom: Hindu-Buddhist Sculpture of Early Southeast Asia, 29.

[156] ดูความเห็นที่แตกต่างว่าประเทศจิถู่ตั้งอยู่ในประเทศกัมพูชาและเวียดนาม โดยมีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองบันทายไพรนครในกัมพูชา ใน Tatsuo Hoshino, "The Kingdom of Red Earth (Chitu Guo) in Cambodia and Vietnam from the Sixth to the Eighth Centuries," Journal of the Siam Society 84, 2 (1996): 55–74.

[157] Miksic, Singapore and the Maritime Silk Road of the Sea 1300 – 1800, 55.

[158] Wheatley, The Golden Khersonese, 15, 116 ; ขุนศิริวัฒนอาณาทร, เมืองทองหรือสุวรรณภูมิ (มปป, 2514. พิมพ์เป็นบรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ ขุนศิริวัฒนอาณาทร (ผล ศิริวัฒนกุล) ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ 31 กรกฎาคม 2514), 51.

[159] Wheatley, The Golden Khersonese, 116–117. ขุนศิริวัฒนอาณาทร แปลข้อความนี้ว่า *"แว่นแคว้นกิมหลินนั้น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่ากิมตั๋งหนทางไกลจากฟูหนำกว่า 2,000 ลี้ แว่นแคว้นนี้มีแร่เงิน พลเมืองมากและชอบจับช้าง เมื่อจับได้เป็นๆ ก็ใช้เป็นพาหนะ ครั้นช้างตายก็ถอดเอางา"* ดูใน ขุนศิริวัฒนอาณาทร, เมืองทองหรือสุวรรณภูมิ, 51–52. ขณะที่ ธนิต อยู่โพธิ์ แปลข้อความนี้ว่า *"เลยฟูนาน (ไปทางตะวันตก) 2,000 ลี้ หรือกว่า เป็นประเทศจินหลิน ซึ่งมีบ่อเงิน ประเทศนั้นมีประชาชนหนาแน่นเป็นอันดี ชาวเมืองชอบจับช้างใหญ่ๆ จับมาทั้งเป็นๆ เมื่อช้างเหล่านั้นตายลง เขาจะถอดเอางามัน"* ดูใน ธนิต อยู่โพธิ์, "สุวัณณภูมิ," ใน สุวรรณภูมิอยู่ที่นี่ ที่แผ่นดินสยาม, สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), 61.

[160] Wheatley, The Golden Khersonese, 117.

[161] Briggs, The Ancient Khmer Empire, 19 ; Cœdès, The Indianized State of Southeast Asia, 40.

[162] Quaritch Wales, Dvaravati: The Earliest Kingdom of Siam (6th to 11th century A.D.) (London: Bernard Quaritch, LTD., 1969), 5, 20.

[163] Ibid., 6–7.

[164] H.H.E.Loofs, “Problems of Continuity between the pre-Buddhist and Buddhist Periods in Central Thailand, with special reference to U-Thong,” in Early South East Asia: Essays in Archaeology, History, and Historical Geography (New York, Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1979), 346.

[165] Ibid., 348.

[166] Ibid., 349. ในเวลาต่อมาได้มีการนำผลการขุดค้นและค่าอายุทางวิทยาศาสตร์จากบ้านท่าม่วง มาวิเคราะห์ใหม่อีกครั้งโดย แอนดรูว์ บาร์แรม (Andrew Barram) เพื่อจัดทำวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทเสนอต่อมหาวิทยาลัยแห่งชาติออสเตรเลีย เขาพบว่าค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ที่ได้นั้นเมื่อนำมาคำนวณอายุใหม่ (calibrated date) จะอยู่ในช่วงก่อนหน้าสมัยทวารวดี คือราวพุทธศตวรรษที่ 6–12 แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าจะมีการทิ้งร้างแหล่งโบราณคดีไปในช่วงหลังจากพุทธศตวรรษที่ 12 หรือสมัยทวารวดี เพราะตัวอย่างถ่านในชั้นดินตอนบนมีไม่มากพอในการนำไปกำหนดอายุ ดูใน Andrew Barram, “Dating “Dvaravati”,” Indo-Pacific Prehistory Association Bulletin 23, 1 (2003): 60.

[167] ช็อง บัวเซอลีเยร์, “ทฤษฎีใหม่เกี่ยวกับสถานที่ตั้งของอาณาจักรฟูนัน,” ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอู่ทอง, เก็บความเรียงเรียงโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล (พระนคร: กรมศิลปากร, 2509. พิมพ์ในงานเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอู่ทอง 13 พ.ค. 2509), 11–20.

[168] พิริยะ ไกรฤกษ์ เสนอความเห็นไปในแนวทางที่ทำให้เชื่อได้ว่าอู่ทองคือจินหลิน ดูใน ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊พ จำกัด, 2533), 187. ธิดา สาระยา ก็เสนอว่า เมืองอู่ทอง คือ จินหลิน (ดินแดนทอง) โดยอาศัยการเทียบเคียงคำแปล

ของภาษาจีน ดูใน (ศรี)ทวารวดี: ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2532), 92.

[169] ชิน อยู่ดี, "ลูกปัดที่เมืองเก่าอู่ทอง," ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอู่ทอง, 51-58.

[170] ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 104 ; อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, "โบราณวัตถุชิ้นสำคัญของเมืองอู่ทอง," ใน โบราณคดีเมืองอู่ทอง (นนทบุรี: สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี, 2545), 125.

[171] มยุรี วีระประเสริฐ, "คลอมท่อม แหล่งอุตสาหกรรมทำลูกปัด และเมืองท่าขนถ่ายสินค้าสมัยโบราณ," ใน ปัจจุบันของโบราณคดีไทย, 45-46.

[172] สุรพล นาถะพินธุ, "ข้อมูลเพิ่มใหม่จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเมืองอู่ทอง," ใน เอกสารประกอบการสัมมนา "จากทวารวดีถึงสุพรรณภูมิ: หลักฐานและข้อมูลใหม่ทางโบราณคดี (สุพรรณบุรี: สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2, 2542), 95–103. และดูเพิ่มเติมใน ศูนย์ข้อมูลเมืองโบราณ, ""ชีวิตสามัญ" ของชุมชนเมืองอู่ทอง เมื่อพันปีก่อน...จากผลการขุดค้นของนักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร," เมืองโบราณ 24, 2 (เมษายน – มิถุนายน 2541): 138–140.

[173] ขุดค้นในเดือนพฤษภาคม 2557 โดยส่งตัวอย่างถ่านไปกำหนดอายุด้วยวิธี AMS ที่ห้องปฏิบัติการของมหาวิทยาลัยไวกาโต (University of Waikato) ประเทศนิวซีแลนด์ สำหรับรายงานการขุดค้นอยู่ในระหว่างการจัดทำ

[174] ขุดค้นในเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม 2558 โดยส่งตัวอย่างถ่านไปกำหนดอายุด้วยวิธี AMS ที่ห้องปฏิบัติการของมหาวิทยาลัยไวกาโต (University of Waikato) ประเทศนิวซีแลนด์ สำหรับรายงานการขุดค้นอยู่ในระหว่างการจัดทำ

[175] Wheatley, The Golden Khersonese, 31.

“เป็นค่ายทหารที่ดีเยี่ยม อีกทั้งจากที่นี่ แม่น้ำไทกริสยังทำให้เราสามารถเชื่อมต่อกับที่ต่างๆ ไปได้ไกลถึงเมืองจีน และนำทุกอย่างที่ทะเลสามารถพามาได้ ทั้งโภชนาหารของเมโสโปเตเมีย อารเมเนียและข้างเคียงกัน ส่วนแม่น้ำยูเฟรติสก็จะนำสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในซีเรีย รอกเกาะฮ์ และดินแดนอื่นๆ ที่เชื่อมต่อกันมาให้เรา”

(คำกล่าวของเคาะลีฟะฮ์อัล-มันซูร์ แห่งจักรวรรดิอับบาสิยะฮ์ ผู้สร้างมหานครแบกแดดบนฝั่งแม่น้ำไทกริส เมื่อ พ.ศ. 1305)[1]

บทที่ 4
ราชวงศ์ถัง จักรวรรดิอิสลาม และศรีวิชัย: สามมหาอำนาจการค้าทางทะเล

จักรพรรดิถังไท่จงและการก่อตัวของ "รัฐทวารวดี" ในหน้าประวัติศาสตร์

ภายหลังจากการบริหารราชการแผ่นดินอันผิดพลาดของจักรพรรดิสุยหยางตี้ จีนก็เข้าสู่การปกครองภายใต้องค์จักรพรรดิแห่งราชวงศ์ถัง (ตั้งแต่ พ.ศ. 1161–1450) อันถือเป็นยุคที่จีนรุ่งเรืองที่สุดยุคหนึ่ง โดยเฉพาะในรัชสมัยของจักรพรรดิถังไท่จง (ครองราชย์ พ.ศ. 1172–1192 กำหนดเรียกว่า "รัชศกเจินกวน") พระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถยิ่ง โดยเฉพาะการที่ทรงปกครองแผ่นดินจีนโดยยึดหลักขัตติยธรรม[2] ทั้งยังทรงสามารถควบคุมพวกเติร์ก (Turks) หรือชนชาติป่าเถื่อน (Barbarians) ทางตะวันตกเฉียงเหนือของจีนได้สำเร็จ[3] พระองค์ทรงสนับสนุนนโยบายการเปิดประเทศในด้านต่างๆ ทั้งด้านศาสนาและศิลปะ ส่งผลให้บ้านเมืองมีความสงบสุขและเศรษฐกิจเฟื่องฟู[4] และในรัชสมัยนี้เองที่พระเสวียนจั้งหรือพระถังซัมจั๋งได้เดินทางจาริกไปประเทศอินเดียตามเส้นทางสายไหมทางบก ช่วง พ.ศ. 1170–1188 (ท่านมรณภาพใน พ.ศ. 1207 ในรัชกาลจักรพรรดิถังเกาจง) ซึ่งทำให้พุทธศาสนารุ่งเรืองในประเทศจีน

ด้วยเหตุที่กล่าวมาข้างต้นทำให้มีคณะทูตจากประเทศต่างๆ เข้าไปถวายบรรณาการแด่องค์จักรพรรดิถังไท่จงเป็นจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น หลินอี้หรือจามปาได้ส่งบรรณาการไปถวายใน พ.ศ. 1171, 1173, 1174, 1182, 1183, 1185[5] เจนละคือกัมพูชาส่งทูตไปจีนใน พ.ศ. 1166, 1171[6] พันพันจัดส่งบรรณาการไปถวายเมื่อ พ.ศ. 1178[7] รวมทั้ง "ทวารวดี" ที่จะเริ่มมีบทบาทในหน้าประวัติศาสตร์ช่วงนี้เช่นกัน

สารานุกรม “ทงเตี่ยน” *(Tong-dian)* รวบรวมขึ้นในสมัยราชวงศ์ถังช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 13 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 14[8] ได้บันทึกเกี่ยวกับประเทศหนึ่งชื่อว่า “โถวเหอ” *(Tuo-he)* โดยมีรายละเอียดดังนี้[9]

> “ประเทศโถวเหอเป็นที่รู้จักมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์สุย (ระหว่าง พ.ศ. 1132–1161) ตั้งอยู่ทางใต้ของเจนละ[10] บนเกาะใหญ่ (หรือดินแดนที่ล้อมรอบด้วยน้ำ) ในทะเลใต้ โดยเริ่มเดินทางจากเมืองกว่างโจวไปทางตะวันตกเฉียงใต้ถึงได้ในเวลา 100 วัน ชื่อราชวงศ์ของกษัตริย์คือ “โถวเหอหลัว” *(Tuo-he-luo)* กษัตริย์มีพระนามว่า ผูเสียฉี่เหยา *(Pu xie qi yao)* พระองค์ทรงมีพระราชอำนาจควบคุมอีกบางเมืองด้วย พระราชวังมีหลายชั้นมุงหลังคาด้วยกระเบื้องและกำแพงวังก็เขียนสี ภายในกำแพงมีเพียงปราสาทราชวังของกษัตริย์ นอกกำแพงเป็นที่อยู่อาศัยของชาวเมืองซึ่งมีมากกว่า 10,000 คน มีทหาร 100 คนหรือมากกว่านั้นคอยตรวจตราทั้งวันทั้งคืน เมื่อกษัตริย์ออกว่าราชการจะทรงสวมฉลองพระองค์สีรุ่งอรุณ มงกุฎทองคำ กุณฑลทองคำ ทับทรวงทองคำ และฉลองพระบาททำจากหนังที่ประดับด้วยอัญมณีมีค่า
>
> ระบบราชการของประเทศนี้มีเฉ่าฉิ่งเจียงจวิน *(Chao-qing-jiang-jun)* เป็นผู้ควบคุมดูแลทั้งประเทศ[11] และยังมีซานจวิน *(Can-jun)* กงเซา *(Gong-cao)* เซริงป๋อ *(Sheng-bo)*

เฉิงจู๋ *(Cheng-ju)* จินเวยเจียงจวิน *(Jin-wei-jiang-jun)* จ่านลี่ *(Zan-li)* จ่านฝู่ *(Zan-fu)* ฯลฯ เป็นผู้ดูแลประชาชนและกองทหาร[12] นอกจากนี้ยังแบ่งเป็น (การปกครองส่วนท้องถิ่นคือ) โจว *(Zhou)* และจวิ้นเซี่ยน *(Jun-xian)*[13] ผู้ว่าการของโจวคือชานจวิน *(Can-jun)* ผู้ว่าการของจวิ้น *(Jun)* คือ จินเวยเจียงจวิน *(Jin-wei-jiang-jun)* และผู้ว่าการของเสี้ยน *(Xian)* คือ เฉิงจู๋ *(Cheng-ju)* เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงก็จะต้องมีการเลือกคณะผู้บริหารชุดใหม่ (ของการปกครองท้องถิ่น) เพื่อช่วยในการบริหารประเทศ

สำหรับการลงทัณฑ์นั้น หากเป็นโจรขโมยจะถูกประหารในกรณีทำผิดร้ายแรง แต่หากเป็นเรื่องเล็กกว่านั้นก็ตัดจมูกและหู รวมทั้งการตัดจุกหรือปอยผม

ถ้าหากผู้ใดฝ่าฝืนหล่อเหรียญเงินขึ้นใช้เองโดยไม่ได้รับอนุญาตจะถูกตัดแขน **ประเทศนี้มีการค้าขายแลกเปลี่ยนอย่างเสรี ไม่เก็บภาษี ชาวเมืองส่วนใหญ่ทำเกษตรกรรมและค้าขาย** ประชาชนสามารถขี่ช้างได้ดีพอ ๆ กับขี่ม้า ซึ่งในประเทศนี้มีม้าอยู่ไม่มากราว ๆ 1,000 ตัว แต่ก็ไม่มีการใช้อานและบังเหียน แต่จะบังคับม้าโดยใช้เชือกผูกติดกับก้น เครื่องดนตรีที่เล่นคือการเป่าสังข์และตีกลอง เมื่อมีคนตายจะจัดทำพิธีศพ ร่างกายจะถูกเผา เถ้าอัฐิถูกเก็บใส่ภาชนะแล้วจึงนำไปลอยอังคาร หากพ่อหรือแม่เสียชีวิต

ลูกชายและลูกสาวจะโกนผมของตนเพื่อเป็นการไว้ทุกข์ **ในประเทศนี้มีตลาด (หรือเมือง) 6 แห่ง ในการค้าขายแลกเปลี่ยนทุกคนจะใช้เหรียญเงินตราที่มีขนาดเล็กรูปร่างคล้ายเมล็ดเอล์ม (elmseeds) เป็นสื่อกลาง ประชากรส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา** และมีการจัดตั้งโรงเรียน โดยใช้ภาษาเขียนที่แตกต่างไปจากจีน

ผู้อาวุโสของประเทศนี้อธิบายว่า กษัตริย์ไม่มีชื่อราชวงศ์ พระองค์มีพระนามว่า ฉีจั้งหมัว *(Qi-zhang-mo)* ที่ประทับของพระองค์เป็นหลังคามุงจาก ปราสาทหลังนี้มีรูปร่างกลมคล้ายกับพระเจดีย์ทางพุทธศาสนา และประดับตกแต่ง ด้วยทอง ประตูทั้งหมดเปิดไปทางตะวันออก **ในรัชศกเจินกวน (พ.ศ. 1170–1192) แห่งราชวงศ์ถัง ประเทศโถวเหอส่งบรรณาการไปยังราชสำนักจีน โดยบรรจุพระราชสาส์นไปในกล่องทองคำ พวกเขาถวายสิ่งของบรรณาการประมาณ 10 อย่าง ประกอบด้วย แจกันทองคำ สายสร้อยทองคำ สายรัดองค์ทำจากอัญมณีมีค่า นอแรด งาช้าง และผลผลิตจากทะเลหลายชนิด เป็นต้น**”

นักวิชาการหลายท่านมีความเห็นว่า "โถวเหอ" หรือบางครั้งเรียกว่า "โถวเหอหลัว" เป็นคำที่จีนใช้เรียก "ทวารวดี"[14] นอกจากสารานุกรมทงเตี่ยนแล้ว หนังสือประวัติศาสตร์ราชวงศ์ถังฉบับเก่า (จิ่วถังซู) *(Jiu-tang-shu)* และฉบับใหม่หรือซินถังซู *(Xin-tang-shu)* ยังกล่าวไว้ว่าโถวเหอหลัวมีอาณาเขตทางใต้ติดกับพันพัน ทิศเหนือจรดกับเจียหลัวเส่อฝอ *(Jia-luo-she-fo)* ทางตะวันออกติดกับเจนละ และทางตะวันตกจรดทะเลใหญ่[15] เนื่องด้วยรัฐพันพันที่ตั้งอยู่ทางใต้ของโถวเหอหลัวนั้นนักวิชาการหลายท่านสันนิษฐานว่าคงตั้งอยู่แถบอ่าวบ้านดอน (ดังกล่าวแล้วในบทที่ 3) ดังนั้นเถอโหอหลัวต้องตั้งอยู่แถบภาคกลางของไทย สอดคล้องกับตำแหน่งที่พระถังซัมจั๋งระบุถึงโตโลโปตีทางตะวันตกของเจนละหรืออีศานปุระ (คือแคว้นอี้เซี้ยน้ำโป้ล้อ)

ข้อมูลจากหนังสือ "การค้าหนานไห่: การศึกษาประวัติศาสตร์การค้าของจีนในระยะแรกบริเวณ ทะเลจีนใต้ (The Nanhai Trade: A Study of the Early History of Chinese Trade in the South China Sea) ของหวาง กุงหวู่ (Wang Gungwu) ได้ให้รายละเอียดของปีศักราชที่โถวเหอส่งบรรณาการไปยังจีนด้วยคือ พ.ศ. 1126 (?), ช่วง พ.ศ. 1170–1192, พ.ศ. 1181 และ พ.ศ. 1192[16] ขณะที่บทความเรื่อง "ข้อมูลจากเอกสารของเอเชียตะวันออกเพื่อการศึกษาเรื่องทวารวดี" (East Asian Historical Source for Dvaravati Studies) ของทัทซูโร ยามาโมโต (Tatsuro Yamamoto) ผู้แปลสารานุกรมทงเตี่ยนจากภาษาจีนมาเป็นภาษาอังกฤษ[17] ระบุว่าโถวเหอส่งบรรณาการไปจีนเฉพาะในรัชสมัยขององค์จักรพรรดิถังไท่จง 3 ครั้ง คือใน พ.ศ. 1181, 1183 และ 1192[18] โดยในปีสุดท้ายนั้นโถวเหอจัดส่งงาช้างและไข่มุกไปถวายองค์จักรพรรดิเพื่อขอพระราชทานม้าพันธุ์ดีเป็นการตอบแทน[19] หนังสือประวัติศาสตร์ราชวงศ์ถังฉบับใหม่ยังกล่าวด้วยว่าที่โถวเหอหลัวมีแรดพันธุ์ดี จนขนานนามว่า "แรดโถวเหอหลัว"[20] ซึ่งหวาง กุงหวู่กล่าวว่าคงหมายถึงนอแรดชั้นดีจากทวารวดี[21]

น่าสังเกตว่าศักราชที่จีนกล่าวถึงโถวเหอทั้งหมดตรงกับห้วงเวลาที่ระบุในตำนานเมืองนครไชยศรี คือเมืองนครปฐมในสมัยโบราณ เพราะในตำนานเมืองกล่าวว่า บริเวณนี้มีหมู่บ้านของพวกพราหมณ์ตั้งอยู่ก่อนแล้ว พวกพราหมณ์ได้บรรจุทะนานทองหรือ “โทณะ” ที่เคยใช้ตวงพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าไว้ในเรือนหิน เมื่อ พ.ศ. 1133 ต่อมาพระเจ้าศรีสิทธิไชยพรหมเทพจึงสร้างนครไชยศรีขึ้นเป็นเมืองใหญ่[22] ตำนานหลายฉบับยังกล่าวตรงกันว่า ใน พ.ศ. 1199 พระยากาวัณดิศได้ทรงก่อ “พระประโทณเจดีย์” (เจดีย์กลางเมือง) ล้อมเรือนหินที่บรรจุโทณะเอาไว้[23] สอดคล้องกับตัวเขียนที่กำกับใต้รูปพระประโทณเจดีย์ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ระบุว่า พระประโทณเจดีย์สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1199 ด้วย[24]

จากข้อมูลข้างต้นทำให้สันนิษฐานได้ว่าโถวเหอหรือทวารวดีที่ส่งบรรณาการไปจีนคงมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนครปฐมโบราณ ด้วยเป็นสถานที่ที่ค้นพบเหรียญเงินมีจารึกศรีทวารวดีฯ แม้ว่าจะมีการค้นพบเหรียญเงินมีจารึกแบบนี้แล้วตามเมืองโบราณหลายแห่ง แต่เมืองนครปฐมก็มีอาณาบริเวณกว้างขวางที่สุดในสมัยทวารวดี เฉพาะในเขตคูน้ำนั้นมีพื้นที่มากถึง 3,809 ไร่ และนอกเมืองห่างออกไปทางตะวันตกประมาณ 2 กิโลเมตร ยังเป็นที่ตั้งขององค์พระปฐมเจดีย์ (องค์เดิม) ที่มีขนาดใหญ่มาก

เมื่อไม่นานมานี้ โคลด ชาค (Claude Jacques) ผู้เชี่ยวชาญด้านการอ่านจารึกชาวฝรั่งเศสได้ตั้งข้อสังเกตว่า มีความเป็นไปได้หรือไม่ที่ทวารวดีคือเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ด้วยปรากฏวัฒนธรรมการบูชาพระวิษณุและพระกฤษณะ (พบเทวรูปพระวิษณุและพระกฤษณะหลายองค์ที่ศรีเทพ) มากกว่าเมืองอื่นๆ เพราะชื่อ “ทวารวดี” หรือ “ทวารกา” คือเมืองของพระกฤษณะทางตะวันตกของอินเดีย[25] แต่นอกเหนือจากที่เราจะไม่พบเหรียญเงินมีจารึกศรีทวารวดีฯ ที่เมืองศรีเทพแล้ว ตำนานเกี่ยวกับพระกฤษณะนี้ยังเกี่ยวข้องกับตำนานเมืองนครไชยศรีหรือนครปฐมโบราณ

ด้วย เพราะตำนานที่รู้จักกันดีอีกเรื่องหนึ่งของเมืองนครปฐมคือ “พระยากง – พระยาพาน” ซึ่งสัมพันธ์กับการสร้างองค์พระปฐมเจดีย์ (องค์เดิม) โดยตำนานพระกฤษณะนั้นผูกพันอยู่กับการปราบปรามอสูรต่างๆ ที่สำคัญ คือ “ท้าวกังสะ” หรือ “พระยากงส์” และยังมี “พาณาสูร” หรือ “พระเจ้ากรุงพาณ”[26] ซึ่งชื่อเหล่านี้คงเป็นต้นเค้าของนาม “พระยากง” และ “พระยาพาน” (หรือพาล) ในตำนานของเมืองนครปฐม[27]

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า **ประวัติศาสตร์ของทวารวดีซึ่งจีนบันทึกเอาไว้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 คือช่วงเวลาเดียวกันกับ “การสร้างบ้านแปงเมืองนครไชยศรี” หรือนครปฐมสมัยโบราณ**[28]

นโยบายการค้าทางทะเลของจีนในช่วงสมัยราชวงศ์ถัง

ในหัวข้อนี้จะได้พิจารณาถึงบทบาทด้านการค้าทางทะเลของจีนในสมัยราชวงศ์ถัง โดยเริ่มต้นจากการศึกษาความยิ่งใหญ่ของนครฉางอันอันเป็นเมืองหลวงของราชสำนักถัง ฉางอันเป็นที่กล่าวขานไปทั่วถึงความมั่งคั่งรุ่งเรืองที่เกิดขึ้นจากการค้า เห็นได้จากแผนผังของเมืองซึ่งมีอาณาบริเวณกว้างขวาง (พื้นที่ภายในกำแพงเมือง วัดจากตะวันออกมาตะวันตกได้ 9.5 กิโลเมตร จากทิศเหนือไปสู่ทิศใต้วัดได้ 8.4 กิโลเมตร)[29] เขตพระราชวังหลวง และส่วนราชการต่างๆ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ ภายในเมืองมีศาสนสถานอยู่มากมาย ทั้งวัดของพุทธศาสนาและลัทธิเต๋า ซึ่งเป็นที่นับถือของชาวจีนฮั่นเป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งมีโบสถ์โซโรอัสเตอร์ (Zoroaster) และโบสถ์คริสต์นิกายเนสตอเรียน (Nestorian) สำหรับพ่อค้าชาวเปอร์เซียอาหรับ และชาวซอกเดียน (Sogdians) ชนเผ่าในเอเชียกลาง เป็นต้น[30]

ภายในกำแพงเมืองฉางอันมีตลาดใหญ่ 2 แห่ง คือ ตลาดตะวันออก (Eastern Market) และตลาดตะวันตก (Western Market) ซึ่งมีการกำหนดราคาสินค้าอย่างเป็นทางการ ตัวอย่างร้านค้าหรือบริการ (ที่ระบุอยู่ในเอกสาร) เช่น ร้านขายเนื้อ ขายยา ช่างทำขวาน ช่างทอง

ช่างเงิน ร้านขายปลา ร้านเสื้อผ้า ฯลฯ ส่วนร้านค้าส่งและโกดังสินค้าจะตั้งอยู่รอบนอกของกำแพงตลาด และยังมีตลาดขนาดเล็กกว่าตั้งอยู่ทิศใต้ (Southern Market) ทิศเหนือ (Northen Market) และตรงกลาง (Middle Market) ของนครฉางอันด้วย[31]

บริเวณตลาดใหญ่ของเมืองโดยเฉพาะตลาดตะวันตก (ที่พลุกพล่านมากกว่าตลาดตะวันออก) นั้นยังเป็นแหล่งพักอาศัยและร้านรวงของชาวอินเดีย เปอร์เซีย อาหรับ[32] และชาวซอกเดียนซึ่งมีบทบาทสำคัญในการติดต่อค้าขายระหว่างชาวจีนฮั่นกับดินแดนเอเชียกลางและเอเชียตะวันตก[33] สำหรับหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญก็คือ มีการขุดค้นพบประติมากรรมรูปชาวต่างชาติจากสุสานหรือแหล่งโบราณคดีต่างๆ บริเวณนครฉางอัน นครลั่วหยาง (ภาพที่ 34) และเมืองอื่นๆ รวมทั้งที่เมืองกว่างโจวด้วย[34] (ภาพที่ 35)

ภาพที่ 34
ประติมากรรมรูปชาวต่างชาติ
พบที่เมืองเมืองลั่วหยาง
มณฑลเหอหนาน
(ที่มา: James C.Y.Watt et al.,
China: Dawn of a
Golden Age, 200–750 AD
(New Haven and London:
Yale University Press,
2004), 313.)

ภาพที่ 35 ประติมากรรมรูปชาวต่างชาติ พบที่เมืองเมืองกว่างโจว มณฑลกว่างตง
(ที่มา: Li Qingxin, Maritime Silk Road, translated by William W. Wang
(China: China Intercontinental Press, 2009), 65.)

ดินแดนทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของจีน โดยเฉพาะในช่วง พ.ศ. 1166–1227 นั้นมีความเจริญและสงบสุข จำนวนประชากรมีเพิ่มมากขึ้น ที่ดินถูกจับจองเป็นที่อยู่อาศัย แปลงเกษตร และเพื่อทำมาค้าขาย[35] เมืองกว่างโจว (คือเมืองกวางตุ้ง ซึ่งจีนเรียกว่า *Panyu*) ซึ่งตั้งอยู่ปากแม่น้ำไข่มุก ได้กลายเป็นเมืองท่าค้าขายชายทะเลทางตะวันออกเฉียงใต้ที่สำคัญที่สุด โดยชาวอินเดียขนานนามเมืองกว่างโจวว่า "ประเทศจีน"[36] นอกจากนี้ยังมีเมืองท่าหยางโจว (Yangzhou)[37] ซึ่งตั้งอยู่ตรงปากแม่น้ำแยงซีเกียงที่มีชุมชนขนาดใหญ่ของพ่อค้าต่างชาติด้วย (จีนเรียกชุมชนของต่างชาติหรือพวกป่าเถื่อนว่า *fanfang*)[38] โดยมีประชากรชาวต่างชาติกว่า 200,000 คน

อาศัยอยู่ในตามเมืองท่าชายฝั่งทะเล ทั้งชาวอินเดีย เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ชวาและมาเลย์) เปอร์เซีย และอาหรับ[39]

ด้วยเหตุที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้ในรัชกาลจักรพรรดิถังเกาจง (ราว พ.ศ. 1203) จึงได้จัดตั้งผู้ควบคุมการค้าทางทะเลขึ้นที่เมืองกว่างโจว มีหน้าที่ในการควบคุมดูแลการค้าและการเก็บภาษีระหว่างจีนกับประเทศในทะเลใต้ รวมถึงให้การต้อนรับคณะทูตที่เดินทางมาถวายบรรณาการแด่องค์จักรพรรดิจีนด้วย[40] เอกสารจีนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

> "เมื่อเรือสินค้ามาจอดเทียบท่า จะต้องส่งรายงานให้กับทางการ และติดประกาศทั่วเมือง **กัปตันเรือหรือพ่อค้าจะต้องมาลงทะเบียนกับผู้ควบคุมการค้าทางทะเล บอกชื่อเสียงเรียงนามและรายละเอียดของสินค้า** ผู้ควบคุมจะเก็บภาษีและตรวจตราสินค้าต้องห้ามที่มีค่าและหายาก ซึ่งรัฐบาลจะผูกขาดการขายสินค้านั้นเอง แต่ก็มีพ่อค้าต่างชาติบางคนที่ถูกจองจำเพราะพยายามหลบหนีการตรวจ"[41]

ข้อมูลที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ เมื่อคณะทูตจากประเทศต่างๆ จะต้องเข้าเฝ้าองค์จักรพรรดิ ณ พระราชวังหลวงที่นครฉางอัน คณะทูตจะได้เข้าพักที่โรงแรมที่ตั้งอยู่บริเวณประตูเมือง มีผู้คอยให้การต้อนรับเป็นอย่างดี แล้วทูตต้องไปรายงานตัวต่อผู้แทนจากฝ่ายทหารเกี่ยวกับบ้านเมืองของตนเอง ทั้งสภาพภูมิศาสตร์และลักษณะทางวัฒนธรรม โดยมีการจดบันทึกและทำแผนที่เพื่อระบุตำแหน่งของประเทศต่างๆ[42] ขุนนาง

ชั้นสูงคนหนึ่งที่ทำงานด้านนี้คือ เจียตัน (Jia Dan หรือ Chia Tan) ซึ่งบันทึกของเขาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 13 ชื่อ *Hainei Huayitu* (Map of China and Neighboring Countries) (อ้างถึงอยู่ในหนังสือพงศาวดารราชวงศ์ถังฉบับใหม่) ได้กล่าวถึงเส้นทางการเดินเรือค้าขายจากเมืองกว่างโจวไปยังประเทศต่างๆ (The Maritime Passage from Guangzhou to Foreign Countries) ซึ่งเรือต้องล่องผ่านและแวะพักตามเมืองท่าชายฝั่งประเทศเวียดนาม ก่อนแล่นตัดมายังช่องแคบมะละกา หลังจากนั้นจึงล่องเรือต่อมาจนถึงเกาะนิโคบาร์ แล้วเดินทางมุ่งหน้าไปยังเกาะลังกา ผ่านชายฝั่งมะละบาร์ (Malabar coast) ทางตะวันตกเฉียงใต้ของอินเดีย ผ่านดินแดนแถบปากแม่น้ำสินธุประเทศปากีสถาน เข้าสู่น่านน้ำในอ่าวเปอร์เซีย จนถึงเมืองท่าอัล-อูบัลเลาะฮ์ (Al-Ubullah) ในประเทศอิรักปัจจุบัน จากนั้นจึงขนถ่ายสินค้าไปยังเรือลำเล็กเพื่อเดินทางต่อไปยังเมืองบัสเราะฮ์ (Basra) และส่งต่อไปยังมหานครแบกแดด รวมเวลาเดินทาง (ไม่รวมแวะพัก) ราว 89 วัน[43]

สำหรับชุมชนของพ่อค้าต่างชาติโดยเฉพาะชาวเปอร์เซียและอาหรับนั้นต่างตั้งถิ่นฐานกระจายตัวตั้งแต่เมืองกว่างโจวไปทางทิศเหนือจนถึงเมืองเจียงซู ตรงจุดบรรจบระหว่างแม่น้ำแยงซีเกียงกับลำคลองใหญ่ที่ขุดขึ้นตั้งแต่สมัยราชวงศ์สุย[44] จนกระทั่งเมื่อ พ.ศ. 1233 ในรัชกาลองค์จักรพรรดินีอู่เจ๋อเทียน (พระนางบูเช็กเทียน ครองราชย์ พ.ศ. 1233-1248) จึงทรงย้ายเมืองหลวงจากนครฉางอันมายังนครลั่วหยาง ซึ่งตั้งอยู่ในแนวคลองสายใหญ่ อันเป็นประโยชน์ต่อการติดต่อค้าขายระหว่างจีนภาคเหนือและดินแดนชายฝั่งทะเลทางตะวันออกเฉียงใต้[45] ที่นครลั่วหยางยังมีศูนย์การค้าใหญ่อยู่ทางทิศใต้ของเมือง (Southern Market) ซึ่งมีตลาดอยู่ภายในนั้นมากกว่า 120 แห่ง และมีร้านค้าของเอกชนและคลังสินค้ามากกว่า 1,000 ร้าน[46]

จักรพรรดินีอู่เจ๋อเทียนยังทรงให้ความสำคัญกับผลผลิตภาคการเกษตร ดังนั้นเศรษฐกิจของจีนจึงก้าวหน้ายิ่งขึ้น[47] กอปรกับพุทธศาสนาและวัฒนธรรมด้านอื่นๆ ที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียก็เจริญรุ่งเรืองอย่างมาก[48] ในสมัยนี้จึงมีประเทศต่างๆ ในแถบทะเลใต้ส่งบรรณาการไปมากถึง 8 ครั้ง ดังนี้ อินเดีย (1 ครั้งใน พ.ศ. 1235) หลินอี้หรือจามปา (5 ครั้งใน พ.ศ. 1234, 1238, 1242, 1245, 1246) เจนละหรือกัมพูชา (1 ครั้งในปี 1241) รวมถึงประเทศที่เกิดขึ้นใหม่ในช่วงนี้คือ โฟชิหรือศรีวิชัย (1 ครั้ง พ.ศ. 1245)[49]

ต่อมาในรัชกาลองค์จักรพรรดิถังเสวียนจง (ครองราชย์ พ.ศ. 1256–1299) นักประวัติศาสตร์มักกล่าวกันว่า เป็นห้วงเวลาที่ราชสำนักถังเจริญรุ่งเรืองจนถึงขีดสุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงทศวรรษแรกแห่งการครองราชย์ (กำหนดเรียกว่า รัชศกไค้หยวน)[50] เนื่องจากเป็นเวลาที่ *“ไม่มีสินค้าราคาแพงในแผ่นดินนี้”* และไม่ว่าจะเดินทางไปที่ใด *“ทุกที่มีร้านค้าและศูนย์การค้าสำหรับพ่อค้าและนักเดินทาง”*[51] แต่การค้าตามเส้นทางสายไหมทางทะเลนั้นเฟื่องฟูกว่าการค้าทางบก[52] พ่อค้าชาวจีนเองก็ยังมีบทบาทน้อยมากเมื่อเทียบกับพ่อค้าต่างชาติ อาทิเช่น พ่อค้าจากอินเดีย เห็นได้จากเอกสารของอินเดียในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 ที่ชื่อ กุวัลยมาลา (Kuvalayamala) ได้กล่าวถึงพ่อค้าชาวอินเดียที่เดินทางไปยังจีน เพื่อขายช้าง ม้า ไข่มุก งาช้าง และผ้าไหม[53] เอกสารอินเดียอีกฉบับ (ชื่อ Samaraiccakaha) ก็เอ่ยถึงเจ้าชายองค์หนึ่งที่วางแผนเดินทางไปค้าขายยังจีน และกล่าวถึงนักเดินเรือที่ล่องเรือกลับจากจีนมายังอินเดียด้วย[54] แต่กลุ่มพ่อค้าที่จะมีบทบาทมากขึ้นเรื่อยๆ ตามเมืองท่าชายฝั่งของจีนกลับกลายเป็นชาวอาหรับ[55] (ดังจะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป)

ทั้งนี้มีประเทศต่างๆ ส่งบรรณาการไปถวายองค์จักรพรรดิถังเสวียนจง รวม 11 ครั้ง ได้แก่ อินเดีย (1 ครั้ง พ.ศ. 1263) ศรีลังกา (3 ครั้ง พ.ศ. 1285, 1289, 1293) จามปา (3 ครั้ง พ.ศ. 1256, 1274, 1292) โฟชิ

และชิลิโฟชิหรือศรีวิชัย (4 ครั้ง พ.ศ. 1259, 1267, 1271, 1285) โดยมีข้อมูลว่าในช่วงศตวรรษก่อนหน้านี้มีคณะทูตจากประมาณ 20 ประเทศส่งบรรณาการไปยังราชสำนักจีน แต่ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 13 มีบรรณาการจากคณะทูตมากถึง 70 ประเทศ[56]

กวีสมัยราชวงศ์ถังได้พรรณนาไว้ว่า ***"มีแถวเรือสินค้าจากหมื่นประเทศต่างแย่งกันจะเป็นที่หนึ่ง เพื่อถวายทองคำและผ้าแพรไหม"***[57] บางครั้งก็มีการเปรียบเปรยปริมาณของเรือสินค้าราวกับมวลเมฆที่ปกคลุมท้องฟ้า[58] โดย ***"สินค้าต่างชาติจะมาถึงในแต่ละวัน ประกอบด้วย ไข่มุก เครื่องเทศ งาช้าง นอแรด และกระดองเต่ากระ สินค้าหายากและมีค่าของโลกใบนี้มีมากล้นเหลือในแผ่นดินจีนจนไม่มีวันใช้ได้หมด"***[59] อันสะท้อนภาพความรุ่งโรจน์ของการค้าทางทะเลได้ในช่วงเวลานั้นได้เป็นอย่างดี

แน่นอนว่าผ้าแพรไหมของจีนยังคงเป็นสินค้าส่งออกสำคัญและเป็นที่นิยมของตลาดในประเทศต่างๆ ภิกษุชาวชิลลา (เกาหลี) ชื่อ เฮียวโจ (Hyecho) ได้บรรยายถึงพ่อค้าอาหรับไว้ว่า *"ล่องเรือมาจากทะเลทางตะวันตกเข้ามายังดินแดนทะเลใต้ โดยซื้อขายสินค้ามีค่านานาชนิดที่ศรีลังกา จากนั้นพวกเขาจะนำมาแลกเปลี่ยนเป็นทองคำในดินแดนทะเลใต้ และเดินทางมายังแผ่นดินจีน ณ เมืองท่ากว่างโจว เพื่อหาซื้อผ้าไหมชนิดต่างๆ"*[60]

นอกจากผ้าไหมแล้ว ในช่วงกลางถึงปลายสมัยราชวงศ์ถัง ราวพุทธศตวรรษที่ 14–15 จีนได้เริ่มส่งเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาต่างๆ เป็นสินค้าออกสำคัญไปยังนานาประเทศ[61] โดยผลิตภัณฑ์จากแหล่งเตาฉางซา (Changsha kiln) ในมณฑลหูนาน (Hunan) ได้รับความนิยมมากที่สุดในขณะนั้น[62] จนมีคำกล่าวว่า ***"เส้นทางสายไหมทางทะเลเปรียบประดุจเส้นทางการค้าเครื่องถ้วย" (maritime silk road as the ceramics road)***[63] และบันทึกของนักภูมิศาสตร์ชาวอาหรับคนหนึ่งชื่อ อิบนุ อัล-ฟากิช (Ibn Al-Fakish) ที่เขียนขึ้นใน พ.ศ. 1446 ก็ระบุว่า สินค้าส่งออก

จากจีนทั้งผ้าไหมและเครื่องถ้วยนั้นมีชื่อเสียงเลื่องลือมากในดินแดนตะวันออกกลาง[64] ซึ่งขณะนั้นอยู่ภายใต้การปกครองของโลกมุสลิม

จักรวรรดิอิสลาม "อับบาสิยะฮ์" กับการค้าตามเส้นทางสายไหมทางทะเล

ในช่วงต้นราชวงศ์ถังของจีน มีเหตุการณ์สำคัญยิ่งเกิดขึ้นในดินแดนตะวันออกกลาง คือการประกาศศาสนาอิสลามโดยท่านศาสดานบีมูฮัมหมัดใน พ.ศ. 1165 ต่อมาชาวอาหรับซึ่งเดิมเป็นชนเผ่าเร่ร่อนก็ได้เข้ารุกรานอาณาจักรเปอร์เซีย จนราชวงศ์สัสสานิยะฮ์ต้องล่มสลายลงเมื่อ พ.ศ. 1194 แล้วก่อตั้งราชวงศ์ใหม่ของชาวอาหรับที่นับถือศาสนาอิสลามขึ้นนั่นคือ ราชวงศ์อุมัยยะฮ์ (Umayyad Dynasty ช่วง พ.ศ. 1204–1293) ซึ่งมีอาณาเขตกว้างขวางมาก โดยมีเมืองหลวงอยู่ที่กรุงดามัสกัส ประเทศซีเรียในปัจจุบัน[65] และช่วงหนึ่งผู้ปกครองมีนโยบายไม่เรียกเก็บภาษีกับชาวมุสลิมไม่ว่าเชื้อชาติใด (ยกเว้นเสียภาษีคนยากจนหรือซะกาฮ์) ทำให้ชนชาติต่างๆ รวมทั้งชาวเปอร์เซียจำนวนมากยอมเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลามเพื่อสิทธิพิเศษดังกล่าว[66] แต่ในไม่ช้าก็เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น โดยมีราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ (Abbasid Dynasty) ขึ้นปกครองในช่วง พ.ศ. 1293–1801 และได้ก่อสร้างเมืองหลวงแห่งใหม่ที่เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นแทนที่กรุงดามัสกัส ทั้งยังมีความสัมพันธ์ทางการค้าทางทะเลกับจีนและบ้านเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย

ราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ปกครองโดยผู้นำทางการเมืองและศาสนาที่มีตำแหน่งเป็น "เคาะลีฟะห์" (Caliph หรือกาหลิป) เคาะลีฟะห์องค์สำคัญคือ อัล-มันซูร์ (al-Mansur) ครองตำแหน่งในช่วง พ.ศ. 1297–1318 ผู้ซึ่งสามารถปราบปรามข้าศึกได้ทุกสารทิศ และทำให้ราชวงศ์ของท่านมีความมั่นคงอย่างแท้จริง[67] อัล มันซูร์ทรงริเริ่มก่อสร้างนครแบกแดด หรือมะดีนัต อัล ซะลาม (Madinat al-Salaam – เมืองแห่งสันติสุข) ขึ้นใน พ.ศ. 1305

นครแบกแดดตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำไทกริส ใกล้กับเมืองเทซิฟอน เมืองหลวงเก่าของราชวงศ์สัสสานิยะฮ์ ซึ่งมีชัยภูมิที่ดีเพราะสามารถควบคุมเส้นทางการค้าทั้งทางบกและทางทะเลได้อย่างดี[68]

นครแบกแดดมีความรุ่งโรจน์อย่างที่สุดในสมัยของเคาะลีฟะห์ ฮารูน อัล รอซีด (พ.ศ. 1329 – 1352) กลายเป็นเมืองศูนย์กลางแห่งความมั่งคั่งของโลก เป็น ***"เมืองที่ไม่มีใครเทียบเสมอได้ตลอดทั่วทั้งโลก"***[69] นครแบกแดดมีท่าเรือยาวหลายกิโลเมตรซึ่งมากพอที่จะให้เรือหลายร้อยลำเข้าจอดขนถ่ายสินค้า มีแพนาวาพื้นบ้านที่ทำจากหนังแกะเป่าลม ตลาดมีสินค้านานาชนิด เช่น เครื่องถ้วย ผ้าไหม[70] และชะมดหอมจากจีน เครื่องเทศ สินแร่ สีย้อมจากอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รัตนชาติ (ทับทิม และลาปิส ลาซูลี่) สิ่งทอและทาสจากเมืองของพวกเติร์กในเอเชียกลาง น้ำผึ้ง ขี้ผึ้ง ขนสัตว์ และทาสผิวขาวจากสแกนดิเนเวียและรัสเซีย รวมทั้งงาช้าง ผงทองคำและทาสผิวดำมาจากทางตะวันออกของแอฟริกา โดยพ่อค้าและช่างฝีมือแต่ละประเภทจะมีร้านค้าของตนเองในตลาดเหมือนในปัจจุบัน ที่น่าสนใจคือ สินค้าจากจีนจะมีตลาดค้าขายแยกออกไปเป็นสัดส่วนเฉพาะ[71]

นอกจากนครแบกแดดที่เป็นเมืองศูนย์กลางการค้าตอนในแผ่นดินแล้ว ราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ยังมีเมืองท่าการค้าใกล้ชายฝั่งทะเลอีกหลายแห่ง เช่น เมืองบัสเราะฮ์ เมืองอัล-อูบัลเลาะฮ์ เมืองซีรอฟ (Siraf) ในประเทศอิหร่าน เมืองไคโรเก่า (Old Cairo หรือ al-Fustat) และเมืองอเล็กซานเดรีย (Alexandria) ในประเทศอียิปต์[72] ดังนั้นน่านน้ำทะเลแดง (Red Sea) อ่าวเปอร์เซีย (Persian Gulf) และทะเลอาระเบีย (Arabian Sea) จึงอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของจักรวรรดิอับบาสิยะฮ์[73] โดยในช่วงแรกๆ นั้นพ่อค้าส่วนใหญ่เป็นชาวคริสต์ ชาวยิว และพวกโซโรอัสเตอร์ (เปอร์เซีย) แต่ในไม่ช้าพ่อค้าและนักเดินเรือส่วนใหญ่ก็กลายเป็นชาวอาหรับมุสลิมที่พูดภาษาอารบิค แต่ก็มีบ้างที่เป็นชาวเปอร์เซียซึ่งเคยมีบทบาทในการค้าโพ้นทะเลมาแต่กาลก่อน[74]

บทบาทของชาวอาหรับที่มีต่อการค้าทางทะเลกับจีนนั้นเริ่มปรากฏชัดเจนเมื่อเกิดเหตุที่ชาวอาหรับ *(Ta-shih)* และชาวเปอร์เซีย *(Po-sse)* โจมตีและเผาเมืองกว่างโจว เมื่อ พ.ศ. 1301 ซึ่งพงศาวดารราชวงศ์ถังได้บันทึกเหตุการณ์นี้เอาไว้ว่า *"พวกเปอร์เซียและอาหรับร่วมมือกันเข้าโจมตีกว่างโจว ปล้นคลังสินค้าและเผาอาคาร จากนั้นก็หนีจากไปทางเรือ"*[75] และนับเป็นปีสุดท้ายที่เอกสารจีนกล่าวถึงชาวเปอร์เซีย ทว่าเป็นจุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างจีนและอาหรับที่จะมีมากยิ่งขึ้นในเวลาต่อมา[76] เห็นได้จากเมื่อเมืองท่ากว่างโจวเปิดกิจการค้าขายอีกครั้งใน พ.ศ. 1335 ก็มีพ่อค้าจากตะวันออกกลางชื่อ อัล-นะซาร อิบนุ มัยมูน (al-Nazar ibn-Maymun) เดินไปทางจีน[77] และใน พ.ศ. 1368 เรือรบขนาดใหญ่จากเมืองท่าบัสเราะฮ์ก็เข้าจับกุมกองเรือโจรสลัดในแถบประเทศบาห์เรนในปัจจุบัน ซึ่งมักดักปล้นเรือสินค้าจากอิหร่าน อินเดีย และจีน[78]

จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นได้ว่า จักรวรรดิอับบาสิยะฮ์ของชาวอาหรับมีบทบาทสำคัญในการค้าตามเส้นทางสายไหมทางทะเล โดยติดต่อค้าขายกับจีนและอินเดีย โดยเฉพาะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 ทั้งนี้บันทึกของชาวอาหรับเองหลายต่อหลายคนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14–15 ก็ได้กล่าวถึงเส้นทางการเดินเรือจากเมืองท่าของตนมายังประเทศอินเดียและจีนด้วย[79] ซึ่งมีเนื้อหาใจความโดยสรุปดังนี้

เมืองท่าต้นทางในเขตอาหรับคือ เมืองบัสเราะฮ์และเมืองอัล-อูบัลเลาะฮ์ในประเทศอิรักปัจจุบัน และเมืองซีรอฟในประเทศอิหร่านปัจจุบัน โดยบัสเราะฮ์นั้นเป็นเมืองศูนย์กลางการค้า แต่เรือสินค้ามักจอดเทียบท่าที่เมืองอัล-อูบัลเลาะฮ์ ซึ่งตั้งอยู่ปากแม่น้ำไทกริส ก่อนขนถ่ายสินค้าไปยังเมืองบัสเราะฮ์และส่งต่อไปยังนครแบกแดด อย่างไรก็ตาม การเดินเรือลำใหญ่เข้าไปยังเขตปากแม่น้ำไทกริสนั้นยากลำบากและเรือมักล่มลงบ่อยครั้ง เหตุนี้เมืองท่าซีรอฟจึงรุ่งเรืองขึ้นและกลายเป็นเมืองท่าที่สำคัญที่สุด[80]

โดยเมืองซีรอฟมีทั้งย่านพักอาศัยที่หรูหราของพ่อค้าและนักเดินเรือ[81] ซึ่งสร้างด้วยไม้สักนำเข้ามาจากอินเดียและแอฟริกาตะวันออก สินค้าของอาหรับจากเมืองบัสเราะฮ์ และเมืองท่าอื่นๆ จะถูกขนถ่ายใส่เรือลำเล็กเพื่อมายังเมืองท่าซีรอฟ ก่อนขนสินค้าลงเรือสำเภาลำใหญ่ที่เดินทางไปยังจีน โดยมีสินค้าสำคัญ ได้แก่ ผ้าลินิน ผ้าฝ้าย พรม เครื่องโลหะ แร่เหล็ก เป็นต้น[82] โดยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14–15 นั้นเป็นห้วงเวลาที่เมืองซีรอฟเจริญจนถึงขีดสุด มีอาณาบริเวณมากกว่า 100 เฮกเตอร์ มีสิ่งปลูกสร้างหนาแน่น ทั้งบ้านเรือน อาคารสาธารณะ ตลาด โรงงาน และเตาเผาภาชนะ[83] โดยมีข้อมูลว่า บ้านเรือนของพ่อค้าที่เมืองซีรอฟมีมูลค่าประมาณ 10,000–30,000 ดินาร์ ส่วนบ้านของพ่อค้าเรือสำเภามีมูลค่ามากถึง 4,000,000 ดินาร์ และมีพ่อค้าบางคน "ใช้ชีวิตอยู่บนน้ำ" ด้วย[84]

ทั้งนี้เมื่อเรือสินค้าแล่นออกจากเมืองท่าซีรอฟแล้วสามารถล่องไปได้ 2 ทาง คือ

1. แล่นเรือมายังเมืองซูฮาร์ (Suhar) หรือโซฮาร์ (Sohar) และเมืองมัสกัต (Masqat) ในประเทศโอมานปัจจุบัน เพื่อสั่งสมเสบียงและน้ำดื่มก่อนแล่นตัดตรงข้ามทะเลอาหรับมายังเมืองคุลัมมาลิ (Kulam Mali) ชายฝั่งมะละบาร์ทางตะวันตกเฉียงใต้ของอินเดีย[85]

2. แล่นเรือเลียบชายฝั่งมายังเมืองท่าในเขตสินธุ (al-Sind) ประเทศปากีสถานในปัจจุบัน แล้วจึงแล่นเลาะลงมายังชายฝั่งมะละบาร์ ซึ่งเป็นแหล่งไม้สักที่นำไปปลูกสร้างบ้านที่เมืองซีรอฟ รวมถึงนำไปใช้ในการต่อเรือด้วย[86] เนื่องจากเมืองท่าซีรอฟเป็นศูนย์กลางแห่งการต่อเรือนั่นเอง[87]

จากชายฝั่งมะละบาร์ทางตะวันตกเฉียงใต้ของอินเดีย เรือสินค้าจะล่องมายังเกาะลังกา (ชาวอาหรับเรียกว่า ซีรีนดิบ - Sarandib) ซึ่งอาจมีเรือที่แล่นผ่านช่องแคบพาล์ค (Palk) เพื่อไปยังชายฝั่งของอ่าวเบงกอล[88] แต่ถ้าหากเดินทางไปจีนเอกสารระบุว่าหลังจากเสียภาษีที่เมืองคุลัมมาลิแล้ว

เรือจะล่องมาทางใต้ของเกาะลังกา แล้วไปยังหมู่เกาะนิโคบาร์ เพื่อเติมน้ำหรือแลกเปลี่ยนสินค้ากับชาวเกาะที่ใช้เรือแคนู ก่อนเดินทางต่อไปจนถึงชายฝั่งกาลาฮ์บาร์ (Kalah Bar) ซึ่งอาจมีเรือสินค้าบางลำแล่นต่อไปยังเกาะสุมาตราและเกาะชวา แต่เรือสินค้าส่วนใหญ่ก็จะแล่นไปยังประเทศจีนเลย โดยแวะพักที่เมืองซานฟ์ (Sanf) ของจามปาทางตอนกลางของประเทศเวียดนาม[89] จากนั้นเรือจะแล่นผ่านอ่าวตังเกี๋ย เพื่อไปยังจุดหมายปลายทางที่เมืองท่ากว่างโจว ซึ่งอาหรับเรียกว่า กานฟู่ (Khanfu)[90]

เอกสารอาหรับระบุด้วยว่าเมืองกว่างโจวคือ *“สถานที่ชุมนุมของพ่อค้าอาหรับ”* หรือ *“สถานที่รวมตัวกันของพ่อค้าจากเมืองซีรอฟ”*[91] ส่วนเมืองท่าอื่นๆ ของจีนที่ชาวอาหรับรู้จัก แต่ไม่ใช่ที่หมายของเรือสินค้าคือ เมืองฮานอย (Luqin) เมืองฉวนโจว (Chu’an-Chow-Fu) และเมืองหางโจว (Qantu/Qansu)[92] โดยสรุปแล้ว ระยะในการเดินเรือจากเมืองท่ามัสกัตมายังเมืองท่ากว่างโจวกินเวลาราว 4 เดือน และหากผนวกกับช่วงเวลาในการขนถ่ายสินค้าจากเมืองบัสเราะฮ์หรือเมืองซีรอฟแล้วก็น่าจะกินเวลาทั้งหมดราว 6 เดือน[93]

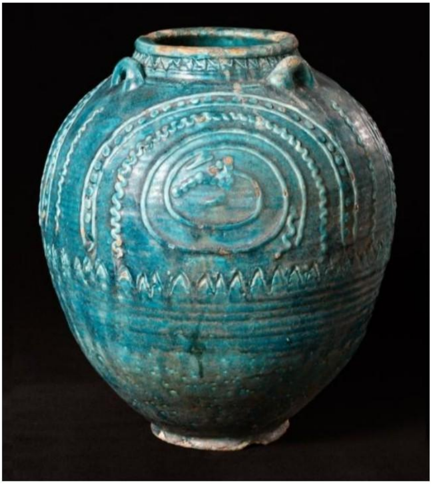
สำหรับสินค้าหลักที่พ่อค้าชาวมุสลิมนำมาขายยังประเทศจีนคือ เครื่องหอม (aromatic) และเมื่อถึงเวลาที่ต้องล่องเรือสำเภากลับไปยังตะวันออกกลาง พ่อค้าอาหรับก็จะจัดหาสินค้าชั้นดีของจีน (ก็คือผ้าไหมและเครื่องถ้วย) เพื่อนำมาขายตามรายทาง ทั้งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ศรีลังกา ทางใต้ของอินเดีย ก่อนจะไปยังจุดหมายปลายทางในตะวันออกกลาง[94]

อย่างไรก็ตาม การค้าขายระหว่างจีนสมัยราชวงศ์ถังและอาหรับสมัยจักรวรรดิอับบาสิยะฮ์ต้องประสบปัญหาใหญ่อีกครั้งใน พ.ศ. 1421 เมื่อกลุ่มกบฏหวงจ้าว (Huang Ch'ao) ได้สังหารหมู่ชาวต่างชาติที่เข้ามาทำการค้าขายที่เมืองท่ากว่างโจวไม่น้อยกว่า 120,000 คน พ่อค้านักเดินเรือชาวอาหรับจึงจำเป็นต้องแวะพักแลกเปลี่ยนสินค้ากับชาวจีนที่เมืองท่า

กาลาฮ์ (Kalah) ทางตะวันตกของคาบสมุทรมลายู[95] แต่ไม่นานนักคือใน พ.ศ. 1450 ราชวงศ์ถังก็ถึงกาลล่มสลาย ขณะเดียวกันในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 15 ก็มีกลุ่มกบฏทาสผิวดำจากแอฟริกาตะวันออกที่เรียกว่า ซันจ์ (Zanj) เข้าโจมตีเมืองท่าอัล-อูบัลเลาะฮ์และเมืองท่าบัสเราะฮ์ จนกลายเป็นเมืองร้างไร้ผู้คน[96] ส่วนเมืองท่าซีรอฟก็ถูกทำลายลงจากเหตุแผ่นดินไหวใน พ.ศ. 1520[97] ในท้ายที่สุดก็มีการย้ายเมืองหลวงของอาหรับไปยังเมืองเมืองไคโรเก่า (หรือ al-Fustat) ในประเทศอียิปต์ ทำให้นครแบกแดดที่เคยรุ่งเรืองต้องหมดความสำคัญลง[98] ด้วยเหตุนี้การค้าขายระหว่างราชวงศ์ถังและจักรวรรดิอับบาสิยะฮ์จึงสิ้นสุดลงในช่วงเวลาดังที่กล่าวมา

“เครื่องถ้วย” หลักฐานทางโบราณคดีประเภทเด่นที่พบตามเส้นทางสายไหมทางทะเล

หลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นถึงการติดต่อค้าขายระหว่างพ่อค้านักเดินเรือจากเมืองซีรอฟกับจีนในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 14–15 จากที่กล่าวข้างต้นคือ การขุดค้นที่มัสยิดใหญ่ของเมืองซีรอฟ ได้พบชิ้นส่วนเครื่องเคลือบสีเขียวมะกอก (olive green ware) สมัยราชวงศ์ถัง (พบมากถึง 65% ของจำนวนเครื่องถ้วยจีนที่ขุดพบ) ร่วมกับภาชนะเคลือบสีฟ้า (blue glazed) สมัยสัสสานิยะฮ์-จักรวรรดิอิสลาม (ภาพที่ 36) นอกจากนี้ยังได้ขุดพบภาชนะจากแหล่งเตาเมืองหูหนานหรือเตาฉางซา (พบ 25%) และเครื่องเคลือบสีขาว (พบ 5%) รวมทั้งเครื่องถ้วยแบบเยว่ (Yue celadon) ด้วย[99]

ภาพที่ 36 ภาชนะเคลือบสีฟ้าแกมเขียว (turquoise-glazed ware)
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13–14 พบทางตะวันตกของประเทศอิหร่านหรือประเทศอิรัก
จัดแสดงที่ The David Collection ประเทศเดนมาร์ก
(ที่มา: http://www.davidmus.dk/en/collections/islamic/dynasties/umayyads/art/27-2003)

การขุดค้นในปริมณฑลต่าง ๆ ของจักรวรรดิอับบาสิยะฮ์ก็ได้พบเครื่องถ้วยสมัยราชวงศ์ถังในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 14–15 ตัวอย่างเช่น ที่เมืองซาร์มัรรอฮ์ (Samarra) ประเทศอิรัก ที่เมืองชาปูร์ (Shapur) ประเทศอิหร่าน ที่เมืองไคโรเก่า ประเทศอียิปต์ ซึ่งพบชิ้นส่วนเครื่องถ้วยถังสามสี (Tang Sancai หรือ tri-colored) และเครื่องถ้วยจากเตาฉางซา รวมทั้งที่นครการาจีของปากีสถานซึ่งได้ขุดพบภาชนะจากเตาฉางซาและเตาเยว่ด้วยเช่นกัน[100]

ในประเทศจีนและดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ได้พบหลักฐานทางโบราณคดีโดยเฉพาะเครื่องถ้วยทั้งจากจีนและอาหรับในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14–15 อาทิเช่น เครื่องเคลือบสีฟ้าแกมเขียว (turquoise-glazed ware) จากตะวันออกกลาง ขุดพบที่นครหยางโจว ชามจากเตาฉางซาและไหเคลือบเขียวพบตามแหล่งโบราณคดีในเกาะชวา-เกาะสุมาตราที่สัมพันธ์กับราชวงศ์ไศเลนทร์ ไหแบบเยว่ (Yue type storage jar) พบจากการบูรณะศาสนสถานบนที่ราบสูงเดียงบนเกาะชวา ชามลายเขียนสีจากเตาฉางซาขุดพบที่เทวาลัยปรัมบะนัน (Prambanan Temple) ในภาคกลางของเกาะชวา รวมทั้งบริเวณบูจัง วัลเลย์ (Bujang Valley) รัฐเกดะห์ ประเทศมาเลเซีย ซึ่งนักวิชาการบางท่านเสนอว่าอาจเป็นเมืองท่ากาลาฮ์ (Kalah) ในเอกสารของชาวอาหรับ[101]

ไม่เฉพาะแหล่งโบราณคดีตามชายฝั่งหรือตามหมู่เกาะเท่านั้น แต่การขุดค้นเมื่อ พ.ศ. 2551–2553 บริเวณใกล้เคียงกับปราสาทไพรมนตรี (มีอายุราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 15) ที่เมืองหริหราลัย จังหวัดเสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา ยังได้พบเครื่องเคลือบสีฟ้าแกมเขียวจากตะวันออกกลางและเครื่องถ้วยสมัยราชวงศ์ถังหลายรูปแบบ (เครื่องเคลือบสีขาวจากแหล่งเตาภาคเหนือ, เครื่องถ้วยจากเตาฉางซา, ไหเคลือบเขียวจากกว่างตง)

ที่แหล่งโบราณคดีตราเกียว (Tra Kieu) จังหวัดกว่างนัม (Quang Nam) ทางตอนกลางของประเทศเวียดนาม ยังได้ขุดค้นพบเหรียญทองคำของเคาะลีฟะห์อัลมุกตะฟีแห่งราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ (พ.ศ. 1446–1447)[102] (ภาพที่ 37) หลักฐานที่กล่าวมานี้จึงสะท้อนให้เห็นถึงเครือข่ายการค้าทางทะเลระหว่างจีนและอาหรับ ซึ่งดินแดนต่าง ๆ ในน่านน้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจการนี้ด้วย[103]

ภาพที่ 37 เหรียญทองคำของเคาะลีฟะห์อัลมุกตะฟี
แห่งราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ (พ.ศ. 1446 – 1447)
พบที่แหล่งโบราณคดีตราเกียว (Tra Kieu) ทางตอนกลางของประเทศเวียดนาม
(ที่มา: Regina Krahl, ed., Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds
(Singapore: Smithsonian Institution, 2011), 26.)

"แหล่งเรือจมเบลีตุง" กับความมั่งคั่งของการค้าตามเส้นทางสายไหมทางทะเล

การค้นพบทางโบราณคดีใต้น้ำที่สำคัญซึ่งทำให้เราเข้าใจสภาพการณ์ของการค้าทางทะเลในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 ได้มากยิ่งขึ้นคือการค้นพบแหล่งเรือจมที่เกาะเบลีตุง (Belitung Shipwreck) ทางตะวันออกของเกาะสุมาตราในประเทศอินโดนีเซีย จากการขุดค้นในช่วง พ.ศ. 2541-2542 พบว่าเรือสำเภาลำนี้มีโบราณวัตถุกว่า 57,500 ชิ้น[104] (ภาพที่ 38) โดยบรรทุกสินค้าคือเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถังมาเป็นจำนวนมาก ประกอบด้วย

1. เครื่องถ้วยจากแหล่งเตาฉางซา คิดเป็น 95% ของปริมาณสิ่งของทั้งหมด โดยมีชามลายเขียนสีมากถึง 55,000 ใบ[105] (ภาพที่ 39–41)

ภาพที่ 38 ชามเขียนสีจากเตาฉางซา
พบที่แหล่งเรือจมเกาะเบลีตุง ประเทศอินโดนีเซีย
(ที่มา: Regina Krahl, ed., Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds
(Singapore: Smithsonian Institution, 2011), 104.)

ภาพที่ 39 ชามเขียนสีจากเตาฉางซา บรรจุอยู่ในไหใบใหญ่
พบจากแหล่งเรือจมเกาะเบลีตุง ประเทศอินโดนีเซีย
(ที่มา: http://artsmacked.com/2010/07/30/the-tang-shipwreck-treasure/)

ภาพที่ 40 ชามเขียนสีจากเตาฉางซา พบจากแหล่งเรือจมเกาะเบลีตุง
จัดแสดงอยู่ที่ ArtScience Museum ประเทศสิงค์โปร์
(ที่มา: Regina Krahl, ed., Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds
(Singapore: Smithsonian Institution, 2011), 144.)

ภาพที่ 41 เหยือกจากเตาฉางซา พบจากแหล่งเรือจมเกาะเบลีตุง
จัดแสดงอยู่ที่ ArtScience Museum ประเทศสิงค์โปร์
(ที่มา: Regina Krahl, ed., Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds
(Singapore: Smithsonian Institution, 2011), 144.)

2. เครื่องเคลือบสีขาวเขียนลายสีเขียวจากเตาก่งเซี่ยน (Gongxian) ในมณฑลเหอหนาน (Henan) พบราว 200 ชิ้น[106] รวมทั้งจานเคลือบสีขาวเขียนลายสีน้ำเงิน จำนวน 3 ใบ[107]
3. เครื่องเคลือบสีเขียว (รวมทั้งไหที่ใช้เป็นบรรจุภัณฑ์) จากกลุ่มเตาเยว่ (Yue kiln) ทางตะวันออกเฉียงใต้ของจีน ประมาณ 900 ชิ้น[108] (ภาพที่ 42-43)

ภาพที่ 42 ไหบรรจุภัณฑ์จากเตามณฑลกว่างตง พบจากแหล่งเรือจมเกาะเบลีตุง
จัดแสดงอยู่ที่ ArtScience Museum ประเทศสิงค์โปร์
(ที่มา: Regina Krahl, ed., Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds
(Singapore: Smithsonian Institution, 2011), 197.)

ภาพที่ 43 โป๊ยกั๊กบรรจุในไหจากเตามณฑลกว่างตง พบจากแหล่งเรือจมเกาะเบลีตุง
(ที่มา: Regina Krahl, ed., Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds
(Singapore: Smithsonian Institution, 2011), 18.)

4. เครื่องเคลือบสีขาวจากแหล่งเตาทางภาคเหนือของจีน แถบมณฑลเหอเป่ย (Hebei) และมณฑลเหอหนาน พบราว 300 ชิ้น[109]

นอกจากนี้ยังได้พบคันฉ่องสำริดสมัยราชวงศ์ถังจำนวน 29 ชิ้น[110] และภาชนะทำจากทองคำ (ภาพที่ 44) และเงินที่มีลวดลายงดงามอย่างยิ่ง (มากกว่า 30 ชิ้น) ผลิตขึ้นที่นครหยางโจว[111] เหรียญกษาปณ์จีนสมัยราชวงศ์ถัง 208 เหรียญ[112] (ภาพที่ 45) ส่วนโบราณวัตถุซึ่งมีต้นกำเนิดจากตะวันออกกลาง คือ เครื่องเคลือบสีฟ้าแกมเขียว (อย่างน้อย 3 ใบ) (ภาพที่ 46) และขวดแก้วขนาดเล็ก สูงเพียง 7 เซนติเมตร[113] ที่น่าสนใจคือได้พบหินบดและแท่นหินบด (grindstone and roller) ครกและสาก (mortar and pestle) คันชั่งทำจากทองแดงและตุ้มถ่วงน้ำหนัก (scale bar and scale weight) เมล็ดเครื่องเทศ อำพัน กำยาน คันฉ่องทำจากทองแดง และเหรียญทองคำ ซึ่งวัตถุทั้งหมดนี้น่าจะเป็นของในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะจากอินโดนีเซีย[114]

ภาพที่ 44 ถาดทองคำ พบจากแหล่งเรือจมเกาะเบลีตุง

(ที่มา: Regina Krahl, ed., Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds (Singapore: Smithsonian Institution, 2011), 225.)

ภาพที่ 45 เหรียญกษาปณ์จีนสมัยราชวงศ์ถัง พบจากแหล่งเรือจมเกาะเบลีตุง
(ที่มา: Regina Krahl, ed., Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds
(Singapore: Smithsonian Institution, 2011), 41, 232.)

ภาพที่ 46 เครื่องเคลือบสีฟ้าแกมเขียวจากตะวันออกกลาง
พบจากแหล่งเรือจมเกาะเบลีตุง
(ที่มา: Regina Krahl, ed., Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds
(Singapore: Smithsonian Institution, 2011), 41, 232.)

กำหนดอายุที่น่าเชื่อถือของเรือจมที่เกาะเบลีตุงนี้อาศัยค่าอายุทางวิทยาศาสตร์จากตัวอย่างนิเวศวัตถุ 3 ชิ้น คือ ยางไม้หอม โป๊ยกั๊ก และชิ้นส่วนไม้ลำเรือ ได้ค่าอายุ พ.ศ. 1223–1233, พ.ศ. 1213–1433 และ พ.ศ. 1253–1433 ตามลำดับ[115] แต่ผู้ศึกษาอายุสมัยของเรือลำนี้ได้ให้ความสำคัญกับตัวอักษรบนชามลายเขียนสีจากเตาฉางซา ซึ่งระบุปีตรงกับ พ.ศ. 1369 ในรัชกาลจักรพรรดิถังจิ้งจง (ครองราชย์ พ.ศ. 1367–1370) ดังนั้นเรือสินค้าลำนี้น่าจะออกเดินทาง (และจมลง) ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 14[116] ซึ่งสอดคล้องกับอายุเวลาของหลักฐานชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถังที่แพร่หลายในตะวันออกกลางและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ดังกล่าวแล้วข้างต้น

จากการศึกษาของไมเคิล เฟลกเกอร์ (Michael Flecker) เกี่ยวกับเทคนิคการต่อเรือที่บังเอิญจมลง ณ เกาะเบลีตุง พบว่าเรือสำเภาลำนี้มีกระดูกงู (keel) ยาว 15.3 เมตร กาบเรือใช้เชือกผูกยึดติดกันแบบกากบาท ท้องเรือมีห้องสินค้าที่ใช้ไม้คั่น และมีห้องบรรจุก้อนตะกั่วถ่วงน้ำหนักหรืออับเฉา (แต่ละก้อนหนักราว 4.5 กิโลกรัม มีน้ำหนักรวมกว่า 10 เมตริคตัน)[117] น่าสังเกตว่าเรือสินค้าลำนี้ใช้เทคนิคการผูกหรือเย็บเชือกแบบกากบาทเพื่อยึดกาบเรือ ซึ่งพบได้ในเขตทะเลอาระเบีย (ทั้งอินเดียและตะวันออกกลาง) ที่สำคัญคือ ไม้ที่ใช้ต่อเรือลำนี้เป็นไม้จากแอฟริกา *(Afzelia Africana, Afzelia bipindensis)* ไม้สนแอฟริกา *(Juniperus procera)* และไม้สัก *(Tectona grandis)* ดังนั้นไมเคิล เฟลกเกอร์จึงสันนิษฐานว่าเรือสำเภาที่จมลงที่เกาะเบลีตุง คงต่อขึ้นแถบตะวันออกกลาง (ประเทศโอมาน เยเมน หรืออิหร่าน)[118] (ภาพที่ 47)

เอกสารจีนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13–14 กล่าวถึงเรือสำเภาเรียกว่า เรือคุนหลุน *(Kunlun ship)* ซึ่งต่อขึ้นจากการเย็บไม้กาบเรือติดกันด้วยเชือกที่ทำจากใยมะพร้าว[119] นอกจากนี้ยังมีเรือสำเภาจากศรีลังกา ซึ่งมีขนาดใหญ่ที่สุด มีความยาว 22 เมตร จุผู้โดยสาร ลูกเรือ และพ่อค้าได้มาก

ถึง 600–700 คน[120] ส่วนเรือของพวกเปอร์เซียและอาหรับนั้นทางจีนไม่ได้บันทึกถึงขนาดที่แน่ชัดเอาไว้ แต่ลำเรือก็คงมีขนาดใหญ่เช่นเดียวกับเรือจากศรีลังกา[121] อย่างไรก็ตาม เอกสารฝ่ายจีนในสมัยราชวงศ์ถังไม่เคยกล่าวถึงเรือสำเภาขนาดใหญ่ของจีนเองที่เดินทางล่องมาค้าขายในน่านน้ำทะเลใต้เลย[122]

ภาพที่ 47 แบบจำลองของเรือแบบอาหรับซึ่งจมลงที่เกาะเบลีตุง
(ที่มา: http://leonefabre.blogspot.com/2011/08/
shipwrecked-tang-treasures-and-monsoon.html)

เข้าใจว่าลักษณะของเรือสินค้าพบที่เกาะเบลีตุงน่าจะเป็น "เรือดาว" (Dhow) ซึ่งใช้กำหนดเรียกชื่อเรือสำเภาที่แล่นอยู่ในบริเวณทะเลอาระเบีย[123] เรือดาวนี้ต่อขึ้นจากไม้สักหรือไม้เนื้อแข็งอื่นๆ ที่หาได้ (หรือสั่งมา) จากอินเดียและแอฟริกาตะวันออก[124] โดยไม่ใช้ตะปูตอกยึดโครงสร้างต่างๆ (เทคนิคใช้ตะปูนี้จะเข้ามาเมื่อชาวยุโรปมีบทบาทในมหาสมุทรอินเดีย) แต่จะใช้เชือกที่ทำจากใยมะพร้าวยึดแผ่นไม้เข้าด้วยกัน[125] ทั้งนี้ อาบู ซาอิด (Abu Zaid) แห่งเมืองซีรอฟ บรรยายไว้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 ว่า ***"เรือแห่งเมืองซีรอฟใช้วิธีผูกหรือเย็บเพื่อยึดแผ่นไม้ลำเรือเข้าด้วยกันโดยไม่ใช้ตะปูหรือตอกสลัก ขณะที่เรือในทะเลเมดิเตอร์เรเนียนและเรือตามชายฝั่งของซีเรียต่างใช้ตะปู"***[126]

นอกจากนี้ ไมเคิล เฟลกเกอร์ มีความเห็นว่าสินค้าประเภทเครื่องถ้วยที่พบในเรือจมที่เกาะเบลีตุงส่วนใหญ่ก็ได้ขุดค้นพบเครื่องถ้วยประเภทนั้นๆ ที่นครหยางโจวด้วย ดังนั้นในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 14 คงมีการขนถ่ายสินค้าลงลำเรือที่เมืองท่าหยางโจว จากนั้นจึงล่องลงมาเรื่อยๆ จนถึงน่านน้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และอาจแวะพักแลกเปลี่ยนสินค้า (ทั้งเครื่องถ้วย ผ้าไหม และเครื่องเทศ) หรือซ่อมแซมลำเรือ (และอาจจัดหาลูกเรือเพิ่มเติม) ที่เมืองท่าสำคัญแห่งใดแห่งหนึ่งในประเทศอินโดนีเซียปัจจุบัน (พบโบราณวัตถุเช่นคันฉ่องและเหรียญทองคำจากอินโดนีเซีย) หากไม่จมลงเรือลำนี้ก็คงจะล่องต่อไปผ่านช่องแคบมะละกา แล้วข้ามมหาสมุทรอินเดีย เพื่อไปยังจุดหมายปลายทางที่ตะวันออกกลาง[127] เฟลกเกอร์ยังเสนอต่อไปด้วยว่าเมื่อพิจารณาหลักฐานโบราณวัตถุที่พบในลำเรือแล้ว (เช่น แท่นหินฝนหมึก ช้อน เข็ม จานเคลือบรัก ด้ามดาบ ฉาบ) มีความเป็นไปได้ที่จะมีพ่อค้าชาวจีนเดินทางมาร่วมกับพ่อค้าและลูกเรือชาวอาหรับ[128]

สำหรับเมืองท่าสมัยโบราณแห่งหนึ่งในประเทศอินโดนีเซียที่น่าจะเป็นสถานที่ที่เรือสินค้า (จากประเทศจีนในสมัยราชวงศ์ถังหรือจากตะวันออกกลางในสมัยอับบาสิยะฮ์) แวะไปจอดคือ เมืองปาเล็มบัง (Palembang) ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเกาะสุมาตรา รวมทั้งเมืองกาลาฮ์ทางตะวันตกของคาบสมุทรมลายูที่ชาวอาหรับบันทึกเอาไว้ด้วย ทั้งสองแห่งนี้มีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมากในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14–15 ภายใต้การควบคุมดูแลของ “มหาราชแห่งราชวงศ์ไศเลนทร์” ที่เรารู้จักชื่อบ้านเมืองของพระองค์ในนาม “ศรีวิชัย”

"ศรีวิชัย" พ่อค้าคนกลางในเกาะสุมาตราและคาบสมุทรมลายู

ดูเหมือนว่าในช่วงก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ 13 รัฐเล็กรัฐน้อยในเขตเกาะสุมาตราและเกาะชวาของประเทศอินโดนีเซียมีบทบาทไม่มากนักหากเทียบกับกลุ่มรัฐในเขตคาบสมุทรมลายูและอาณาจักรฟูนัน โอลิเวอร์ วิลเลียม โวลเตอร์ส (O.W.Wolters) สันนิษฐานว่า รัฐในหมู่เกาะของอินโดนีเซียที่น่าจะมีบทบาทด้านการค้าทางทะเลมากที่สุดเห็นได้จะแก่ “คันโทลี” *(Kan-to-li)* เพราะส่งบรรณาการไปประเทศจีน 5 ครั้ง ใน พ.ศ. 998, 1045, 1061, 1063, 1106[129]

พงศาวดารสมัยราชวงศ์เหลียงบรรยายไว้ว่า เมื่อ พ.ศ. 1045 (สมัยจักรพรรดิเหลียงอู่ตี้) พระราชาของคันโทลีทรงสุบินว่ามีภิกษุรูปหนึ่งได้แนะนำพระองค์ว่า *“ถ้าหากส่งบรรณาการไปยังประเทศจีนด้วยความนอบน้อม ดินแดนของพระองค์จะร่ำรวยและสงบสุข พ่อค้าและนักเดินทางจะมีมากขึ้นหลายร้อยเท่า”*[130] โดยโวลเตอร์สเสนอว่ามีความเป็นไปได้อย่างมากที่รัฐคันโทลีคือต้นกำเนิดของ “ศรีวิชัย”[131]

เรื่องราวของศรีวิชัยนั้นมีปรากฏอยู่ในเอกสารของหลายประเทศทั้งจีน อาหรับ อินเดีย และเอกสารพื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (รวมทั้งจารึก) เอกสารฝ่ายจีนให้ข้อมูลว่า เมื่อ พ.ศ. 1214 ในสมัยของจักรพรรดิ

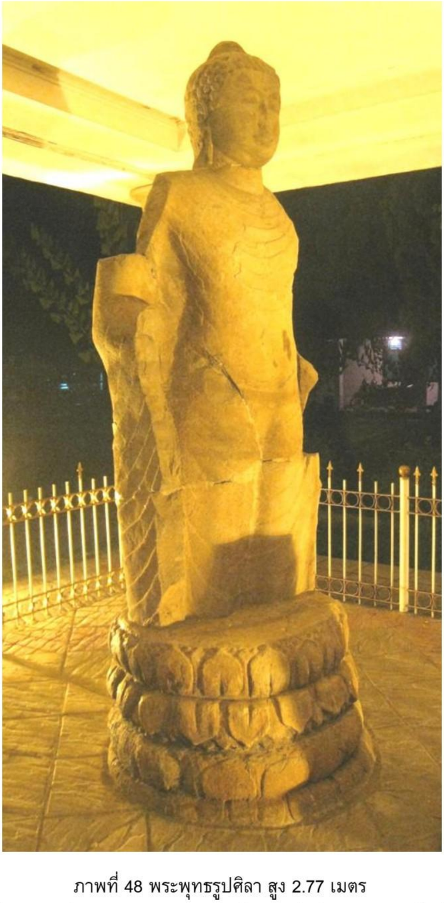
ถังเกาจง พระภิกษุอี้จิงได้เดินทางจาริกโดยอาศัยเรือของพ่อค้าชาวเปอร์เซีย แล่นออกจากเมืองท่ากว่างโจว (โดยอาศัยลมมรสุม) ล่องมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ใช้เวลาประมาณ 20 วันจึงได้มาถึง “ศรีวิชัย” พระอี้จิงแวะพักที่ศรีวิชัยเป็นเวลา 6 เดือน เพื่อศึกษาไวยากรณ์สันสกฤตก่อนเดินทางต่อไปยังโมโลยู (พักอยู่ 2 เดือน) และเคียขะ แล้วจึงขึ้นเรือของพระราชามุ่งหน้าไปยังหมู่เกาะคนเปลือย และเดินทางไปทางตะวันตกเฉียงเหนืออีกครึ่งเดือนจึงถึงเมืองท่าตามรลิปติของประเทศอินเดีย[132] ทั้งนี้ เมื่อท่านเดินทางกลับประเทศจีนใน พ.ศ. 1228 ก็ได้มาแวะพักที่ศรีวิชัยอีก

ข้อความตอนหนึ่งที่พระอี้จิงบันทึกไว้เกี่ยวกับศรีวิชัย คือ

> "บรรดาพระราชาหลายพระองค์และผู้นำของเกาะต่างๆ ในดินแดนทะเลใต้ (หนานไห่) นับถือบูชาและเชื่อในพระพุทธศาสนา และจิตใจของเขาเหล่านั้นก็สั่งสมไปด้วยการกระทำความดี ในเมืองที่มีกำแพง ป้อมปราการ อย่างเช่น โฝชี่ (ศรีวิชัย) มีพระภิกษุในพระพุทธศาสนามากกว่า 1,000 รูป ซึ่งมีจิตใจน้อมนำไปสู่การเรียนรู้และปฏิบัติดีชอบในธรรมะ เขาได้ตรวจสอบและศึกษาทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่เฉกเช่นเดียวกับที่มีอยู่ในมัชฌิมประเทศ (อินเดีย) หลักธรรมวินัยและพิธีกรรมก็มิได้แตกต่างกัน หากพระภิกษุจีนปรารถนาจะไปยังตะวันตกเพื่อสดับและอ่านพระธรรมที่เป็นต้นเค้าแห่งพระพุทธศาสนา เขาก็สมควรอยู่ที่นี่ 1 หรือ 2 เดือน เพื่อฝึกฝนและให้แม่นยำในพระธรรมวินัยอย่างพอสมควรเสียก่อน จึงจะค่อยไปสู่อินเดีย"[133]

ถึงแม้ว่าข้อมูลส่วนใหญ่จากพระอี้จิงจะเน้นหนักไปในเรื่องของพระพุทธศาสนาตามความสนใจของผู้บันทึก แต่เส้นทางการเดินเรือของพ่อค้าเปอร์เซียหรือเรือของพระราชาที่ท่านได้อาศัยมาด้วยนั้นก็มีประโยชน์ต่อการแปลความด้านการค้าทางทะเล เฉกเช่นที่เราเคยเห็นมาก่อนแล้วจากกรณีของภิกษุฟาเหียน และถึงแม้ว่าประเด็นเรื่องที่ตั้งของศรีวิชัยจะยังไม่เป็นที่ยุติ[134] แต่ดูเหมือนว่าข้อมูลจากการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีในพื้นที่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเกาะสุมาตราตลอดช่วงเกือบ 30 ปีที่ผ่านมานี้ได้ช่วยยืนยันความสำคัญของบริเวณเมืองปาเล็มบังบนฝั่งแม่น้ำมูสิ (Musi) ซึ่งน่าจะเป็นศูนย์กลางสำคัญของศรีวิชัย อย่างน้อยก็ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13–16

ไม่เพียงแต่ได้พบจารึกหลายหลักในแถบนี้ซึ่งแสดงให้เห็นถึงกิจกรรมของพระราชา (หรือมหาราช) และการเจริญขึ้นของพุทธศาสนาในช่วง พ.ศ. 1225-1229[135] แต่ยังได้พบร่องรอยของศาสนสถานอันเก่าแก่และชิ้นส่วนพระพุทธรูปหลายองค์ (และพระโพธิสัตว์) ที่มีรูปแบบคล้ายกับศิลปะอินเดีย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12–13 ทั้งที่เมืองปาเล็มบังซึ่งตั้งอยู่ห่างจากปากแม่น้ำมูสิที่ไหลลงสู่ทะเลชวาทางตะวันออกเพียง 80 กิโลเมตร และได้พบที่ชุมชนตอนในแผ่นดินที่อยู่ทางตะวันตกบริเวณต้นแม่น้ำมูสิ ซึ่งเป็นแหล่งสินค้าของป่าหรือทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ด้วย[136] (ภาพที่ 48)

ภาพที่ 48 พระพุทธรูปศิลา สูง 2.77 เมตร
พบที่เขาเซกุนตัง (Bukit Seguntang) เมืองปาเล็มบัง ประเทศอินโดนีเซีย
(ที่มา: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:
Buddha_Seguntang_Palembang.jpg.)

จารึกเกดูกัน บูกิต (Kedukan Bukit) พบที่เมืองปาเล็มบัง เป็นจารึกภาษามลายูโบราณผสมสันสกฤต มีศักราชตรงกับ พ.ศ. 1226 ได้กล่าวถึงความยิ่งใหญ่ของกองทัพเรือศรีวิชัยไว้ว่า

> "ขอความสวัสดีจงมี จงเป็นศรีแห่งมหาศักราช 605 วันที่ 11 แห่งปักษ์ข้างต้นของเดือนวิสาขะ **พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จลงจากสำเภา เพื่อการพระราชดำเนินไปแสวงหาพระราชอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์** วันที่ 7 แห่งปักษ์ข้างขึ้นของเดือนชเยษฐะ พระราชาทรงปลดปล่อย...พระองค์ทรงนำทัพ 20,000 พร้อมผู้ติดตามเสด็จฯ จำนวน 200 คนที่อยู่ประจำเรือ ผู้ติดตามเสด็จฯ ที่เป็นพลเดินเท้าจำนวน 1,312 คนก็มาถึงและปรากฏตัวอย่างพร้อมเพรียงด้วยหัวใจรื่นเริง วันที่ 5 แห่งปักษ์ข้างขึ้นของเดือนสุขใจ, ได้มาถึงและได้กระทำให้ประเทศนี้...ศฺรีวิชย, พระราชอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ มั่งคั่ง..."[137]

จารึกข้างต้นนี้จารขึ้นในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 13 อันแสดงให้เห็นถึงการดำเนินนโยบายทางการเมืองและการทหารเพื่อให้รัฐศรีวิชัยที่เพิ่งก่อตัวขึ้นนี้มีความมั่นคง โดยตลอดช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 นั้นเองที่ศรีวิชัยเริ่มมีความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจมากขึ้นเช่นกัน เอกสารจีนระบุว่า “โฟชิ” *(Fo-shih)* หรือ “ชิลิโฟชิ” *(Shih-li-fo-shih)* คือศรีวิชัยได้ส่งบรรณาการไปประเทศจีนหลายครั้ง คือตั้งแต่ พ.ศ. 1213–1216, 1245, 1259, 1267, 1271 และ 1285[138] ตรงกับรัชกาลของจักรพรรดิถังเกาจง จักรพรรดินีอู่เจ๋อเทียน และจักรพรรดิถังเสวียนจง อันเป็นช่วงที่เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของประเทศจีนเจริญรุ่งเรือง

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 นโยบายของราชสำนักศรีวิชัยที่ปกครองโดยราชวงศ์ไศเลนทร์จึงขยายพื้นที่ทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาไปยังช่องแคบซุนดา (เพื่อต่อไปยังเกาะชวา และมีหลักฐานเลยไปไกลถึงประเทศฟิลิปปินส์) ช่องแคบมะละกา รวมถึงภาคใต้ของประเทศไทยในปัจจุบัน เห็นได้จากบทบาทของราชวงศ์ไศเลนทร์บนเกาะชวาที่มีเรื่องราวปรากฏอยู่ในจารึกหลายหลัก[139] หรือการค้นพบจารึกภาษามลายูโบราณมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 ที่ลากูน่า (Laguna) จังหวัดบูลากัน (Bulakan) ทางตอนเหนือของประเทศฟิลิปปินส์[140] หรือการค้นพบประติมากรรมทางพุทธศาสนาแบบศิลปะศรีวิชัยหลายองค์ในประเทศมาเลเซีย[141] และการปรากฏจารึกหลักที่ 23 (จารึกวัดเสมาเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช) ซึ่งระบุว่า เมื่อ พ.ศ. 1318 มหาราชแห่งศรีวิชัยโปรดให้สร้างพุทธสถานขึ้น 3 หลัง เพื่อบูชาพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (ปัทมปาณี) และพระโพธิสัตว์วัชรปาณี[142] อันแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาที่ศรีวิชัยในขณะนั้นเป็นนิกายวัชรยาน

จารึกแผ่นบัตรทองแดงจากนาลันทาในประเทศอินเดียยังได้กล่าวถึงมหาราชแห่งสุวรรณทวีป (คือ เกาะทองคำซึ่งเป็นชื่อที่อินเดียใช้เรียกเกาะสุมาตราและคาบสมุทรมลายู) ซึ่งน่าจะเป็นพระเจ้าพาลบุตรทรงสร้างสำนักสงฆ์ขึ้นที่มหาวิทยาลัยนาลันทา และเมื่อ พ.ศ. 1405 พระเจ้าเทวปาละแห่งราชวงศ์ปาละได้ทรงอุทิศหมู่บ้านหลายแห่งถวายสำนักสงฆ์แห่งนี้[143] ดังนั้นราชวงศ์ไศเลนทร์แห่งศรีวิชัยกับราชวงศ์ปาละทางตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียจึงมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน

ดูเหมือนว่าความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของศรีวิชัยนั้นปรากฏอย่างเด่นชัดนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 14 ต่อเนื่องมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 อันเป็นห้วงเวลาที่พ่อค้าชาวอาหรับมุสลิมได้เข้ามามีบทบาทในการเดินเรือสินค้าในน่านน้ำแถบนี้ ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากการค้นพบสินค้าจากแหล่งเรือจมที่เกาะเบลีตุง รวมถึงการค้นพบเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์

ถังเป็นจำนวนมากจากการสำรวจและขุดค้นแถบเมืองปาเล็มบัง เช่นที่แหล่งโบราณคดี Bukit Seguntang, Tanjung Rawa, Talang Kilim Seberang, Kambang Unglen, Museum Badaruddin[144] ที่เมืองปาเล็มบังยังได้พบเครื่องเคลือบจากตะวันออกกลางหลายประเภท ทั้งเครื่องเคลือบสีฟ้าแกมเขียว ภาชนะแบบเคลือบมันเงา (lustre ware) และภาชนะสีขาวเคลือบดีบุก (Tin-white ware)[145] รวมทั้งบริเวณบูจัง วัลเลย์ รัฐเกดะห์ ประเทศมาเลเซีย ซึ่งชาวอาหรับขนานนามว่าดินแดน "กาลาฮ์" (Kalah)[146]

ในช่วงเวลานี้บันทึกของชาวอาหรับมักกล่าวถึงมหาราชแห่งศรีวิชัย (หรือ "ซาบัค" – Zabag) ที่มีอำนาจควบคุมเส้นทางการค้าทางทะเลไว้ได้ ตัวอย่างเช่น พ่อค้าชาวอาหรับชื่อ อาบู ซาอิด (Abu Zayd) เขียนบันทึกไว้เมื่อ พ.ศ. 1459 ว่า *"เมืองซาบัคตั้งอยู่ตรงข้ามประเทศจีน ระยะเดินทางทางเรือห่างกันราว 1 เดือน แต่ถ้าลมดีก็อาจจะเร็วกว่านั้น พระราชาแห่งเมืองนี้ทรงพระนามว่ามหาราช ... กล่าวกันว่ามีพื้นที่ราว 900 ปาราซังจ์ ในขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงมีอำนาจเหนือหมู่เกาะอีกเป็นจำนวนมาก ..."*[147]

บันทึกของมาซูดี (Masudi) นักภูมิศาสตร์ชาวอาหรับใน พ.ศ. 1538 ยังบรรยายไว้ว่า *"อาณาจักรของมหาราช พระราชาแห่งหมู่เกาะซาบัค ซึ่งมีกะละห์ ศรีบุซา และเกาะอื่นๆ ในทะเลจีนนั้น เขาถวายพระนามพระราชาทุกพระองค์ว่ามหาราช ....* ***พระราชาทรงมีเครื่องหอมและไม้หอมนานาชนิด ซึ่งพระราชาองค์อื่น ๆ ไม่ทรงสามารถมีได้ ดินแดนของพระองค์ผลิตการบูร ไม้กฤษณา กานพลู ไม้จันทน์ ชะมดเชียง กระวาน ดีปลี ฯลฯ*** *..."*[148] ในขณะที่เอกสารจีนก็ระบุถึงคณะทูตหลายคณะจากศรีวิชัยใน พ.ศ. 1447–1448, 1514, 1515, 1517, 1518, 1523 และ 1526 ซึ่งช่วงเวลานั้นจีนเรียกศรีวิชัยว่า "สันโฟชิ" *(San-fo-shih)*[149]

จากเนื้อความข้างต้นแสดงว่าสินค้านำเข้าที่ศรีวิชัยต้องการคือเครื่องถ้วยจีนและเครื่องเคลือบจากตะวันออกกลาง ส่วนสินค้าส่งออกหลักของศรีวิชัยคือ เครื่องหอม (ไม้หอม) และเครื่องเทศนานาชนิด ซึ่งศรีวิชัยต้องนำมาจากดินแดนต่างๆ ด้วย เช่นกานพลูและไม้จันทน์ซึ่งมีแหล่งผลิตอยู่ที่เกาะโมลุกกะทางตะวันออกไกลของประเทศอินโดนีเซีย[150] นอกจากนี้ในการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดี Kambang Unglen แถบเชิงเขาเซกุนตัง (Bukit Seguntang) ที่เมืองปาเล็มบัง ได้พบชั้นวัฒนธรรม 2 ช่วงคือ ชั้นวัฒนธรรมระยะแรกที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13–14 และชั้นวัฒนธรรมระยะหลังราวพุทธศตวรรษที่ 23–24 โดยในชั้นวัฒนธรรมช่วงแรกนั้นพบวัตถุประเภทแก้วในปริมาณมากถึง 8.6 กิโลกรัม ส่วนใหญ่เป็นก้อนแก้วที่เสียหายจากการผลิตลูกปัดแบบที่มีสีเดียว (monochrome glass bead) แหล่งโบราณคดีแห่งนี้จึงเป็นแหล่งผลิตลูกปัดแก้วในการควบคุมของศรีวิชัย[151]

แหลมโพธิ์และทุ่งตึก: เมืองท่าค้าขายร่วมสมัยศรีวิชัย

สำหรับเมืองท่าโบราณบนคาบสมุทรภาคใต้ของไทยที่เจริญขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14–15 คือ แหลมโพธิ์ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี[152] (ภาพที่ 49-50) โดยได้พบเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง และลูกปัดแก้วหลากหลายประเภท รวมทั้งพบเหรียญจีนสมัยราชวงศ์ถัง (เหรียญไค เอวี๋ยน ถง เป่า) จำนวน 3 เหรียญ[153] (ภาพที่ 51) และที่บ้านคลองยวน ตำบลทุ่ง อำเภอไชยา ยังมีซากเรือโบราณ กว้าง 3.50 เมตร ยาว 15 เมตร (พบเมื่อ พ.ศ. 2545) ซึ่งใช้เชือกร้อยแผ่นไม้กาบเรือ พร้อมทั้งพบเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถังร่วมด้วย (ภาพที่ 52-53) อีกแหล่งโบราณคดีหนึ่งที่เป็นเมืองท่าสำคัญในช่วงนั้นคือ ทุ่งตึก อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา ซึ่งอาจมีชื่อเรียกขานในขณะนั้นว่า “ตะโกลา”[154] โดยได้พบเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง เครื่องเคลือบสีฟ้าแกมเขียวและเครื่องแก้วจากตะวันออกกลาง (ภาพที่ 54–55) และลูกปัดแก้วจำนวนมาก (ภาพที่ 56–57)

ภาพที่ 49 ชิ้นส่วนชาม (ภาพซ้าย) และเหยือก จากเตาฉางซา สมัยราชวงศ์ถัง
พบที่แหลมโพธิ์ อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี
(ที่มา: อมรา ศรีสุชาติ, ศรีวิชัยในสุวรรณทวีป
(กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2557), 70, 284.)

ภาพที่ 50 ชิ้นส่วนชามจากเตาฉางซา สมัยราชวงศ์ถัง พบที่แหลมโพธิ์
มีอักษรเป็นพระนามของ “อัลลอฮฺ”
(ที่มา: อมรา ศรีสุชาติ, ศรีวิชัยในสุวรรณทวีป (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2557), 284.)

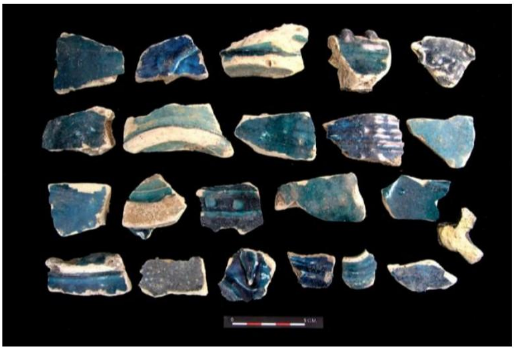
ภาพที่ 51 เหรียญสมัยราชวงศ์ถัง พบที่แหลมโพธิ์
(ที่มา: อมรา ศรีสุชาติ, <u>ศรีวิชัยในสุวรรณทวีป</u> (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2557), 70.)

ภาพที่ 52 ซากเรือโบราณ พบที่บ้านคลองยวน
ตำบลทุ่ง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
(ที่มา: ทิพย์วรรณ วงศ์อัสสไพบูลย์)

ภาพที่ 53 ชามจากกลุ่มเตาซินหุ้ย สมัยราชวงศ์ถัง พบที่เรือโบราณบ้านคลองยวน
(ที่มา: ทิพย์วรรณ วงศ์อัสสไพบูลย์)

ภาพที่ 54 เศษชิ้นส่วนเครื่องเคลือบสีฟ้าแกมเขียวจากตะวันออกกลาง
พบที่ทุ่งตึก อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา
(ที่มา: ร้อยเอกบุณยฤทธิ์ ฉายสุวรรณ)

ภาพที่ 55 เศษชิ้นส่วนเครื่องแก้วจากตะวันออกกลาง พบที่ทุ่งตึก อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา
(ที่มา: ร้อยเอกบุณยฤทธิ์ ฉายสุวรรณ)

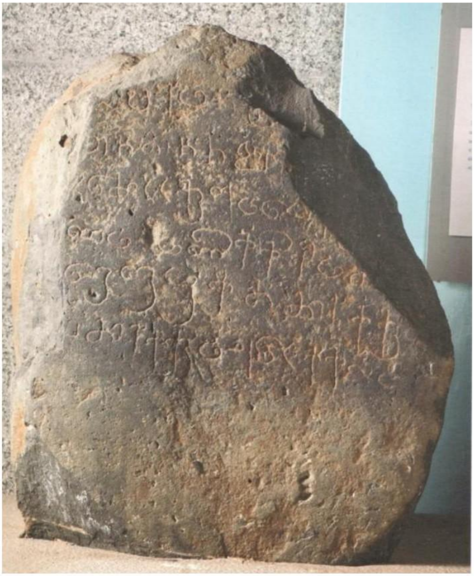

ภาพที่ 56 ลูกปัดแก้วหลากหลายประเภท พบที่ทุ่งตึก อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา
(ที่มา: ร้อยเอกบุณยฤทธิ์ ฉายสุวรรณ)

ภาพที่ 57 ลูกปัดแก้วเคลือบใสสีทอง (ติดกันเป็นข้อปล้อง)
พบที่ทุ่งตึก อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา
(ที่มา: ร้อยเอกบุณยฤทธิ์ ฉายสุวรรณ)

ไม่ไกลมากนักจากอำเภอตะกั่วป่า ที่เขาพระนารายณ์ อำเภอกะปง จังหวัดพังงา ได้พบจารึกซึ่งเป็นภาษาทมิฬของอินเดียภาคใต้ มีอายุราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 14[155] (ภาพที่ 58) มีข้อความว่า *"สระชื่อศรีอวนินารณัม ซึ่ง...รวรรมันคุณ...ได้ขุดเองใกล้ (เมือง) นงคูร อยู่ในการรักษาของ**สมาชิกแห่งมณิคราม**แลของกองทัพระวังหน้ากับชาวไร่ชาวนา..."*[156] ซึ่งยอร์ช เซเดส์ (George Cœdès) ได้อ้างความเห็นของนิลกันทะ ศาสตรี (Nilakanta Sastri) ว่าเป็นจารึกที่แสดงให้เห็นถึงกิจการของสมาคมพ่อค้าแห่งอินเดียภาคใต้ เนื่องจากคำว่านงคูร (Nangur) คือชื่อหมู่บ้านในแคว้นตันจอร์ (Tanjore หรือ Tanjavur) รัฐทมิฬนาดู (Tamil Nadu) ทางตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย ส่วนมณิครามหรือ "มณิกกิรมัม" (*Manik*kiramam) คือชื่อสมาคมพ่อค้าในหมู่บ้านนั้น[157] ต่อมาปีเตอร์ ฟรานซิส จูเนียร์ (Peter Francis, Jr.) เสนอว่าเป็นจารึกของสมาคมพ่อค้าลูกปัด เพราะคำว่า "มณิ" คือ แก้วมณี หรือหินมีค่า หรือลูกปัด[158]

ภาพที่ 58 จารึกตะกั่วป่า ภาษาทมิฬ
พบที่เขาพระนารายณ์ อ.กะปง จ.พังงา
(ที่มา: อมรา ศรีสุชาติ, <u>ศรีวิชัยในสุวรรณทวีป</u> (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2557), 256.)

ทั้งนี้เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2558 ผู้เขียนได้มีโอกาสเดินทางไปยังแหล่งโบราณคดีมณิโคไล (*<u>Manik</u>*ollai) ที่รัฐทมิฬนาดู ซึ่งตัวแหล่งตั้งอยู่ไม่ไกลจากชายฝั่งมหาสมุทรอินเดียมากนัก บนผิวดินปนทรายของพื้นที่บางบริเวณของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้มีลูกปัดแก้วสีเดียว ก้อนแก้ว รวมทั้งชิ้นส่วนแก้วและลูกปัดที่เสียหายจากการผลิตปะปนอยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้นแหล่งโบราณคดีมณิโคไลจึงเป็นแหล่งผลิตลูกปัดแก้วสีเดียวแห่งหนึ่งของรัฐทมิฬนาดูในสมัยโบราณ[159]

การศึกษาธาตุองค์ประกอบหลักของลูกปัดแก้วด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์พบว่า ลูกปัดแก้วจากแหล่งโบราณคดีมณิโคไลเกือบทั้งหมดเป็นลูกปัดแก้วอลูมิน่า (หรือ m-Na-Al glass)[160] ซึ่งเป็นกลุ่มลูกปัดแก้วสีเดียวที่พบแล้วในหลายพื้นที่ ตั้งแต่ทางตะวันออกของทวีปแอฟริกา เอเชียใต้ (ซึ่งน่าจะเป็นแหล่งผลิตหลัก) เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จนถึงแถบเอเชียตะวันออก (พบที่ประเทศเกาหลีด้วย) โดยเริ่มผลิตขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 1 และเป็นที่นิยมจนถึงในสมัยหลังมาก[161] ดังนั้นลูกปัดแก้วจึงเป็นสินค้าอีกประเภทหนึ่งในเครือข่ายการค้าระหว่างประเทศตามเส้นทางสายไหมทางทะเล

บทบาทของชนพื้นเมืองในน่านน้ำมหาสมุทรอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

จากที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้เราไม่อาจปฏิเสธได้ถึงบทบาทของพ่อค้า (หรือนักเดินเรือ) จากภูมิภาคตะวันออกกลาง (ทั้งชาวเปอร์เซียและอาหรับ) รวมทั้งพ่อค้าชาวจีนซึ่งอาจอาศัยไปกับเรือสินค้าที่ต่อขึ้นจากตะวันออกกลางและล่องค้าขายไปมาในน่านน้ำมหาสมุทรอินเดียและทะเลจีนใต้ แต่สำหรับพ่อค้าพื้นเมืองแถบนี้ ทั้งชาวอินเดียและคนพื้นถิ่นเอเชียตะวันอออกเฉียงใต้เองกลับยังไม่เป็นที่ทราบกันถึงบทบาทมากนัก

ในการศึกษาเรื่องสมาคมพ่อค้าชาวอินเดียใต้ที่มีบทบาทในการค้าในมหาสมุทรอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของโนโบรุ คาราชิม่า (Noboru Karashima) พบว่า สมาคมพ่อค้า “มณิกกิรมัม” ซึ่งปรากฏตัวอยู่ในจารึกภาษาทมิฬ พบที่อำเภอกะปง จังหวัดพังงา ได้ดำเนินกิจกรรมทางการค้าในแถบรัฐทมิฬนาดูและรัฐเคราล่า (Kerala) ทางตอนใต้ของประเทศอินเดีย ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 14-15 แต่ก็ได้พบจารึกที่กล่าวถึงอีกบ้างในสมัยหลังลงมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19[162] สมาคมพ่อค้าอีกสมาคมหนึ่งที่มีบทบาทควบคู่กันคือ สมาคม “อัญชุวัณณัม” (anjuvannam) ซึ่งคอย

ประสานงานกับพ่อค้าต่างชาติ ทั้งชาวยิว คริสเตียน มุสลิม ซึ่งอพยพมายังชายฝั่งมะละบาร์ทางตะวันตกเฉียงใต้ของอินเดีย[163] อีกสมาคมหนึ่งซึ่งเริ่มมีบทบาทตามมาในช่วงพุทธศวรรษที่ 15 คือ สมาคม "ไอนูรรวรร" (Ainurruvar – แปลว่าห้าร้อย) โดยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 สมาคมพ่อค้ามณิกกิรมัมและอัญชุวัณณัมได้รวมกิจการภายใต้ชื่อสมาคมไอนูรรวรรที่มีบทบาทมากกว่า[164]

ทั้งนี้ควรกล่าวไว้ด้วยว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15–17 อินเดียภาคใต้โดยเฉพาะแถบชายฝั่งโคโรมันเดล (Coromandel coast) ทางตะวันออกของประเทศ ตกอยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์โจฬะ (Chola dynasty) โดยมีเมืองท่า (ปัฏฏินัม – Pattinam) หลายแห่ง เช่น วิสาขะปัฏฏินัม (Visakhapattinam) กาเวริปปุมปัฏฏินัม (Kaverippumppattinam) นาคปัฏฏินัม (Nagapattinam) เป็นต้น ซึ่งจีนบันทึกไว้ว่าเมืองท่าของโจฬะนั้นเป็นคู่ค้าชั้นหนึ่งของประเทศจีน[165] ดังจะกล่าวถึงอีกในบทที่ 6

ดังนั้นการค้นพบจารึกภาษาทมิฬของสมาคมพ่อค้ามณิกกิรมัมที่จังหวัดพังงาจึงมีความสำคัญ เพราะแสดงถึงบทบาทของพ่อค้าอินเดียที่น่าจะเข้าไปตั้งถิ่นฐานในคาบสมุทรภาคใต้ของไทย ซึ่งตั้งอยู่ครึ่งทางที่จะล่องเรือต่อไปยังประเทศจีน (หรือในทางกลับกัน) นอกจากนี้ยังได้พบจารึกภาษาทมิฬเป็นของสมาคมพ่อค้าไอนูรรวรรที่เมืองบารุส (Barus) ทางตะวันตกเฉียงเหนือของเกาะสุมาตรา ซึ่งเป็นแหล่งผลิตการบูรที่มีคุณภาพแห่งหนึ่งของโลกในสมัยโบราณ[166] ข้อความในจารึกหลักนี้ซึ่งมีศักราชตรงกับ พ.ศ. 1631 ยังกล่าวถึงชนพื้นเมืองที่เรียกว่า *Zabedj* ซึ่งมีลักษณะคล้าย "มนุษย์กินคน" ส่วนคำว่า Zabedj นั้นก็อาจเป็นคำเดียวกันกับซาบัค (Zabag, Zabaj) ที่ชาวอาหรับใช้เรียกศรีวิชัยก็เป็นได้[167]

แม้ว่าจารึกหลักนี้จะมีอายุหลังจากพุทธศตวรรษที่ 16 ไปแล้ว แต่ก็น่าจะทำให้พอมองเห็นภาพของการติดต่อสัมพันธ์กันทางใดทางหนึ่งระหว่างสมาคมพ่อค้าชาวอินเดียใต้กับชนพื้นเมืองได้ เพราะเอกสารของอาหรับอย่างน้อยตั้งแต่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 เช่น Akhbar al;Sin wa'l-Hind (ราว พ.ศ. 1393) หรือ Ibn Khudadhbin และ Aja'ib al'Hind ก็กล่าวถึง "มนุษย์กินคน" ทางตอนเหนือของเกาะสุมาตรา ซึ่งนอกจากมีการบูรชั้นดีแล้วยังเป็นแหล่งแร่ทองคำอีกด้วย[168]

ขณะที่เอกสารฝ่ายจีนได้กล่าวถึงกลุ่มคนที่เรียกว่า คุนหลุน *(Kunlun)* ซึ่งน่าจะเป็นกลุ่มชนพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แถบหมู่เกาะและบริเวณช่องแคบมะละกา โดยพระภิกษุอี้จิงพรรณนารูปพรรณสัณฐานไว้ว่ามีผิวคล้ำและผมหยิก[169] (ภาพเขียนราชทูตจากลังกาสุกะที่เดินทางไปประเทศจีนคือหลักฐานที่ยืนยันคำกล่าวนี้) ส่วนเอกสารประเภทจารึกในสมัยศรีวิชัยแสดงให้เห็นถึงการใช้ภาษามลายูโบราณ ทั้งบนเกาะสุมาตรา เกาะชวา และเลยไปไกลถึงตอนเหนือของประเทศฟิลิปปินส์ ดังนั้นชนพื้นเมืองที่มีบทบาทในการค้าทางทะเลแถบนี้อาจเป็นกลุ่มคนที่ใช้ภาษามลายูโบราณ *(orang Malayu)*[170]

จากการศึกษาข้อมูลทางโบราณคดีและชาติพันธุ์วรรณาของเลียวนาร์ด อันดาย่า (Leonard Andaya) แห่งมหาวิทยาลัยฮาวาย พบว่าในสมัยศรีวิชัยนั้นชนพื้นเมืองกลุ่มโอรัง ละอุต (*Orang Laut* – เป็นภาษามลายู ในประเทศไทยเรียกว่า อูรักลาโว้ย หรือคนทะเล) คงทำหน้าที่ดูแลเส้นทางเดินของเรือสินค้าที่จะล่องเข้ามายังเมืองท่าต่างๆ[171] นอกจากนี้ยังมีชนพื้นเมืองกลุ่มโอรัง อัสลี (*Orang Asli* – เป็นภาษามลายู ส่วนในอินโดนีเซียเรียกว่า *Suku Terasing*) ซึ่งอาศัยอยู่ตอนในของแผ่นดินหรือหมู่เกาะ ชาวโอรัง อัสลี มีบทบาทในการสรรหาทรัพยากรธรรมชาติหรือของป่าที่เป็นสินค้าสำคัญในตลาดโลกออกมาแลกเปลี่ยนกับตลาดที่ตั้งอยู่ตามเมืองท่าค้าขายชายฝั่งทะเล[172] ซึ่งเราจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากกรณีของการ

ตั้งถิ่นฐานบริเวณลุ่มแม่น้ำมูสิทางใต้ของเกาะสุมาตรา ซึ่งมีเมืองปาเล็มบังเป็นเมืองท่าใหญ่ และมีชุมชนต่างๆ ที่อยู่ทางต้นแม่น้ำและภูเขาทางตะวันตกเป็นแหล่งของป่า ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น

อย่างไรก็ตาม ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของศรีวิชัยที่ต้องพึ่งพาอาศัยทั้งชนพื้นเมืองหรือพ่อค้าพื้นถิ่น สมาคมพ่อค้าจากอินเดียใต้ และพ่อค้าต่างชาติจากแดนไกลอย่างอาหรับและจีน กลับต้องหยุดชะงักลงในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16 เพราะเกิดวิกฤตการณ์ขึ้นช่วงสั้นๆ ขึ้น อันเป็นผลมาจากการรุกรานศรีวิชัยของกองทัพจากราชวงศ์โจฬะในอินเดียภาคใต้ (จะกล่าวถึงในบทที่ 6) ดังนั้นนับตั้งแต่ครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา ศูนย์กลางของศรีวิชัยคงย้ายจากเมืองปาเล็มบังไปยังเมืองจัมบี (Jambi) ในลุ่มแม่น้ำบาตังฮารี (Batanghari) ทางตอนเหนือของเมืองปาเล็มบัง[173] พร้อมๆ กับบทบาทด้านการค้าที่ลดความสำคัญลง ซึ่งเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงนโยบายทางเศรษฐกิจของประเทศจีนด้วย

เชิงอรรถบทที่ 4

[1] ทรงยศ แววหงษ์, บรรณาธิการแปล, อาหรับ, แปลจาก History of the Arabs ของ Philip K. Hitti ปี 2002 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2555), 454 ; George F. Hourani, Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, expanded edition (Princeton, New Jersy: Princeton University Press, 1995), 64.

[2] จักรพรรดิถังไท่จงมีพระราชดำรัสใน พ.ศ. 1181 ว่า *"ถ้าประเทศจีนไม่มั่นคง ไม่เข้มแข็ง แคว้นเย่อหนานและแคว้นต่าง ๆ ทางตะวันตก จะแต่งทูตมาถวายบรรณาการหรือ ? ข้าฯ มีบารมีอะไรควรรับการกราบถวายบรรณาการจากแคว้นเหล่านั้น ? ข้าฯ เห็นสภาพเช่นนี้กลับรู้สึกหวาดกลัวขึ้นมา..... ก็หวังว่าท่านทั้งหลายจะช่วยถวายคำทัดทานอย่างตรงไปตรงมา เพื่อแก้ไขจุดอ่อนด้อยข้อบกพร่องของข้าฯ และช่วยข้าฯ บริหารราชการแผ่นดิน..."* ดูใน อู๋จิง, เจินกวนเจิ้งเย่า ยอดกุศโลบายจีน, อธิคม สวัสดิญาณ เรียบเรียง (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2546), 354. สำหรับเอกสาร *"เจินกวนเจิ้งเย่า"* นี้ อู๋จิง (ผู้บันทึกจดหมายเหตุสมัยราชวงศ์ถัง) ได้เขียนเอาไว้ เพื่อให้ผู้ปกครองและชนรุ่นหลังได้ศึกษาการบริหารราชการแผ่นดินที่ดีงามของ องค์จักรพรรดิถังไท่จง

[3] Mark Edward Lewis, China's Cosmopolitan Empire: The Tang Dynasty (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2012), 34, 150.

[4] H K Chang, ed., China: Five Thousand Years of History and Civilization (Hongkong: City University of Hongkong Press, 2007), 65.

[5] Wang Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society 31, 2 (1958): 122.

[6] Ibid.

[7] Ibid.

[8] Paul Wheatley, The Golden Khersonese, reprinted of the 1961 ed. (Kualar Lumpur: University of Malaya Press, 1973), 106–107.

[9] Tatsuro Yamamoto, "East Asian Historical Sources for Dvaravati Studies," In Proceeding Seventh IAHA Conference (Bangkok: Chulalongkorn University Press, 1979): Vol. II, 1139–1140.

[10] คือกัมพูชา – ผู้เขียน ซึ่งเอกสารจีนในช่วงนี้มักระบุตำแหน่งที่ตั้งของบ้านเมืองโบราณคลาดเคลื่อน เอกสารหลายฉบับก็กล่าวถึงที่ตั้งนี้ไม่ตรงกัน ดูใน Ibid., 1141.

[11] คล้ายกับนายกรัฐมนตรี – ผู้เขียน

[12] คล้ายกับกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงกลาโหม – ผู้เขียน

[13] อำเภอ – ผู้เขียน

[14] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 93–94 ; Wheatley, The Golden Khersonese, 50, 56 ; Yamamoto, "East Asian Historical Sources for Dvaravati Studies," In Proceeding Seventh IAHA Conference vol.II, 1139–1143 ; O.W.Wolters, Early Indonesian Commerce: A study of the origins of Srivijaya (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1967), 234, 344; George Cœdès, The Indianized States of Southeast Asia, translated by Sue Brown Cowing (Honololo: University of Hawaii Press, 1968), 76, 292 ; Edward H. Schafer, The Golden Peaches of Samarkand: A Study of T'ang Exotics (California: University of California Press, 1985), 237 ; Hiram Woodward, The Art and Architecture in Thailand from Prehistoric Times through the Thirteenth Century, 2nd edition (Leiden: Boston: Brill, 2005), 51 ; Geoff Wade, "Beyond the Southern Borders: Southeast Asia in Chinese Texts to the Ninth Century," in Lost Kingdom: Hindu-Buddhist Sculpture of Early Southeast Asia, ed. by John Guy (Bangkok: River Books, 2014), 27.

[15] Yamamoto, "East Asian Historical Sources for Dvaravati Studies," In Proceeding Seventh IAHA Conference vol.II, 1144.

[16] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 121–122.

[17] เป็นฉบับที่ผู้เขียนแปลต่อมาอีกทอดหนึ่งและใช้ในการศึกษาครั้งนี้

[18] Yamamoto, "East Asian Historical Sources for Dvaravati Studies," In Proceeding Seventh IAHA Conference vol.II, 1147.

[19] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 94 ; Schafer, The Golden Peaches of Samarkand: A Study of T'ang Exotics, 237.

[20] Yamamoto, "East Asian Historical Sources for Dvaravati Studies," In Proceeding Seventh IAHA Conference vol.II, 1144.

[21] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 94.

[22] กรมศิลปากร, เรื่องพระปฐมเจดีย์ กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่และการบูรณะและปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ยูนิตี้ ไพรเกรส จำกัด, 2528. โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมศิริชัย (ชิด ชิตวิปุลเถร) เจ้าอาวาสวัดพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม. วันที่ 23 มีนาคม 2528), 20–21.

[23] กรมศิลปากร, เรื่องพระปฐมเจดีย์ กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่และการบูรณะและปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์, 4 , 19 และ 23.

[24] กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542. คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จ

พระเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธ.ค. 2542), 94 และ 200.

[25] Claude Jacques, "Dvāravatī un royaume sans histoire," En Dvāravatī aux sources du bouddhisme en Thaïland, eds. by Pierre Baptise et Thierry Zéphir (Paris: Musee Guimet, 2009), 27–29.

[26] W.J.Wilkins, Hindu Mythology (Vedic and Puranic) (Delhi: Delhi Book Store, 1972), 166–184.

[27] สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, โบราณคดีเมืองนครปฐม: การศึกษาอดีตของศูนย์กลางแห่งทวารวดี (กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 19.

[28] ส่วนข้อสันนิษฐานที่ว่า เมืองอู่ทองอาจเป็นเมืองหลวงของทวารวดีในระยะแรกราวพุทธศตวรรษที่ 8 หรือ 9-12 ขณะที่นครปฐมเป็นเมืองหลวงในช่วงต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 ก็คงต้องมีการทบทวนกันใหม่ ดูข้อสันนิษฐานเดิมได้ใน Quaritch Wales, Dvaravati: The Earliest Kingdom of Siam (6th to 11th century A.D.) (London: Bernard Quaritch, LTD., 1969), 20 ; ศรีศักร วัลลิโภดม, ค้นหาอดีตของเมืองโบราณ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2538), 285–286 ; ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 212.

[29] Lewis, China's Cosmopolitan Empire: The Tang Dynasty, 86–87.

[30] Ibid., 93 ; Marc CS. Abramson, Ethnic Identity in Tang China (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008), 161.

[31] Lewis, China's Cosmopolitan Empire: The Tang Dynasty, 97 ; Schafer, The Golden Peaches of Samarkand: A Study of T'ang Exotics, 20.

[32] Lewis, China's Cosmopolitan Empire: The Tang Dynasty, 170.

[33] Abramson, Ethnic Identity in Tang China, 139–140 ; Tansen Sen, Buddhism, Diplomacy and Trade: The Realignment of Sino-Indian Relations, 600–1400 (Delhi: Manohar, 2004), 161–162 ; Étienne de la Vaissière, Sogdian Traders, translated by James Ward (Leiden, Boston: Brill, 2005).

[34] James C.Y.Watt et al., China: Dawn of a Golden Age, 200–750 AD (New Haven and London: Yale University Press, 2004), 312–314 ; Sabrina Rastelli, ed., China at the Court of the Emperors: Unknown Masterpieces from Han Tradition to Tang Elegance (25-907) (Milan: SKIRA, 2008), 166–172 ; Li Jian, ed., The Glory of the Silk Road: Art from Ancient China (USA: The Dayton Art Institute, 2003),170-171, 175 ; Li Qingxin, Maritime Silk Road, translated by William W. Wang (China: China Intercontinental Press, 2009), 65.

[35] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 74.

[36] Schafer, The Golden Peaches of Samarkand: A Study of T'ang Exotics, 12.

[37] ได้รับการขนานนามว่า อัญมณีแห่งแผ่นดินจีน (Jewel of China) ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13–14 ดูใน Ibid., 17.

[38] Abramson, Ethnic Identity in Tang China, 140 ; Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 71.

[39] Lewis, China's Cosmopolitan Empire: The Tang Dynasty, 169 ; นอกจากนี้ ที่เกาะไหหลำ (หรือไห่หนาน) ตรงข้ามเมืองกว่างโจว ยังมีหมู่บ้านของชาวเปอร์เซีย ที่มีเมืองฮานอยในเวียดนามตอนเหนือก็มีชุมชนชาวต่างชาติซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อการค้าขายทางทะเลในสมัยราชวงศ์ถังเช่นกัน ดูใน Gungwu,

"The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 75, 81-82.

[40] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 78 ; Qingxin, Maritime Silk Road, 42.

[41] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 101.

[42] Schafer, The Golden Peaches of Samarkand: A Study of T'ang Exotics, 27.

[43] Qingxin, Maritime Silk Road, 42–44 ; Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 104-105.

[44] Lewis, China's Cosmopolitan Empire: The Tang Dynasty, 169.

[45] Ibid., 36–37.

[46] Schafer, The Golden Peaches of Samarkand: A Study of T'ang Exotics, 19.

[47] Chang, ed., China: Five Thousand Years of History and Civilization, 66.

[48] Schafer, The Golden Peaches of Samarkand: A Study of T'ang Exotics, 8.

[49] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 122-123.

[๕๐] Lewis, China's Cosmopolitan Empire: The Tang Dynasty, 40-41 ; นักประวัติศาสตร์ชาวจีนยกย่องว่าในรัชกาลจักรพรรดิถังเสวียนจงนี้ ประเทศจีนมีความแข็งแกร่งและเจริญรุ่งเรืองที่สุดในโลก ดูใน Chang, ed., China: Five Thousand Years of History and Civilization, 66.

[๕๑] Schafer, The Golden Peaches of Samarkand: A Study of T'ang Exotics, 8.

[๕๒] ศูนย์กลางการค้าตามเส้นทางสายแพรไหมทางบกในเขตดินแดนจีนคือ เมืองตุนหวง (Dunhuang) ในมณฑลกานซู (Gansu) ดูใน Chang, ed., China: Five Thousand Years of History and Civilization, 68 ; Fan Jinshi and Zhao Shengliang, The Art of Mogao Grottoes in Dunhuang: A Journey into China's Buddhist Shrine (Paramus, New Jersy: Homa & Sekey Books, 2009).

[๕๓] Sen, Buddhism, Diplomacy and Trade: The Realignment of Sino-Indian Relations, 600–1400, 164.

[๕๔] Ibid.

[๕๕] Lewis, China's Cosmopolitan Empire: The Tang Dynasty, 161-162.

[๕๖] Qingxin, Maritime Silk Road, 40.

[๕๗] Ibid.

[๕๘] Chang, ed., China: Five Thousand Years of History and Civilization, 602.

[๕๙] Qingxin, Maritime Silk Road, 66.

[๖๐] Ibid., 67.

[๖๑] Ibid., 67–68 ; Chang, ed., China: Five Thousand Years of History and Civilization, 605 ; Lewis, China's Cosmopolitan Empire: The Tang Dynasty, 162–163.

[62] Chang, ed., China: Five Thousand Years of History and Civilization, 587, 605.

[63] Qingxin, Maritime Silk Road, 68. หรือ "เส้นทางการค้าเครื่องเทศและเครื่องถ้วยทางทะเล" (Spice and Porcelain Route on the Sea) ดูใน Chang, ed., China: Five Thousand Years of History and Civilization, 606.

[64] Qingxin, Maritime Silk Road, 67.

[65] Volkmar Enderlein, "Syria and Palestine: The Umayyad caliphate," in Islam: Art and Architecture, eds. by Markus Hattstein and Peter Delius (China: h.f.ullmann, 2010), 59–63 ; ทรงยศ แววหงษ์, บรรณาธิการแปล, อาหรับ, 301–447. อย่างไรก็ตามยังไม่พบหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงการติดต่อค้าขายระหว่างจีนกับราชวงศ์อุมัยยะฮ์ ดูใน Axelle Rougeulle, "Medieval Trade Networks in the Western Indian Ocean (8-14th centuries) Some Reflections from the Distribution Pattern of Chinese Imports in the Islamic World," in Tradition and Archaeology: Early Maritime Contacts in the Indian Ocean, eds. by Himanshu Prabha Ray and Jean-Françoise Salles (New Delhi: Manohar, 2012), 160.

[66] ทรงยศ แววหงษ์, บรรณาธิการแปล, อาหรับ, 344-346.

[67] เรื่องเดียวกัน, 451.

[68] Sheila Blair and Jonathan Bloom, "Iraq, Iran, and Egypt: The Abbasid," in Islam: Art and Architecture, 92, 96 ; Hourani, Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, 52–53, 64.

[69] ทรงยศ แววหงษ์, บรรณาธิการแปล, อาหรับ, 468–469.

[70] อาหรับต้องการผ้าไหมจากจีน เพื่อส่งออกต่อไปยังอาณาจักรไบแซนไทน์ด้วย ดูใน Maurice Lombard, The Golden Age of Islam, translated by Joan Spencer, 3rd printing (Princeton: Markus Wiener Publishers, 2003), 184.

[71] ทรงยศ แววหงษ์, บรรณาธิการแปล, อาหรับ, 473-474 ; Qingxin, Maritime Silk Road, 48.

[72] ทรงยศ แววหงษ์, บรรณาธิการแปล, อาหรับ, 530 ; Qingxin, Maritime Silk Road, 48.

[73] Hourani, Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, 61, 64.

[74] Ibid., 65 ; ทรงยศ แววหงษ์, บรรณาธิการแปล, อาหรับ, 530. มีคำกล่าวว่า ภาษาเปอร์เซียเป็นภาษาสากลที่ใช้กันในการเดินเรือทางทะเล ขณะที่การค้าตามเส้นทางสายแพรไหมทางบกใช้ภาษาซอกเดียน ดูใน Schafer, The Golden Peaches of Samarkand: A Study of T'ang Exotics, 12.

[75] Hourani, Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, 63 ; Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 79.

[76] Hourani, Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, 63.

[77] Ibid., 66.

[78] Ibid.

[79] ตัวอย่างชื่อเอกสารบางฉบับ เช่น "ความสัมพันธ์กับจีนและอินเดีย" (Relation of China and India) ปี พ.ศ. 1394 ไม่ปรากฏผู้แต่ง และ "หนังสือว่าด้วยถนนหนทางและมณฑล" (Book of Roads and Provinces) พ.ศ. 1389–1390 แต่งโดย Ibn Khurdadhbih ดูใน K.N.Chaudhuri, Trade and Civilization in the Indian Ocean: An Economic History from the Rise of Islam to 1750, 8th printing (New York: Cambridge University Press, 2005), 49.

[80] Lombard, The Golden Age of Islam, 40 ; Chaudhuri, Trade and Civilization in the Indian Ocean: An Economic History from the Rise of Islam to 1750, 48 ; Abdul Sheriff, Dhow Culture of the Indian Ocean:

Cosmopolitan, Commerce and Islam (New York: Columbia University Press, 2010), 157.

[๖๑] Ibn Hauqal บันทึกถึงชาวเมืองซีราฟไว้ว่า "ชาวเมืองต่างอุทิศเวลาทั้งหมดของตนเพื่อการค้าขายแลกเปลี่ยน" ดูใน Sheriff, Dhow Culture of the Indian Ocean: Cosmopolitan, Commerce and Islam, 157.

[๖๒] Hourani, Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, 69–70.

[๖๓] Ibid., 162–163.

[๖๔] ทรงยศ แววหงษ์, บรรณาธิการแปล, อาหรับ, 532.

[๖๕] Hourani, Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, 70. สินค้าส่งออกอย่างหนึ่งของอินเดียที่โลกมุสลิมในตะวันออกกลางต้องการคือ เหล็ก ดูใน Lombard, The Golden Age of Islam, 178 – 181.

[๖๖] Hourani, Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, 71.

[๖๗] Sheriff, Dhow Culture of the Indian Ocean: Cosmopolitan, Commerce and Islam, 157.

[๖๘] จารึกแผ่นทองแดง (พ.ศ. 1418) ของพระราชาแห่งเชพุไรได้กล่าวถึงสถานที่พักของพ่อค้าอาหรับ ณ ชายฝั่งโคโรมอนเดล (Coromondel) ทางตะวันตกของอ่าวเบงกอล (แถบรัฐทมิฬนาฑูของอินเดีย) ดูใน Sen, Buddhism, Diplomacy and Trade: The Realignment of Sino-Indian Relations, 600–1400, 166.

[๖๙] Hourani, Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, 71.

[๗๐] Ibid., 72.

[๗๑] Qingxin, Maritime Silk Road, 66.

[92] Hourani, Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, 72.

[93] Ibid., 74.

[94] Sen, Buddhism, Diplomacy and Trade: The Realignment of Sino-Indian Relations, 600–1400, 166.

[95] Hourani, Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, 76–78 ; Chaudhuri, Trade and Civilization in the Indian Ocean: An Economic History from the Rise of Islam to 1750, 51 ; Sheriff, Dhow Culture of the Indian Ocean: Cosmopolitan, Commerce and Islam, 161.

[96] ทรงยศ แววหงษ์, บรรณาธิการแปล, อาหรับ, 731.

[97] Hourani, Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, 78 ; Sheriff, Dhow Culture of the Indian Ocean: Cosmopolitan, Commerce and Islam, 160.

[98] Hourani, Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, 79.

[99] เศรษฐกิจของเมืองซีราฟเฟื่องฟูมาก จนชาวเมืองสามารถก่อสร้างมัสยิดขนาดใหญ่มากกว่า 2,000 ตารางเมตร บนฐานที่สูงถึง 2 เมตรได้สำเร็จในราว พ.ศ. 1363 ดูใน Rougeulle, "Medieval Trade Networks in the Western Indian Ocean (8-14th centuries) Some Reflections from the Distribution Pattern of Chinese Imports in the Islamic World," in Tradition and Archaeology: Early Maritime Contacts in the Indian Ocean, 162.

[100] Qingxin, Maritime Silk Road, 68.

[101] หลักฐานที่กล่าวมาทั้งหมดนี้อ้างอิงจาก John Guy, "Rare and Strange Goods," in Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds, ed. by Regina Krahl (Singapore: Smithsonian Institution, 2011), 25-26.

[102] สอดคล้องกับที่เอกสารอาหรับกล่าวถึงเส้นทางเดินเรือสินค้าจากช่องแคบมะละกาไปยังจีน ซึ่งต้องแวะพักที่เมือง Sanf ของชายฝั่งทางตอนกลางของประเทศเวียดนาม

[103] Ibid.

[104] ปัจจุบันโบราณวัตถุเก็บรักษาและจัดแสดงอยู่ที่ ArtScience Museum ประเทศสิงคโปร์

[105] Liu Yang, "Tang Dynasty Changsha Ceramics," in Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds, 145-159.

[106] Hsieh Ming-liang, "White Ware with Green Décor," in Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds, 161-175.

[107] Regina Krahl, "Tang Blue-and-White," in Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds, 209-211.

[108] Regina Krahl, "Green Wares of Southern China," in Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds, 185-199.

[109] Regina Krahl, "White Wares of Northern China," in Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds, 201–207.

[110] Françoise Louise, "Bronze Mirrors," in Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds, 213-219.

[111] Françoise Louise, "Metal Objects on the Belitung Shipwreck," in Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds, 85–91 ; Qi Dongfang, "Gold and Silver Wares in the Belitung Shipwreck," in Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds, 221-227.

[112] J.Keith Wilson and Michael Flecker, "Dating the Belitung Shipwreck," in Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds, 36.

[113] "Exhibition Checklist," in Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds, 232–233.

[114] Ibid., 230–231.

[115] Wilson and Flecker, "Dating the Belitung Shipwreck," in Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds, 36.

[116] Ibid.

[117] ไมเคิล เฟลกเกอร์ คำนวณว่าเรือลำนี้อาจบรรทุกสินค้าหนักมากถึง 25 เมตริกตัน ดูใน Michael Flecker, "A Ninth-Century Arab Shipwreck in Indonesia," in Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds, 107.

[118] Ibid., 114–118.

[119] Sen, Buddhism, Diplomacy and Trade: The Realignment of Sino-Indian Relations, 600–1400, 176.

[120] Chang, ed., China: Five Thousand Years of History and Civilization, 601 ; Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 106.

[121] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 106.

[122] Ibid., 107.

[123] Sheriff, Dhow Culture of the Indian Ocean: Cosmopolitan, Commerce and Islam, 80.

[124] Ibid.

[125] Ibid., 84-85.

[126] Ibid., 85.

[127] Flecker, "A Ninth-Century Arab Shipwreck in Indonesia," in Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds, 118-119.

[128] Ibid.

[129] Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 120-121.

[130] Wolters, Early Indonesian Commerce: A study of the origins of Srivijaya, 165.

[131] Ibid., 197. เอกสารจีนสมัยราชวงศ์หมิง *(Ming shih)* กล่าวถึงชื่อเรียกดั้งเดิมของศรีวิชัยว่า "กันโทลี" ดูใน Ibid., 212.

[132] I-Tsing, A Record of the Buddhist Religion as practiced in India and Malay Archipelago (AD 671-695), translated by J.Takakusu (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1998), xxix–xxx.

[133] สำนวนแปลนี้ดูใน อมรา ศรีสุชาติ, ศรีวิชัยในสุวรรณทวีป (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2557), 215.

[134] ดูในเรื่องเดียวกัน.

[135] สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2549), 36-38.

[136] Pierre-Yves Manguin, "Southeast Sumatra in Protohistoric and Srivijaya Times: Upstream-Downstream Relatios and the Settlement of the Peneplain," in From Distant Tales: Archaeology and Ethnohistory in the Highland of Sumatra, eds. by Dominik Bonatz ... et al. (Cambridge Scholars Publishing, 2009), 445–458.

[137] สำนวนแปลนี้ดูใน อมรา ศรีสุชาติ, ศรีวิชัยในสุวรรณทวีป, 135.

[138] Cœdès, The Indianized States of Southeast Asia, 83–84 ; Gungwu, "The Nanhai Trade: a study of the early history of Chinese trade in the South China sea," Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society: 123.

[139] สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 39–43 ; Leonard Y. Andaya, Leaves of the Same Tress: Trade and Ethnicity in the Strait of Melaka (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2008), 56.

[140] Andaya, Leaves of the Same Tress: Trade and Ethnicity in the Strait of, 56.

[141] เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดและดินเผาจากสุไหง สิปุต (Sungai Siput) และไบดอร์ (Bidor) รัฐเปรัก ปูเลา เกตัม (Pulau Ketam) รัฐสลังงอร์ (Selangor) และบูจัง วัลเลย์ นอกจากนี้ยังได้พบพระพิมพ์ดินดิบแบบศรีวิชัยที่บูจัง วัลเลย์ และที่ถ้ำบูกิต ซาวาส (Bukit Cawas) ในรัฐกลันตัน ดูใน Nik Hassan Shuhaimi Nik Abdul Rahman, The Encyclopedia of Malaysia: Early History (Singapore: Archipelago Press, 2006), 97 ; Nik Hassan Shuhaimi Nik Abdul Rahman, "Hindu and Buddhist Art in Northern Peninsula Malaysia," In Proceeding of the seminar on Thailand-Malaysia: Malay Peninsula Archaeology Programme (Bangkok: Fine Arts Department, 2005), 166, Pl.13.

[142] กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12–14 (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529), 187–222.

[143] สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 46 - 47. และดูคำแปลจารึกแผ่นบัตรนี้ได้ใน อมรา ศรีสุชาติ, ศรีวิชัยในสุวรรณทวีป, 249 - 253.

[144] Pierre-Yves Manguin, "Excavations in South Sumatra, 1988 – 1990: New Evidence for Srivikjayan sites," in Southeast Asian Archaeology 1990: Proceedings of the Third Conference of the European Association of Southeast Asian Archaeologists, ed. by Ian C.Glover (Hull: Centre for Southeast Asian Studies, 1992), 63-73.

[145] John N. Miksic, Singapore and the Maritime Silk Road of the Sea 1300–1800 (Singapore: NUS Press and National University of Singapore, 2013), 79.

[146] Rahman, The Encyclopedia of Malaysia: Early History, 84 ; Leonard Y. Andaya, "The Bujang Valley in the Early History of the 'Sea of Malayu." In Bujang Valley and Early Civilization in Southeast Asia (Malaysia: Department of National Heritage, Ministry of Information, Communication and Culture, 2011), 85–86 ; H. G. Quaritch Wales, The Malay Peninsula in Hindu Times (London: Bernard Quaritch LTD, 1976), 133.

[147] สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 51.

[148] เรื่องเดียวกัน, 52.

[149] เรื่องเดียวกัน, 52 ; Cœdès, The Indianized States of Southeast Asia, 131.

[150] R.A. Dolkin, Between East and West: The Moluccas and the Traffic in Spice up to the Arrival of Europeans (Philadelphia: American Philosophical Society, 2003), 54–58.

[151] Manguin, "Excavations in South Sumatra, 1988 – 1990: New Evidence for Srivikjayan sites," in Southeast Asian Archaeology 1990: Proceedings of the Third Conference of the European Association of Southeast Asian Archaeologists, 66-67.

[152] เขมชาติ เทพไชย, แหลมโพธิ์: แหล่งเศรษฐกิจของศรีวิชัย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2531).

[153] เรื่องเดียวกัน, 155.

[154] บุณยฤทธิ์ ฉายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์, ทุ่งตึก เมืองท่าการค้าโบราณ (ภูเก็ต: สำนักศิลปากรที่ 15, 2550), 101–109, 123, 164.

[155] Cœdès, The Indianized States of Southeast Asia, 107 ; สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 44–45.

[156] กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12–14, 58.

[157] Cœdès, The Indianized States of Southeast Asia, 107 ; สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 44–45.

[158] Peter Francis Jr., Asia's Maritime Bead Trade 300 B.C. to the Present (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2002), 39.

[159] Bernard Gratuze and Sarah Guillaume, "Analysis of Tamil Nadu Glass Beads: Application to the Study of Inland Glass Trade," in New Dimension in Tamil Epigraphy: selected papers from the Symposia held at EPHESHP, Paris in 2005, 2006 and a Few Invited Papers," ed. by Appasamy Murugaiyan (Chennai: Cre-A Publisher, 2012),136.

[160] Ibid., 138.

[161] Laure Dussubieux … et al., "Mineral soda alumina glass: occurrence and meaning," Journal of Archaeological Science. 37 (2010): 1646 – 1655 ; Insook Lee, "Early Glass in Korean Archaeological Sites," Korean and Korean American Studies Bulletin 8, 1/2 (1997): 14–23.

[162] Noboru Karashima, "South Indian Merchant Guilds in the Indian Icean and Southeast Asia," in Nagapattinam to Suvarnadvipa: Reflections on the Chola Naval Expeditions to Southeast Asia, Hermann Kulke .. et al, eds. (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2009), 150.

[163] Ibid., 136.

[164] Ibid.

[165] Kenneth R.Hall, Networks of Trade Polity, and Societal Integration in Chola-Era South India c.875–1279 (Haryana: Primus Books, 2014), 102–103, 105-109.

[166] Noboru Karashima, "South Indian Merchant Guilds in the Indian Iocean and Southeast Asia," in Nagapattinam to Suvarnadvipa: Reflections on the Chola Naval Expeditions to Southeast Asia, 143 ; Miksic, Singapore and the Maritime Silk Road of the Sea 1300–1800, 80.

[167] Miksic, Singapore and the Maritime Silk Road of the Sea 1300–1800, 80.

[168] "Masashi Hirosue, "The Role of Local Informants in the Making of the Image of "Cannibalism" in North Sumatra," in From Distant Tales: Archaeology and Ethnohistory in the Highland of Sumatra, 172.

[169] Andaya, Leaves of the Same Tress: Trade and Ethnicity in the Strait of Melaka, 51.

[170] Ibid., 60.

[171] Ibid., 191.

[172] Ibid., 202.

[173] Manguin, "Southeast Sumatra in Protohistoric and Srivijaya Times: Upstream-Downstream Relatios and the Settlement of the Peneplain," in From Distant Tales: Archaeology and Ethnohistory in the Highland of Sumatra, 471 ; Miksic, Singapore and the Maritime Silk Road of the Sea 1300 – 1800, 114-119.

"ข้าพเจ้าสามารถและจำต้องยอมรับถึงอิทธิพลอย่างลึกซึ้งที่ศิลปศรีวิชัยมีต่อศิลปทวารวดี อิทธิพลนี้ข้าพเจ้าอาจกำหนดอายุได้จากการเปรียบเทียบกับเหตุการณ์ภายนอกว่ามีขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่ 14–15"

(คำกล่าวของศาสตราจารย์ ฌอง บวสเซอลิเยร์)[1]

บทที่ 5
"ทวารวดี" กับการค้าตามเส้นทางสายไหมทางทะเล

หลังจากนำเสนอข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับสภาพการณ์ด้านการค้า (และศาสนา) ที่เกิดขึ้นตามเส้นทางสายไหมทางทะเลในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 12–16 แล้ว ในบทนี้จะเป็นการนำเสนอข้อมูลทางโบราณคดีทั้งหลักฐานทางตรงและทางอ้อมที่แสดงให้เห็นถึงการค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างรัฐทวารวดีกับต่างประเทศ โดยขอกล่าวถึงเฉพาะการค้าขายกับประเทศจีนสมัยราชวงศ์ถังและภูมิภาคตะวันออกกลางในสมัยราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ ส่วนการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างรัฐทวารวดีและอินเดียที่มีความสำคัญอย่างมากนั้นได้มีผู้ศึกษาไว้อย่างละเอียดแล้ว[2] จึงไม่ขอกล่าวถึง เว้นเสียแต่มีข้อมูลใหม่เพิ่มเติมที่น่าสนใจ โดยผู้เขียนได้จัดแบ่งหมวดหมู่ของข้อมูลตามองค์ประกอบหลักของการค้าขายแลกเปลี่ยน ดังนี้

1. ประเภทของสินค้า
2. พ่อค้า
3. สื่อกลางในการแลกเปลี่ยน
4. เรือสินค้า
5. ตลาดสินค้า

ประเภทของสินค้าในสมัยทวารวดี

ในการขุดค้นตามเมืองโบราณสมัยทวารวดีมักมีรายงานว่าได้พบเศษชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนหรือเครื่องเคลือบสมัยราชวงศ์ถัง เช่นที่เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองดงละคร จังหวัดนครนายก เมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี ฯลฯ[3] โดยในที่นี้จะขอกล่าวถึงตัวอย่างข้อมูลที่ได้จากการขุดค้นตั้งแต่ พ.ศ. 2550 เป็นต้นมา ได้แก่

1. การขุดค้นเมื่อ พ.ศ. 2553 ของสันติ ไทยานนท์ ที่แหล่งโบราณคดีเนินพลับพลา เมืองอู่ทอง ได้พบชิ้นส่วนพวยของเหยือกจากเตาฉางซาในมณฑลหูหนาน[4]
2. การขุดค้นที่ตำบลธรรมศาลาเมืองนครปฐมโบราณโดยผู้เขียน เมื่อ พ.ศ. 2553 ได้พบชิ้นส่วนก้นของไหเคลือบสีเขียวแบบดุซุน (Dusun jar) ซึ่งผลิตจากแหล่งเตาในมณฑลกว่างตง[5] (ภาพที่ 59)

ภาพที่ 59 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนเคลือบสีเขียว สมัยราชวงศ์ถัง
พบจากการขุดค้นที่ตำบลธรรมศาลา เมืองนครปฐมโบราณ

3. การขุดค้นที่เมืองดงละคร โดยธงชัย สาโค (สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา) ในช่วง พ.ศ. 2551 – 2556 ได้พบชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนหลายประเภท ทั้งเครื่องถ้วยจากเตาฉางซา เตาสิงไถ มณฑลเหอเป่ย เตายวี่เหยา มณฑลเจ้อเจียง เตาซินหุ้ย มณฑลกว่างตง[6]

4. การขุดค้นเมื่อ พ.ศ. 2557 ของผู้เขียนที่บ้านเนินพลับพลา เมืองอู่ทอง พบชิ้นส่วนชามเคลือบสีเขียวผลิตจากแหล่งเตาฉินหุ้ย โดยพบจำนวน 11 ชิ้นในชั้นดินตอนบนของหลุมขุดค้น[7]
5. การขุดค้นที่บ้านเนินพลับพลาครั้งล่าสุดเมื่อ พ.ศ. 2558 โดยนักศึกษาภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี ได้พบชิ้นส่วนก้นของเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถังที่ถูกตัดแปลงเป็นเบี้ยทรงกลม[8] (ภาพที่ 60)

ภาพที่ 60 ชิ้นส่วนก้นเครื่องถ้วยจีนเคลือบสีเขียว สมัยราชวงศ์ถัง
พบจากการขุดค้นที่บ้านเนินพลับพลา เมืองอู่ทอง เมื่อ พ.ศ. 2558

นอกจากนี้ก็มีตัวอย่างของเศษเครื่องเคลือบสีฟ้าแกมเขียว (turquoise-glazed ware) ที่มีแหล่งผลิตอยู่แถบเมืองบัสเราะฮ์ในประเทศอิรัก ปรากฏตามเมืองต่างๆ เช่น เมืองศรีมโหสถ (ภาพที่ 61) เมืองดงละคร เมืองซีดริน เมืองศรีเทพ เป็นต้น[9] โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เมืองอู่ทองนั้นได้พบ

ชิ้นส่วนลวดลายปูนปั้นประดับโบราณสถานที่มีชิ้นส่วนเครื่องเคลือบสีฟ้าแกมเขียวประดับอยู่ด้วย[10] (ภาพที่ 62) และจากการขุดค้นที่วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี ยังได้พบชิ้นส่วนขอบปากของภาชนะเนื้อดิน (earthenware) ซึ่งน่าจะเป็นชามที่มีเนื้อละเอียด มีการเคลือบสีขาวทึบทั้งสองด้าน และมีลวดลายเขียนสีทั้งสองด้านบนพื้นนั้น โดยสีด้านในเป็นสีทองที่มาจากโลหะเงินและทองแดง ซึ่งเมื่อเผาที่อุณหภูมิต่ำแล้วจะเปลี่ยนเป็นสีทอง ภาชนะรูปแบบนี้เรียกว่า ภาชนะเคลือบมันเงา (lustre ware) ซึ่งมีความสวยงามและจัดเป็นสินค้าราคาแพง โดยมีแหล่งผลิตอยู่แถบเมืองบัสเราะฮ์ในประเทศอิรักเช่นเดียวกัน[11] (ภาพที่ 63 - 64)

ภาพที่ 61 เศษชิ้นส่วนภาชนะเคลือบสีฟ้าแกมเขียว
พบที่เนินหมายเลข 46 เมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี
(ที่มา: กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองศรีมโหสถ เล่ม 2
(กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2536), 110)

ภาพที่ 62 เศษชิ้นส่วนภาชนะเคลือบสีฟ้าแกมเขียว พบที่เมืองอู่ทอง
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง

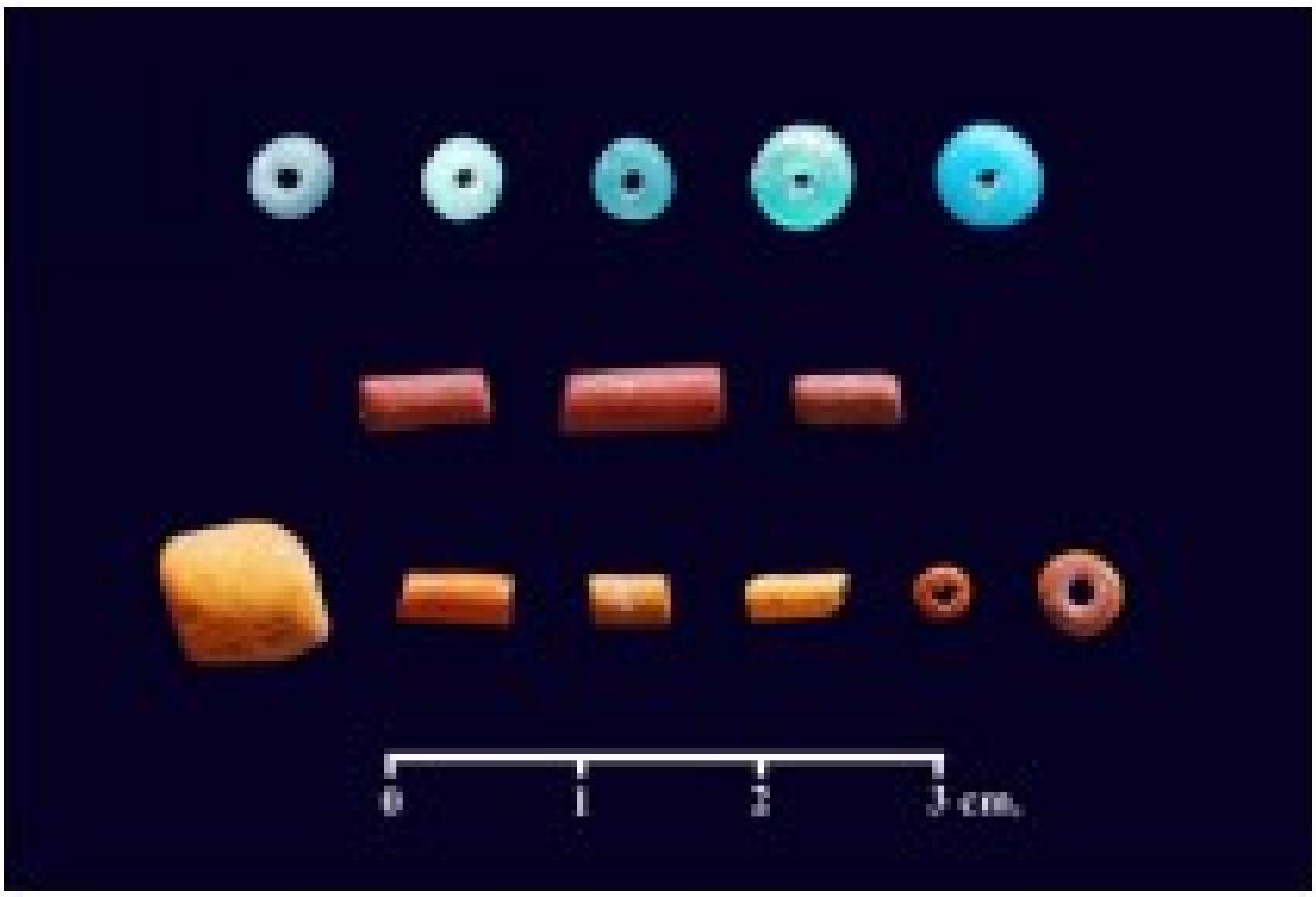

ภาพที่ 63 ชิ้นส่วนปากภาชนะเคลือบมันเงา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15
พบจากการขุดค้นที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.ราชบุรี
(ที่มา: วันวิสาข์ ธรรมานนท์, “หลักฐานทางโบราณคดีในประเทศไทยที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางการค้ากับเอเชียตะวันตก ก่อนพุทธศตวรรษที่ 16,” วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 226)

ภาพที่ 64 ชามเคลือบมันเงา (lustre ware) อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 พบที่ประเทศอิรัก จัดแสดงที่ The David Collection ประเทศเดนมาร์ก (ที่มา: http://www.davidmus.dk/files/1/c/204/4.3-26-1962-Skal-med-lustre-samarraornamentik.jpg)

สินค้านำเข้าอีกประเภทหนึ่งในสมัยทวารวดีคือ ลูกปัดแก้วสีเดียว (ภาพที่ 65-66) เพราะผลการวิเคราะห์องค์ประกอบภายในของลูกปัดแก้วสมัยทวารวดีจำนวน 186 ลูก โดยใช้เครื่องมือ Electron Probe Micro-Analyzer (EPMA) พบว่าลูกปัดแก้วส่วนใหญ่ในสมัยทวารวดีน่าจะมีที่มาจากแหล่งผลิตที่ใช้เทคนิคและส่วนประกอบของแก้วตามแบบอินเดียหรือศรีลังกา คือเป็นกลุ่มแก้วอลูมิน่า (หรือ m-Na-Al glass) ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น ทั้งนี้ตัวอย่างลูกปัดแก้ว 5 ลูก จากเมืองอู่ทอง เมืองนครปฐม เมืองดงละคร เมืองลพบุรี และเมืองศรีเทพ คงมีที่มาจากแหล่งผลิตในประเทศจีน เพราะเป็นแก้วที่มีตะกั่วเป็นธาตุองค์ประกอบหลัก (หรือกลุ่ม Pb or lead glass) และมีลูกปัดแก้ว 12 ลูก จากเมืองอู่ทอง เมืองคูบัว บ้านคูเมืองอินทร์บุรี เมืองดงละคร เมืองซีดซิน เมืองลพบุรี และบ้านพรหมทินใต้ เป็นกลุ่มแก้วที่มีส่วนผสมของขี้เถ้าพืช (หรือ v-Na-Ca glass) ซึ่งมีแหล่งผลิตอยู่ในภูมิภาคตะวันออกกลาง[12]

ภาพที่ 65 ลูกปัดแก้วสีเดียว พบจากการขุดค้นที่เมืองโบราณซีดซิน จ.สระบุรี

ภาพที่ 68 ลูกปัดแก้วเคลือบใสสีทอง พบจากการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีดอนเอก ต.พระประโทน อ.เมือง จ.นครปฐม (คล้ายกับลูกปัดในภาพที่ 57)

ดังนั้นจึงสามารถกล่าวได้ว่า สินค้าจากต่างประเทศที่นำเข้ามาในช่วงสมัยทวารวดีคือ เครื่องถ้วย และลูกปัดแก้ว[13] แต่ปัจจุบันก็ยังไม่อาจทราบได้ว่าสินค้าออกของรัฐทวารวดีที่ส่งไปขายหรือแลกเปลี่ยนกับต่างชาตินั้นมีอะไรบ้าง มีเพียงข้อมูลจากเอกสารจีนทงเตี่ยนที่กล่าวถึง *"ผอบทองคำ สายสร้อยทองคำ สายรัดองค์ทำจากอัญมณีมีค่า นอแรด งาช้าง และผลผลิตจากทะเลหลายชนิด"* หรือการเอ่ยถึง "กระวาน" ของพระภิกษุอี้จิงดังกล่าวแล้วข้างต้น แต่หลักฐานเหล่านี้แทบไม่มีวัตถุหลงเหลืออยู่เลยในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม สารานุกรมทงเตี่ยนก็ได้กล่าวถึงรัฐทวารวดีว่า *"ประเทศนี้มีการค้าขายแลกเปลี่ยนอย่างเสรี ไม่มีการเก็บภาษี ชาวเมืองส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและค้าขาย"* ดังนั้นระบบเศรษฐกิจของรัฐทวารวดีคงให้ความสำคัญกับการเกษตร เมื่อวิเคราะห์ลักษณะพื้นที่ของเมืองสมัยทวารวดีตัวอย่างเช่นเมืองนครปฐมซึ่งมีขนาดใหญ่และคงมีความสำคัญที่สุดก็จะได้ข้อมูลที่มีน้ำหนักมากยิ่งขึ้น เพราะจากการศึกษา

ภาพถ่ายทางอากาศพบว่ามีร่องรอยของพื้นที่ราบลุ่มซึ่งคาดว่าเคยเป็นท้องนาสมัยโบราณ การจัดการระบบคูคลองของเมืองนั้นก็เชื่อว่าส่วนหนึ่งทำขึ้นเพื่อเอื้อต่อการระบายน้ำเข้าสู่ที่นา หลักฐานที่จะนำมาสนับสนุนแนวคิดนี้ได้อีกทางหนึ่งก็คือ การค้นพบแกลบข้าวปะปนอยู่ในก้อนอิฐที่มีจำนวนมากซึ่งใช้ในการก่อสร้างศาสนสถานสมัยทวารวดี ดังนั้นระบบเศรษฐกิจในด้านการส่งออกของรัฐทวารวดีจึงน่าจะเกี่ยวข้องกับการค้าขายข้าวเป็นหลัก[14]

นอกจากข้าวแล้วรัฐทวารวดีก็น่าจะมีสินค้าประเภทของป่าด้วย ดังที่ ธิดา สาระยา เคยนำเสนอแนวคิดไว้ เพราะข้อความในสารานุกรมทงเตี้ยนก็ระบุถึงนอแรดและงาช้างที่เป็นเครื่องบรรณาการ ซึ่งหนังสือประวัติศาสตร์ราชวงศ์ถังฉบับใหม่ยังกล่าวว่าที่โถวเหอหลัวมีแรดพันธุ์ดีจนขนานนามว่า "แรดโถวเหอหลัว" แม้ว่าจะยังไม่เคยมีการขุดค้นพบนอแรด แต่ไม่นานมานี้ได้พบงาช้าง 1 กิ่งจากแหล่งเรือจมสมัยทวารวดีที่จังหวัดสมุทรสาคร (จะได้กล่าวถึงต่อไป) ทั้งยังมีข้อสังเกตว่าในสมัยอยุธยาซึ่งมีศูนย์กลางทางการเมืองและเศรษฐกิจที่เจริญรุ่งเรืองซ้อนทับกับขอบเขตดั้งเดิมของรัฐทวารวดีก็มีงาช้างเป็นสินค้าออกที่สำคัญของราชสำนัก โดยส่งไปขายยังประเทศต่างๆ โดยเฉพาะญี่ปุ่น[15]

สำหรับแร่ธาตุประเภทหนึ่งซึ่งอาจใช้เป็นวัตถุดิบหลักในการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้โลหะคือ ตะกั่ว จากการวิเคราะห์ตะกั่วไอโซโทป (lead isotope analysis) จากโบราณวัตถุที่ทำจากสำริดและตะกั่ว ซึ่งได้มาจากแหล่งโบราณคดีหลายแห่ง เช่น แหล่งโบราณคดีภูมิสนาย (Phum Snay) ประเทศกัมพูชา (เป็นแหล่งสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคเหล็ก) บ้านโป่งมะนาว จังหวัดลพบุรี (เป็นแหล่งสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย) แหล่งโบราณคดีหอเอกที่เมืองนครปฐม และบ้าน คูเมือง (อินทร์บุรี) จังหวัดสิงห์บุรี พบว่าใช้ตะกั่วที่มาจากเหมืองสองท่อในเขตอำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี แสดงว่าแหล่งแร่ตะกั่วในพื้นที่ทางตะวันตกของประเทศไทยมีความสำคัญมาอย่างน้อยก็ตั้งแต่ราว 2,000 ปีมาแล้วจนถึงสมัยทวารวดี[16]

พ่อค้าในสมัยทวารวดี

ปัจจุบันยังไม่มีหลักฐานชัดเจนที่แสดงให้เห็นถึงตัวตนของพ่อค้าพื้นเมืองชาวทวารวดี ส่วนบทบาทของพ่อค้าชาวอินเดียนั้นคงยากจะปฏิเสธได้ เห็นได้จากการค้นพบเครื่องรางของพ่อค้า เป็นตราดินเผารูปคช-ลักษมีและท้าวกุเวร ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งโชคลาภ ความอุดมสมบูรณ์ และความมั่งคั่งร่ำรวย โดยพบตามเมืองโบราณต่างๆ เช่น เมืองนครปฐม เมืองอู่ทอง เมืองซับจำปา จังหวัดลพบุรี เมืองจันเสน และเมืองบน จังหวัดนครสวรรค์[17] ซึ่ง ผาสุข อินทราวุธ สันนิษฐานว่าพ่อค้าชาวอินเดียคงนำเครื่องรางเหล่านี้เข้ามายังดินแดนไทย และอาจมีการทำเลียนแบบขึ้นโดยพ่อค้าพื้นเมืองทวารวดีก็เป็นได้[18] (ภาพที่ 67)

ภาพที่ 67 ตราดินเผาคช-ลักษมีและกุเวร
อยู่ในความครอบครองของเอกชนในจังหวัดนครปฐม

ที่น่าสนใจคือ ในการขุดแต่งโบราณสถานที่เมืองอู่ทอง นครปฐมโบราณ และเมืองคูบัว ซึ่งถือว่าเป็นเมืองแกนกลางของวัฒนธรรมทวารวดี ยังได้พบภาพปูนปั้นหรือดินเผารูปบุคคล (โบราณวัตถุจัดแสดงอยู่ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร อู่ทอง พระปฐมเจดีย์ ราชบุรี และสมเด็จพระนารายณ์) ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามายังรัฐทวารวดี[78] (ภาพที่ 68-70) บุคคลเหล่านี้มีรูปร่างหน้าตาแตกต่างจากรูปปูนปั้นคนพื้นเมืองที่พบได้ในจำนวนมากกว่า ทั้งยังสวมหมวกทรงสูง หรือบางครั้งสวมรองเท้าบูท ซึ่งคล้ายกับการแต่งกายของพ่อค้าต่างชาติ โดยเฉพาะพวกตะวันออกกลางหรือเอเชียกลางที่เข้าไปค้าขายในจีนสมัยราชวงศ์ถัง

ภาพที่ 68 ภาพปูนปั้นรูปชาวต่างชาติ จากวัดพระประโทณเจดีย์ เมืองนครปฐม
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

ภาพที่ 69
ชิ้นส่วนดินเผา
ศีรษะชาวต่างชาติ
พบที่เมืองคูบัว จ.ราชบุรี
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์

ภาพที่ 70 ชิ้นส่วนปูนปั้นศีรษะชาวต่างชาติ
พบที่เมืองอู่ทอง จ.สุพรรณบุรี
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง

ที่เมืองจันเสนยังได้พบตราดินเผารูปบุคคลใส่เสื้อยาวคลุมเข่า และสวมรองเท้าบูท (?) ทั้งยังถือวัตถุในมือ[20] (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑ์จันเสน) (ภาพที่ 71) ดูคล้ายกับประติมากรรมรูปชาวต่างชาติที่จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์เมืองกว่างโจว ประเทศจีน (ดูภาพที่ 35 ในบทที่ 4) หลักฐานที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่ง คือ แผ่นอิฐสลักลายรูปคนต่างชาติสวมหมวกกูปีเยาะห์แบบชาวมุสลิม ซึ่งขุดพบที่เจดีย์จุลประโทนเมืองนครปฐม[21] (ภาพที่ 72)

ภาพที่ 71 ตราดินเผาจากเมืองจันเสน จ.นครสวรรค์
(ที่มา: อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ, "การศึกษาความหมายและแบบของตราประทับสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอู่ทอง อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี,"
(วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต (สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 162.)

ภาพที่ 72 แผ่นอิฐสลักภาพชาวมุสลิม
พบจากการขุดแต่งเจดีย์จุลประโทน เมืองนครปฐม
(ที่มา: นางสาววิภาดา อ่อนวิมล)

ดังนั้นเราจึงอาจกล่าวได้ว่า พ่อค้าต่างชาติที่มีบทบาทในการค้าขายทางทะเลและเดินทางเข้ามายังทวารวดี ส่วนหนึ่งคงเป็นชาวอินเดียและชาวมุสลิม (อาจเป็นชาวอาหรับหรือเปอร์เซีย) จากตะวันออกกลางหรือเอเชียกลาง ขณะที่ในสมัยราชวงศ์ถังนั้นชาวจีนยังไม่นิยมเดินทางมาติดต่อค้าขายทางทะเลด้วยตนเอง เพราะเอกสารของทางการจีนระบุว่า พ่อค้าชาวจีนโดยเฉพาะพ่อค้าแถบมณฑลฝูเจี้ยนและกว่างตงทางชายฝั่งตะวันออก

เฉียงใต้เพิ่งออกเดินเรือมาค้าขายด้วยตนเองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 และแหล่งเรือจมที่ต่อด้วยเทคนิคแบบจีนซึ่งค้นพบแล้วขณะนี้ในเขตน่านน้ำจีนและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็มีอายุไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 18[22]

สื่อกลางในการแลกเปลี่ยนสมัยทวารวดี

เอกสารจีนระบุถึงโถวเหอว่า "*ในการค้าขายแลกเปลี่ยนทุกคนจะใช้เหรียญเงินตราที่มีขนาดเล็กคล้ายเหรียญเงินตราที่มีขนาดเล็กคล้ายเมล็ดเอล์ม (elmseeds) เป็นสื่อกลาง*" ซึ่งเราได้พบเหรียญเงินจำนวนมากตามเมืองสมัยทวารวดี เช่น เหรียญรูปสังข์/ศรีวัตสะ เหรียญรูปพระอาทิตย์/ศรีวัตสะ ฯลฯ โดยที่เหรียญเหล่านี้มีน้ำหนักมาตรฐานที่ลดหลั่นกันหลายระดับ คือมีทั้งเหรียญใหญ่และเหรียญปลีก ทั้งยังพบว่ามีความคล้ายคลึงกับเหรียญจากรัฐยะไข่ รัฐปยู และรัฐมอญ ในประเทศพม่า ดังที่ ผาสุข อินทราวุธ สันนิษฐานไว้ว่ามีการผลิตเหรียญเงินขึ้นในบ้านเมืองทวารวดีเพื่อใช้เป็นสื่อกลางในการค้าขายแลกเปลี่ยน โดยเฉพาะกับรัฐโบราณในพม่าดังกล่าว (ดูรายละเอียดในบทที่ 2)

อย่างไรก็ตาม เหรียญตราข้างต้นก็คงใช้ในกิจพิธีทางศาสนาด้วยเพราะเป็นเหรียญที่มีสัญลักษณ์มงคล และพบจากการขุดค้นตามโบราณสถานสมัยทวารวดี ซึ่งจิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ให้ข้อมูลกับผู้เขียนว่าเหรียญเหล่านี้อาจเป็นส่วนหนึ่งของค่าตอบแทนที่กษัตริย์จะต้องมอบให้แก่พราหมณ์ผู้ประกอบพิธีกรรม (หรือ Vedic Sacrifice)[23] ดังจะเห็นได้จากการค้นพบภาชนะบรรจุเหรียญเงินมีจารึกศรีทวารวดีฯ 3 เหรียญ พร้อมทั้งเหรียญเงินตราพระอาทิตย์/ศรีวัตสะ เหรียญเงินตราสังข์/ศรีวัตสะ เหรียญเงินตราสังข์/หม้อปูรณฆฏะ แท่งเงินและก้อนเงินตัดเป็นท่อน ณ เทวาลัยหลังหนึ่งที่โบราณสถานคอกช้างดินที่เมืองอู่ทอง[24] (ภาพที่ 73)

*ภาพที่ 73 เหรียญเงินตราสัญลักษณ์มงคลต่างๆ
พบที่โบราณสถานคอกช้างดิน เมืองอู่ทอง
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง*

หลักฐานอีกประเภทหนึ่งคือ เหรียญเงินสมัยทวารวดีที่ถูกตัดแบ่งเป็นครึ่งส่วนหรือสี่ส่วน ซึ่งน่าจะเกี่ยวข้องกับอัตราแลกเปลี่ยนในสมัยนั้น[25] ทั้งยังได้พบแม่พิมพ์ที่ใช้สำหรับหล่อเหรียญเงินเหล่านี้ด้วย ตัวอย่างเช่นแม่พิมพ์จากเมืองอู่ทองและเมืองจันเสน[26] โดยมีข้อความในสารานุกรมทงเตี่ยนระบุว่า "ถ้าหากผู้ใดฝ่าฝืนหล่อเหรียญเงินขึ้นใช้เองโดยไม่ได้รับอนุญาตจะถูกตัดแขน" ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการผูกขาดการผลิตเหรียญเงินของภาครัฐเท่านั้น[27]

สำหรับเหรียญตราจากต่างประเทศนั้นได้ค้นพบทั้งเหรียญจีนสมัยราชวงศ์ถังและเหรียญอาหรับสมัยราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ ที่โบราณสถานหมายเลข 86 เมืองศรีมโหสถ ได้ขุดพบชิ้นส่วนเหรียญจีนสมัยราชวงศ์ถัง มีจารึกอ่านได้ความว่า "ไค เอวี๋ยน ถง เปา" ซึ่งเริ่มใช้เมื่อ พ.ศ. 1164–1208 และใช้ต่อมาจนถึง พ.ศ. 1450[28] (ภาพที่ 74) ที่เมืองอู่ทองยังพบเหรียญทองแดงของอาหรับสมัยราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ที่มีศักราชตรงกับ พ.ศ. 1310

คือสมัยเคาะลีฟะห์อัล-มันซูร์ (al-Mansur) ผู้สร้างมหานครแบกแดด ถึงแม้ว่าจะไม่ทราบที่มาแน่ชัด แต่กรมศิลปากรก็เคยขุดพบเหรียญสมัยเคาะลีฟะห์อัล-มะหะดี (al-Mahdi) ซึ่งครองตำแหน่งต่อมาในช่วง พ.ศ. 1318–1328 ที่โบราณสถานคอกช้างดินหมายเลข 12 ด้วย (ภาพที่ 75)

ภาพที่ 74 เหรียญสมัยราชวงศ์ถัง พบที่โบราณสถานหมายเลข 88
เมืองศรีมโหสถ จ.ปราจีนบุรี
(ที่มา: กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองศรีมโหสถ
(กรุงเทพฯ: หน่วยศิลปากรที่ 5 กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2535), 92.)

ภาพที่ 75 เหรียญทองแดงของอาหรับสมัยราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ พบที่เมืองอู่ทอง
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง

เรือสินค้าในสมัยทวารวดี

ที่ผ่านมานักโบราณคดีมักอาศัยหลักฐานทางอ้อมในการอธิบายลักษณะของเรือที่เข้ามาค้าขายยังรัฐทวารวดี นั่นคือ ตราดินเผารูปเรือสำเภาจากเมืองนครปฐมโบราณ ซึ่งมีลักษณะเป็นเรือใบที่มีเสากระโดง 1 ต้น มีเชือกยู้ติดเสา 2 เส้น บนยอดเสามีรังติดอยู่ ใบเรือเป็นรูปโค้งมี 1 ใบ มีรูปคนอย่างน้อย 2 คนบนลำเรือ คือคนที่หัวเรือกำลังดึงเชือกหัวเรือและคนที่ท้ายเรือกำลังถือหางเสือ ด้านข้างลำเรือเข้าใจว่าเป็นรูปพายยื่นออกมา โดยเรือลำนี้กำลังแล่นอยู่เพราะมีลายคลื่นอยู่ใต้ลำเรือชัดเจน (ดูภาพที่ 14 ในบทที่ 1) และที่เมืองนครปฐมยังมีหลักฐานอีกด้วยว่า ในสมัยที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เคยขุดพบสมอเรือและสายโซ่เรือเดินทะเลที่วัดธรรมศาลา ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำบางแก้วนอกตัวเมืองโบราณ[29]

จนกระทั่งเมื่อราวเดือนกันยายน พ.ศ. 2556 จึงพบหลักฐานทางตรงของเรือสินค้าที่เข้ามายังรัฐทวารวดี โดยพบเรือโบราณจมอยู่ในบริเวณบ่อกุ้ง ตำบลพันท้ายนรสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร ใกล้กับวัดวิสุทธิวราราวาส (วัดกลางคลอง) ห่างจากชายฝั่งทะเล 8 กิโลเมตร ผลการขุดค้นที่เผยแพร่อย่างเป็นทางการแล้วระบุว่า เป็นเรือไม้ขนาดใหญ่ มีความยาวราว 25 เมตร หัวเรือหันไปทางทิศใต้ พบไม้ทับกระดูกงูยาว 17.65 เมตร มีเสากระโดง 2 ต้น ท้องเรือมีกงเรือวางเรียงกัน โดยมีการบากเป็นร่องๆ เพื่อรองรับโครงสร้างอื่นๆ ท้องเรือใช้ไม้กระดานผูกต่อกันด้วยเชือกและผูกเข้ากับกงเรือให้ยึดติดกัน ตัวเรือหรือเปลือกเรือเป็นแผ่นไม้กระดานที่เจาะรูแล้วใช้เชือกสีดำร้อยแผ่นไม้ติดกัน ไม้บางแผ่นเจาะรูตรงกลางเพื่อร้อยเชือกเพิ่มความมั่นคง ระหว่างแผ่นไม้แต่ละแผ่นมีเชือกสีน้ำตาลเสริมระหว่างเชือกสีดำเพื่อให้เชือกนั้นรัดแผ่นไม้แน่นขึ้น หรือ "การหมันเรือ" ซึ่งที่กล่าวมานี้เป็นเทคนิคการต่อเรือแบบอาหรับ[30] (ภาพที่ 76-78)

ภาพที่ 76 แหล่งเรือจมพนมสุรินทร์ ตำบลพันท้ายนรสิงห์ อ.เมือง จ.สมุทรสาคร

ภาพที่ 77 แผ่นไม้เปลือกเรือที่มีเชือกร้อยผูกยึดติดกัน แหล่งเรือจมพนมสุรินทร์

ภาพที่ 78 ไม้หับกระดูกงูและเสากระโดงเรือ แหล่งเรือจมพนมสุรินทร์

หลักฐานทางโบราณคดีที่พบบริเวณแหล่งเรือจมที่ตำบลพันท้ายนรสิงห์ หรือ "เรือจมพนมสุรินทร์" นี้[31] ได้แก่ ภาชนะเนื้อดินธรรมดา (เช่น หม้อมีสัน หม้อก้นกลม) (ภาพที่ 79) เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง (เช่น ไหเคลือบเขียวแบบฉุชุน) ซึ่งพบในปริมาณมาก (ภาพที่ 80-81) จึงเข้าใจว่าเป็นสินค้า (ถึงแม้ว่ายังไม่มีการนับปริมาณที่ชัดเจน เพราะยังขุดค้นไม่เสร็จสิ้น) และเราได้พบชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนตามเมืองสมัยทวารวดีหลายเมืองดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

นอกจากนี้ยังได้พบภาชนะทรงไหขนาดใหญ่ ไม่มีหูจับ และมีปลายก้นแหลม หรือไหตอร์ปิโด (torpedo jar) ที่มีแหล่งผลิตอยู่ในแถบตะวันออกกลางหรือเมโสโปเตเมีย ในช่วงปลายสมัยราชวงศ์ปาร์เถียน-ราชวงศ์ซัสซานิยะฮ์ จนถึงสมัยจักรวรรดิอิสลามตอนต้น[32] (ภาพที่ 82) โดยภายในไหตอร์ปิโดนี้มีคราบน้ำมันดิน (bitumen) ติดแน่นอยู่ จึงน่าจะเป็นบรรจุภัณฑ์ที่อาจใช้ใส่ไวน์หรือเหล้าก็เป็นได้[33] ไหแบบนี้ยังไม่เคยพบจาก

การสำรวจและขุดค้นตามเมืองโบราณสมัยทวารวดี หรือชุมชนอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ได้พบแล้วในประเทศอินเดียและศรีลังกา[34] (ศรีลังกาเป็นสถานีการค้าของตะวันออกกลางตั้งแต่สมัยราชวงศ์ซัสสานิยะฮ์)

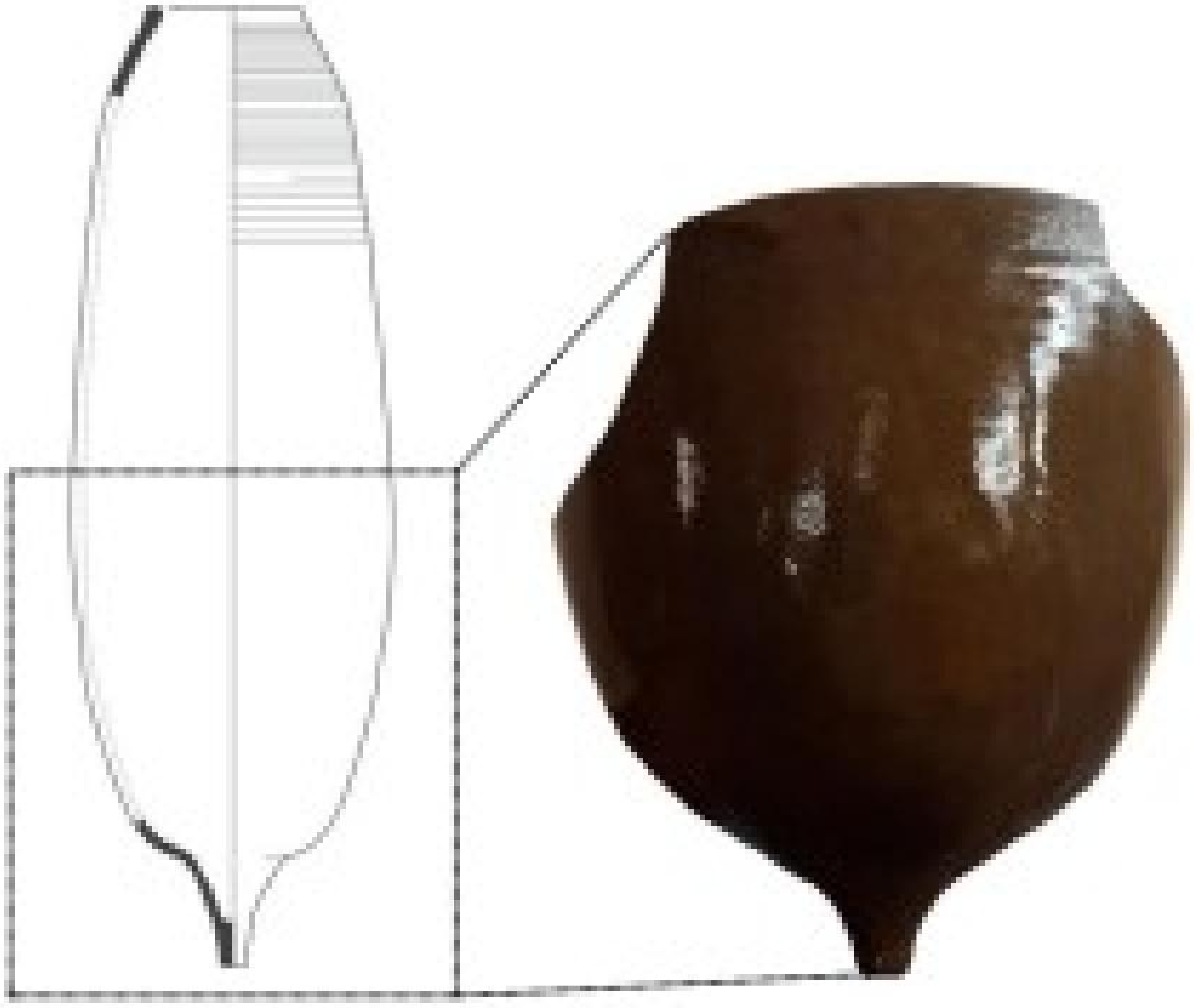
ภาพที่ 79
ชิ้นส่วนหม้อมีสัน
(มีคราบเขม่าไฟ)
จากแหล่งเรือจม
พนมสุรินทร์

ภาพที่ 80
ชิ้นส่วนไหเคลือบสีเขียว
สมัยราชวงศ์ถัง
จากแหล่งเรือจมพนมสุรินทร์

ภาพที่ 81
ชิ้นส่วนไหเคลือบสีเขียว
จากแหล่งเรือจมพนมสุรินทร์
มีจารึกอักษรจีน
สันนิษฐานว่ามาจากคำว่า
"ต้าจี๋" แปลว่า "โชคดี"

ภาพที่ 82 ชิ้นส่วนไหตอร์ปิโด จากแหล่งเรือจมพนมสุรินทร์ และภาพลายเส้นไหตอร์ปิโด
(ที่มาภาพลายเส้น: Roberta Tomber, "Beyond Western India: the Evidence
from Imported Amphorae," in Migration, Trade and Peoples Part I: Indian Ocean
Commerce and the Archaeology of Western India, Roberta Tomber,
Lucy Blue and Shinu Abraham, eds. (London: the British Association
for South Asian Studies, 2009), 51.

นอกจากนี้ยังได้พบอินทรีย์วัตถุหลายประเภทที่แหล่งเรือจมพนมสุรินทร์ เช่น ลูกมะพร้าว หมาก (ภาพที่ 83) ท่อนไม้ เมล็ดข้าว เขากวาง และงาช้าง[35]

ภาพที่ 83 ลูกหมาก จากแหล่งเรือจมพนมสุรินทร์

ผู้เขียนมีความเห็นว่าเราควรพิจารณาเป็น 2 กรณี คือ

1. อินทรีย์วัตถุข้างต้นรวมทั้งภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาเป็นของที่มาจากเมืองสมัยทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทย เพราะหม้อมีสันนั้นก็เป็นภาชนะประเภทเด่นของสมัยทวารวดี เมล็ดข้าวก็เป็นผลผลิตหลักของรัฐทวารวดี และจีนก็เคยระบุว่ารัฐทวารวดีส่งงาช้างไปเป็นเครื่องบรรณาการถวายจักรพรรดิถังไท่จง

2. อินทรีย์วัตถุข้างต้นและภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาอาจเป็นสิ่งของที่มาจากพื้นที่อื่นๆ นอกเหนือจากภาคกลางของประเทศไทย เพราะเป็นวัตถุที่หาได้ทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในกรณีของหม้อมีสันก็ได้ขุดค้นพบที่แหล่งโบราณคดีทางภาคใต้ด้วย เช่น เขาศรีวิชัย (หรือเขาพระนารายณ์) อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี[36] (ภาพที่ 84) และหม้อมีสันหลายใบที่พบก็มีคราบเขม่าไฟที่เกิดจากการหุงต้มอาหาร ดังนั้นหม้อกลุ่มนี้จึงไม่ใช่สินค้า แต่เป็นเพียงเครื่องครัวทั่วไปบนลำเรือ ซึ่งการตรวจวิเคราะห์องค์ประกอบของภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาโดยเฉพาะหม้อมีสันน่าจะช่วยตอบประเด็นปัญหานี้ได้[37]

ภาพที่ 84 ชิ้นส่วนหม้อมีสัน พบจากการขุดแต่งที่เขาพระนารายณ์ จ.สุราษฎร์ธานี
(ที่มา: ปัทมาพร ทองเผือ)

แม้ว่าจะยังไม่อาจหาคำอธิบายที่แน่ชัดได้ว่า โบราณวัตถุและอินทรีย์วัตถุที่พบในเรือจมพนมสุรินทร์ส่วนหนึ่งเป็นผลผลิตของบ้านเมืองในภาคกลางของประเทศไทยหรือไม่ ? หรือแม้แต่จุดแวะพักที่เรือลำนี้แล่นเข้ามา (เพื่อแลกเปลี่ยนสินค้า ? หรือซ่อมแซมเรือ ?) ยังเมืองสมัยทวารวดีแห่งใดแห่งหนึ่งคือที่ใด ? แต่ขณะนี้นักโบราณคดีผู้ขุดค้นก็มีความเห็นค่อนข้างชัดเจนแล้วว่า เรือจมพนมสุรินทร์น่าจะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 14–15[38] ซึ่งร่วมสมัยกับแหล่งเรือจมอาหรับที่เกาะเบลิตุงในประเทศอินโดนีเซีย

ตลาดการค้า

จดหมายเหตุจีนระบุถึงโถวเหอหรือทวารวดีว่า *"ในประเทศนี้มีตลาด (หรือเมือง) 6 แห่ง"* ซึ่งทัทซูโร ยามาโมโตเคยให้ความเห็นว่า ตลาดใหญ่ 6 แห่งนี้ส่วนหนึ่งอาจตรงกับเมืองนครปฐมโบราณ เมืองอู่ทอง เมืองเก่าลพบุรี[39] หรือชุมชนพงตึก จังหวัดกาญจนบุรี ก็เป็นได้[40]

สิ่งที่น่าสนใจคือ ได้พบตราดินเผาชิ้นหนึ่งจากเมืองนครปฐม (ปัจจุบันเก็บอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร) ด้านข้างมีจารึกที่ชำรุดไปบางส่วน จิระพัฒน์ ประพันธ์วิทยา และรวินทระ วสิศธะ (Ravindra Vasishtha) ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาโบราณวิเคราะห์ไว้ว่าเป็นจารึกอักษรพราหมี ภาษาปรากฤต อ่านว่า "varapata(na)" (วรปตน) แปลว่า "เมืองท่าประเสริฐ"[41] จึงเป็นข้อมูลที่สอดคล้องกับการค้นพบตราดินเผารูปเรือ รวมถึงสมอเรือ-สายโซ่เดินเรือทะเล และภาพสลักใบหน้าชาวมุสลิมบนแผ่นอิฐที่กล่าวแล้วข้างต้น นอกจากนี้ที่เมืองนครปฐมยังไม่มีคันดิน ซึ่งแตกต่างจากเมืองร่วมสมัยแห่งอื่นๆ จึงมีความเป็นไปได้ว่ามีการวางระบบนี้ไว้เพื่อควบคุมการเดินเรือสินค้าเข้ามายังตัวเมืองได้โดยตรง[42] **ดังนั้น "ตลาดใหญ่" หรือ "เมืองท่าค้าขาย" ที่สำคัญแห่งหนึ่งของรัฐทวารวดีคงเป็นเมืองนครปฐมโบราณ**[43]

ส่วนการวิเคราะห์ตำแหน่งของตลาดการค้าสำคัญอื่นๆ ในลำดับแรกนี้ผู้เขียนจะเริ่มพิจารณาจากโบราณวัตถุที่สะท้อนให้เห็นถึงตัวตนของพ่อค้าต่างชาติ (รูปบุคคลสวมหมวกทรงสูง และ/หรือ สวมรองเท้าบูท) ซึ่งปรากฏ ณ เมืองโบราณ 4 แห่งเท่านั้น ได้แก่ เมืองนครปฐมโบราณ เมืองอู่ทอง เมืองคูบัว และเมืองจันเสน แต่ที่เมืองจันเสนพบหลักฐานเป็นเพียงตราดินเผาขนาดเล็กที่สามารถเคลื่อนย้ายได้ง่าย เหตุนี้ช่างศิลปกรรมชาวทวารวดีตามเมืองโบราณ 3 แห่งทางตะวันตกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาคงมีความคุ้นเคยกับพ่อค้า (นักเดินเรือ ?) ที่เดินทางเข้ามา จึงได้ปั้นภาพของชาวต่างชาติไว้ประดับตามศาสนสถานของตน **ดังนั้นตลาดการค้าสำคัญในสมัยทวารวดีคงประกอบด้วย เมืองนครปฐมโบราณ เมืองอู่ทอง และเมืองคูบัว ซึ่งเป็นเมืองแกนกลางของวัฒนธรรมสมัยทวารวดีนั่นเอง**

ต่อมาเมื่อพิจารณาถึงรายชื่อเมืองโบราณที่พบเหรียญตราจากต่างประเทศก็ประกอบด้วยเมืองศรีมโหสถ (เหรียญจีนสมัยราชวงศ์ถัง) และเมืองอู่ทอง (เหรียญอาหรับสมัยอับบาสิยะฮ์) ซึ่งเป็นสถานที่ค้นพบเครื่องถ้วยจีนและเครื่องเคลือบสีฟ้าแกมเขียวจากตะวันออกกลาง **ดังนั้นเมืองศรีมโหสถที่ตั้งอยู่ฟากตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาในลุ่มแม่น้ำบางปะกงอาจเป็นตลาดสำคัญอีกแห่งหนึ่งในสมัยทวารวดีเช่นเดียวกับที่เมืองดงละคร** ซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างจากเมืองศรีมโหสถที่ได้พบชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนหลากหลายประเภท (รวมทั้งเครื่องเคลือบจากตะวันออกกลาง) ก็น่าจะเป็นตลาดอีกแห่งหนึ่งด้วยก็เป็นได้

ผู้เขียนสันนิษฐานว่า บทบาทหรือความสำคัญของตลาดการค้า 3 แห่ง คือ เมืองนครปฐมโบราณ เมืองอู่ทอง และเมืองคูบัว คงมีมากกว่าเมืองโบราณแถบภาคตะวันออกของประเทศ (รวมทั้งเมืองอื่นๆ ที่พบโบราณวัตถุประเภทสินค้าที่มาจากต่างถิ่นด้วย) คืออาจมีฐานะเป็นเมืองท่าหลักหรือศูนย์กลางการค้า เพราะพบหลักฐานของพ่อค้าต่างชาติจาก 3 เมือง

นี้เท่านั้น ตำแหน่งของเรือจมที่จังหวัดสมุทรสาครก็ดูจะสนับสนุนแนวความคิดนี้ เพราะอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาและอยู่ไม่ไกลจากเมืองนครปฐมโบราณมากนัก ส่วนเมืองหรือชุมชนอื่นๆ อาจเป็นตลาดที่รับซื้อ (หรือแลกเปลี่ยน) สินค้าต่างชาติต่อมาจาก 3 เมืองนี้อีกทอดหนึ่งก็เป็นได้ แต่ประเด็นนี้ก็ควรจะต้องมีการศึกษาวิเคราะห์กันต่อไป (ดูตารางด้านล่างนี้ และแผนที่ที่ 8)

ตารางแสดงประเภทของหลักฐานทางโบราณคดี ที่พบตามเมืองโบราณต่าง ๆ ในสมัยทวารวดี						
ประเภทหลักฐาน	เมืองโบราณสมัยทวารวดี					
	นครปฐม	อู่ทอง	คูบัว	จันเสน	ศรีมโหสถ	ดงละคร
ภาพดินเผา-ปูนปั้น ชาวต่างชาติ	●	●	●			
ภาพสลักใบหน้า ชาวมุสลิม	●					
ตราดินเผา รูปชาวต่างชาติ				●		
ตราดินเผา รูปเรือสำเภา	●					
สมอเรือและ สายโซ่	●					
เหรียญตรา ต่างประเทศ		●			●	
เครื่องถ้วยจีนสมัย ราชวงศ์ถัง	●	●			●	●
เครื่องเคลือบ ตะวันออกกลาง		●	●		●	●

ทวารวดี-ศรีวิชัย: ความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนา (มหายาน) และการติดต่อค้าขาย

ไม่เพียงแต่หลักฐานโบราณวัตถุที่สะท้อนให้เห็นถึงกิจกรรมด้านการค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างทวารวดีกับจีนและอาหรับเท่านั้น แต่ที่เจดีย์จุลประโทนเมืองนครปฐมยังได้พบโบราณวัตถุสำริดชิ้นหนึ่งมีลักษณะเป็นห่วงที่คล้ายกับยอดไม้เท้า หรือ "ขักขระ" ซึ่งเป็นบริขารอย่างหนึ่งของพระภิกษุในนิกายมหายาน[44] (ภาพที่ 85) ทั้งนี้ ช็อง บวสเซอลิเย่ร์ (Jean Boisselier) เคยกล่าวถึงเจดีย์จุลประโทนไว้อย่างน่าสนใจว่า ภาพปูนปั้นประดับฐานเจดีย์ส่วนใหญ่คงเป็นภาพชาดกในลัทธิเถรวาท แต่ก็มีรูปพระโพธิสัตว์ของมหายานอยู่ด้วย[45] ท่านเข้าใจว่าพุทธศาสนามหายานที่ปรากฏนี้น่าจะเป็นอิทธิพลจากดินแดนทางภาคใต้ที่แพร่หลายขึ้นมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14[46]

ภาพที่ 85 ยอดไม้เท้า "ขักขระ" พบจากการขุดแต่งเจดีย์จุลประโทน จ.นครปฐม
(ที่มา : Pierre Dupont, L'archéologie mône de Dvaravati
(Paris: Publications de l'École française d'Extrême-Orient, 1959), fig. 262.)

ช็อง บวสเซอลิเย่ร์ นำเสนอผลการกำหนดอายุเจดีย์จุลประโทนว่ามีการก่อสร้างอย่างน้อย 3 ครั้ง ได้แก่[47]

การก่อสร้างครั้งที่ 1 – มีการสร้างพระเจดีย์พร้อมกับลานทักษิณ มีบันไดขึ้นลง 4 ด้าน มีลวดลายเครื่องประดับทำด้วยดินเผา กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12–13 ระยะนี้เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเถรวาท

การก่อสร้างครั้งที่ 2 – มีการปรับเปลี่ยนทำให้ลานทักษิณหายไป และเพิ่มลวดลายเครื่องประดับปูนปั้น กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 และแสดงให้เห็นอิทธิพลของพุทธศาสนามหายานจากศิลปะศรีวิชัย

การก่อสร้างครั้งที่ 3 – ระยะนี้คงเกิดจากการเปลี่ยนแปลงกลับไปนับถือพุทธศาสนาเถรวาท จึงมีการก่อฐานขึ้นใหม่ซึ่งปิดทับภาพปูนปั้นของเดิมเอาไว้ พร้อมกันนั้นก็มีการวางอิฐฤกษ์ จากลักษณะลวดลายที่แกะสลักบนอิฐฤกษ์ (ลายก้านขด-ลายพันธุ์พฤกษา) ทำให้สามารถกำหนดได้ว่าน่าจะมีอายุอยู่ในช่วงต้นหรือกลางพุทธศตวรรษที่ 15

จากข้อมูลข้างต้นทำให้เราอาจสันนิษฐานได้ว่าชิ้นส่วนยอดไม้เท้าหรือขักขระน่าจะเป็นโบราณวัตถุที่มีอายุอยู่ในช่วงสมัยที่ 2 และที่เจดีย์จุลประโทนแห่งนี้เองที่พบภาพสลักใบหน้าชาวมุสลิมบนแผ่นอิฐซึ่งก็น่าจะมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14–15 อันเป็นห้วงเวลาที่ชาวมุสลิมควบคุมการค้าทางทะเลในมหาสมุทรอินเดียและทะเลจีนได้ด้วย

เมื่อไม่นานมานี้มีการขุดค้นกู้แหล่งเรือจมชิเรบอน (Cirebon) ในทะเลชวา (Java sea) ที่ประเทศอินโดนีเซีย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16 (ตรงกับสมัยห้าราชวงศ์สิบอาณาจักร หรือภายหลังจากราชวงศ์ถังล่มสลายได้ไม่นาน) ได้พบเครื่องถ้วยจีนเป็นจำนวนมาก (ประมาณ 205,000 ชิ้น ซึ่งส่วนใหญ่มาจากแหล่งเตาในมณฑลเจ้อเจียง ฝูเจี้ยน และกว่างตง) รวมทั้งได้พบประติมากรรมสำริดของพุทธศาสนานิกายมหายาน (รูปเทพี Vajraraga) วัชระ กระดิ่ง (ฆัณฏา) และยอดไม้เท้าหรือขักขระ[48] (ภาพที่ 86) ดังนั้นการค้าเครื่องถ้วยจีนตามเส้นทางสายไหมทางทะเลในระยะนี้ยังคง

ดำเนินไปควบคู่กับการเดินทางของพระภิกษุหรือการเผยแผ่พุทธศาสนามหายาน ซึ่งเราได้เห็นมาก่อนแล้วในกรณีของภิกษุฟาเหียนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 และพระอี้จิงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13

ภาพที่ 86 ยอดไม้เท้า "ขักขระ" สำริด
พบที่แหล่งเรือจมจิเรบอน ประเทศอินโดนีเซีย
(ที่มา: http://cirebon.musee-mariemont.be/la-cargaison/recherche-dans-la-cargaison.htm?lng=fr&doc=909)

หลักฐานที่แน่ชัดอันแสดงว่าในสมัยทวารวดีมีภิกษุจีนเดินทางเข้ามายังดินแดนไทย ปรากฏที่เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เพราะได้พบพระพิมพ์ดินเผาศิลปะทวารวดี ที่ด้านหน้ามีจารึกอักษรหลังปัลลวะ ด้านหลังมีอักษรจีนเป็นชื่อ ***พระภิกษุเหวินเซียง (Wen-Xiang)***[49] (โบราณวัตถุจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ และ Harvard Art Museums/Arthur M. Sackler Museum ประเทศสหรัฐอเมริกา)[50] กำหนดอายุพระพิมพ์กลุ่มนี้จากแบบอักษรหลังปัลลวะคงอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 13–14[51] (*ภาพที่ 87*)

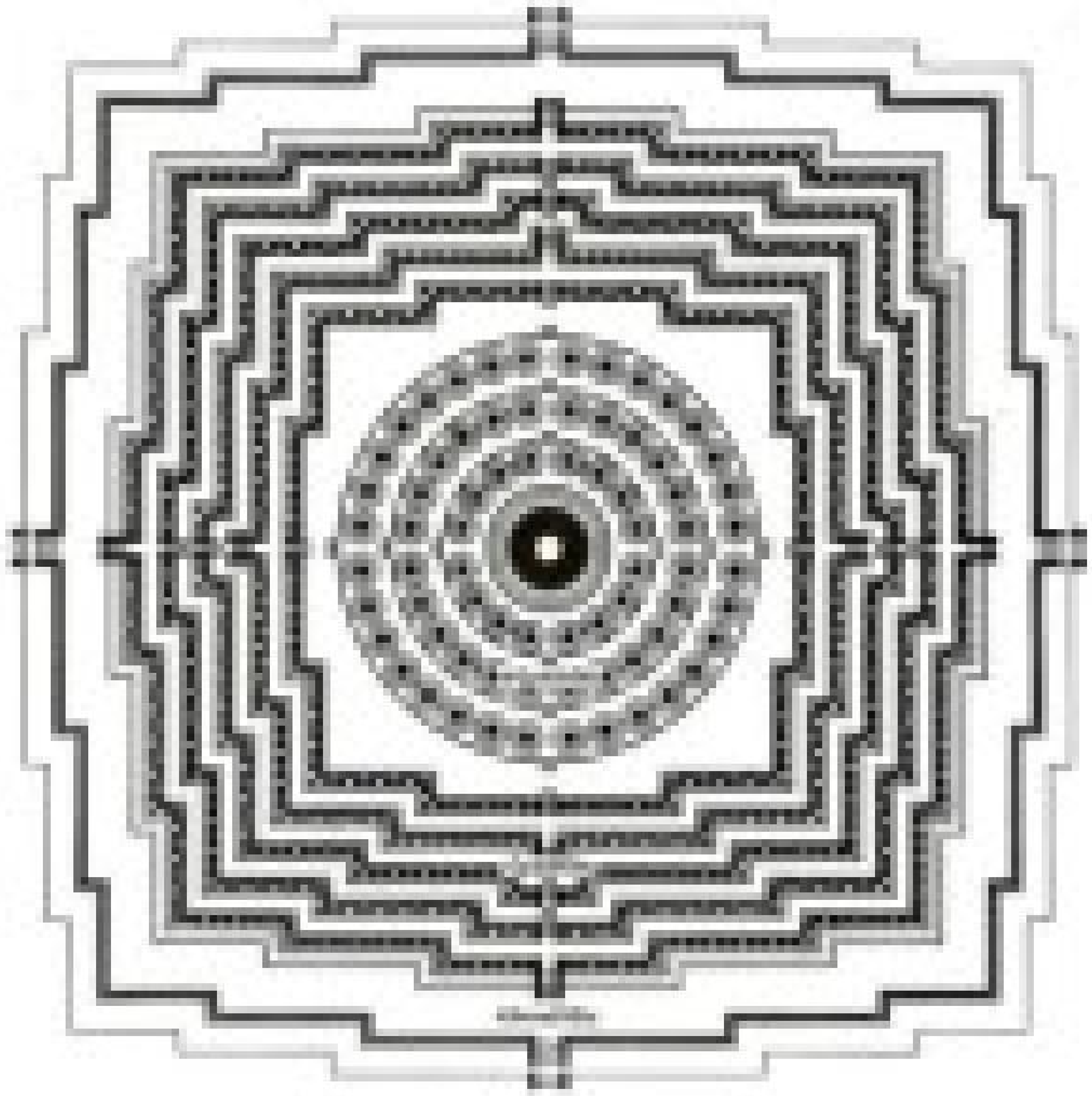

ภาพที่ 87 พระพิมพ์ดินเผา ศิลปะทวารวดี พบที่เมืองศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์
ปัจจุบันอยู่ที่ Harvard Art Museums/Arthur M. Sackler Museum
(ที่มา: http://www.harvardartmuseums.org/art/201252)

หลักฐานชิ้นข้างต้นนี้มีข้อมูลสนับสนุนเป็นบันทึกของพระอี้จิงที่กล่าวว่ามีพระรูปหนึ่งชื่อ ต้า-เฉิง-เติง-ซาน-ซือ (Da-ch'êng-têng Shan-shi) หรือพระครูมหายานประทีป เกิดที่มณฑลถันหัวทางตอนเหนือของประเทศเวียดนามในปัจจุบัน ซึ่งขณะนั้นอยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์ถัง ในวัยเยาว์ท่านได้เดินทางพร้อมกับครอบครัวมายังทวารวดีโดยทางเรือและอุปสมบทที่นั่น ก่อนจาริกไปยังจีนและอินเดีย[52] (ที่เมืองศรีเทพยังได้พบลูกปัดแก้วที่มีองค์ประกอบของตะกั่ว (Pb glass) ซึ่งมีแหล่งผลิตอยู่ในประเทศจีนด้วย)

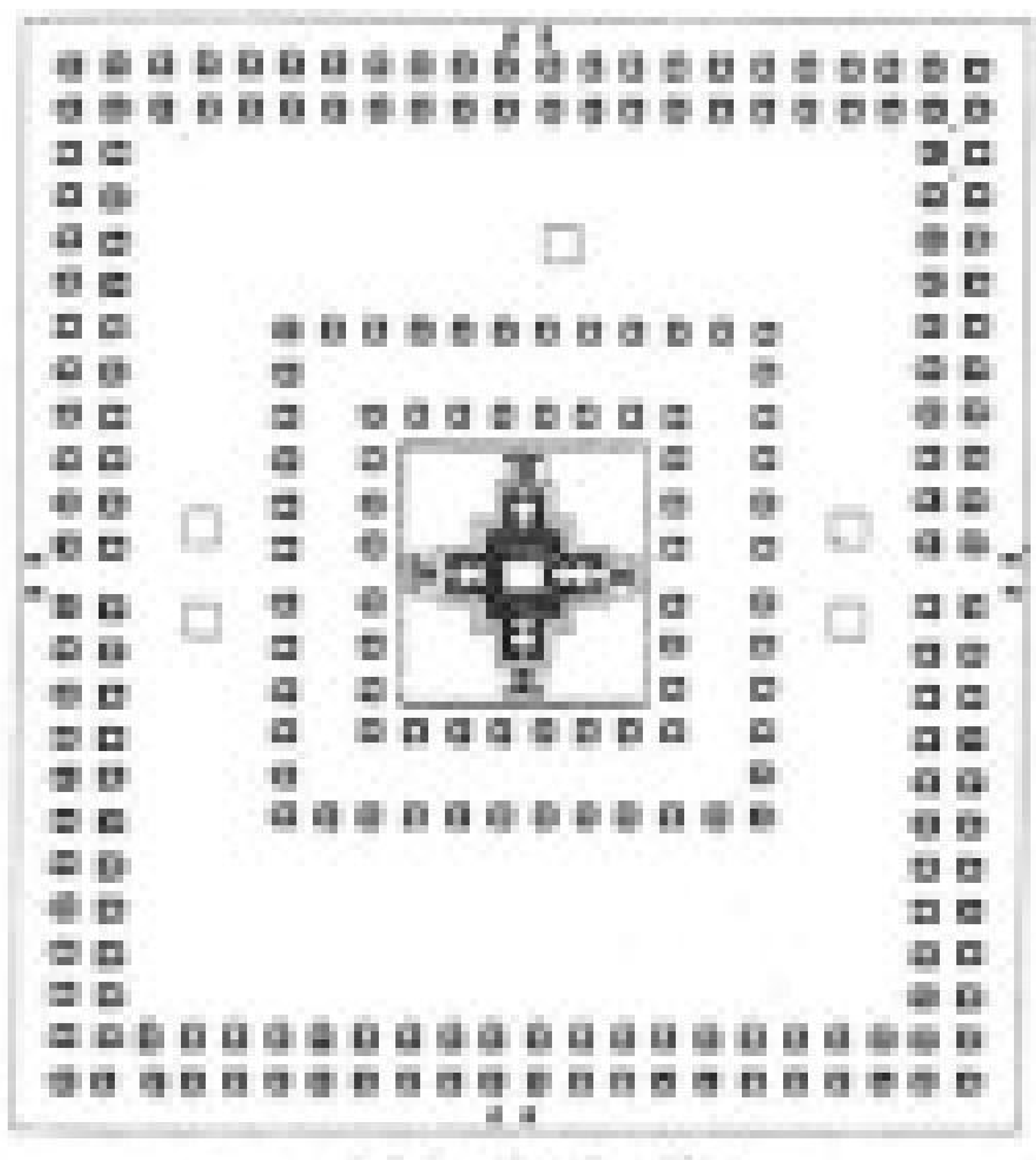
ดูเหมือนว่าพุทธศาสนานิกายมหายานจะทวีความสำคัญอยู่ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 13–15 ดังจะเห็นได้จากกรณีของศรีวิชัยที่กล่าวถึงแล้วข้างต้น หรือที่ภาคกลางของเกาะชวาก็มีการก่อสร้างพุทธสถานขนาดใหญ่อย่างน้อย 2 หลัง คือ บุโรพุทโธ (เริ่มสร้างในช่วงครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 14)[53] (ภาพที่ 88) และจันทิเซวู (สร้างในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 14)[54] (ภาพที่ 89) ซึ่งเป็นดั่งมณฑลจักรวาลที่ยิ่งใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของนิกายมหายาน ทางตอนกลางของประเทศเวียดนามซึ่งเป็นพื้นที่ของรัฐจามปาก็มีการก่อสร้างพุทธสถานขนาดใหญ่ในนิกายมหายานขึ้นที่ดงเดืองเมื่อ พ.ศ. 1418[55]

ที่เมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ก็คงมีการก่อสร้างพระบรมธาตุไชยาและเจดีย์วัดแก้วขึ้นในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 15[56] (ภาพที่ 90) ทั้งนี้นายกมเลศวร ภัฏฏาจารย์ (Kamaleswar Bhattacharya) มีความเห็นว่า การเผยแผ่พุทธศาสนามหายาน (หรือวัชรยาน) ในแหลมอินโดจีนและหมู่เกาะอินโดนีเซียในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 14 นี้ย่อมเกี่ยวข้องกับราชวงศ์ปาละที่ปกครองอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือในขณะนั้น[57]

ภาพที่ 88 แผนผังของบุโรพุทโธ

(ที่มา: http://nusantarahistory.files.wordpress.com/2012/02/borobudur-3.jpg)

ภาพที่ 89 แผนผังของจันทิเซวู

(ที่มาของภาพ: http://www.lumleykoller.com/bagan-angkor.html)

ภาพที่ 90 ภาพถ่ายเก่าพุทธสถานดงเดือง ประเทศเวียดนาม เมื่อ พ.ศ. 2485
(ที่มา: Emmanuel Guillon, Cham Art: Treasure from the Dà Nang Museum
(Bangkok: River Books, 2001), 36.)

ภาพที่ ๖๑ พระบรมธาตุไชยา อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี

เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่าศูนย์กลางที่แท้จริงของพุทธศาสนามหายานในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคนั้นอยู่ที่เกาะชวาและเกาะสุมาตรา หรือภายในขอบเขตของราชวงศ์ไศเลนทร์แห่งศรีวิชัย ไม่เพียงแต่พุทธสถานอันใหญ่โตเท่านั้น แต่ยังเป็นต้นแบบทางคติความเชื่อและศิลปกรรมที่ส่งอิทธิพลให้กับประเทศอื่นๆ ด้วย โดยนักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่า คติความเชื่อของพุทธศาสนามหายานที่ปรากฏ ณ รัฐจามปาน่าจะเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์กับอาณาจักรในประเทศอินโดนีเซีย[58] จารึกจากดงเดือง (พ.ศ. 1454) ยังได้กล่าวถึงพระญาติของพระมเหสีของพระเจ้าชัยสิงหวรมันที่ 1 (ครองราชย์เมื่อ พ.ศ. 1441–1446) ได้เดินทางไปแสวงบุญยังเกาะชวาถึง 2 ครั้ง[59] แม้กระทั่งประติมากรรมสำริดรูปพระโพธิสัตว์บางองค์ในศิลปะสมัยก่อนเมืองพระนครของประเทศกัมพูชา ก็มีรูปแบบศิลปะใกล้เคียงกับรูปพระโพธิสัตว์ในศิลปะศรีวิชัยด้วย[60]

สภาพการณ์ข้างต้นนี้ย่อมส่งผลกระทบกับภาคกลางประเทศไทยในช่วงเวลาดังกล่าวด้วย ช็อง บวสเซอลิเย่ร์ ได้เคยระบุถึงอิทธิพลของศิลปะศรีวิชัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14–15 ซึ่งปรากฏขึ้น ณ สถาปัตยกรรมที่เมืองอู่ทอง เพราะในการขุดแต่งเจดีย์หมายเลข 15 และ 28 ได้พบอาคารจำลองเป็นจำนวนมากซึ่งคล้ายกับลักษณะดั้งเดิมของพระบรมธาตุไชยา[61] ลวดลายปูนปั้นบางประเภทก็แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะศรีวิชัย[62] ที่สำคัญคือในการขุดแต่งเจดีย์หมายเลข 15 เมืองอู่ทอง ยังได้พบพระพิมพ์ดินดิบมีจารึกอักษรเทวนาครี ตามแบบประเพณีการสร้างพระพิมพ์ของศรีวิชัยด้วย[63] (ภาพที่ 91)

จากข้อสันนิษฐานของ ช็อง บวสเซอลิเย่ร์ ที่เชื่อมโยง “ทวารวดี” กับ “ศรีวิชัย” ผ่านศิลปกรรมทางพุทธศาสนา เราก็อาจพอมองเห็นภาพที่คงจะดำเนินไปควบคู่กันของการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างสองดินแดนนี้ได้ เพราะถ้าหากพิจารณาจากเส้นทางการเดินเรือของพ่อค้า/นักเดินเรือต่างชาติโดยเฉพาะที่มาจากตะวันออกกลางก็จะให้ความสำคัญกับดินแดนใน

คาบสมุทรมลายูหรือเกาะสุมาตรามากกว่าพื้นที่ตอนในแผ่นดิน อันสอดคล้องกับการศึกษาของ อาร์ บี สมิท (R. B. Smith) ที่พบว่า **รายชื่อรัฐตอนในแผ่นดินหรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นแผ่นดินใหญ่หลายรัฐ ซึ่งจีนเคยบันทึกว่าส่งบรรณาการไปในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 ถึงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 13 กลับไม่ได้รับการกล่าวถึงอีกนับตั้งแต่ช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 13 ซึ่งอาจเป็นเพราะจีนไม่ได้ให้ความสำคัญกับภูมิภาคนี้เฉกเช่นแต่ก่อน**[illegible]

ภาพที่ 91 พระพิมพ์ดินดิบ พบจากการขุดแต่งเจดีย์หมายเลข 15 เมืองอู่ทอง
(ที่มา: ช็อง บัวเซอลีเย่ร์, ความรู้ใหม่ทางโบราณคดีจากเมืองอู่ทอง,
แปลโดย หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล (พระนคร: กรมศิลปากร, 2511), รูปที่ 15.)

ดังนั้นศรีวิชัยหรือเมืองท่าร่วมสมัยแห่งต่างๆ ในคาบสมุทรมลายูคงทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางในการรับซื้อสินค้าจากจีนและตะวันออกกลาง ซึ่งน่าจะมีสินค้าบางส่วนที่กระจายต่อหรือส่งผ่านขึ้นมายังทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทย เห็นได้จากปริมาณของลูกปัดแก้ว เครื่องถ้วยจีน และเครื่องเคลือบสีฟ้าแกมเขียวจากตะวันออกกลาง ซึ่งได้ค้นพบเป็นจำนวนมากตามเมืองท่าในภาคใต้ ทั้งที่แหลมโพธิ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี และทุ่งตึก จังหวัดพังงา แต่ก็ต้องไม่ลืมว่าการค้นพบแหล่งเรือจมพนมสุรินทร์ที่จังหวัดสมุทรสาครเมื่อไม่นานมานี้ทำให้เราไม่อาจมองข้ามบทบาทของเรือสินค้าแบบอาหรับที่ได้ล่องเข้ามายังภาคกลางของไทยโดยตรง แม้ว่าเอกสารจีนและบันทึกของพ่อค้า/นักเดินเรือจะไม่เคยเอ่ยถึงการล่องเรือสินค้าเข้ามาในเส้นทางนี้เลยก็ตาม

โดยสรุปแล้วสภาพการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในน่านน้ำมหาสมุทรอินเดียและทะเลจีนใต้ตามเส้นทางสายไหมทางทะเล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13–15 ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นหลายอย่างในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นั่นคือ มีศูนย์กลางของพุทธศาสนามหายานเกิดขึ้น และมีการแพร่หลายของคติความเชื่อและรูปแบบทางศิลปกรรมอย่างกว้างขวาง ความเคลื่อนไหวนี้ดำเนินไปคู่กับกิจกรรมทางเศรษฐกิจการค้า ซึ่งเรือสินค้าที่เดินล่องจากตะวันออกกลางไปจีน (และในเที่ยวกลับ) ได้นำเอาสินค้าจากต่างประเทศ เช่น เครื่องถ้วย และลูกปัดแก้ว เข้ามาสู่เมืองท่าหรือตลาดการค้าต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทย และคงมีการกระจายสินค้าดังกล่าวต่อเข้าไปยังชุมชนตอนในแผ่นดิน (ในกรณีทวารวดีมีตัวอย่างชุมชนตอนในที่ดีที่สุด คือ เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์) เพื่อแลกเปลี่ยนกับสินค้าพื้นเมือง เช่น ข้าว หรือของป่า อันเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศ

น่าสังเกตว่าการขุดค้นตามเมืองทวารวดีอย่างน้อย 3 แห่งในช่วง 5 ปีที่ผ่านมานี้ (คือเมืองนครปฐมโบราณ เมืองอู่ทอง และเมืองคงละคร) ได้ให้ข้อมูลสอดคล้องกัน นั่นคือมีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมอย่างสำคัญเกิดขึ้น เพราะพบชั้นวัฒนธรรมที่ปรากฏวัตถุสิ่งของที่มาจากต่างถิ่น (คือสินค้าต่างประเทศ) โดยกำหนดอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13–15[65] ที่เมืองอู่ทองนั้นยังได้พบว่ามีอุตสาหกรรมขนาดย่อม ๆ เกิดขึ้นภายในเขตตัวเมืองทางตะวันตกเฉียงใต้ คือการผลิตลูกปัดแก้ว[66] (ภาพที่ 92) และการถลุงโลหะ[67] นอกจากนี้ที่เมืองอู่ทองและเมืองคงละครยังมีการขุดคูน้ำคันดินหรือขุดขยายคูน้ำให้กว้างขวางขึ้นในช่วงเวลานี้ด้วย[68] ซึ่งเหตุผลหนึ่งอาจจะเพื่ออำนวยความสะดวกต่อกิจกรรมทางการค้าที่ต้องพึ่งพาอาศัยการคมนาคมทางน้ำเป็นหลักก็เป็นได้

ภาพที่ 92 ชิ้นส่วนก้อนแก้วและลูกปัดแก้วที่ติดกัน ซึ่งอยู่ในระหว่างขั้นตอนการผลิต
พบจากการขุดค้นที่บ้านเนินพลับพลา เมืองอู่ทอง จ.สุพรรณบุรี
(ที่มา: สันติ ไทยานนท์)

อย่างไรก็ตาม ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16 มีเหตุการณ์บางอย่างเกิดขึ้นในน่านน้ำมหาสมุทรอินเดียและทะเลจีนใต้ รวมทั้งบริเวณภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งน่าจะส่งผลให้กิจกรรมด้านการค้าระหว่างประเทศของดินแดนต่างๆ ในภูมิภาคนี้ซบเซาลง และน่าจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่นำมาสู่การล่มสลายของรัฐทวารวดีก็เป็นได้

เชิงอรรถบทที่ 5

[1] ฌอง บัวเซอลิเยร์, ความรู้ใหม่ทางโบราณคดีจากเมืองอู่ทอง, แปลโดย หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล (พระนคร: กรมศิลปากร, 2511), 20.

[2] ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542).

[3] ภัทรพงษ์ เก่าเงิน, โบราณคดีคอกช้างดิน (กรุงเทพฯ: สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี, 2545), 113 ; กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองศรีมโหสถ เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2536), 117 ; กรมศิลปากร, รายงานการขุดค้นและขุดแต่งเมืองดงละคร อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก (กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2536), 44.

[4] ตันติ์ ไทยานนท์, "การศึกษาลำดับพัฒนาการวัฒนธรรมทางโบราณคดีเมืองอู่ทอง," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554), 128–130.

[5] สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, โบราณคดีเมืองนครปฐม: การศึกษาอดีตของศูนย์กลางแห่งทวารวดี (กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 115–116.

[6] ธงชัย สาโค, "พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงละครจากหลักฐานทางโบราณคดี," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556), 233-239.

[7] เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง "พัฒนาการของเมืองอู่ทองจากหลักฐานทางโบราณคดี" ซึ่งอยู่ในระหว่างการจัดทำรายงานวิจัย

[8] เป็นส่วนหนึ่งของโครงการเพิ่มพูนประสบการณ์วิจัยและการปฏิบัติงานทางโบราณคดี ประจำปีงบประมาณ 2558 จัดโดยภาควิชาโบราณคดี เมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม – 16 มิถุนายน 2558

[9] กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองศรีมโหสถ เล่ม 2, 117 ; กรมศิลปากร, รายงานการขุดค้นและขุดแต่งเมืองดงละคร อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก, 69 ; ธงชัย สาโค, "พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงละคร จากหลักฐานทางโบราณคดี," 253–257 ; สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, "เก็บตกจากการประชุมด้านโบราณคดีที่เมืองไลเดน ประเทศเนเธอร์แลนด์," เมืองโบราณ 35, 1 (มกราคม–มีนาคม 2552): 34 ; อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานเขาคลังใน (ต่อ) (เพชรบูรณ์: อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, 2532), 68 ; อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, เมืองศรีเทพ (กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2538), 43 ; วันวิสาข์ ธรรมานนท์, "หลักฐานทางโบราณคดีในประเทศไทยที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางการค้ากับเอเชียตะวันตก ก่อนพุทธศตวรรษที่ 16," วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 296-303

[10] ชอง บัวเซอลิเยร์, ความรู้ใหม่ทางโบราณคดีจากเมืองอู่ทอง, 19 ; ภัทรพงษ์ เก่าเงิน, โบราณคดีคอกช้างดิน, 65.

[11] วันวิสาข์ ธรรมานนท์, "หลักฐานทางโบราณคดีในประเทศไทยที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางการค้ากับเอเชียตะวันตก ก่อนพุทธศตวรรษที่ 16," 173–174, 303–308.

[12] ผุสดี รอดเจริญ, "แก้วอลูมิน่า กลุ่มแก้วสำคัญที่พบมากในลูกปัดแก้วสมัยทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทย," ใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการความก้าวหน้าทางวิชาการโบราณคดีและการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชาติ (กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร), 2557.

[13] อาจรวมถึงม้าที่ไม่ใช่สัตว์พื้นเมืองแถบนี้ และทวารวดีก็เคยขอพระราชทานม้าพันธุ์ดีจากจักรพรรดิถังไท่จงของจีน

[14] สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, โบราณคดีเมืองนครปฐม: การศึกษาอดีตของศูนย์กลางแห่งทวารวดี, 151.

[15] วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ, หนังกวาง ไม้ฝาง ของป่า การค้าอยุธยาสมัยศตวรรษที่ 22–23 (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2550), 24–26, 34-35.

[16] ภูวนาท รัตนรังสิกุล, "การศึกษาวิจัยโบราณวัตถุที่มีตะกั่วเป็นองค์ประกอบหลักในวัฒนธรรมทวารวดี," (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 108 ; สุรพล นาถะพินธุ, "บ้านเชียงกับความก้าวหน้าในการศึกษาเรื่องโลหกรรมสำริดสมัยโบราณในประเทศไทย," เอกสารประกอบการเสวนาทางวิชาการเรื่อง "คุณค่าของแหล่งมรดกโลกบ้านเชียง" (จัดโดยหลักสูตรการจัดการมรดกทางสถาปัตยกรรมกับการท่องเที่ยว คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วันที่ 5 กันยายน 2558), ไม่มีเลขหน้า.

[17] ผาสุข อินทราวุธ, "เครื่องรางสำหรับพ่อค้า," ใน ปัจจุบันของโบราณคดีไทย (กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), 51.

[18] เรื่องเดียวกัน, 52.

[19] ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 106–107.

[20] อนันต์ กลิ่นไพรีกลับ, "การศึกษาความหมายและแบบของตราประทับสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอู่ทอง อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี," วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 162.

[21] อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, "ภาพบุคคลบนแผ่นอิฐแบบทวารวดี ณ เจดีย์จุลประโทน นครปฐมกับความสำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเอเชียอาคเนย์," ศิลปวัฒนธรรม 6,5 (2528): 32–33.

[22] Derek Heng, Sino-Malay Trade and Diplomacy from the Tenth trough the Fourteenth Century (Athens: Ohio University Press, 2009), 30–31.

[23] สัมภาษณ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, วันที่ 25 กรกฎาคม 2557.

[24] ภัทรพงษ์ เก่าเงิน, <u>โบราณคดีดอกช้างดิน</u>, 47–67.

[25] Robert S. Wicks, <u>Money, Markets, and Trade in Early Southeast Asia: The Development of Indigenous Monetary Systems to AD 1400</u>, **2nd** printing (New York: Cornell Southeast Asia Program, 1992), 162, fig.5.3.

[26] ผาสุข อินทราวุธ, "เหรียญเงินไม่มีจารึกพบในแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี," ใน "<u>มรดกวัฒนธรรม: ไทยกับเพื่อนบ้าน</u> (กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549. หนังสือรวมบทความทางวิชาการจากการประชุมทางวิชาการนานาชาติ เพื่อเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในบรมราชวโรกาสทรงครองสิริราชสมบัติ ครบ 60 ปี และครบรอบ 50 ปี คณะโบราณคดี ณ หอประชุม มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ 21–23 มิถุนายน 2549), 64.

[27] Wicks, <u>Money, Markets, and Trade in Early Southeast Asia: The Development of Indigenous Monetary Systems to AD 1400</u>, 159.

[28] กรมศิลปากร, <u>ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองศรีมโหสถ</u> (กรุงเทพฯ: หน่วยศิลปากรที่ 5 กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2535), 136-137.

[29] ตรี อมาตยกุล, "นครปฐมไม่ใช่เมืองดอน," <u>ศิลปากร</u> 3,1 (มิถุนายน 2492) : 55 ; กรมศิลปากร, <u>ทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 2</u> (กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2538), 80.

[30] ปรีชานุช จุมพรม, "การขุดศึกษาเรือโบราณที่พบในเขตตำบลพันท้ายนรสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร," ใน <u>เอกสารประกอบการประชุมวิชาการความก้าวหน้าทางวิชาการโบราณคดีและการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชาติ</u> (กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 95–96.

[31] ตั้งชื่อตามเจ้าของที่ดินที่มอบที่ดินให้กับกรมศิลปากรไว้ศึกษาขุดค้น

---

[32] Roberta Tomber, "Beyond Western India: the Evidence from Imported Amphorae," in Migration, Trade and Peoples Part I: Indian Ocean Commerce and the Archaeology of Western India, Roberta Tomber, Lucy Blue and Shinu Abraham, eds. (London: the British Association for South Asian Studies, 2009), 50.

[33] Ibid.

[34] Ibid, 50–51.

[35] ปรียานุช จุมพรม, "การขุดศึกษาเรือโบราณที่พบในเขตตำบลพันท้ายนรสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร," ใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการความก้าวหน้าทางวิชาการโบราณคดีและการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชาติ, 96–102.

[36] พงษ์ธันว์ สำเภาเงิน และนงคราญ ศุขสม, รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีโบราณสถานเขาพระนารายณ์ อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2552), 186.

[37] ดวงกมล อัศวมาศ ได้ศึกษาอย่างละเอียดถึงองค์ประกอบของหม้อมีสันที่พบจากการขุดค้นตามเมืองโบราณสมัยทวารวดี ดูใน "ศิลาวรรณนากับการศึกษาเทคโนโลยีการผลิตภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี," ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553).

[38] ปรียานุช จุมพรม, "การขุดศึกษาเรือโบราณที่พบในเขตตำบลพันท้ายนรสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร," ใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการความก้าวหน้าทางวิชาการโบราณคดีและการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชาติ, 103.

[39] ข้อสันนิษฐานของทัศซูโร ยามาโมโตนี้ไม่ผูกพันอยู่กับข้อสันนิษฐานเรื่องขอบเขตของรัฐทวารวดีของผู้เขียน ซึ่งไม่รวมเมืองลพบุรีอยู่ภายในขอบเขตของรัฐทวารวดีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 เพราะดูเหมือนว่ายามาโมโตจะพิจารณาเฉพาะเรื่องของวัฒนธรรมเท่านั้น

[40] Tatsuro Yamamoto, "East Asian Historical Sources for Dvaravati Studies." In Proceeding Seventh IAHA Conference vol.II (Bangkok: Chulalongkorn University Press, 1979), 1142.

[41] อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ, "การศึกษาความหมายและแบบของตราประทับสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอู่ทอง อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี," 189–190.

[42] ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน, "การศึกษาลักษณะชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศจังหวัดนครปฐม," ใน การสัมมนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศิลปวัฒนธรรมนครปฐม (นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากรและชุมนุมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525), 3.

[43] สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, โบราณคดีเมืองนครปฐม: การศึกษาอดีตของศูนย์กลางแห่งทวารวดี, 146–147 ; ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 101.

[44] พีริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ริเวอร์ บุ๊ค, 2552), 60.

[45] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ผู้แปล, "การค้นคว้าเมื่อเร็ว ๆ นี้ ณ เมืองนครปฐม," ใน ท่องอารยธรรม: การค้นคว้าเกี่ยวกับโบราณคดีในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธุรกิจก้าวหน้า, 2539), 80.

[46] เรื่องเดียวกัน

[47] เรื่องเดียวกัน, 80–82.

[48] Horst Hubertus Liebner, "The Siren of Cirebon: A Tenth-Century Trading Vessel Lost in the Java Sea," (Ph.d. dissertation, The Uiversity of Leeds, 2014). และดูใน http://cirebon.musee-mariemont.be/home-6.htm?lng=en, online accessed 25 July 2015.

[49] กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12–14 (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529), 247–250 ; Robert L. Brown, The Dvaravati Wheels of the Law and the

Indianization of South East Asia (Leiden: E.J. Brill, 1996), 37. โรเบิร์ท บราวน์ ได้ขอให้ผู้เชี่ยวชาญภาษาจีนที่ท่านรู้จักคือ Lewis Lancaster, Junghee Lee, Julia K. Murray และ Paul Wheatley ช่วยกันอ่านแปลข้อความภาษาจีน

[50] http://www.harvardartmuseums.org/art/201252, online accessed 25 July 2015.

[51] กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12–14, 247–250.

[52] Yamamoto, "East Asian Historical Sources for Dvaravati Studies," In Proceeding Seventh IAHA Conference vol.II, 1147.

[53] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะอินโดนีเซียสมัยโบราณ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2545), 35.

[54] เรื่องเดียวกัน, 60.

[55] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 130.

[56] พิริยะ ไกรฤกษ์. ศิลปทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2523), 64–66.

[57] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม, ทรงเรียบเรียงจากหนังสือของนาย กมเลศวร ภัฏฏาจารย์ (กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 11.

[58] Anne-Valé Schweyer, «Buddhism in Ċampa,» Moussons 13, 14 (2009). mis en ligne le, consulté le 20 août 2014. URL: http://moussons.Revues.org/810.

[59] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 131.

[60] Helen Ibbitsson Jessup, and Thierry Zephir, eds., Sculpture of Angkor and Ancient Cambodia (Washington & Paris: Thames and Hudson, 1997), 157.

[61] ช็อง บัวเซอลีเยร์, ความรู้ใหม่ทางโบราณคดีจากเมืองอู่ทอง, 14.

[62] เรื่องเดียวกัน, 17-18.

[63] เรื่องเดียวกัน, 18.

[64] R.B. Smith, "Mainland South East Asia in Seventh and Eighth Centuries," In Early South East Asia: Essays in Archaeology, History and Historical Geography, R.B.Smith and W.Watson, eds. (New York, Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1979), 444–446.

[65] สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, โบราณคดีเมืองนครปฐม: การศึกษาอดีตของศูนย์กลางแห่งทวารวดี, 148–150 ; สันติ์ ไทยานนท์, "การศึกษาลำดับพัฒนาการวัฒนธรรมทางโบราณคดีเมืองอู่ทอง," 204 ; ธงชัย สาโค, "พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงละคร จากหลักฐานทางโบราณคดี," 347-352.

[66] สันติ์ ไทยานนท์, "การศึกษาลำดับพัฒนาการวัฒนธรรมทางโบราณคดีเมืองอู่ทอง," 204 ; สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, ""เนินพลับพลา" แหล่งผลิตลูกปัดแก้วสมัยทวารวดีที่เมืองอู่ทอง," ใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการความก้าวหน้าทางวิชาการโบราณคดีและการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชาติ (กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 105-122.

[67] ผู้เขียนได้ขุดค้นพบชั้นตะกรันเหล็กหนาแน่นมาก (มีน้ำหนักรวม 31 กิโลกรัม) ภายในหลุมขุดค้นขนาด 2x2 เมตรที่บ้านเนินพลับพลา ซึ่งชั้นตะกรันดังกล่าวน่าจะมีอายุอยู่ในช่วงปลายสมัยทวารวดี โดยข้อมูลนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง "พัฒนาการของเมืองอู่ทองจากหลักฐานทางโบราณคดี" ซึ่งอยู่ในระหว่างการจัดทำรายงานวิจัย

[68] สันติ์ ไทยานนท์, "การศึกษาลำดับพัฒนาการวัฒนธรรมทางโบราณคดีเมืองอู่ทอง," 204 ; ธงชัย สาโค, "พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงละคร จากหลักฐานทางโบราณคดี," 326.

"พระราชากัมพูชามีพระราชประสงค์เชื่อมสัมพันธไมตรี และเพื่อคุ้มครองอนาคตของพระองค์เอง จึงทรงส่งราชรถที่ดีเลิศมาถวาย ซึ่งพระองค์ทรงเคยใช้ปราบปรามกองทัพของอริราชศัตรูในสงคราม"

ข้อความในจารึกแผ่นทองแดงของพระเจ้าราเชนทรโจฬะที่ 1 (Karandai Copper-plate) ระบุศักราชตรงกับ พ.ศ. 1563[1]

บทที่ 6
นโยบายการค้าของ "กัมพูชา-ศรีวิชัย-โจฬะ" กับการล่มสลายของทวารวดี

ในบทนี้จะเป็นการพยายามนำเสนอแนวคิดเพิ่มเติมเกี่ยวกับการล่มสลายของรัฐหรือวัฒนธรรมทวารวดี ผ่านการแปลความข้อมูลด้านการค้าและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ซึ่งดูจะมีความเกี่ยวข้องกับนานาประเทศที่มีบทบาทสำคัญอยู่ในช่วงราว พ.ศ. 1550–1600 ทั้งประเทศจีน อินเดีย ศรีวิชัย และกัมพูชา

พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 กับพระราชอำนาจเหนือลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

ดังได้กล่าวแล้วในบทที่ 1 ถึงข้อเสนอของ ไฮแรม วูดวาร์ด (Hiram Woodward) เกี่ยวกับปัจจัยที่อาจนำมาสู่การล่มสลายของรัฐทวารวดี[2] โดยท่านได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 15 ดินแดนแถบทวารวดีแต่เดิมนี้อาจได้รับการขนานนามว่า "รามัณยะ" ซึ่งพ่ายแพ้ในการทำสงครามกับกัมพูชา เพราะจารึกปราสาทบึงเวียนในประเทศกัมพูชา (พ.ศ. 1489) ระบุว่า **พระเจ้าราเชนทรวรมันแห่งอาณาจักรกัมพูชา (ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1487–1511) ทรงมีชัยชนะในการทำสงครามเหนือจามปา (ในเวียดนามปัจจุบัน) และ "รามัณยะ" เปรียบดั่งพระรามที่ทรงแผลงศรไปทางเบื้องขวาและเบื้องซ้าย**[3] โดยมีหลักฐานบริเวณชายแดนภาคตะวันออกของประเทศไทย คือจารึกของพระเจ้าราเชนทรวรมันอย่างน้อย 2 หลัก (K.957[4] และ K.999[5]) และทับหลังศิลปะเขมรที่มีอายุอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 15 มาจากอำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว[6]

ถึงแม้ว่าหลักฐานของเขมรโบราณในรัชกาลพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ไฮแรม วูดวาร์ด นำเสนอข้างต้นจะมาจากเขตภาคตะวันออก แต่ที่เมืองเก่าลพบุรีซึ่งมีร่องรอยหลักฐานของวัฒนธรรมสมัยทวารวดีอย่างมากมาย[7] ก็ปรากฏมี "ปรางค์แขก" ซึ่งเป็นศาสนสถานตามรูปแบบของปราสาทเขมร (หรือขอม) ที่ผสมผสานกับศิลปะทวารวดี ซึ่งน่าจะสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 ด้วย[8] (ภาพที่ 93) ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า บทบาทของวัฒนธรรมเขมรโบราณได้แพร่หลายเข้ามายังเขตภาคกลางของประเทศไทยแล้วอย่างน้อยก็ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 แต่หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจทางการเมืองของกษัตริย์เขมรโบราณที่ปรากฏชัดเจน ณ เมืองลพบุรีนั้นมีอายุอยู่ในรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1545-1593 หรือครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16)

ภาพที่ 93 โบราณสถานปรางค์แขก อ.เมือง จ.ลพบุรี

ปิแอร์ ดูปองต์ (Pierre Dupont) นักประวัติศาสตร์ศิลปะชาวฝรั่งเศสผู้เขียนหนังสืออันทรงคุณค่าของงานโบราณคดีและศิลปะทวารวดี เรื่อง "โบราณคดีมอญแห่งอาณาจักรทวารวดี" (L'archéologie mône de Dvãravatî) ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2502 (เพื่อเป็นอนุสรณ์หลังการวายชนม์ของท่าน เมื่อ พ.ศ. 2498) ได้กล่าวว่าดินแดนของประเทศเขมรและอาณาเขตส่วนหนึ่งของประเทศมอญแถบลพบุรีอยู่ภายใต้การควบคุมของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 เพราะจารึกภาษาเขมรที่เมืองลพบุรีระบุถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1[9]

จารึกดังกล่าวคือ จารึกศาลสูง ภาษาเขมร หลักที่ 1 (ภาพที่ 94) มีประวัติว่าพบที่ศาลสูง (หลังศาลพระกาฬเมืองลพบุรีในปัจจุบัน – ภาพที่ 95) ยอร์ช เซเดส์ ได้อ่านและแปลจารึกหลักนี้ไว้ ดังนี้

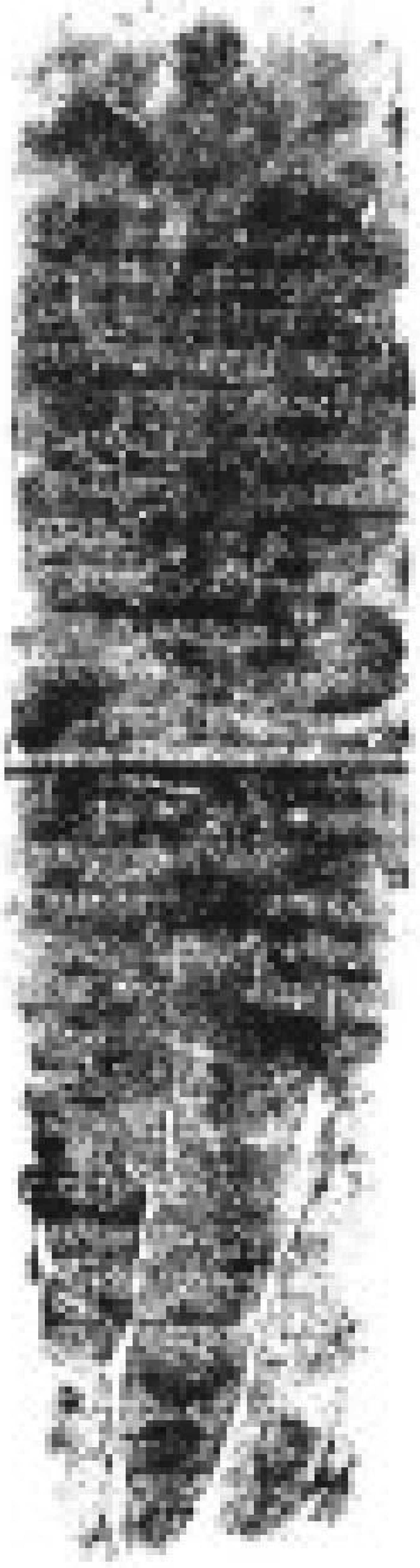
"(มหา) ศักราช 944 (พ.ศ. 1565) วันอาทิตย์ ขึ้น 14 ค่ำ พระบาทกัมรเดงกำตวนอัญศรีสุริยวรรมเทวะ มีพระบัณฑูรตรัส "พระนิยม" นี้ให้บุคคลทั้งหลายถือเป็น "สมาจาร" คือกฎที่ต้องประพฤติตามต่อไป

ในสถานที่อยู่ของดาบสทั้งหลาย หรือของผู้ซึ่งบวชเป็นพระภิกษุมหายานก็ดี บวชเป็นสถวิระก็ดี ให้ท่านทั้งหลายที่ได้บวชโดยจริงใจ ถวาย "ดบะ" แก่พระบาทกัมรเดงกำตวนอัญศรีสุริยวรรมเทวะ

ถ้าผู้ใดเข้ามาทำทุราจารใน "ดโบวนาวาส" ต่างๆ และมารบกวนดาบสซึ่งถือโยคธรรม ไม่ให้เข้าสวดมนต์ถวายตปะแด่พระบาทกัมรเดงกำตวนอัญศรีสุริยวรรมเทวะ โปรดเกล้าฯ ให้จับผู้นั้น

มานำขึ้นศาลสภา เพื่อจะได้ฟังคดีที่ควรจะถูกตัดสิน อย่างเคร่งครัดที่สุด

ผู้นำ "สมาจาร" นี้ คือ "พระ.....เศรษฐี" (มหา) ศักราช 947 (พ.ศ. 1568) ....แรม ....เดือน 3 มี "พระนิยม" .....ตามลพทั้งหลายอย่า.... ร่องน้ำ.....(อย่าให้) ควาย หมู แพะ ไก่ เป็ด ลิง เข้าที่ สถานเหล่านี้....บัณฑิตย์เหล่านั้น.....(มหา) ศักราช.... 7 คือ.....วันพฤหัสบดี...." [10]

ภาพที่ 94 จารึกศาลสูง
ภาษาเขมร หลักที่ 1 เมืองลพบุรี
(ที่มา: http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_image_detail.php?id=382)

ภาพที่ 95 ศาลสูง (หลังศาลพระกาฬ) เมืองลพบุรี

นอกจากนี้ยังได้พบจารึกศาลเจ้า เมืองลพบุรี ซึ่งมีอายุร่วมสมัยกับจารึกศาลสูง หลักที่ 1 โดยมีเนื้อหากล่าวถึงการกัลปนาหรือถวายที่ดิน คนรับใช้ และสิ่งของต่างๆ แด่พระบรมวาสุเทพ (พระนารายณ์) โดยมีคำภาษาเขมรว่า "สุรุกโลว" คือเมืองละโว้ปรากฏอยู่[11] และยังมีการกล่าวถึงข้าวสารและข้าวเปลือกซึ่งเป็น "พืชผลเมือง" และเงิน 1 มาตราที่ถวายให้กับศาสนสถาน[12]

คำว่า "ละโว้" ยังปรากฏอยู่ในศิลาจารึก (K.292) ที่ซุ้มประตูพระราชวังหลวง ณ เมืองพระนคร ซึ่งเป็นจารึกคำสัตย์สาบานของข้าราชการในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 โดยในบรรดาข้าราชการเหล่านั้นมีชื่อขุนนางจาก "ประมาณละโว้" (pramān lvo) คือเมืองละโว้รวมอยู่ด้วย[13] และจารึกปราสาทอัลปึล จังหวัดเสียมราฐ (K.817) อายุราวพุทธศตวรรษที่

16 เช่นกัน ก็ได้กล่าวถึงแม่ทัพแห่งละโว้ หรือ "*โขลญพลละโว้*" (khloñ vala lvo) ซึ่งขายที่ดินให้กับขุนนางรายหนึ่งเพื่อถวายแด่เทพเจ้าด้วย[14]

จากหลักฐานด้านจารึกข้างต้นแสดงว่า ที่เมืองละโว้ (คือลพบุรี) มีร่องรอยของเขมรในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16 ซึ่ง ยอร์ช เซเดส์ เสนอว่า

> "***การที่ขอมเข้าครอบครองลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ในพุทธศตวรรษที่ 16 มีพยานหลักฐานจากบรรดาศิลาจารึกซึ่งค้นพบ ณ เมืองลพบุรี มีอยู่หลักหนึ่งเป็นจารึกของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 เอง***.....*จารึกเหล่านี้ทำให้เราทราบว่า ศาสนาต่างๆ ที่ประพฤติปฏิบัติกันอยู่ในอาณาจักรกัมพูชา ได้มีทั้งนักพรตและศาสนสถานอยู่ที่เมืองละโว้ แต่การที่ศาสนสถานส่วนใหญ่ ณ เมืองลพบุรีอยู่ในพุทธศาสนา รวมทั้งได้ค้นพบพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก ก็แสดงให้เห็นว่า แม้ตกอยู่ภายใต้การครอบครองของขอม พุทธศาสนา ณ เมืองลพบุรีก็ยังคงมีความสำคัญอยู่เช่นเดียวกับสมัยทวารวดี*"[15]

ด้วยเหตุนี้ข้อสันนิษฐานหนึ่งในประเด็นการล่มสลายของวัฒนธรรมสมัยทวารวดีจึงเกี่ยวข้องกับการปรากฏขึ้นของพระราชอำนาจของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ณ เมืองลพบุรี หรือลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16 ดังเช่นที่หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงมีพระนิพนธ์ว่า "***...อาณาจักรทวารวดีอาจสลายตัวลงในปลาย***

พุทธศตวรรษที่ 16 เนื่องจากการรุกรานของกองทัพขอมจากประเทศกัมพูชาสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1..."[26]

ส่วนมาดแลน จิโต (Madeleine Giteau) กล่าวถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ว่า "*...เป็นที่แน่นอนว่าพระองค์สนพระทัยในดินแดนแถบนี้และบรรดาจารึกในรัชกาลของพระองค์ก็แสดงว่ามีการครอบครองของขอมอยู่เหนือดินแดนแถบเมืองลพบุรี* ***ดูเหมือนว่าพระองค์ได้ทรงพยายามที่จะมีอำนาจเหนืออาณาจักรทวารวดีอันเก่าแก่*** *อาณาจักรนี้ได้แตกแยกออกหลังจากที่ได้ขยายดินแดนไปบนส่วนใหญ่ของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา*"[27]

เหตุการณ์ข้างต้นนี้อาจเป็นการตอกย้ำนโยบายของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่พยายามปราบปรามดินแดนทางตะวันตก (คือรามัญญะ) ซึ่งเป็นอู่ข้าวอู่น้ำสำคัญ ส่วนประเทศทางตะวันออกของกัมพูชาอย่างจามปารวมทั้งประเทศจีนนั้นพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ดูจะมีความสัมพันธ์อันดีตลอดรัชกาล[28]

สำหรับปีศักราชที่ปรากฏในจารึกศาลสูง หลักที่ 1 ซึ่งตรงกับ พ.ศ. 1565 และ 1568 นั้นน่าจะมีนัยยะสำคัญด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศด้วย ดังที่ยอร์ช เซเดส์ บรรยายถึงเหตุการณ์ก่อนหน้านั้นราว 10 ปีไว้ว่า "*ใน พ.ศ. 1555 หรือหลังจากนั้นเล็กน้อย พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 อาจทรงรู้สึกว่าฐานะของพระองค์ไม่สู้มั่นคง จึงได้ทรงแสวงหาความช่วยเหลือจากพระเจ้าราเชนทรโจฬะที่ 1 โดยทรงส่งรถไปถวายพระราชาอินเดียองค์นี้หนึ่งคัน*"[29]

ข้อมูลข้างต้นนี้อ้างอิงมาจากข้อความในจารึกแผ่นทองแดงของพระเจ้าราเชนทรโจฬะที่ 1 *(Karandai Copper-plate)* ระบุศักราชตรงกับ พ.ศ. 1563[30] (ดูหน้า 245) และหลังจากนั้นราว 100 ปี พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1656–1693 หรือครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 17) ก็ได้ทรงส่งอัญมณีไปถวายกษัตริย์โจฬะด้วย ดังข้อความในจารึกจิทัมพรัมของพระเจ้ากุโลตตุงคะที่ 1 (พ.ศ. 1657)[31]

ดังนั้นในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17 (พ.ศ. 1563 และ 1657) จึงมีการกระชับสัมพันธไมตรีระหว่างอาณาจักรกัมพูชาโบราณกับอาณาจักรโจฬะ ซึ่งปกครองอินเดียภาคใต้และมีบทบาทในการค้าทางทะเลดังได้กล่าวบ้างแล้วในบทที่ 4

ราชวงศ์โจฬะ ศรีวิชัย และราชวงศ์ซ่ง: สามยักษ์ใหญ่ในการค้าทางทะเลช่วงพุทธศตวรรษที่ 16

การที่พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ทรงส่งราชรถที่ทรงใช้ในการศึกสงครามไปถวายพระเจ้าราเชนทรโจฬะที่ 1 ย่อมมีนัยยะแอบแฝงซึ่งอาจมีเหตุผลทั้งทางการเมืองและการค้า เพราะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 นั้น ราชวงศ์โจฬะมีอำนาจอย่างมากในประเทศอินเดีย เห็นได้จากการที่พระเจ้าราชราชะโจฬะที่ 1 (ทรงครองราชย์ พ.ศ. 1528–1557 และเป็นผู้สถาปนามหาเทวาลัยที่เมืองตันจอร์ [Tanjavur] ดูภาพที่ 96) ทรงขยายพระราชอำนาจครอบครองทั่วภาคใต้ของอินเดีย รวมทั้งประเทศศรีลังกาและมัลดีฟส์ ซึ่งเท่ากับสามารถควบคุมพื้นที่ทางเศรษฐกิจในมหาสมุทรอินเดียได้สำเร็จ[22]

พระราชโอรสของพระเจ้าราชราชะโจฬะที่ 1 คือ พระเจ้าราเชนทรโจฬะที่ 1 (ทรงครองราชย์ พ.ศ. 1557–1587) ยังทรงขยายอำนาจของราชวงศ์โจฬะออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ทรงยกกองทัพขึ้นไปปราบปรามพระเจ้ามหิปาละแห่งรัฐพิหารและเบงกอลแถบปากแม่น้ำคงคาได้สำเร็จ (เพื่อเฉลิมฉลองชัยชนะครั้งนี้ทรงสถาปนาราชธานีแห่งใหม่ขึ้นชื่อว่า "กังไกโกณฑะโจฬะปุรัม [Gangaikonda Cholapuram] ดูภาพที่ 97)[23]

ภาพที่ 96 เทวาลัยตันจอร์ (ตันจาวูร์) รัฐทมิฬนาดู ประเทศอินเดีย

ภาพที่ 97 เทวาลัยกังไกโกณฑะโจฬะปุรัม รัฐทมิฬนาดู ประเทศอินเดีย

น่าสังเกตว่าอาณาจักรโจฬะได้ส่งบรรณาการไปถวายจักรพรรดิจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง (Song dynasty) เป็นครั้งแรก โดยคณะทูตของอินเดียได้ได้แวะพักที่ศรีวิชัยเป็นเวลา 2–3 เดือนก่อนไปถึงแผ่นดินจีน เมื่อ พ.ศ. 1558[24] สารานุกรมของจีน (*Wenxian tong kao* - ซึ่งรวบรวมขึ้นใน พ.ศ. 1862) ระบุถึงสิ่งของบรรณาการที่พระเจ้าราชราชะโจฬะที่ 1 (ซึ่งในขณะนั้นสิ้นพระชนม์ไปแล้ว) ส่งไปถวายองค์จักรพรรดิจีนว่ามีฉลองพระองค์และพระมาลาที่ประดับด้วยไข่มุก ไข่มุกขนาดต่างๆ ราว 21,100 *tael* (หน่วยนับจีน) งาช้าง 60 กิ่ง ยางไม้หอม (frankincense) กว่า 60 *jin* (หน่วยนับจีน) ลูกปัด 6,600 *tael* (หน่วยนับจีน) และเครื่องเทศ 3,300 *jin* (หน่วยนับจีน)[25] ซึ่งองค์จักรพรรดิซ่งเจินจงทรงพอพระทัยเป็นอย่างมาก[26]

เหตุการณ์ข้างต้นนี้เท่ากับเป็นการเปิดประตูการค้าโดยตรงระหว่างราชวงศ์โจฬะและราชวงศ์ซ่งของจีน ซึ่งน่าจะทำให้ศรีวิชัยที่มีบทบาทเป็นพ่อค้าคนกลางในน่านน้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้องประสบปัญหาบางอย่าง เห็นได้จากการที่ศรีวิชัยส่งบรรณาการไปจีนต่อเนื่องทุกปีใน พ.ศ. 1559, 1560, 1561[27]

อันที่จริงแล้วภายหลังจากการล่มสลายของราชวงศ์ถังใน พ.ศ. 1450 ประเทศจีนก็แบ่งแยกเป็นอาณาจักรต่างๆ (ยุคห้าราชวงศ์สิบอาณาจักร) ก่อนจะรวมตัวเป็นหนึ่งอีกครั้งเมื่อ พ.ศ. 1503 ภายใต้การปกครองสมัยราชวงศ์ซ่ง ซึ่งมีนโยบายส่งเสริมการค้าทางทะเลกับประเทศต่างๆ ตัวอย่างเช่น มีการตั้งหน่วยงานควบคุมการค้าทางทะเลขึ้นตามเมืองท่าต่างๆ ได้แก่ เมืองกว่างโจว (พ.ศ. 1503) เมืองหางโจว (พ.ศ. 1532) เมืองหนิงโป (พ.ศ. 1535) เมืองเซี่ยงไฮ้ (พ.ศ. 1617) เมืองฉวนโจว (พ.ศ. 1630) ฯลฯ[28] โดยใน พ.ศ. 1532 มีการอนุญาตให้เรือสินค้าของเอกชนสามารถล่องไปค้าขายต่างแดนได้ ซึ่งพ่อค้าจากเมืองกว่างโจวต่างพากันเดินทางไปยังเมืองท่าต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และมหาสมุทรอินเดีย[29] ที่สำคัญคือ ใน พ.ศ. 1530 ราชสำนักซ่งได้แต่งคณะทูตออก

เดินทางไปยังประเทศต่าง ๆ เพื่อผลประโยชน์ทางการค้า[30] ซึ่งในปี 1559 มีประเทศคู่ค้าสำคัญของราชวงศ์ซ่ง 4 ประเทศ คือ อาหรับ โจฬะ ชวา และศรีวิชัย[31]

ศรีวิชัยถือเป็นคู่ค้าสำคัญยิ่งของจีน เห็นได้จากการที่ศรีวิชัยเป็นประเทศแรกที่ส่งบรรณาการไปจีนเมื่อมีการก่อตั้งราชสำนักซ่งใน พ.ศ. 1503[32] และอีก 30 ปีต่อมาก็มีคณะทูตศรีวิชัยเดินทางไปจีนมากถึง 14 ครั้ง ซึ่งมากที่สุดในกลุ่มประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้[33] โดยมีข้อสังเกตว่าบรรณาการหรือสินค้าหลายประเภทจากศรีวิชัยที่ส่งไปจีนในขณะนั้นมีที่มาจากอินเดียและตะวันออกกลาง คือศรีวิชัยรับซื้อมาขายต่ออีกทอดหนึ่ง[34]

อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ภายในของศรีวิชัยกลับดูไม่ปกติสุข เพราะช่วง พ.ศ. 1533–1546 ไม่มีคณะทูตจากศรีวิชัยเดินทางไปจีนเลย เพราะในช่วงนี้ศรีวิชัยถูกกองทัพของอาณาจักรบนเกาะชวาเข้ารุกราน ซึ่งอาจมีเหตุมาจากการพยายามควบคุมเส้นทางการค้าเครื่องเทศที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์ในหมู่เกาะทางตะวันออกของประเทศอินโดนีเซีย[35] โดยสินค้าอย่างไม้จันทน์ (sandalwood) กานพลู (clove) และพริกไทยดำ (black pepper) จากดินแดนแถบนี้ที่อยู่ภายใต้การควบคุมของเกาะชวา ก็ไม่ปรากฏอยู่ในรายการสินค้าหรือบรรณาการของศรีวิชัยที่ส่งไปจีน[36]

ศรีวิชัยกลับมามีความสัมพันธ์กับจีนอีกครั้งใน พ.ศ. 1546 ซึ่งคณะทูตศรีวิชัยที่เดินทางไปจีนได้กราบทูลรายงานว่า พระราชาศรีวิชัยได้สร้างวัดขึ้นแห่งหนึ่งเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติองค์จักรพรรดิ พร้อมทั้งขอพระราชทานชื่อวัดและระฆัง ซึ่งจักรพรรดิซ่งเจินจงก็พระราชทานให้ตามที่ขอมาด้วย[37]

น่าสังเกตว่าในขณะที่ศรีวิชัยดำเนินนโยบายทางการทูตกับจีนอย่างมีชั้นเชิงนั้น ศรีวิชัยก็ยังใช้กลวิธีเดียวกันกับราชวงศ์โจฬะด้วย จารึกสำคัญหลักหนึ่งที่เก็บรักษาอยู่ที่เมืองไลเดน (ประเทศเนเธอร์แลนด์) ระบุว่า

เมื่อ พ.ศ. 1548 พระเจ้าราชราชะโจฬะที่ 1 ทรงอุทิศรายได้ของหมู่บ้านแห่งหนึ่งสำหรับทำนุบำรุง "จุฬามณีวิหาร" ซึ่งสร้างขึ้นโดยกษัตริย์แห่งราชวงศ์ไศเลนทร์นามว่า "ศรีมารวิชโยตุงคะวรมัน" โดยวิหารหลังนี้ตั้งอยู่ที่เมืองท่าชายฝั่งทะเลที่สำคัญคือ เมืองนาคปัฏฏินัม[38] และเมื่อพระเจ้าราเชนทรโจฬะที่ 1 ขึ้นครองราชย์ก็ยังคงดำเนินนโยบายที่ดีกับศรีวิชัยเฉกเช่นพระราชบิดา โดยใน พ.ศ. 1561 หรือ 1562 ศรีวิชัยยังได้ถวายทองคำจีน (China gold / *Cina-kanakam*) จำนวนมากสำหรับเทวาลัยและพราหมณ์ที่เมืองนาคปัฏฏินัมด้วย[39]

จนกระทั่งใน พ.ศ. 1566 เมื่อราชวงศ์ซ่งของจีนได้สนับสนุนให้พ่อค้าชาวอาหรับเปลี่ยนเส้นทางการค้าจากเส้นทางสายไหมทางบกที่ผ่านทะเลทรายอันแห้งแล้งและอันตรายในเอเชียกลางมาใช้เส้นทางสายไหมทางทะเลที่สะดวกรวดเร็วกว่า[40] คงส่งผลให้สมาคมพ่อค้าของอินเดียใต้ที่ได้รับการอุปถัมภ์จากราชวงศ์โจฬะได้รับประโยชน์จากนโยบายนี้ด้วย[41] ดังจะเห็นได้จากบทบาทของสมาคมพ่อค้าอินเดียใต้ในนาม "มณิกิรมัม" ซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานในคาบสมุทรภาคใต้ของไทยบริเวณจังหวัดพังงา ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 14–15 และสมาคมพ่อค้า "ไอยูรรววรร" ที่บริเวณเมืองบารุสทางตะวันตกเฉียงเหนือของเกาะสุมาตรา ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 17 (ดูในบทที่ 4)

หากย้อนกลับไปพิจารณาจารึกภาษาทมิฬพบที่จังหวัดพังงาที่มีข้อความว่า "*พระชื่อศรีอวนินารณัม ซึ่ง...รววรมันคุณ...ได้ขุดเองไกล์ (เมือง) นงคูร อยู่ในการรักษาของสมาชิกแห่งมณิครามและของกองทัพระวังหน้ากับชาวไร่ชาวนา...*" ก็จะสังเกตได้ว่าสมาคมพ่อค้านี้มีกองทัพระวังหน้า (หรือทหารรับจ้าง) คอยคุ้มครองอยู่ด้วย อันเป็นเหตุผลด้านความมั่นคงปลอดภัย[42] เพราะการเข้าไปตั้งสมาคมพ่อค้าที่เมืองบารุสก็เท่ากับแย่งชิงพื้นที่ทางธุรกิจหรือควบคุมแหล่งผลิตการบูรชั้นดีซึ่งศรีวิชัยเคยครอบครองมาก่อนนั่นเอง[43]

ทั้งนี้เมื่อพิจารณาจากรายการสิ่งของบรรณาการที่ราชวงศ์โจฬะส่งทูตไปยังประเทศจีนจำนวน 4 ครั้งในช่วง พ.ศ. 1558–1620 ก็พบว่ามีงาช้าง นอแรด ไข่มุก ผ้าทอหรือไหมทอง (brocade) แก้วทึบแสง (opaque glass) ยางไม้หอม (frankincense) น้ำหอมจากดอกกุหลาบ (rose water) เอื้องหมายนา (putchuk) การบูรจากเมืองบารุส (Barus camphor) และดอกบ๊วย (plum flowers) ซึ่งจะสังเกตได้ว่าสินค้าส่วนใหญ่ (ยกเว้นงาช้างและไข่มุก) ไม่ได้เป็นสินค้าพื้นเมืองของอินเดียเอง เพราะยางไม้หอมและน้ำหอมจากดอกกุหลาบก็คงมาจากตะวันออกกลาง[44] และราชวงศ์ซ่งเองก็มีความต้องการเครื่องหอมและเครื่องเทศอย่างมาก โดยเฉพาะยางไม้หอม (frankincense) จากตะวันออกกลาง (และแอฟริกาตะวันออก) นั้นเป็นที่ต้องการในตลาดจีนมากที่สุด[45] ดังนั้นราชวงศ์โจฬะ (และสมาคมพ่อค้าของอินเดียใต้) จึงทำหน้าที่เป็นดั่งพ่อค้าคนกลางที่รับซื้อสินค้าจากตะวันออกกลางมาขายต่อให้กับประเทศจีนอีกทอดหนึ่งเช่นเดียวกับศรีวิชัย

ดังนั้นสภาพการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจที่ไม่ค่อยมั่นคงของศรีวิชัย อันเป็นผลมาจากการรุกรานของอาณาจักรบนเกาะชวา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทด้านการค้าทางทะเลที่เพิ่มมากขึ้นของราชวงศ์โจฬะในอินเดียภาคใต้ จึงอาจเป็นปัจจัยที่นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างศรีวิชัยและราชวงศ์โจฬะที่ต่างพยายามควบคุมเส้นทางการค้ากับประเทศจีนในสมัยราชวงศ์ซ่งก็เป็นได้[46]

“พระเจ้าราเชนทรโจฬะที่ 1” กับการยกกองทัพเรือมาโจมตีศรีวิชัย

เหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16 คือการยกทัพเรือของพระเจ้าราเชนทรโจฬะที่ 1 มาโจมตีบ้านเมืองต่าง ๆ ในเครือข่ายของศรีวิชัยเมื่อ พ.ศ. 1568

ข้อความในจารึก ณ เทวาลัยอมฤตกเตศวร (Amritaghateshvara temple) ที่เมืองตันจอร์ระบุว่า

> *“(พระเจ้าราเชนทรโจพะ) ได้ส่งกองเรือไปในท่ามกลางท้องทะเลอันปั่นป่วน และได้จับกุมสงครามวิชโยฏฏุงคะวรมัน พระราชาแห่งกฏารัม พร้อมกับพลช้างในกองทัพที่ยิ่งใหญ่ของพระองค์ (ได้) ทรัพย์สินมหาศาลซึ่ง (พระราชาองค์นั้น) เก็บรักษาไว้อย่างดี; (การจับกุม) อันเอิกเกริกเกิดขึ้นประตูรบชื่อ วิทยาธรโตรณ ของนครหลวงที่เข้าไปยากยิ่งของพระองค์ คือ ศรีวิชัย ซึ่งมีประตูเล็กประดับอัญมณี ตกแต่งอย่างหรูหราและประตูที่มีอัญมณีขนาดใหญ่; ปัณไณ ซึ่งมีน้ำอยู่ในสระที่มีสะพานเชื่อม; มไลยูรโบราณ ซึ่งมีภูเขาเป็นปราการแข็งแกร่ง; มายิรุฑิงคัม ซึ่งล้อมรอบด้วยทะเลลึกราวกับคูป้องกัน; อิลังคาโศกะ (ที่มีนักรบ) ผู้ไม่หวาดหวั่นในการรบอันดุดัน; มาปปาพัม ล้อมรอบด้วยน้ำลึกเสมือนเครื่องป้องกัน; เมวิพิมพังกัม มีกำแพงอันงดงามป้องกัน; วาไพปปันฑูรุ ซึ่งครอบครองพื้นที่การเกษตรและป่าไม้; ตไลตตักโกลัม ซึ่งได้รับการยกย่องจากผู้ยิ่งใหญ่ในด้านวิทยาการ; อิลามุริเทศัม ซึ่งรบอย่างเข้มแข็งดุดัน; มณักกวารัม ที่มีน้ำผึ้งอันเก็บได้จากสวนดอกไม้; และกฏารัม ซึ่งเข้มแข็งดุดัน โดยมีทะเลลึกเป็นเครื่องป้องกัน”*[47]

เราไม่อาจทราบได้ถึงต้นเหตุที่แท้จริงแห่งความบาดหมางระหว่างราชวงศ์โจฬะกับศรีวิชัย แต่การยกทัพเรือมาโจมตีศรีวิชัยได้ก่อให้เกิดผลเสียทางการค้าขึ้นในเขตน่านน้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในระยะสั้นๆ เพราะใน พ.ศ. 1571 จีนรายงานว่ามีเรือสินค้าเดินทางไปเมืองกวางตุ้งของจีนน้อยมากในช่วงเวลานี้[48] และไม่มีคณะทูตจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปจีนเลยในช่วง พ.ศ. 1568–1570[49]

จนกระทั่ง พ.ศ. 1571 ศรีวิชัยจึงส่งทูตไปจีนอีกครั้งอันแสดงว่าการโจมตีของโจฬะไม่มีผลอย่างยั่งยืนต่อเศรษฐกิจของศรีวิชัย[50] ขณะที่นักวิชาการชาวมาเลเซียสันนิษฐานว่ามีกษัตริย์ของราชวงศ์โจฬะชื่อกุโลฏฏุงคะขึ้นปกครองเมืองกฎารัมในฐานะประเทศราชก่อนที่พระองค์จะไปครองบัลลังก์แห่งราชวงศ์โจฬะที่อินเดีย[51] อันเป็นผลให้ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา มีการก่อสร้างเทวาลัยของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูตามแบบอย่างของศิลปะอินเดียใต้ขึ้นหลายหลังบริเวณบูจัง วัลเลย์ (Bujang Valley) ในรัฐเกดะห์ ประเทศมาเลเซีย[52] (ภาพที่ 98)

ภาพที่ 98 โบราณสถานที่บูจัง วัลเลย์ รัฐเกดะห์ ประเทศมาเลเซีย

ถึงแม้ว่าการรุกรานศรีวิชัยของโจฬะจะส่งผลดีทำให้เมืองกฎารัมเจริญขึ้น แต่กลับส่งผลเสียทำให้เมืองท่าเครือข่ายการค้าบางแห่งของศรีวิชัยหมดความสำคัญลง ทั้งนี้ยอร์ช เซเดส์ มีความเห็นว่า ตไลตตักโกลัม คือตักโกละ อยู่บริเวณคอคอดกระ ส่วนมาทมาลิงคัมคือตามพรลิงค์ มีศูนย์กลางอยู่ที่นครศรีธรรมราช[53] ส่วนอมรา ศรีสุชาติกล่าวว่า ตักโกละอยู่บริเวณจังหวัดระนอง-พังงา-กระบี่ และตามพรลิงค์คือบริเวณเมืองไชยา-นครศรีธรรมราช[54] ซึ่งเมื่อพิจารณาหลักฐานที่แหล่งโบราณคดีทุ่งตึก อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา และแหลมโพธิ์ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งเคยเป็นเมืองท่าสำคัญในช่วงที่เศรษฐกิจการค้าของศรีวิชัยรุ่งเรืองในราวพุทธศตวรรษที่ 14–15 ก็พบว่า ทั้งสองแหล่งโบราณคดีนี้ถูกทิ้งร้างไปในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 พอดี[55]

ดังนั้นแหล่งผลิตสินค้า (คือลูกปัดแก้ว) หรือแหล่งรับซื้อสินค้า (ทั้งเครื่องถ้วยและลูกปัดแก้ว) จากต่างประเทศทั้งจากประเทศจีนและตะวันออกกลางที่ตั้งอยู่ในภาคใต้ของประเทศไทยจึงต้องยุติบทบาทลงไปในที่สุด ซึ่งอาจส่งผลกระทบบางอย่างกับเมืองท่าค้าขายตอนบนในภาคกลางของประเทศไทยที่เคยรับซื้อลูกปัดแก้วและเครื่องถ้วยจากต่างประเทศด้วยก็เป็นได้

ทวารวดีล่มสลาย...เพราะการค้าระหว่างประเทศ ?

หากมองอย่างผิวเผินแล้วดูเหมือนว่าเหตุการณ์การโจมตีศรีวิชัยของกองทัพเรือแห่งพระเจ้าราเชนทรโจฬะที่ 1 ใน พ.ศ. 1568 ไม่น่าจะมีความเกี่ยวข้องกับบ้านเมืองทางภาคกลางของประเทศไทย แต่ถ้าพิจารณาอย่างถี่ถ้วนจะพบว่า **ศักราชในจารึกศาลสูง ภาษาเขมร หลักที่ 1 ของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ที่แสดงถึงพระราชอำนาจของพระองค์เหนือเมืองลพบุรีนั้นมีสองศักราชคือ พ.ศ. 1565 และ 1568 แสดงว่าจารึกหลักนี้จารขึ้นอย่างช้าก็ใน พ.ศ. 1568 ตรงกันโดยบังเอิญกับปีที่มีการ**

ยกทัพเรือของพระเจ้าราเชนทรโจฬะที่ 1 ทั้งยังน่าสังเกตด้วยว่ากษัตริย์ทั้งสองพระองค์นี้มีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน เห็นได้จากการที่พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ทรงส่งราชรถที่เคยใช้ในการศึกสงครามไปถวายพระเจ้าราเชนทรโจฬะที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 1563 คือก่อนหน้าศักราชในจารึกศาลสูงเพียง 2 ปี[56]

ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ข้างต้นชวนให้ตั้งคำถามว่ามีความเป็นไปได้หรือไม่ว่าการแผ่ขยายพระราชอำนาจของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 เพื่อควบคุมดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแถบเมืองลพบุรีเป็นที่รับทราบหรือได้รับการสนับสนุนจากราชวงศ์โจฬะ ซึ่งมีแผนคล้ายกันในการจะควบคุมดินแดนคาบสมุทรภาคใต้ แหลมมลายู และเกาะสุมาตรา ซึ่งอยู่ในขอบข่ายการค้าของศรีวิชัย ?

ในสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 นั้นมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจขนาดใหญ่เกิดขึ้นหลายประการ พระองค์อาจทรงริเริ่มให้มีการขุดอ่างเก็บน้ำขนาดมหึมาของเมืองพระนคร (Angkor) คือ บารายตะวันตก (West Baray) ซึ่งประโยชน์ส่วนหนึ่งก็เพื่อจัดการน้ำสำหรับการเพาะปลูกข้าวในเขตเมืองหลวงของอาณาจักร[57] ในระยะนี้ยังเกิดแหล่งอุตสาหกรรมผลิตเครื่องถ้วยหรือ “เครื่องเคลือบเขมร” ขึ้นในเขตจังหวัดบุรีรัมย์และที่จังหวัดบันเตีย เมียนเจย (Banteay Meanchey) ทางตะวันตกของประเทศกัมพูชา อุตสาหกรรมนี้เกิดขึ้นมาก่อนแล้วตั้งแต่ช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 15 แต่ขณะนั้นก็มีแหล่งผลิตเฉพาะในเขตเมืองพระนครเท่านั้น[58]

น่าสังเกตอีกด้วยว่าในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 มีชุมชนเมืองประเภท “ปุระ” *(pura)* มากถึง 47 แห่ง โดยปุระ 20 แห่งเพิ่งก่อตั้งขึ้นในรัชกาลนี้เอง แสดงว่ามีการพัฒนาหรือจัดการพื้นที่เพื่อให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชุมชนและอาณาจักรมากยิ่งขึ้นกว่าในรัชกาลก่อนๆ[59] เพราะเศรษฐกิจหลักของอาณาจักรกัมพูชาโบราณนั้นพึ่งพาการเกษตรกรรมเพาะปลูกข้าวที่ต้องอาศัยแรงงานในการผลิต[60]

ดังนั้นการขยายอำนาจของเขมรเข้ามาครอบครองดินแดนภาคกลางของประเทศไทยย่อมส่งผลดีต่อภาคการเกษตรของอาณาจักรกัมพูชาโบราณ เพราะเท่ากับมีพื้นที่ทางการเกษตร (และแรงงาน) เพิ่มมากขึ้น ด้วยดินแดนแถบนี้เป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวที่สำคัญมาก่อนนั่นเอง[61]

อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าหลักฐานทางโบราณคดีและศิลปกรรมหรือจารึกของเขมรในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (หรือหลังจากนั้นเล็กน้อย) จะปรากฏชัดเจนในแถบเมืองลพบุรีหรือลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก ในขณะที่เมืองโบราณสมัยทวารวดีแห่งอื่นๆ ในฝากตะวันตกแถบลุ่มแม่น้ำแม่กลอง-ท่าจีน คือ เมืองนครปฐมโบราณ เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และเมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี ซึ่งถือเป็นแกนกลางของวัฒนธรรมทวารวดี ยังไม่ปรากฏหลักฐานของเขมรในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16 อย่างชัดเจน

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มหาราชแห่งกัมพูชากับดินแดนทวารวดี

ฌ็อง บวสเซอลิเย่ร์ มีความเห็นต่างจากนักวิชาการท่านอื่นๆ ว่า ***"อาณาจักรทวารวดีคงตั้งสืบต่อลงมาจนถึงราวต้นพุทธศตวรรษที่ 18 เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งประเทศกัมพูชาได้ทรงแผ่ขยายอำนาจออกมาทั่วลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา"***[62] ซึ่งหมายความว่าอำนาจของกัมพูชาโบราณในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 อาจครอบคลุมเฉพาะแถบเมืองลพบุรี ซึ่งมีหลักฐานคือศิลาจารึกและศาสนสถานแบบเขมรที่เมืองลพบุรี[63] นั่นคือหากบ้านเมืองในวัฒนธรรมสมัยทวารวดีไม่ได้ล่มสลายลงอย่างสิ้นเชิงในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16 แล้ว ก็น่าจะถูกครอบครองอีกครั้งในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ก่อนหน้านั้นในรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ผู้สร้างปราสาทนครวัด (ทรงครองราชย์ พ.ศ. 1656–1693) เมื่อขึ้นครองราชย์แล้วเพียง 1 ปี พระองค์ก็ได้ส่งทูตไปถวายอัญมณีแด่พระเจ้ากุโลฏฏุงคะที่ 1 แห่งราชวงศ์

โจฬะ (ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น) พระเจ้ากุโลฏฏุงคะที่ 1 นี้ทรงมีความสัมพันธ์อันดีกับจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง[64] ซึ่งพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ก็กระทำเช่นเดียวกัน โดยส่งราชทูตไปยังประเทศจีน (หลังจากไม่มีการติดต่อหลายรัชกาลแล้ว) เมื่อ พ.ศ. 1659 และ 1663 ด้วย[65] ทั้งยังทรงทำสงครามกับอาณาจักรไดเวียดและจามปาในประเทศเวียดนาม[66] ส่วนดินแดนทางตะวันตกของกัมพูชานั้นเอกสารจีนสมัยราชวงศ์ซ่งบันทึกไว้ว่า กัมพูชามีอาณาเขตจรดอาณาจักรพุกาม ขณะที่ทางทิศใต้มีเขตแดนติดกับเจียโลซิ ซึ่งคาดว่าหมายถึงเมืองครหิแถบอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี[67]

ถ้าหากข้อมูลข้างต้นนี้น่าเชื่อถือก็แสดงว่าภาคกลางของประเทศไทยซึ่งน่าจะรวมฝากตะวันตกแถบลุ่มแม่น้ำท่าจีน-แม่กลองด้วยนั้นคงตกอยู่ภายใต้การครอบครองของอาณาจักรกัมพูชาแล้ว พยานหลักฐานคือภาพกองทหารจากเมืองละโว้ในภาพสลักที่ระเบียงคดด้านทิศใต้ฝั่งตะวันตกของปราสาทนครวัด[68] เหตุการณ์ทั้งหมดนี้เท่ากับว่าพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ดำเนินนโยบายเดียวกับพระเจ้าราเชนทรวรมันและพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 นั่นเอง

นโยบายการครอบครองประเทศจามปาและดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาของกัมพูชายังคงดำเนินต่อไปภายใต้การปกครองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ทรงครองราชย์ พ.ศ. 1724 – ราว พ.ศ. 1763) พระองค์ทรงทำสงครามกับจามปา และ *“ได้ทรงยึดราชธานีแห่งอาณาจักรจามปาและทรงขนเอาศิวลึงค์ไปหมดสิ้น”*[69] โดยราชธานีของจามปาในขณะนั้นคือเมืองวิชัยหรือบิญดิ่ญ (Binh Dinh) ก็เป็นเมืองท่าค้าขายสำคัญชายฝั่งทะเล[70]

ขณะที่จารึกปราสาทพิมานอากาศ (K.485) ก็กล่าวถึง เจ้าชาย.... อินทรวรมัน พระราชโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นผู้ครองเมืองลโวทย (Lavodaya)[71] จารึกปราสาทพระขรรค์ (K.908) ยังได้กล่าวถึงชื่อบ้านเมืองอันเป็นที่ประดิษฐานพระชัยพุทธมหานาถ 23 แห่ง ในจำนวนนี้มีรายชื่อเมืองในภาคกลางและภาคตะวันตกของประเทศไทย ได้แก่

ละโว้ทยปุระ สุวรรณปุระ ศัมพูกปัฏฏนะ ชยราชปุรี ศรีชยสิงหปุรี **และ** ***ศรีชยวัชรปุรี*** [72] รายชื่อเหล่านี้คงจะตรงกับเมืองละโว้ (ลพบุรี) เมืองในจังหวัดสุพรรณบุรี (แหล่งโบราณคดีเนินทางพระ อำเภอสามชุก) เมืองสระโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เมืองราชบุรี เมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี และเมืองเพชรบุรี ตามลำดับ[73] (แผนที่ที่ 10)

บทความที่น่าสนใจของ Hedwig Multzer O'Naghten ได้ชี้ให้เห็นมุมมองใหม่ที่ไม่ได้พิจารณาเฉพาะประเด็นอำนาจทางการเมืองหรือรูปแบบศิลปกรรมสมัยบายนในเขตภาคกลางและภาคตะวันตกของประเทศไทยว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้ทรงเป็นพุทธมามกะในนิกายมหายาน (หรือวัชรยาน) ทรงสนพระทัยพื้นที่แถบนี้เพราะเป็นดั่งศูนย์กลางของพระพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยทวารวดี[74] ทั้งยังเป็นพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำขนาดใหญ่ที่เหมาะสมต่อการเพาะปลูก และยังมีทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ คือ แร่ธาตุและของป่านานาชนิด ซึ่งเป็นที่ต้องการของอาณาจักรกัมพูชา[75] นอกจากนี้ยังเท่ากับเป็นการจัดตั้งเมืองท่าค้าขายขึ้นในเขตลุ่มน้ำแม่กลองเพื่อสามารถติดต่อกับบ้านเมืองอื่นๆ ในอ่าวไทยหรือทะเลจีนใต้ได้อีกด้วย[76]

หลักฐานประจักษ์ด้านการค้าระหว่างประเทศที่พบในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย ก็คือ การค้นพบเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่งที่จังหวัดนครปฐม[77] และในลำน้ำแม่กลองช่วงที่ไหลผ่านเมืองราชบุรี[78] (ภาพที่ 99) การขุดค้นที่วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี ยังได้พบชิ้นส่วนเครื่องเคลือบเขมรจากแหล่งเตาในจังหวัดบุรีรัมย์และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง[79]

ที่น่าสนใจคือ ได้พบเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่งในเขตเทือกเขาทางตะวันตกของจังหวัดราชบุรี ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและแร่ดีบุก เช่น เครื่องเคลือบสีขาวจากแหล่งโบราณคดีเหมืองลุงสิงห์ ไหเนื้อแกร่งจากเตาในมณฑลฝูเจี้ยนจากแหล่งโบราณคดีเมืองแร่โลหะสิริ

และฝาตลับเคลือบขาวแบบชิงไป๋จากแหล่งโบราณคดีบ้านนาขุนแสน ซึ่งเป็นแหล่งถลุงแร่ดีบุก[80]

ภาพที่ 99 เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง พบในแม่น้ำแม่กลอง จ.ราชบุรี
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี

นอกจากนี้ในการขุดค้นทางโบราณคดีภายในเขตปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเป็นเมืองโบราณแบบเขมร (มีผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยม) ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำแควน้อยและอยู่ทางตะวันตกสุดของประเทศไทยก็ได้พบชิ้นส่วนเครื่องถ้วยเขมรและเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่งด้วย[81]

สำหรับเมืองเพชรบุรี *(ศรีชยวัชรปุรี)* คงเป็นเขตแดนใต้สุดของอาณาจักรกัมพูชาในขณะนั้น เพราะมีปราสาทวัดกำแพงแลงเป็นศาสนสถานสำคัญของเมือง แต่อิทธิพลของวัฒนธรรมเขมรสมัยบายนในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังแพร่หลายลงไปไกลถึงคาบสมุทรภาคใต้ของไทยด้วย เห็นได้จากการค้นพบโบราณวัตถุศิลปะเขมรหลายชิ้น โดยเฉพาะ

ประติมากรรมทางพุทธศาสนานิกายมหายาน[82] ที่สำคัญคือ พระพุทธรูปนาคปรก (แสดงปางมารวิชัย) หล่อด้วยสำริด จากเมืองไชยา (ครหิ) ซึ่งที่ฐานมีจารึกภาษาเขมรปรากฏอยู่[83]

ทั้งนี้ เจาจูกัว *(Chao Ju-kua)* ซึ่งเป็นนายด่านศุลกากรชาวจีนได้บันทึกไว้เมื่อ พ.ศ. 1768 ว่า กัมพูชา (เจนละ) มีอำนาจเหนือบางส่วนของคาบสมุทรมลายูและเลยตลอดไปถึงประเทศพม่า[84] ขณะที่จูฉูเฟ *(Chou Ch'ü-fei)* ซึ่งเขียนหนังสือเรื่องลิงไวไตตา *(Ling-wai Tai-ta)* ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 1721 ได้ระบุว่า ศรีวิชัยซึ่งในขณะนั้นจีนเรียกว่าสันโฟชิยัง *"..เป็นศูนย์กลางที่สำคัญบนสายทางเดินเรือของชาวต่างประเทศที่ไปยังประเทศจีนหรือมาจากประเทศจีน"*[85]

ดังนั้นอาณาจักรกัมพูชาซึ่งสามารถครอบครองพื้นที่ส่วนใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ (Mainland Southeast Asia) น่าจะมีนโยบายในการพยายามควบคุมคาบสมุทรภาคใต้ของไทย เพื่อจะได้ก้าวเข้าไปมีส่วนร่วมในเครือข่ายการค้าของโลกตามเส้นทางสายไหมทางทะเล ซึ่งศรีวิชัยในฐานะพ่อค้าคนกลางรายใหญ่ในน่านน้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังคงมีบทบาทสำคัญอยู่ในขณะนั้น โดยฐานที่มั่นทางเศรษฐกิจแห่งหนึ่งของอาณาจักรกัมพูชาในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้นก็คือ ดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา-ท่าจีน-แม่กลอง ซึ่งทั้งหมดนี้เคยเป็นอาณาบริเวณหลักหรือแกนกลางทางการปกครอง ศาสนา และเศรษฐกิจการค้าของรัฐ (หรือวัฒนธรรมสมัย) ทวารวดีมาก่อนนั่นเอง

เชิงอรรถบทที่ 6

[1] Noboru Karashima and Y.Subbarayalu, "Appendix I Ancient and Medieval Tamil and Sanskrit Inscriptions Relating to Southeast Asia and China," in Nagapattinam to Suvarnadvipa: Reflections on the Chola Naval Expeditions to Southeast Asia, Hermann Kulke...et al, eds. (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2009), 278-279.

[2] Hiram Woodward, "Studies in the Art of Central Siam 950-1350 A.D.," (Ph.D. dissertation, Yale University, 1975), 26.

[3] George Cœdès, Inscriptions du Cambodge Tome.V **(**Paris: E.De Boccard, 1953) 101.

[4] จารึกบ้านพังพวย อำเภอตาพระยา (เดิมคืออำเภออรัญประเทศ) จังหวัดสระแก้ว ระบุศักราชตรงกับ พ.ศ. 1484 คือก่อนที่พระเจ้าราเชนทรวรมันจะขึ้นครองราชย์ 3 ปี แต่จารึกอีกหลักหนึ่งคือ K.958 ก็กล่าวในทำนองว่าพระองค์ทรงเป็นผู้ดูแลศาสนสถานของไศวนิกายมาก่อนจะขึ้นครองราชย์ ดูใน Hiram Woodward, The Art and Architecture in Thailand from Prehistoric Times through the Thirteenth Century, 2nd edition (Leiden: Boston: Brill, 2005), 140–141.

[5] จารึกวัดมะกอก ตำบลทัพเสด็จ (เดิมเรียกตำบลโคกแวง) อำเภอตาพระยา จังหวัดสระแก้ว อายุของจารึกอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16

[6] Ibid., 140–141.

[7] แม้ว่าผู้เขียนจะมีความเห็นว่าลพบุรีคือศูนย์กลางของรัฐลวปุระซึ่งมีบทบาทร่วมสมัยกับรัฐทวารวดีทางฟากตะวันตกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แต่หลักฐานทางโบราณคดีและศิลปกรรมที่พบ ณ เมืองลพบุรี (และใกล้เคียง) ก็แสดงให้เห็นถึงลักษณะทางวัฒนธรรมร่วมกันกับรัฐทวารวดี ซึ่งนักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ศิลปะกำหนดเรียกว่า วัฒนธรรมสมัยทวารวดี หรือศิลปะทวารวดี

[8] Ibid., 142 ; สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, “ปรางค์แขกเมืองลพบุรีกับประเด็นศึกษาใหม่,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548).

[9] Pierre Dupont, L’archéologie mône de Dvãravatî (Paris: Publications de l’École française d’Extrême-Orient, 1959), 281–282.

[10] ยอช เซเดส์, ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ 2 จารึกกรุงทวารวดี เมืองละโว้ แลเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472. สมเด็จกรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ โปรดให้พิมพ์ในงานฉลองพระชนมายุเสมอกับสมเด็จพระชนกชนนี พระพุทธศก 2472), 27.

[11] เรื่องเดียวกัน, 31–33.

[12] เรื่องเดียวกัน, 33.

[13] George Cœdès, Inscriptions du Cambodge Tome.III (Paris: E.De Boccard, 1951), 210.

[14] George Cœdès, Inscriptions du Cambodge Tome.V (Paris: E.De Boccard, 1953), 201.

[15] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2549), 189 ; George Cœdès, The Indianized State of Southeast Asia, Translated by Sue Brown Cowing (Honolulu: University of Hawai’i Press, 1968), 137. และดูความเห็นเพิ่มเติมของ ลอร์เรนซ์ พาลเมอร์ บริกส์ (Lawrence Palmer Briggs) ใน Lawrence Palmer Briggs, The Ancient Khmer Empire (Bangkok: White Lotus Press, 1999), 159-160.

[16] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), 9.

[17] มาดแลน จิโต, ประวัติเมืองพระนครของขอม, แปลโดย ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), 49–50.

[18] Briggs, The Ancient Khmer Empire, 160. จารึกหลักหนึ่งในสมัยนี้กล่าวว่า "ภายในรัชกาลของกษัตริย์พระองค์นี้ ไม่ว่าประชาชนจะนอนหลับโดยไม่มีการคุ้มกันภายในป่าหรือไม่ เขาก็ไม่ต้องกลัวว่าทรัพย์สมบัติของเขาจะถูกหยิบฉวยไปโดยมือ (ของขโมย)" ดูใน มาดแลน จิโต, ประวัติเมืองพระนครของขอม, 51.

[19] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 187 ; Coedès, The Indianized State of Southeast Asia, 136.

[20] เชิงอรรถที่ 1 ของบทนี้

[21] Karashima and Subbarayalu, "Appendix I Ancient and Medieval Tamil and Sanskrit Inscriptions Relating to Southeast Asia and China," in Nagapattinam to Suvarnadvipa: Reflections on the Chola Naval Expeditions to Southeast Asia, 283.

[22] Hermann Kulke, "The Naval Expeditions of the Cholas in the Context of Asian History," in Nagapattinam to Suvarnadvipa: Reflections on the Chola Naval Expeditions to Southeast Asia, 3 ; A.Meenakshisundararajan, "Rajendra Chola's Naval Expedition and the Chola Trade with Southeast Asia and East Asia," in Ibid., 169.

[23] Meenakshisundararajan, "Rajendra Chola's Naval Expedition and the Chola Trade with Southeast Asia and East Asia," in Ibid., 169.

[24] Kulke, "The Naval Expeditions of the Cholas in the Context of Asian History," in Ibid., 8.

[25] Ibid ; Li Qingxin, Maritime Silk Road, translated by William W. Wang (China: China Intercontinental Press, 2009), 86.

[26] Qingxin, Maritime Silk Road, 86.

[27] Kulke, "The Naval Expeditions of the Cholas in the Context of Asian History," in Nagapattinam to Suvarnadvipa: Reflections on the Chola Naval Expeditions to Southeast Asia, 8.

[28] Shiba Yoshinobu, "Sung Foreign Trade: Its Scope and Organization," in China Among Equals: The Middleman Kingdom and Its Neighbors, 10th–14th Centuries, ed. by Morris Rossabi (California: University of California Press, 1983), 105 ; Qingxin, Maritime Silk Road, 83.

[29] Derek Heng, Sino-Malay Trade and Diplomacy from the Tenth through the Fourteenth Century (Athens: Ohio University Press, 2009), 42 - 43. มีการค้นพบเหรียญทองแดงสมัยราชวงศ์ซ่งจำนวน 1,346 เหรียญทางตอนเหนือของประเทศศรีลังกา พร้อมกับเครื่องเคลือบที่สวยงามสมัยราชวงศ์ซ่ง ที่รัฐทมิฬนาดูเขตตันจอร์ศูนย์กลางของราชวงศ์โจฬะก็ได้พบเหรียญจีนมากถึง 2,165 เหรียญ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเหรียญสมัยราชวงศ์ซ่ง นอกจากนี้ยังได้พบชิ้นส่วนเครื่องเคลือบจีนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศอินเดีย อียิปต์ แอฟริกาตะวันออก อ่าวเปอร์เซีย ดินแดนเมโสโปเตเมีย กรุงอิสตันบูลของประเทศตุรกี และชายฝั่งตะวันออกของทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ดูใน Yoshinobu, "Sung Foreign Trade: Its Scope and Organization," in China Among Equals: The Middleman Kingdom and Its Neighbors, 10th–14th Centuries, 106 ; Qingxin, Maritime Silk Road, 86.

[30] Heng, Sino-Malay Trade and Diplomacy from the Tenth through the Fourteenth Century, 73.

[31] Ibid., 85.

[32] Ibid., 77.

[33] Ibid.

[34] Ibid., 78.

[35] Ibid., 81 ; Kulke, "The Naval Expeditions of the Cholas in the Context of Asian History," in Nagapattinam to Suvarnadvipa: Reflections on

the Chola Naval Expeditions to Southeast Asia, 6. ดังที่เราได้เห็นมาแล้วจากบันทึกของมาซูดี (Masudi) ใน พ.ศ. 1538 ที่บรรยายถึงศรีวิชัยไว้ว่า *"พระราชาทรงมีเครื่องหอมและไม้หอมนานาชนิด ซึ่งพระราชาองค์อื่นๆ ไม่ทรงสามารถมีได้ ดินแดนของพระองค์ผลิตการบูร ไม้กฤษณา กานพลู ไม้จันทน์ ชะมดเชียง กระวาน ดีปลี ฯลฯ ..."* ดูใน หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 52.

[36] Heng, Sino-Malay Trade and Diplomacy from the Tenth through the Fourteenth Century, 82.

[37] Ibid., 83 ; Kulke, "The Naval Expeditions of the Cholas in the Context of Asian History," in Nagapattinam to Suvarnadvipa: Reflections on the Chola Naval Expeditions to Southeast Asia, 6.

[38] Kulke, "The Naval Expeditions of the Cholas in the Context of Asian History," in Ibid., 6.

[39] Ibid., 6 ; Karashima and Subbarayalu, "Appendix I Ancient and Medieval Tamil and Sanskrit Inscriptions Relating to Southeast Asia and China," in Nagapattinam to Suvarnadvipa: Reflections on the Chola Naval Expeditions to Southeast Asia, 278. เคนเนท อาร์ ฮอลล์ (Kenneth R.Hall) สันนิษฐานว่าการที่ศรีวิชัยถวาย "ทองคำจีน" อาจเพื่อแสดงให้ราชวงศ์โจฬะเห็นว่าศรีวิชัยมีความสัมพันธ์ที่ดีกับจีนก็เป็นได้ ดูใน Kenneth R.Hall, Networks of Trade Polity, and Societal Integration in Chola-Era South India c.875–1279 (Haryana: Primus Books, 2014), 108.

[40] Heng, Sino-Malay Trade and Diplomacy from the Tenth through the Fourteenth Century, 42, 86.

[41] Kulke, "The Naval Expeditions of the Cholas in the Context of Asian History," in Nagapattinam to Suvarnadvipa: Reflections on the Chola Naval Expeditions to Southeast Asia, 9.

[42] Meenakshisundararajan, "Rajendra Chola's Naval Expedition and the Chola Trade with Southeast Asia and East Asia," in Ibid., 174-175.

[43] R. Champakalakshmi, Trade, Ideology and Urbanization South India 300 BC to AD 1300 (Delhi: Oxford University Press, 1996), 323.

[44] Tansen Sen, Buddhism, Diplomacy and Trade: The Realignment of Sino-Indian Relations, 600–1400 (Delhi: Manohar, 2004), 223.

[45] Yoshinobu, "Sung Foreign Trade: Its Scope and Organization," in China Among Equals: The Middleman Kingdom and Its Neighbors, 10th–14th Centuries, 108.

[46] Sen, Buddhism, Diplomacy and Trade: The Realignment of Sino-Indian Relations, 600–1400, 223–224 ; Kulke, "The Naval Expeditions of the Cholas in the Context of Asian History," in Nagapattinam to Suvarnadvipa: Reflections on the Chola Naval Expeditions to Southeast Asia, 9.

[47] Noboru Karashima and Y.Subbarayalu, "Appendix I Ancient and Medieval Tamil and Sanskrit Inscriptions Relating to Southeast Asia and China," in Nagapattinam to Suvarnadvipa: Reflections on the Chola Naval Expeditions to Southeast Asia, 279–280 ; อมรา ศรีสุชาติ, ศรีวิชัยในสุวรรณทวีป (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2557), 171.

[48] Kulke, "The Naval Expeditions of the Cholas in the Context of Asian History," in Nagapattinam to Suvarnadvipa: Reflections on the Chola Naval Expeditions to Southeast Asia, 9.

[49] Ibid.

[50] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 56.

[51] Nik Hassan Shuhaimi Nik Abdul Rahman, The Encyclopedia of Malaysia: Early History (Singapore: Archipelago Press, 2006), 121.

[52] Ibid. ; Nik Hassan Shuhaimi Nik Abdul Rahman, "Hindu and Buddhist Art in Northern Peninsula Malaysia," In Proceeding of the seminar on Thailand-Malaysia: Malay Peninsula Archaeology Programme (Bangkok: Fine Arts Department, 2005), 140–187.

[53] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 55 ; Cœdès, The Indianized State of Southeast Asia, 142.

[54] อมรา ศรีสุชาติ, ศรีวิชัยในสุวรรณทวีป, 173.

[55] บุณยฤทธิ์ ฉายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์, ทุ่งตึก เมืองท่าการค้าโบราณ (ภูเก็ต: สำนักศิลปากรที่ 15, 2550), 168 ; เขมชาติ เทพไชย, แหลมโพธิ: แหล่งเศรษฐกิจของศรีวิชัย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2531), 197.

[56] ข้อมูลจากจารึกปราสาทเสกตาตุย (K.618) ประเทศกัมพูชา ใน พ.ศ. 1569 ยังระบุถึงผ้าฝ้าย (cotton) ที่น่าจะนำเข้ามาจากประเทศอินเดียอีกด้วย ดูใน Eileen Lustig, "Money doesn't make the World go around: Angkor's Non-Monestisation," in Research in Economic Anthropology: Economic Development, Integration, and Morality in Asia and the Americas Vol. 29 (2009): 179.

[57] Briggs, The Ancient Khmer Empire, 165 ; ชากส์ ดูมาร์เซย์, ย้อนรอยอารยะเมืองพระนคร, แปลและเรียบเรียงโดย วีระ ธีระภัทร (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2548), 7.

[58] Ea Darith … et al, "New Data on Khmer Kiln Sites," in Interpreting Southeast Asia's Past: Monument, Images and Text, eds. by Elizabeth A.Bacus, Ian C.Glover and Peter D.Sharrock (Singapore: NUS Press, 2008), 275–285.

[59] Michael Vickery, "The Reign of Suryavarman I and Royal Factionalism at Angkor," Journal of Southeast Asian Studies 16, 2 (1985):

232. quoted in Hall, Networks of Trade Polity, and Societal Integration in Chola-Era South India c.875–1279, 172.

[60] Lustig, "Money doesn't make the World go around: Angkor's Non-Monestisation," in Research in Economic Anthropology: Economic Development, Integration, and Morality in Asia and the Americas: 175.

[61] Hall, Networks of Trade Polity, and Societal Integration in Chola-Era South India c.875–1279, 177.

[62] จอง บัวเซอลีเย่, "ศิลปะทวารวดี ตอนที่ 1," ศิลปากร, หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปล, 11,5 (มกราคม, 2511): 36.

[63] ลักษณะของศาลสูงเมืองลพบุรีก็ดูคล้ายกับปราสาทฐานเป็นชั้น (temple-mountain) ของเขมร ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประดิษฐานเทวราช ดูใน Helen Ibbitsson Jessup, "Temple-Mountains and the Devarãja Cult," In Sculpture of Angkor and Ancient Cambodia (Washington & Paris: Thames and Hudson, 1997), 101–115.

[64] Hall, Networks of Trade Polity, and Societal Integration in Chola-Era South India c.875–1279, 113.

[65] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 196 ; Cœdès, The Indianized State of Southeast Asia, 159.

[66] เรื่องเดียวกัน, 195–196.

[67] เรื่องเดียวกัน, 197–198.

[68] ยอช เซเดส์, ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ 2 จารึกกรุงทวารวดี เมืองละโว้ แลเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย, 16.

[69] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 202.

[70] Allison I. Diem, "The Significance of Ceramic Evidence for Assessing Contacts between Vijaya and Other Southeast Asian Polities in the Fourteenth and Fifteenth Centuries CE," in The Cham of Vietnam:

History, Society and Art, eds. By Tran Ky Phuong and Bruce M.Lockhart (Singapore: NUS Press, 2011), 219.

[71] George Cœdès, Inscriptions du Cambodge Tome.II (Hanoi: Imprimerie D'Extrême-Orient, 1942), 176.

[72] ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 : ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษร และ ภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต (พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี , 2513), 209 ; หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, "ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7," ศิลปากร 10, 2 (กรกฎาคม 2510): 56.

[73] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. 2000, 208 ; หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, "ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในภาคกลางของประเทศไทย," ใน กัมพูชาราชลักษมีถึงศรีชยวรมัน (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), 229–232.

[74] Hedwig Multzer O'Naghten, "The Organization of Space in Pre-modern Thailand under Jayavarman VII," in Before Siam: Essays in Art and Archaeology, eds. By Nicolas Revire and Stephen A. Murphy (Bangkok: River Books and The Siam Society, 2014), 413. แม้แต่ที่เมืองนครปฐม ซึ่งอยู่นอกรายการของชื่อเมืองที่ปรากฏในจารึกปราสาทพระขรรค์ ก็มีร่องรอยหลักฐานของศิลปกรรมเขมรสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลายชิ้น ดูใน สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, โบราณคดีเมืองนครปฐม: การศึกษาอดีตของศูนย์กลางแห่งทวารวดี, 170–183.

[75] O'Naghten, "The Organization of Space in Pre-modern Thailand under Jayavarman VII," in Before Siam: Essays in Art and Archaeology, 413–414.

[76] Ibid., 414–415.

[77] ปริวรรต ธรรมาปรีชากร, "การตีความโบราณวัตถุที่ได้จากการสำรวจบริเวณบางแก้ว-บางแขม," ใน การสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง "ข้อมูลใหม่ที่ได้จากการสำรวจลุ่มน้ำบางแก้ว-บางแขม จังหวัดนครปฐม (นครปฐม: ม.ป.พ., 2548. จัดโดย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ร่วมกับมหาวิทยาลัยศิลปากร และกลุ่มศึกษาลุ่มน้ำบางแก้ว-บางแขม ณ อาคารหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล หอสมุดพระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2548), 52.

[78] มาลินี คัมภีรญานนท์, "เครื่องถ้วยจีนพบที่ราชบุรี," เมืองโบราณ 10, 2 (เมษายน–มิถุนายน 2527): 45 ; กรมศิลปากร, ราชบุรี (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊พ จำกัด, 2534), 117.

[79] พยุง วงษ์น้อย, บรรณาธิการ, วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2552), 61, 176.

[80] เรื่องเดียวกัน, 176.

[81] กองโบราณคดี กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการปฏิบัติงานโครงการอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์ (กรุงเทพฯ: บริษัทสำนักพิมพ์สมาพันธ์ จำกัด, 2530), 149, 154–155, 158–159.

[82] Stanley J. O'Conner, "Tambralinga and the Khmer Empire," Journal of the Siam Society 63, 1 (1975): 161–175.

[83] ยอช เซเดส์, ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ 2 : จารึกกรุงทวารวดี เมืองละโว้ แลเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย, 12 และ 43-44. พระพุทธรูปนาคปรกที่แสดงปางมารวิชัยคล้ายกันนี้ยังได้พบที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ราชบุรี ซึ่งสลักจากศิลาทราย องค์พระพุทธรูปและขนดนาคจึงเป็นชิ้นเดียวกัน และที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ก็จัดแสดงพระพุทธรูปนาคปรกแสดงปางมารวิชัยแบบศิลปะเขมรองค์หนึ่งที่หล่อจากสำริด โดยส่วนองค์พระพุทธรูปและขนดนาคเชื่อมต่อกัน ดังนั้นคติการสร้างพระพุทธรูปปางนี้จึงอาจเป็นของวัฒนธรรมเขมรก็เป็นได้

[84] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. 2000, 204 ; Chau Ju-kua, His Work on the Chinese and Arab Trade in the

twelfth and thirteenth Centuries, entitles Chu-fan-chi, translated from the Chinese and Annotated by Friedrich Hirth and W.W.Rockhill (ST.Petersburg: Printing Office of the Imperial Academy of Science, 1911), 52.

[85] เรื่องเดียวกัน, 63.

บทที่ 7
“ทวารวดี”
ประตูสู่การค้าระหว่างประเทศ

เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่า ความเลื่อมใสศรัทธาทางพระพุทธศาสนาของชาวทวารวดี (หรือผู้คนหลากเผ่าพันธุ์ในสมัยทวารวดี) ซึ่งแสดงออกผ่านข้อความในจารึกและการสร้างสรรค์ศิลปกรรมทางศาสนา เป็นเสมือนตัวแทนหรือภาพลักษณ์ของวัฒนธรรมสมัยทวารวดีที่รู้จักกันโดยทั่วไป แต่บทบาททางเศรษฐกิจหรือการค้าขายแลกเปลี่ยนในสมัยทวารวดีนั้นกลับกลายเป็นภาพที่พร่ามัวอย่างยิ่ง เพราะปราศจากหลักฐานที่จะนำมาศึกษา หรือขาดข้อมูลและมุมมองที่จะนำมาใช้ในการวิเคราะห์ตีความหลักฐานต่างๆ

ดังนั้นในการค้นคว้าเรื่องเศรษฐกิจการค้าสมัยทวารวดีโดยวิเคราะห์เชื่อมโยงเข้ากับบริบทของการค้าโลกตามเส้นทางสายไหมทางทะเล จึงสามารถให้ภาพความเคลื่อนไหวหรือพัฒนาการทางเศรษฐกิจ-สังคมของรัฐหรือบ้านเมืองโบราณสมัยทวารวดีได้มากยิ่งขึ้น

เครือข่ายการค้าตามเส้นทางสายไหมทางทะเลนั้นมีความเกี่ยวข้องกับนานาประเทศ ทั้งประเทศจีน อินเดีย เอเชียกลาง ตะวันออกกลาง (หรือเอเชียตะวันตก) และจักรวรรดิโรมัน การค้าของป่าหรือสินค้าฟุ่มเฟือยซึ่งเป็นที่ต้องการของราชสำนัก (และประชากร) ของดินแดนต่างๆ ได้ส่งผลกระทบให้ชุมชนโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พัฒนาขึ้นเป็นรัฐโดยเฉพาะรัฐหรืออาณาจักรฟูนัน (มีอายุอยู่ในราว พ.ศ. 500–1100 หรือพุทธศตวรรษที่ 6-11) ซึ่งมีบทบาทสำคัญประการหนึ่งในการควบคุมสินค้าและเส้นทางการเดินเรือในน่านน้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (และทะเลจีนใต้) ขณะเดียวกันก็มีรัฐเล็กรัฐน้อยกำเนิดขึ้นในดินแดนต่างๆ ด้วย เช่น เตียนซุน (ตุนซุน) พันพัน ตักโกละ ลังกาสุกะ จินหลิน จิถู่ คันโทลี ฯลฯ

เมื่อรัฐหรืออาณาจักรฟูนันล่มสลายลงไปราว พ.ศ. 1100 (พุทธศตวรรษที่ 12) รัฐน้อยใหญ่ข้างต้นจึงมีบทบาทมากขึ้นในการค้าขายแลกเปลี่ยนตามเส้นทางสายไหมทางทะเล รัฐทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทยก็คงถือกำเนิดขึ้นในช่วงเวลานี้และเริ่มมีความสำคัญอยู่ในหน้าประวัติศาสตร์ (โดยเฉพาะในเอกสารของจีนสมัยราชวงศ์ถัง) และวัฒนธรรมทางศาสนาแบบทวารวดีก็ได้แพร่หลายไปยังภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทยด้วย

ขณะที่ทางคาบสมุทรภาคใต้หรือแหลมมลายูและเกาะสุมาตราในประเทศอินโดนีเซียก็มีรัฐหรืออาณาจักรศรีวิชัยซึ่งทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางหรือมหาอำนาจการค้าทางทะเลกำเนิดขึ้นในราว พ.ศ. 1200 (พุทธศตวรรษที่ 13) โดยศรีวิชัยนี้มีความสัมพันธ์ทางการค้าและศาสนา (พุทธศาสนามหายาน) กับรัฐทวารวดีอย่างใกล้ชิด

ศรีวิชัยนั้นมีบทบาทอย่างมากในการติดต่อค้าขายกับราชวงศ์ถังของจีนและจักรวรรดิอิสลามสมัยราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ พ่อค้าและนักเดินเรือโดยเฉพาะจากตะวันออกกลาง (หรืออาหรับ) ต่างเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย สินค้าสำคัญจากจีนและตะวันออกกลางคือเครื่องถ้วย และลูกปัดแก้ว ตลอดจนหลักฐานทางโบราณคดีประเภทอื่นๆ อาทิเช่น ประติมากรรมรูปชาวต่างชาติ เหรียญกษาปณ์ และเรือจม (ที่จังหวัดสมุทรสาคร) คือประจักษ์พยานที่ชัดเจนของการค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างประเทศในสมัยทวารวดี

อย่างไรก็ตาม การค้าขายแลกเปลี่ยนที่เฟื่องฟูอย่างมากในช่วงราว พ.ศ. 1300–1500 (พุทธศตวรรษที่ 14-15) กลับต้องประสบปัญหาบางประการในช่วงประมาณ พ.ศ. 1550–1600 (พุทธศตวรรษที่ 16) จากการเรืองอำนาจของราชวงศ์โจฬะในประเทศอินเดียภาคใต้และอาณาจักรกัมพูชาโบราณ ซึ่งต่างพยายามก้าวเข้ามามีบทบาทในการควบคุมเส้นทางการค้า

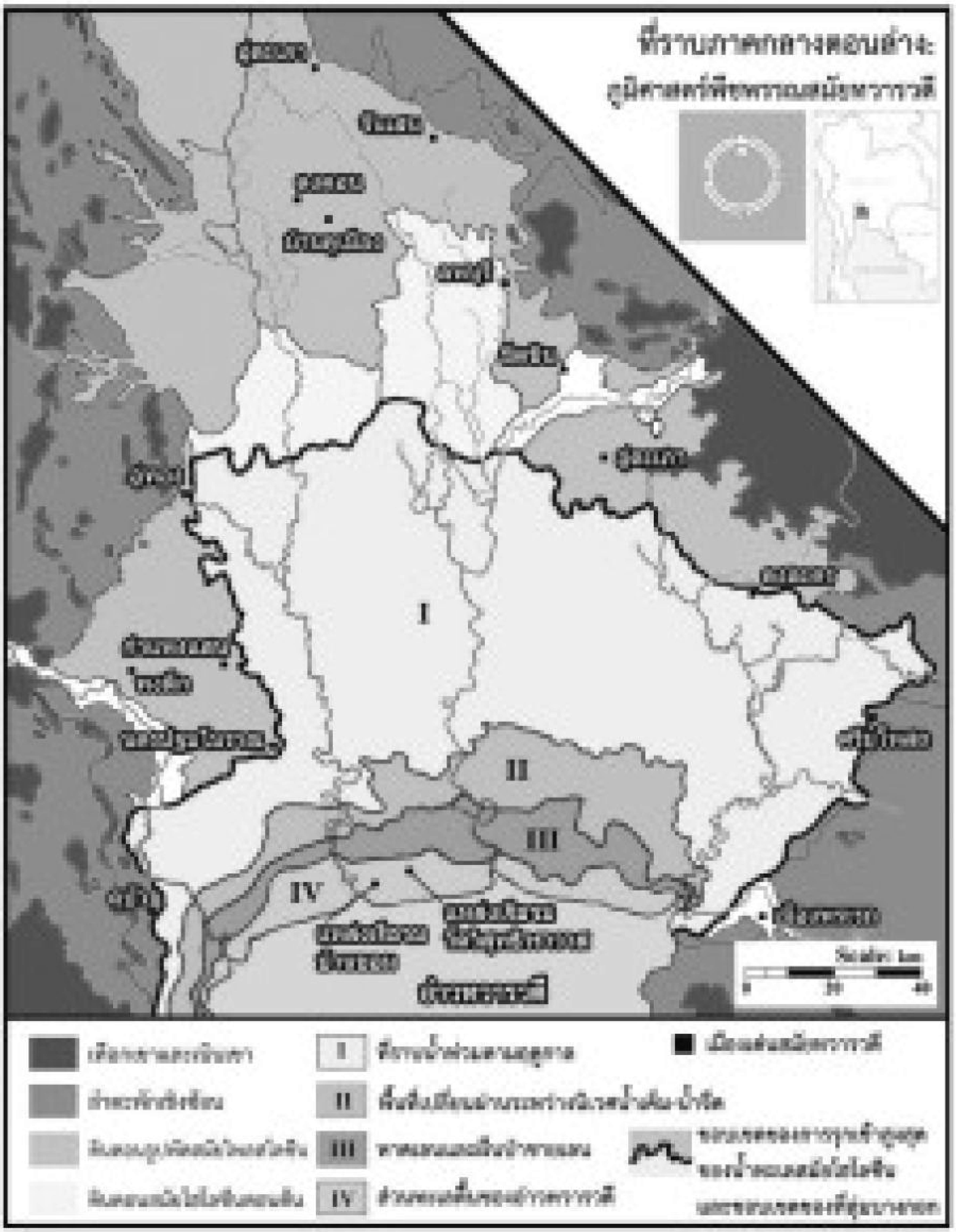
และการเดินเรือในน่านน้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การแข่งขันกันนี้อาจนำมาสู่การพยายามขยายอำนาจเข้าครอบครองดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาของอาณาจักรกัมพูชาโบราณ (ตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 จนถึงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7) เพื่อหวังผลประโยชน์ส่วนหนึ่งในเชิงเศรษฐกิจการค้า โดยเฉพาะการควบคุมที่ราบลุ่มแม่น้ำสำหรับเพาะปลูกและแหล่งทรัพยากรแร่ธาตุ อีกทั้งยังสามารถจัดตั้งเมืองท่าค้าขายในเขตภาคกลางและภาคตะวันตกของประเทศไทย (โดยเฉพาะลุ่มแม่น้ำแม่กลอง) ซึ่งพื้นที่แถบนี้ก็เคยเจริญมาก่อนหน้าแล้วในช่วงสมัยทวารวดี

ถึงแม้ว่ารัฐหรือวัฒนธรรมสมัยทวารวดีอาจล่มสลายลงในช่วงประมาณ พ.ศ. 1600–1750 (พุทธศตวรรษที่ 17 – กลางพุทธศตวรรษที่ 18) (ซึ่งอันที่จริงแล้วยังคงเป็นประเด็นสำคัญที่เปิดโอกาสให้ค้นคว้ากันต่อไป) แต่นโยบายด้านการค้าระหว่างประเทศที่ทวารวดีเคยใช้ก็ได้สืบทอดต่อมาในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ไม่เพียงแต่ชื่อของทวารวดีที่ปรากฏอยู่ในสร้อยพระนามของกรุงศรีอยุธยาเท่านั้น แต่อยุธยายังเป็นเมืองท่าค้าขายสำคัญที่ติดต่อกับนานาอารยะประเทศ ทั้งจีน ญี่ปุ่น อินเดีย (และศรีลังกา) ตะวันออกกลาง (เปอร์เซีย) และชาติตะวันตก โดยสินค้าส่งออกสำคัญของอยุธยาก็คือของป่านานาชนิด เนื่องจากอยุธยาตั้งอยู่ในพื้นที่ของรัฐทวารวดีมาแต่เดิมนั่นเอง

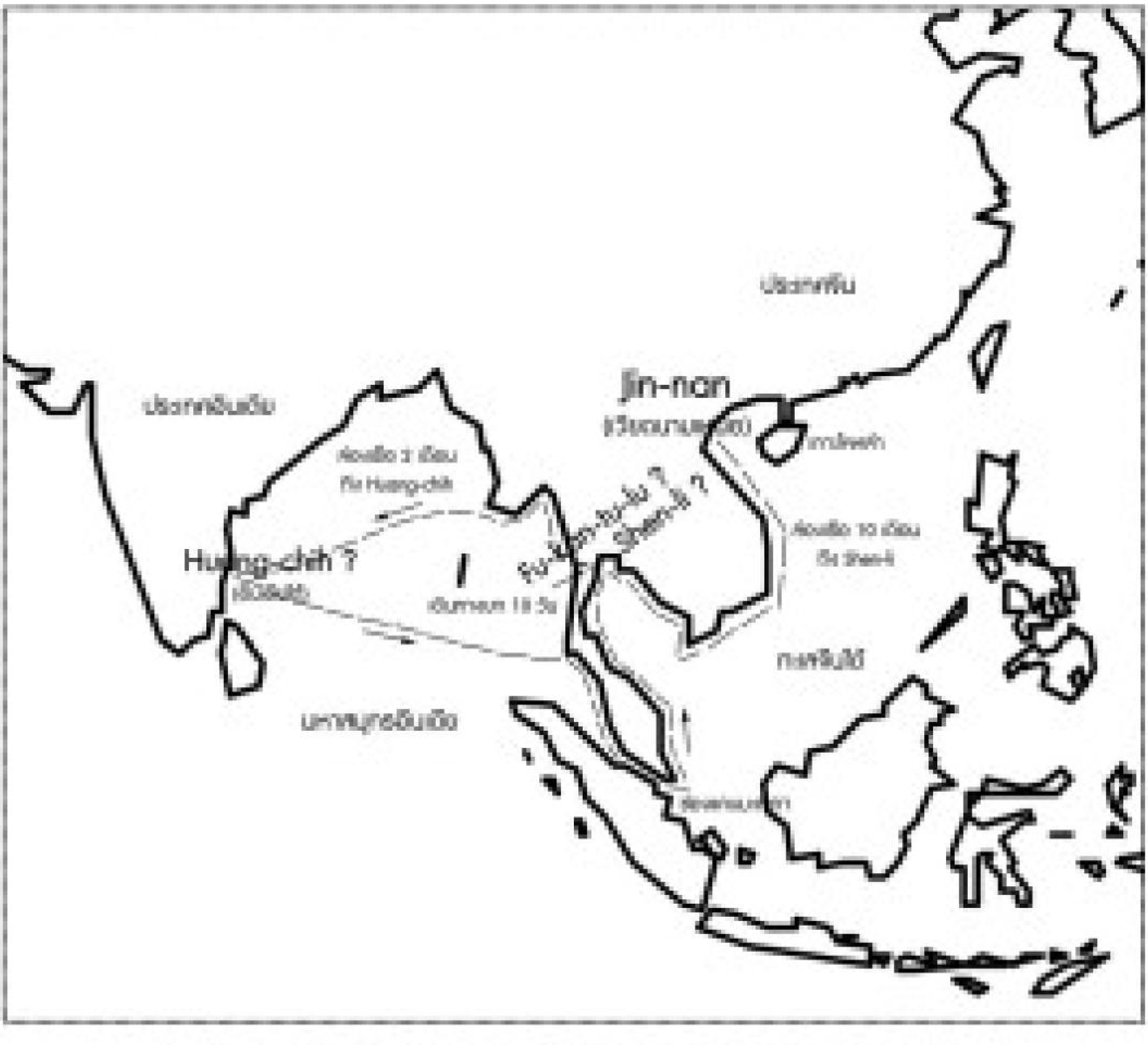
ด้วยเหตุนี้บทบาทของ “ทวารวดี” ในฐานะประตูการค้าที่เปิดกว้างเข้าสู่แผ่นดินตอนในของประเทศไทยอันอุดมไปด้วยของป่าและทรัพยากรธรรมชาติ จึงยังคงมีความสำคัญสืบเนื่องมาในสมัยอยุธยา และไม่อาจปฏิเสธได้เลยว่า การค้าระหว่างประเทศตามเส้นทางสายไหมทางทะเลเฉกเช่นในอดีตก็ยังคงดำเนินอยู่ในปัจจุบัน (และในอนาคต) ด้วย

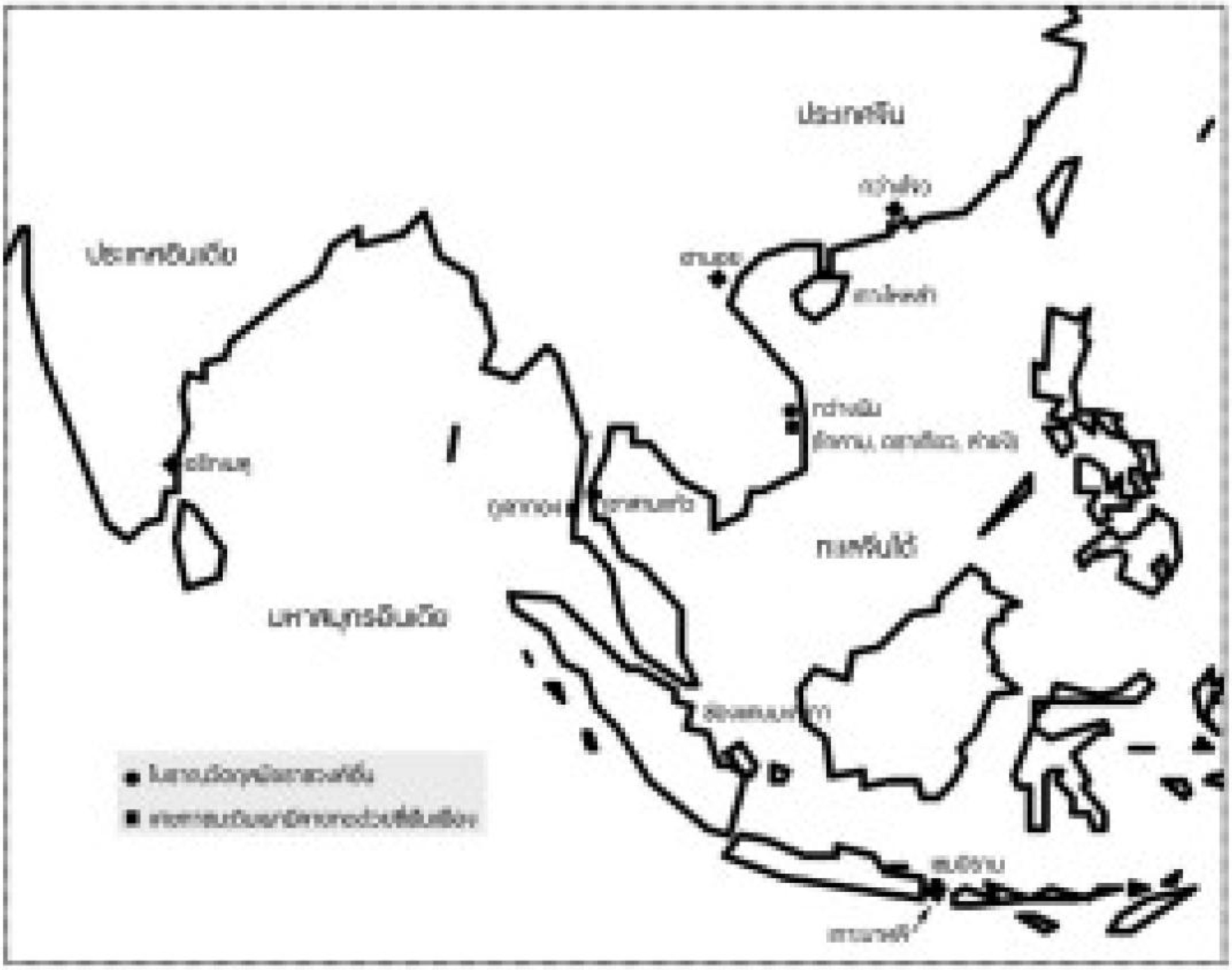
แผนที่ที่ 1 ตำแหน่งของชุมชนและเมืองโบราณสมัยทวารวดี

แผนที่ที่ 2 แนวชายฝั่งทะเลสมัยโบราณช่วงพุทธศตวรรษที่ 7–15
ตามข้อสันนิษฐานของตรงใจ หุตางกูร
(ที่มา: ตรงใจ หุตางกูร, "การตีความใหม่เรื่องขอบเขตแนวชายฝั่งทะเลโบราณ
สมัยทวารวดีในที่ราบภาคกลางตอนล่าง" ดำรงวิชาการ 13, 1
(มกราคม–มิถุนายน 2557): รูปที่ 7.)

แผนที่ที่ 3 เส้นทางการเดินทางของคณะทูตจีนสมัยราชวงศ์ฮั่นไปยังประเทศอินเดีย (ภาคใต้)
(ดัดแปลงจาก: Paul Wheatley, <u>The Golden Khersonese</u>, reprinted of the 1961 ed.
(Kualar Lumpur: University of Malaya Press, 1973), Fig.8)

แผนที่ที่ 4 แสดงตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ที่พบโบราณวัตถุสมัยราชวงศ์ฮั่นและเศษภาชนะดินเผามีลายกดประทับที่คล้ายคลึง

แผนที่ที่ 5 เส้นทางการเดินทาง (โดยเรือสินค้า) จากประเทศศรีลังกากลับประเทศจีนของพระภิกษุฟาเหียน
(ดัดแปลงจาก: Paul Wheatley, The Golden Khersonese, reprinted of the 1961 ed.
(Kualar Lumpur: University of Malaya Press, 1973), Fig.10)

แผนที่ที่ 6 แสดงตำแหน่งของแหล่งโบ

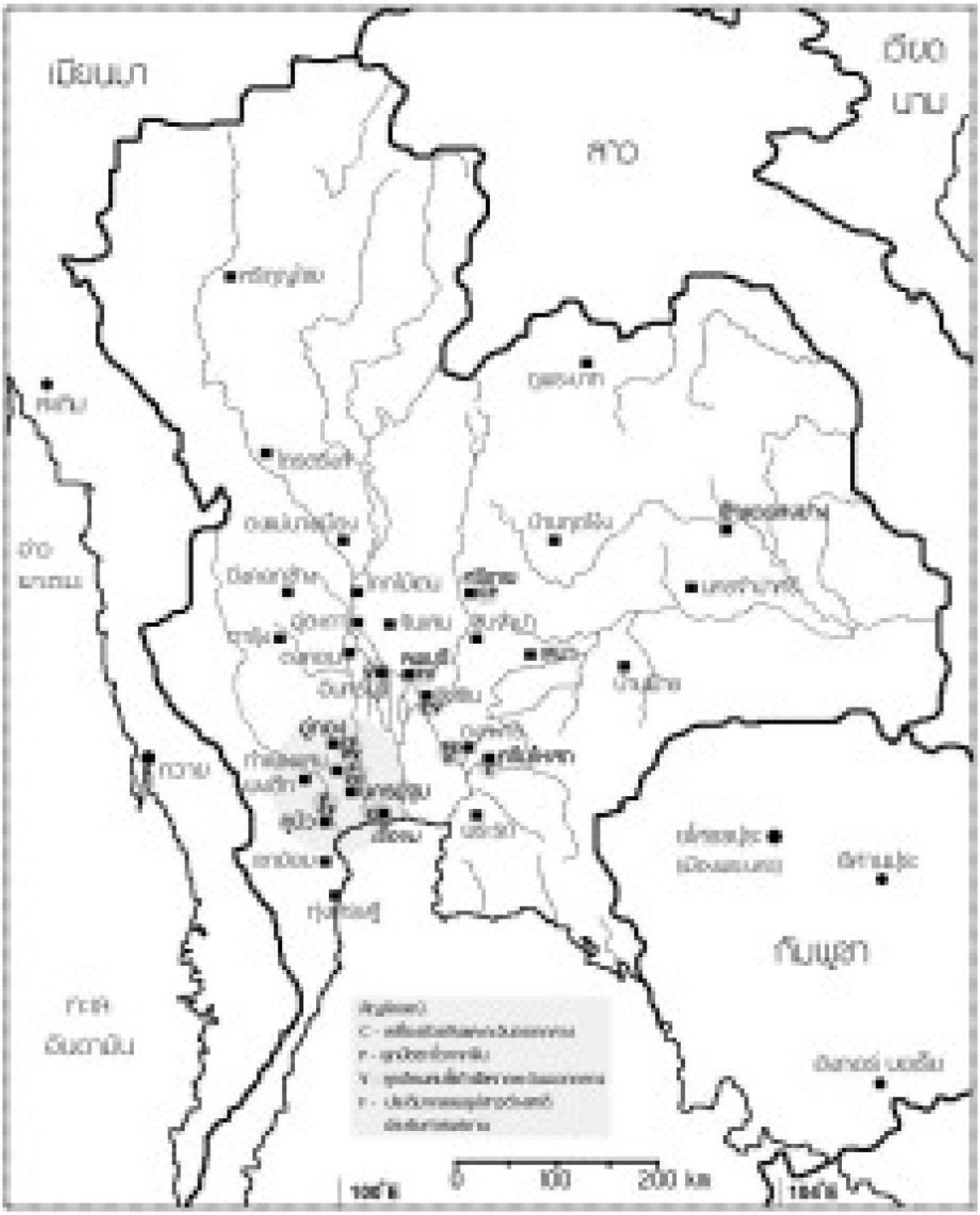
...บราณคดีสำคัญๆ ที่กล่าวถึงในบทที่ 3

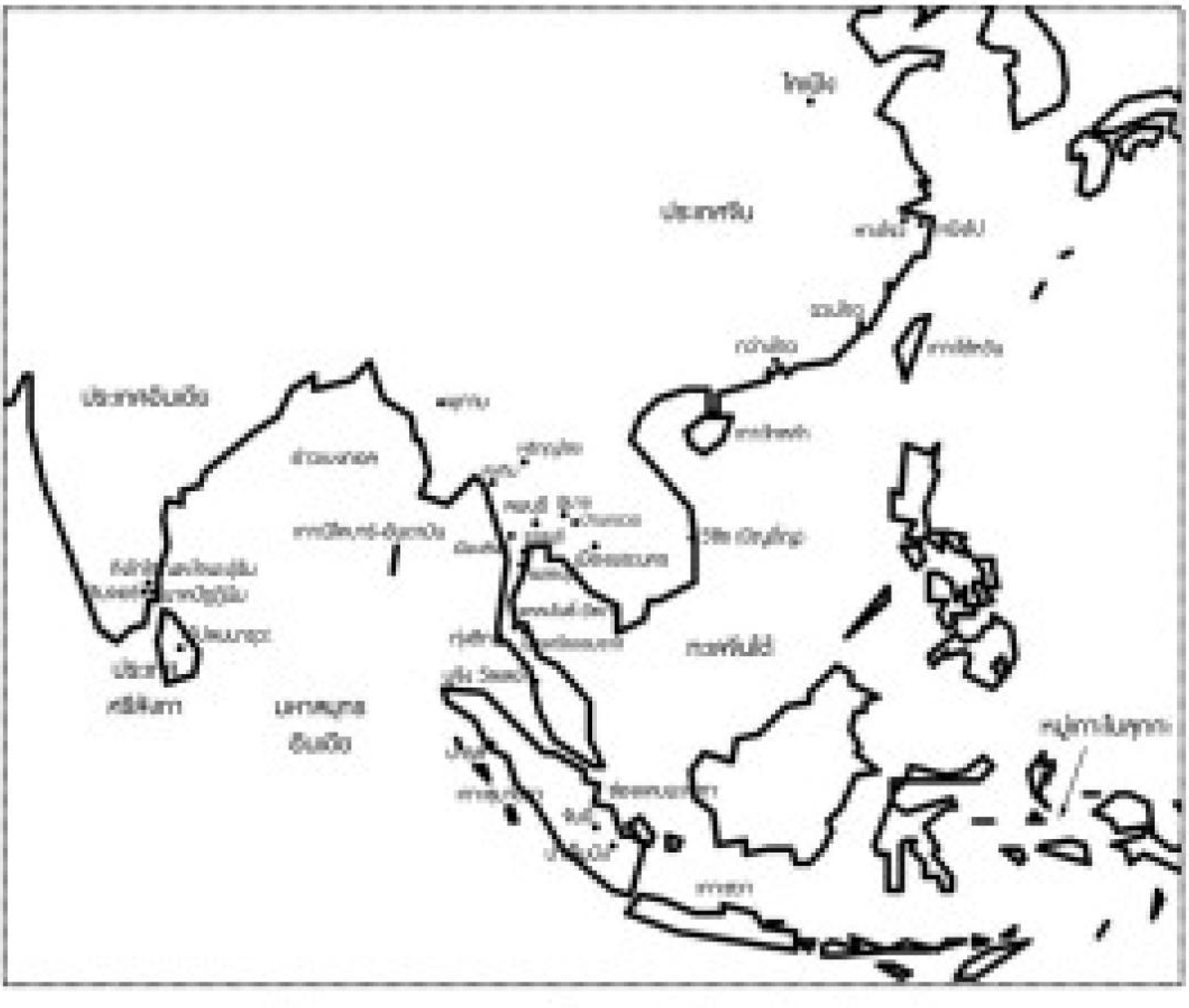
แผนที่ที่ 7 แสดงตำแหน่งของแหล่งโบ

บราณคดีสำคัญๆ ที่กล่าวถึงในบทที่ 4

แผนที่ที่ 8 แสดงตำแหน่งของชุมชนและเมืองโบราณสมัยทวารวดี
ที่พบโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับบริบทด้านการค้าต่างประเทศ

แผนที่ที่ ๑ แสดงตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีสำคัญๆ ที่กล่าวถึงในบทที่ ๕

แผนที่ที่ 10 แสดงตำแหน่งของเมืองโบราณในวัฒนธรรมเขมร
ในเขตภาคกลางและภาคตะวันออกของประเทศไทย

ตารางแสดงลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ ดินแดนต่าง ๆ					
พ.ศ.	ประเทศจีน	เอเชียตะวันออกเฉียงใต้	อินเดีย/ศรีลังกา	เปอร์เซีย/อาหรับ	โรมัน/ไบเซนไทน์
201 - 300	จิ๋นซีฮ่องเต้ขึ้นครองราชย์ (297)		- พระเจ้าอเล็กซานเดอร์ยกทัพมาถึงทิศตะวันตกของอินเดีย (217) - พระเจ้าจันทรคุปต์โมริยะครองราชย์ (219/222–246) - พระเจ้าอโศกครองราชย์ (275–311)	ราชวงศ์ปาร์เถียนปกครองเปอร์เซีย (296 - 767)	
301 - 400	- จีนยกทัพลงมาทางใต้ไปยังถิ่นฐานของชาวเยว่ (322) - จีนปราบพวกเยว่ได้ (330)		พระเจ้าทุฏฐคามณีอภัยปกครองลังกา (382–406)		
401 - 500	- จักรพรรดิฮั่นอู่ตี้ครองราชย์ (403–456) เปิดเส้นทางสายแพรไหม		พระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยปกครองลังกา (454–466) เกิดคณะสงฆ์อภัยคีรีวิหาร	- พระเจ้ามิธราเดทส์ที่ 2 ส่งบรรณาการไปให้จีน	จูเลียส ซีซาร์ปกครองสาธารณรัฐโรมัน (494-499)

ตารางแสดงลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ ดินแดนต่าง ๆ					
พ.ศ.	ประเทศจีน	เอเชียตะวันออกเฉียงใต้	อินเดีย/ศรีลังกา	เปอร์เซีย/อาหรับ	โรมัน/ไบแซนไทน์
501 - 600		ก่อตั้งอาณาจักรฟูนัน	- คณะทูตอินเดียเดินทางไปจีน (545)		- จักรพรรดิออกตาเวียน ออกุสตุส (516–557) - ฮิปปาลุส พบวิถีลมมรสุม (590)
601 - 700	มีบันทึกถึงคณะทูตสมัยราชวงศ์ฮั่นเดินทางไปอินเดีย (623)	- พระเจ้าพันซีมันแห่งฟูนัน ปราบปรามประเทศต่างๆ เช่น ตุนซุน จินหลิน - ก่อตั้งประเทศหลินอี้ (จามปา)	- พระเจ้ากนิษกะมหาราชขึ้นครองราชย์ (621) - ราชวงศ์สาตวาหนะปกครองแถบอานธรประเทศ (เมืองอมราวดี)		จักรพรรดิอันโตนิอุส ปิอุส (681–704)
701 - 800	พระเจ้าซุนกวนแห่งง่อก๊กครองราชย์ (765–795)	- ฟูนันส่งทูตไปจีน (786) - คณะทูตคังไถและจูอิ๋งแห่งง่อก๊กเดินทางมายังฟูนัน (788 – 793)	- ราชวงศ์อิกษวากุปกครองแถบอานธรประเทศ (เมืองนาคารชุนโกณฑะ)	- ราชวงศ์ซัสซานิยะฮ์ปกครองเปอร์เซีย (768 -1194) - พระเจ้าชาปูร์ที่ 1 รบชนะโรมัน (803)	- จักรพรรดิมาร์คัส ออเรเลียส (704–723) - คณะทูต (พ่อค้า) โรมันเดินทางไปจีน (709)

ตารางแสดงลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ ดินแดนต่าง ๆ					
พ.ศ.	ประเทศจีน	เอเชียตะวันออกเฉียงใต้	อินเดีย/ศรีลังกา	เปอร์เซีย/อาหรับ	โรมัน/ไบเซนไทน์
801 - 900		- พระเจ้าฟันเวนแห่งจามปาเดินทางไปจีน (856,859) - พระเจ้าฟันเวนยกทัพไปทางเหนือถึงเขาฮวญเซิน (890)	- ราชวงศ์คุปตะปกครองอินเดียภาคเหนือ - พระเจ้ามหาเสนะปกครองลังกา (877–905)		- จักรพรรดิวิคโตรินุสปิอุส (811–813) - คณะทูต (พ่อค้า) โรมันเดินทางไปจีน (824)
901 - 1000	- ภิกษุฟาเหียนออกเดินทางไปอินเดีย (942) - นครลั่วหยางมีวัดกว่า 100 แห่ง (964) - จีนยกทัพไปตีจามปา (989)	- กองทัพจามปายกทัพไปตีอันนัมและแถบอ่าวตังเกี๋ย (954) - พันพันเริ่มส่งทูตไปจีน (998)	- ภิกษุฟาเหียนเดินทางกลับจีนทางเรือ (956-957) - คณะทูตอินเดียไปจีน (971,984) - คณะทูตลังกาไปจีน (971,972,978)	- พระเจ้าชาปูร์ที่ 3 (926–931) - พระเจ้ายาซเดเกิร์ดที่ 2 (981–1000)	

ตารางแสดงลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ ดินแดนต่าง ๆ					
พ.ศ.	ประเทศจีน	เอเชียตะวันออกเฉียงใต้	อินเดีย/ศรีลังกา	เปอร์เซีย/อาหรับ	โรมันไบแซนไทน์
1001 - 1100	- นครลั่วหยางมีวัด 1,367 แห่ง (1077) - พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในสมัยจักรพรรดิเหลียงอู่ตี้ (1045–1092)	- กันโทลีส่งทูตไปจีน (1045,1061, 1063) - ลังกาสุกะส่งทูตไปจีน (1058,1066, 1074) - พันพันส่งทูตไปจีน (1072) - ราชทูตจีนเดินทางมาฟูนันเพื่อขอคัมภีร์และภิกษุ (1078–1088)	- คณะทูตอินเดียไปจีน (1009) - คณะทูตจากราชวงศ์คุปตะไปจีน (1045,1070) - ราชวงศ์จาลุกยะปกครองตอนใต้ของอินเดีย - คณะทูตลังกาไปจีน (1072)	พระเจ้าเปรอซที่ 1 ครองราชย์ (1002–1027)	

ตารางแสดงลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ ดินแดนต่าง ๆ					
พ.ศ.	ประเทศจีน	เอเชียตะวันออกเฉียงใต้	อินเดีย/ศรีลังกา	เปอร์เซีย/อาหรับ	โรมัน/ไบเซนไทน์
1101 - 1200	- ราชวงศ์สุยปกครอง (1132–1161) - จักรพรรดิสุยหยางตี้ครองราชย์ (1147–1161) - ย้ายเมืองหลวงจากฉางอันมายังลั่วหยาง (1148) - สร้างเมืองหลวงทางใต้ คือ นครหยางโจว - ขุดคลองใหญ่เชื่อมแม่น้ำฮวงโห-แยงซี - ราชวงศ์ถังปกครอง (1161–1450)	- ฟูนันส่งทูตไปจีนครั้งสุดท้าย (1131) และล่มสลาย - จีนปราบจามปา (1148) - จีนส่งทูตมายังจิถู่ (1150) - จิถู่ส่งทูตไปจีน (1151,1152, 1153) - พระเจ้าอีศานวรมันที่ 1 แห่งเจนละครองราชย์ (1159–1180) และส่งทูตไปจีน (1159/1160, 1166,1171) - ทวารวดีส่งทูตไปจีน (1181,1183, 1192)	- ราชวงศ์ปัลลวะปกครองแถบทมิฬนาดู (ศูนย์กลางที่กาญจีปุรัมและมามัลลปุรัม)	- นบีมูฮัมหมัดประกาศศาสนาอิสลาม (1165) - ราชวงศ์สัสสานิยะฮ์ล่มสลาย (1194)	

ตารางแสดงลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ ดินแดนต่าง ๆ					
พ.ศ.	ประเทศจีน	เอเชียตะวันออกเฉียงใต้	อินเดีย/ศรีลังกา	เปอร์เซีย/อาหรับ	โรมัน/ไบแซนไทน์
1200 – 1300	- แต่งตั้งผู้ควบคุมการค้าทางทะเลที่เมืองกว่างโจว (1203) - จักรพรรดินีอู่เจ๋อเทียนครองราชย์ (1233-1248) ทรงย้ายเมืองหลวงไปที่นครลั่วหยาง (1233) - จักรพรรดิถังเสวียนจงครองราชย์ (1256-1299)	- ศรีวิชัยส่งทูตไปจีน (1213-1216, 1245,1259, 1267,1271, 1285) - พระอี้จิงเดินทางมาแวะพักที่ศรีวิชัย (1214) - จารึกเกี่ยวกับศรีวิชัยที่เกาะสุมาตรา (1225-1229) - เจนละส่งทูตไปจีน (1241) - จามปาส่งทูตไปจีน (1234,1238, 1242,1245, 1246, 1256, 1274,1292)	- อินเดียส่งบรรณาการไปจีน (1235) - ลังกาส่งทูตไปจีน (1265,1269, 1293)	- ราชวงศ์อุมัยยะฮ์ปกครอง (1204-1293) - ราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ปกครอง (1293-1801) - เคาะลีฟะฮ์อัล-มันซูร์ปกครองจักรวรรดิ (1297-1318)	

ตารางแสดงลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ ดินแดนต่าง ๆ					
พ.ศ.	ประเทศจีน	เอเชียตะวันออกเฉียงใต้	อินเดีย/ศรีลังกา	เปอร์เซีย/อาหรับ	โรมัน/ไบแซนไทน์
1300-1400	- ชาวเปอร์เซียและอาหรับมาเมืองกว่างโจว (1301) - เมืองกว่างโจวเปิดกิจการอีกครั้ง (1335) - จักรพรรดิถังจิ้งจงครองราชย์ (1367-1370)	- จารึกศรีวิชัยที่วัดเสมาเมือง นครศรีธรรมราช (1318) - ชามมีศักราชพบบนเรือสินค้าที่จมลง ณ เกาะเบลิตุง (1369) - จารึกภาษาทมิฬที่ จ.พังงา กล่าวถึงสมาคมพ่อค้าอินเดียใต้ (มณิกกิรามัม)		- เคาะลีฟะห์ อัล-มันซูร์ สร้างนครแบกแดด (1305) - เคาะลีฟะห์ อัล รอชีด (1329-1352)	
1400-1500	- เกิดกบฏหวงเจ้า สังหารหมู่ชาวต่างชาติเมืองกว่างโจว (1421) - ราชวงศ์ถังล่มสลาย (1450)	- ศรีวิชัยส่งทูตไปจีน (1447-1448, 1514,1515, 1517,1518, 1523,1526) - พระเจ้าราเชนทรวรมันทำสงครามชนะจามปาและรามัญญะ (1489)	- พระเจ้าเทวปาละอุทิศหมู่บ้านถวายสำนักสงฆ์ที่ศรีวิชัยสร้างขึ้น ณ นาลันทา (1405) - ราชวงศ์โจฬะปกครองอินเดียภาคใต้	- อาบู ซาอิด บันทึกเรื่องศรีวิชัย (1459)	

ตารางแสดงลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ ดินแดนต่าง ๆ					
พ.ศ.	ประเทศจีน	เอเชียตะวันออกเฉียงใต้	อินเดีย/ศรีลังกา	เปอร์เซีย/อาหรับ	โรมัน/ไบเซนไทน์
1500-1600	- สถาปนาราชวงศ์ซ่ง (1503) - ตั้งหน่วยงานควบคุมการค้าทางทะเลที่กว่างโจว (1503) - ราชวงศ์ซ่งส่งทูตไปประเทศต่างๆ (1530) - ราชวงศ์โจพะส่งบรรณาการไปจีนเป็นครั้งแรก (1558) - ราชวงศ์ซ่งสนับสนุนพ่อค้าอาหรับให้ใช้เส้นทางการค้า ทางทะเล (1566)	- สงครามระหว่างศรีวิชัยและชวา (1533–1546) - ศรีวิชัยส่งทูตไปขอพระราชทานชื่อวัดและระฆังจากจักรพรรดิจีน (1546) - พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ถวายบรรณาการพระเจ้าราเชนทรโจพะที่ 1 (1563) - จารึกพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ที่เมืองลพบุรี (1565, 1568) - ศรีวิชัยส่งทูตไปจีน (1559,1560, 1561,1571)	- พระเจ้าราชราชะโจพะที่ 1 ครองราชย์ (1528–1557) - พระเจ้าราชราชะโจพะที่ 1 อุทิศรายได้แก่วัดที่ศรีวิชัยสร้างขึ้นที่นาคปัฏฏินัม (1548) - พระเจ้าราเชนทรโจพะที่ 1 ครองราชย์ (1557–1587) - พระเจ้าราเชนทรโจพะที่ 1 ยกทัพเรือโจมตีศรีวิชัย (1568)	- เมืองซีรอฟถูกทำลายเพราะแผ่นดินไหว (1520) - มาซูดีบันทึกเรื่องศรีวิชัย (1538)	

ตารางแสดงลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ ดินแดนต่าง ๆ					
พ.ศ.	ประเทศจีน	เอเชียตะวันออกเฉียงใต้	อินเดีย/ศรีลังกา	เปอร์เซีย/อาหรับ	โรมัน/ไบเซนไทน์
1600-1700		- จารึกภาษาทมิฬที่เมืองบารุส กล่าวถึงสมาคมพ่อค้าอินเดียใต้ (1631) - พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ครองราชย์ (1656–1693) - พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ส่งทูตไปจีน (1659,1663)	- พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ถวายบรรณาการพระเจ้ากุโลฏฏุงคะที่ 1 (1657)		
1700-1800		- พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ครองราชย์ (1724–1763 ?)			

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12–14. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529.

________. ทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 2. กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2538.

________. ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองศรีมโหสถ. กรุงเทพฯ: หน่วยศิลปากรที่ 5 กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2535.

________. ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองศรีมโหสถ เล่ม 2. กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2536.

________. ราชบุรี. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊พ จำกัด, 2534.

________. รายงานการขุดค้นและขุดแต่งเมืองดงละคร อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก. กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2536.

________. เรื่องพระปฐมเจดีย์ กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่และการบูรณะและปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ยูนิตี้ โพรเกรส จำกัด, 2528. (โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมสิริชัย (ชิต ชิตวิปุลเถร) เจ้าอาวาสวัดพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม. วันที่ 23 มีนาคม 2528).

________. สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา–ฉบับกรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542. (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธ.ค. 2542).

กรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการ. พระราชพงศาวดาร เล่ม 1 ฉบับพิมพ์ ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444). พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน, 2550. (สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ร่วมกับกระทรวงวัฒนธรรม จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธันวาคม 2550).

กรรณิการ์ วิมลเกษม. “จารึกภาษามอญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: กรณีศึกษาเชิงอักขรวิทยา.” ใน ดินแดนไทยจากยุคประวัติศาสตร์ตอนต้นจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 15 การประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส–ไทย ครั้งที่ 1, 166–264. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531.

________. “ชื่อ “ทวารวดี” ในจารึกวัดจันทึก.” ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาเรื่องความก้าวหน้าในการศึกษาโบราณคดีและเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี, 61–65. สุพรรณบุรี: สำนักงานศิลปากรที่ 2, 2546.

กองโบราณคดี กรมศิลปากร. จดหมายเหตุการปฏิบัติงานโครงการอุทยานประวัติศาสตร์ เมืองสิงห์. กรุงเทพฯ: บริษัทสำนักพิมพ์สมาพันธ์ จำกัด, 2530.

ขุนศิริวัฒนอาณาทร. เมืองทองหรือสุวรรณภูมิ. มปป, 2514. (พิมพ์เป็นบรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ ขุนศิริวัฒนอาณาทร (ผล ศิริวัฒนกุล) ณ เมรุวัดเทพสิรินทราวาส วันเสาร์ที่ 31 กรกฎาคม 2514).

เขมชาติ เทพไชย. แหลมโพธิ: แหล่งเศรษฐกิจของศรีวิชัย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2531.

จอง บัวเซอลีเย่. “ศิลปะทวารวดี ตอนที่ 1.” ศิลปากร. หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปล. 11,5 (มกราคม, 2511): 34–64.

จารึก วิไลแก้ว. โบราณคดีเมืองอู่ตะเภา. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ จำกัด, 2534.

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. “จารึกสมัยทวารวดีและจารึกร่วมสมัย: มุมมองใหม่.” ใน รวมบทคัดย่อโครงการประชุมวิชาการทางด้านโบราณคดี พิพิธภัณฑ์ศึกษา และการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม เรื่อง “งานโบราณคดีใต้ร่มพระบารมีปกเกล้า” เฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธันวาคม 2550, 3. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551.

ชอง บวสเซอลิเยร์. "ศรีเทพและลักษณะเฉพาะ." ใน ดินแดนไทยจากยุคประวัติศาสตร์ตอนต้นจนถึงคริสตศตวรรษที่ 15: การประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศสไทย ครั้งที่ 1, 8–21. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2531.

ชอง บวสเซอลีเย่. "ข้อคิดบางประการเกี่ยวกับศิลปะทวารวดี." เมืองโบราณ. หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปล. 16, 1 (2533): 134–139.

ฌอง บัวเซอลีเยร์. "ทฤษฎีใหม่เกี่ยวกับสถานที่ตั้งของอาณาจักรฟูนัน." ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอู่ทอง, 11–20. เก็บความเรียบเรียงโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. พระนคร: กรมศิลปากร, 2509. (พิมพ์ในงานเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอู่ทอง 13 พ.ค. 2509).

________. ความรู้ใหม่ทางโบราณคดีจากเมืองอู่ทอง. แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. พระนคร: กรมศิลปากร, 2511.

ฌากส์ ดูมาร์เซย์. ย้อนรอยอารยะเมืองพระนคร. แปลและเรียบเรียงโดย วีระ ธีระภัทร. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2548.

ดวงกมล อัศวมาศ. "ศิลาวรรณนากับการศึกษาเทคโนโลยีการผลิตภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี." วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต (สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553.

ดวงใจ หุตางกูร. "การตีความใหม่เรื่องขอบเขตแนวชายฝั่งทะเลโบราณสมัยทวารวดีบนที่ราบภาคกลางตอนล่าง." ดำรงวิชาการ 13, 1 (มกราคม–มิถุนายน 2557): 11–44.

ตรี อมาตยกุล. "นครปฐมไม่ใช่เมืองตอน." ศิลปากร 3, 1 (2492): 54-64.

ทรงธรรม ปานสกุณ. "ร่องรอยพระพุทธศาสนาในอาณาจักรเขมรโบราณก่อนพุทธศตวรรษที่ 17." วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (เขมรศึกษา) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

ทรงยศ แววหงษ์. บรรณาธิการแปล. อาหรับ. แปลจาก History of the Arabs ของ Philip K. Hitti ปี 2002. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2555.

ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน. “การศึกษาลักษณะชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศจังหวัดนครปฐม.” ใน การสัมมนาประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศิลปวัฒนธรรมนครปฐม, 1-9. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร และชุมนุมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

________. เมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลางประเทศไทย: การศึกษาตำแหน่งที่ตั้งและภูมิศาสตร์สัมพัทธ์. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

ธงชัย สาโค. “พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงละคร จากหลักฐานทางโบราณคดี.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556.

ธนิก เลิศชาญฤทธ์. “เบี้ย ของเล่นหรือวัตถุอะไรกันแน่.” ศิลปวัฒนธรรม. 31, 1 (พฤศจิกายน 2552): 50-55.

________. “แว: อุปกรณ์ปั่นเส้นใยในอดีต.” ความรู้คือประทีป 1 (2550): 26-29.

ธนิต อยู่โพธิ์. ธรรมจักร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2508.

________. “สุวัณณภูมิ.” ใน สุวรรณภูมิอยู่ที่นี่ ที่แผ่นดินสยาม, 31–95. สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

ธิดา สาระยา. (ศรี)ทวารวดี: ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2532.

________. “การก่อตัวของรัฐในลุ่มน้ำท่าจีน–แม่กลอง: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองนครปฐม ศึกษาจากหลักฐานทางโบราณคดี.” เมืองโบราณ 14, 1 (2531): 83-92.

บุณยฤทธิ์ ฉายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์. ทุ่งตึกเมืองท่าการค้าโบราณ. ภูเก็ต: สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต, 2550.

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4: ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทยอันจารึกด้วยอักษร และ ภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต. พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513.

ปริวรรต ธรรมาปรีชากร. “การตีความโบราณวัตถุที่ได้จากการสำรวจบริเวณบางแก้ว-บางแขม.” ใน การสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “ข้อมูลใหม่ที่ได้จากการสำรวจลุ่มน้ำบางแก้ว-บางแขม จังหวัดนครปฐม. นครปฐม: ม.ป.พ., 2548. (จัดโดย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ร่วมกับมหาวิทยาลัยศิลปากร และกลุ่มศึกษาลุ่มน้ำบางแก้ว-บางแขม ณ อาคารหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล หอสมุดพระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2548).

ปรียานุช จุมพรม. “การขุดศึกษาเรือโบราณที่พบในเขตตำบลพันท้ายนรสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร.” ใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการความก้าวหน้าทางวิชาการโบราณคดีและการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชาติ, 91-103. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557.

ผาสุข อินทราวุธ. “เครื่องรางสำหรับพ่อค้า.” ใน ปัจจุบันของโบราณคดีไทย, 50-57. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.

________. ดรรชนีภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.

________. “ตราดินเผารูปคช-ลักษมีและกุเวรจากเมืองนครปฐมโบราณ.” เมืองโบราณ 9,3 (สิงหาคม-พฤศจิกายน 2526): 92-101.

ผาสุข อินทราวุธ. “เหรียญเงินไม่มีจารึกพบในแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี.” ใน “มรดกวัฒนธรรม: ไทยกับเพื่อนบ้าน, 59–79. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549. (หนังสือรวมบทความทางวิชาการจากการประชุมทางวิชาการนานาชาติ เพื่อเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในบรมราชวโรกาสทรงครองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี และครบรอบ 50 ปี คณะโบราณคดี ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ 21–23 มิถุนายน 2549).

________. ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542.

________. ทวารวดีธรรมจักร. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551.

________. สุวรรณภูมิจากหลักฐานทางโบราณคดี. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

ผุสดี รอดเจริญ. “แก้วอลูมิน่า กลุ่มแก้วสำคัญที่พบมากในลูกปัดแก้วสมัยทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทย.” ใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการความก้าวหน้าทางวิชาการโบราณคดีและการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชาติ, 123–144. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557.

เผ่าทอง ทองเจือ. “พระพุทธรูปประทับเหนือวนัสปดิที่พบในประเทศไทย.” สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521.

พงธันว์ สำเภาเงิน และนงคราญ สุขสม. รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีโบราณสถานเขาพระนารายณ์ อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2552.

พยุง วงษ์น้อย. บรรณาธิการ. วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2552.

พระยาสุรินทรภฦาชัย (จันทร์ ตุงคสวัสดิ). แปลและเรียบเรียง. จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักรของพระภิกษุ ฟาเหียน. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร: มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2506.

พระรัตนปัญญาเถระ. ชินกาลมาลีปกรณ์. แสง มนวิทูร แปล. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540.

พิริยะ ไกรฤกษ์. “แนวคิดใหม่เกี่ยวกับเมืองนครปฐมก่อนพุทธศตวรรษที่ 19.” ใน รายงานการสัมมนาการวิจารณ์ศิลปะ, 118-126. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย, 2524. (รายงานประกอบการสัมมนาการวิจารณ์ศิลปะ ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์ 8-13 พ.ค. 2523).

________. ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊พ จำกัด, 2533.

________. รากเหง้าแห่งศิลปะไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์, 2555.

________. ศิลปทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ 19. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2523. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 5 ธันวาคม 2523).

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. “เมืองร้อยเอ็ด (ประตู) หรือทวารวดี.” ศิลปวัฒนธรรม 15, 7 (2537): 168–171.

ภัทรพงษ์ เก่าเงิน. โบราณคดีคอกช้างดิน. กรุงเทพฯ: สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี, 2545.

ภาควิชาโบราณคดี. การขุดค้นและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.

ภูวนาท รัตนรังสิกุล. “การศึกษาวิจัยโบราณวัตถุที่มีตะกั่วเป็นองค์ประกอบหลักในวัฒนธรรมทวารวดี.” วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555.

มยุรี วีระประเสริฐ. "คลอมท่อม แหล่งอุตสาหกรรมทำลูกปัด และเมืองท่าขนถ่ายสินค้าสมัยโบราณ." ใน ปัจจุบันของโบราณคดีไทย, 40-49. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.

________. " หลักฐานทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางโบราณคดีในประเทศไทย." ใน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือครูสังคมศึกษา, 9-49. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545.

มานิต วัลลโภดม. "ทวารวดีอยู่ที่ไหน." ศิลปวัฒนธรรม 9, 1 (2530): 104-120.

________. ทักษิณรัฐ. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2530.

มาดแลน จิโต. ประวัติเมืองพระนครของขอม. แปลโดย ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน, 2543.

มาลินี คัมภีรญานนท์. "เครื่องถ้วยจีนพบที่ราชบุรี." เมืองโบราณ 10, 2 (เมษายน – มิถุนายน 2527): 31–48.

ยอช เซเดส์. ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ 2 จารึกกรุงทวารวดี เมืองละโว้ และเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472. (สมเด็จกรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ โปรดให้พิมพ์ในงานฉลองพระชนมายุเสมอกับสมเด็จพระชนกชนนี พระพุทธศก 2472).

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. "พระพุทธรูปประทับเหนือพนัสบดีในศิลปะทวารวดี." วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์ศิลปะ) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545.

วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ. หนังกวาง ไม้ฝาง ของป่า การค้าอยุธยาสมัยศตวรรษที่ 22–23. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2550.

วันวิสาข์ ธรรมานนท์. "หลักฐานทางโบราณคดีในประเทศไทยที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางการค้ากับเอเชียตะวันตก ก่อนพุทธศตวรรษที่ 16." วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555.

ศรีศักร วัลลิโภดม. ค้นหาอดีตของเมืองโบราณ. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2538.

ศรีศักร วัลลิโภดม. "เสมาหินอีสาน การสำรวจและศึกษาการสืบเนื่องของประเพณีปักหินตั้งในสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ." เมืองโบราณ 11,4 (ตุลาคม–ธันวาคม, 2528): 6-33.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ศิลปะทวารวดี: วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547.

ศูนย์ข้อมูลเมืองโบราณ. ""ชีวิตสามัญ" ของชุมชนเมืองอู่ทอง เมื่อพันปีก่อน...จากผลการขุดค้นของนักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร." เมืองโบราณ 24, 2 (เมษายน–มิถุนายน 2541): 138–140.

สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง. "การค้าระหว่างประเทศสมัยทวารวดี: มุมมองจากงานโบราณคดีเมืองนครปฐม." วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 34, 1 (2557): 9–29.

________. "เก็บตกจากการประชุมด้านโบราณคดีที่เมืองไลเดน ประเทศเนเธอร์แลนด์." เมืองโบราณ 35, 1 (มกราคม–มีนาคม 2552): 31–34.

________. "ความสัมพันธ์ไทย-อินเดีย: ศึกษาจากถ้ำศาสนสถานระยะแรกในประเทศไทย." ดำรงวิชาการ 6, 2 (กรกฎาคม–ธันวาคม, 2550): 40–60.

________. โบราณคดีเมืองนครปฐม: การศึกษาอดีตของศูนย์กลางแห่งทวารวดี. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557.

________. "ปรางค์แขกเมืองลพบุรี กับประเด็นศึกษาใหม่." วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

________. "พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19." วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553.

สันต์ ไทยานนท์. "การศึกษาลำดับพัฒนาการวัฒนธรรมทางโบราณคดีเมืองอู่ทอง." วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554.

สุรพล นาถะพินธุ. "ข้อมูลเพิ่มใหม่จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเมืองอู่ทอง." ใน เอกสารประกอบการสัมมนา "จากทวารวดีถึงสุพรรณภูมิ: หลักฐานและข้อมูลใหม่ทางโบราณคดี, 95-103. สุพรรณบุรี: สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2, 2542.

________. "บ้านเชียงกับความก้าวหน้าในการศึกษาเรื่องโลหกรรมสำริดสมัยโบราณในประเทศไทย." เอกสารประกอบการเสวนาทางวิชาการเรื่อง "คุณค่าของแหล่งมรดกโลกบ้านเชียง". จัดโดยหลักสูตรการจัดการมรดกทางสถาปัตยกรรมกับการท่องเที่ยว คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ และภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วันที่ 5 กันยายน 25580

หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล. ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2549.

________. ผู้แปล. "การค้นคว้าเมื่อเร็วๆนี้ ณ เมืองนครปฐม." ใน ท่องอารยธรรม: การค้นคว้าเกี่ยวกับโบราณคดีในประเทศไทย, 77-83. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธุรกิจก้าวหน้า, 2539.

________. ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม. ทรงเรียบเรียงจากหนังสือของนายกมเลศวร ภัฏฏาจารย์. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

________. ศิลปะในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539.

หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. กัมพูชาราชลักษมีถึงศรีชยวรมัน. กรุงเทพฯ: มติชน, 2543.

________. "ตุ๊กตารูปคนจูงลิงในวัฒนธรรมมอญ." วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร (2529): 64–77.

อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ. “การศึกษาความหมายและแบบของตราประทับสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอู่ทอง อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต (สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. “ภาพบุคคลบนแผ่นอิฐแบบทวารวดี ณ เจดีย์จุลประโทน นครปฐมกับความสำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเอเชียอาคเนย์.” ศิลปวัฒนธรรม 6, 5 (2528): 32-33.

อมรา ศรีสุชาติ. ศรีวิชัยในสุวรรณทวีป. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2557.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. “โบราณวัตถุชิ้นสำคัญของเมืองอู่ทอง.” ใน โบราณคดีเมืองอู่ทอง, 75-126. นนทบุรี: สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี, 2545.

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ. เมืองศรีเทพ. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2538.

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ. รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานเขาคลังใน (ต่อ). เพชรบูรณ์: อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, 2532.

อู๋จิง. เจินกวนเจิ้งเย่า ยอดกุศโลบายจีน. อธิคม สวัสดิญาณ เรียบเรียง. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2546.

Abramson, Marc CS. Ethnic Identity in Tang China. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008.

Andaya, Leonard Y. “The Bujang Valley in the Early History of the ‘Sea of Malayu.” In Bujang Valley and Early Civilization in Southeast Asia, 70-94. Malaysia: Department of National Heritage, Ministry of Information, Communication and Culture, 2011.

________. Leaves of the Same Tress: Trade and Ethnicity in the Strait of Melaka. Honolulu: University of Hawai’i Press, 2008.

Barram, Andrew. “ Dating “Dvaravati”.” Indo-Pacific Prehistory Association Bulletin 23, 1 (2003): 59–62.

Basa, Kishor K. “Early trade in the Indian Ocean: Perspective on Indo-Southeast Asian Maritime Contact.” in Maritime Heritage of India, 29–71. ed. by K.S. Behera. New Delhi: Aryan Books International, 1999.

Beal, Samuel. Siyuki: Buddhist records of the Western world, translated from the Chinese of Hiuen Tsiang (A.D.629). Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1969.

Bellina, Bérénice .. et al. “The Development of Coastal Polities in the Upper Thai-Malay Peninsula.” in Before Siam: Essays in Art and Archaeology, 68-89. eds. By Nicolas Revire and Stephen A. Murphy. Bangkok: River Books and The Siam Society, 2014.

Boeles, J.J. “A note on the ancient city called Lavapura.” Journal of the Siam Society LV, I (January 1967): 113–115.

________. “The King of Sri Dvāravatī and his Regalia.” Journal of the Siam Society LII, II (1964): 99-114.

Boisselier, Jean. La statuaire khmère et son evolution. Saigon: École française d’Extrême-Orient, 1955.

________. “Travaux de la mission archéologique Française en Thailande (juillet–novembre 1966).” Arts Asiatiques 25 (1972): 27–90.

Bopearachchi, Osmund. “Seafaring in the Indian Ocean Archaeological Evidence from Sri Lanka.” in Tradition and Archaeology: Early Maritime Contacts in the Indian Ocean, 59-77. eds. by Himanshu Prabha Ray and Jean-Françoise Salles. New Delhi: Manohar, 2012.

Borell, Brigitte. “The Glass Vessels from Guangxi and the Maritime Silk Road in the Han Period (206 BCE–220 CE). In Unearthing Southeast’s Asia, 141 – 154. eds. by Marijke J. Klokke and Veronique Degroot. Singapore: NUS Press, 2013.

Briggs, Lawrence Palmer. The Ancient Khmer Empire. Bangkok: White Lotus Press, 1999.

Bronson, Bennet. "Exchange at the Upstream and Downstream Ends: Notes Towards a Functional Model of the Coastal State in Southeast Asia." in Economic Exchange and Social Interaction in Southeast Asia: Perspective from Prehistory, History, and Ethnography. ed. Karl L. Hutterer. Ann Arbor Michigan: Center for South and Southeast Asian Studies, University of Michigan, 1977.

Brown, Robert L. The Dvaravati Wheels of the Law and the Indianization of South East Asia. Leiden: E.J. Brill, 1996.

Canh, Ha Du and J C M Khoo. "Some Observations on Religious Sculptures in the Mekong Delta." in Art and Archaeology of Fu Nan: Pre-Khmer Kingdom of the Lower Mekong Valley, 135-144. ed. By James C. M. Khoo. Bangkok: Orchid Press, 2003.

Champakalakshmi, R. Trade, Ideology and Urbanization South India 300 BC to AD 1300. Delhi: Oxford University Press, 1996.

Chandra, Moti. Trade and Trade Route in Ancient India. New Delhi: Shakti Malik Abhinav Publication, 1977.

Chang, H K. ed. China: Five Thousand Years of History and Civilization. Hongkong: City University of Hongkong Press, 2007.

Chau Ju-kua. His Work on the Chinese and Arab Trade in the twelfth and thirteenth Centuries, entitles Chu-fan-chi. translated from the Chinese and Annotated by Friedrich Hirth and W.W.Rockhill (ST.Petersburg: Printing Office of the Imperial Academy of Science, 1911.

Chaudhuri, K.N. Trade and Civilization in the Indian Ocean: An Economic History form the Rise of Islam to 1750. New York: Cambridge University Press, 1985.

Chutiwongs, Nandana. <u>The Iconography of Avalokitesvara in Mainland Southeast Asia</u>. Bangkok: [s.n.], 1984.

George Cœdès, <u>Inscriptions du Cambodge Tome.II</u> Hanoi: Imprimerie D'Extrême-Orient, 1942.

________. <u>Inscriptions du Cambodge Tome.III</u> Paris: E.De Boccard, 1951.

________. <u>Inscriptions du Cambodge Tome.V</u>. Paris: E.De Boccard, 1953.

________. <u>The Indianized States of Southeast Asia</u>. translated by Sue Brown Cowing. Honolulu: University of Hawaii Press, 1968.

________. <u>The Making of South East Asia</u>. translated by H.M.Wright. London: Cox&Wyman Limited, 1966.

Darith, Ea ... et al. "New Data on Khmer Kiln Sites." in <u>Interpreting Southeast Asia's Past: Monument, Images and Text</u>, 275–285. eds. by Elizabeth A.Bacus, Ian C.Glover and Peter D.Sharrock. Singapore: NUS Press, 2008.

Diem, Allison I. "The Significance of Ceramic Evidence for Assessing Contacts between Vijaya and Other Southeast Asian Polities in the Fourteenth and Fifteenth Centuries CE." in <u>The Cham of Vietnam: History, Society and Art</u>, 204-237. eds. By Tran Ky Phuong and Bruce M.Lockhart. Singapore: NUS Press, 2011.

Dolkin, R.A. <u>Between East and West: The Moluccas and the Traffic in Spice up to the Arrival of Europeans</u>. Philadelphia: American Philosophical Society, 2003.

Dung, Nguyen Kim, Ian Glover and Mariko Yamakata. "Excavations at Tra Kieu and Go Cam, Quang Nam Province, Central Vietnam." in <u>Uncovering Southeast Asia's Past: Selected Papers from the 10th International Conference of the European Association of Southeast Asian Archaeologist</u>, 216-231. eds. By Elizabeth A.

Bacus, Ian C. Glover and Vincent C. Pigott. Singapore: NUS Press, 2006.

Dupont, Pierre. L'archéologie mône de Dvãravatî. Paris: Publications de l'École française d'Extrême-Orient, 1959.

Dussubieux, Laure … et al. "Mineral soda alumina glass: occurrence and meaning." Journal of Archaeological Science. 37 (2010): 1645–1655.

Enderlein, Volkmar. "Syria and Palestine: The Umayyad caliphate." in Islam: Art and Architecture, 58-87. eds. by Markus Hattstein and Peter Delius. China: h.f.ullmann, 2010.

Flecker, Michael. "A ninth-century Arab shipwreck in Indonesia: first archaeological evidence of direct trade with China." in Shipwrecked: Tang Treasure and Monsoon Winds, 101-119. Regina Krahl and others, eds. Singapore: The Smithsonian's Museum of Asian Art, 2011.

Francis, Peter. Asia's Maritime Bead Trade 300 B.C. to the Present. Honolulu: University of Hawai'I Press, 2002.

Fuxi, Gan. "The Silk Road and Ancient Chinese Glass." in Ancient Glass Research along the Silk Road, 41-108. eds. by Gan Fuxi, Robert H. Brill and Tian Shouyun. Singapore: World Scientific, 2009.

Gratuze, Bernard and Sarah Guillaume. "Analysis of Tamil Nadu Glass Beads: Application to the Study of Inland Glass Trade." in New Dimension in Tamil Epigraphy: selected papers from the Symposia held at EPHESHP, Paris in 2005, 2006 and a Few Invited Papers, 129-143 ed. by Appasamy Murugaiyan. Chennai: Cre-A Publisher, 2012.

Gungwu, Wang. "The Nanhai Trade : a study of the early history of Chinese trade in the South China sea." Journal of the Malayan Branch Royal Asiatic Society 31, 2 (1958): 1–135.

Guy, John. "Rare and Strange Goods." in Shipwreck: Tang Treasures and Monsoon Winds, 19–30. ed. by Regina Krahl. Singapore: Smithsonian Institution, 2011.

Hall, Kenneth R. Networks of Trade Polity, and Societal Integration in Chola-Era South India c.875–1279. Haryana: Primus Books, 2014.

Hardy, Andrew. "Eaglewood and the Economic History of Champa." in Champa and the Archaeology of Mỹ Sơn (Vietnam), 107-126. eds. by Andrew Hardy, Mauro Cucarzi and Patrizia Zolese. Singapore: NUS Press, 2012.

Heejung, Kang "The Spread of Sarnath-Style Buddha Images in Southeast Asia and Shandong, China, by the Sea Route." KEMANUSIAAN 20,2 (2013): 39–60.

Heng, Derek. Sino-Malay Trade and Diplomacy from the Tenth trough the Fourteenth Century. Athens: Ohio University Press, 2009.

Hirosue, Masashi. "The Role of Local Informants in the Making of the Image of "Cannibalism" in North Sumatra." in From Distant Tales: Archaeology and Ethnohistory in the Highland of Sumatra, 169-194. eds. by Dominik Bonatz ... et al. Cambridge Scholars Publishing, 2009.

Hoshino, Tatsuo. "The Kingdom of Red Earth (Chitu Guo) in Cambodia and Vietnam from the Sixth to the Eighth Centuries." Journal of the Siam Society 84,2 (1996): 55–74.

Hourani, George F. Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, revised and extended edition. New Jersy: Princeton University Press, 1995.

Hutangkura, Trongjai. “Pollen Analysis of the Holocence Sedimentary Sequence from the Lower Central Plain of Thailand and Its Implications for Understanding Paleo-environmental and Phytogeographical Changes.” Doctoral Dissertation (Nice: University of Nice-Sophia Antipolis, 2012). [Unpublished].

Indrawooth, Phasook. “Recent Research on Dvaravati Cultural Workshop Sites in Petchaburi Province, Central Thailand.” in Interpreting Southeast Asia’s Past : monument, image and text, 306-322. eds. by Elizabeth A. Bacus, Ian C. Glover and Peter D. Sharrock. Singapore: NUS Press, 2008.

I-Tsing. A Record of the Buddhist Religion as practised in India and the Malay Archipelago (A.D.671–695). translated by J.Takakusu. Delhi: Munshiram Monoharlal, 1966.

Jacq-Hergoualc’h, Michel. The Malay Peninsula: Crossroad of the Maritime Silk Road (100 BC–1300 AD). translated by Victoria Hobson. Leiden: Brill, 2002.

Jacques, Claude. “Dvãravatî un royaume sans histoire.” en Dvãravatî aux sources du bouddhisme en Thaïland, 27-29. eds. by Pierre Baptise et Thierry Zéphir. Paris: Musee Guimet, 2009.

Jessup, Helen Ibbitsson and Thierry Zephir, eds. Sculpture of Angkor and Ancient Cambodia. Washington & Paris: Thames and Hudson, 1997.

Jessup, Helen Ibbitsson. “Temple-Mountains and the Devarãja Cult.” In Sculpture of Angkor and Ancient Cambodia, 101–115. Washington & Paris: Thames and Hudson, 1997.

Jian, Li. ed., The Glory of the Silk Road: Art from Ancient China. USA: The Dayton Art Institute, 2003.

Jinshi, Fan and Zhao Shengliang. The Art of Mogao Grottoes in Dunhuang: A Journey into China's Buddhist Shrine. Paramus, New Jersy: Homa & Sekey Books, 2009.

Kannan, R. Manual on the Numismatic Gallery in the Government Museum, Chennai: Typological, Descriptive and Chronological catalogue on Coins and Medals. Chennai: The Commissioner of Museums, Government Museum, 2003.

Karashima, Noboru and Y.Subbarayalu. "Appendix I Ancient and Medieval Tamil and Sanskrit Inscriptions Relating to Southeast Asia and China." in Nagapattinam to Suvarnadvipa: Reflections on the Chola Naval Expeditions to Southeast Asia, 271-291. eds. by Hermann Kulke ... et al. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2009.

Karashima, Noboru. "South Indian Merchant Guilds in the Indian Icean and Southeast Asia." in Nagapattinam to Suvarnadvipa: Reflections on the Chola Naval Expeditions to Southeast Asia, 135-157. eds. by Hermann Kulke .. et al. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2009.

Khoo, James C.M., ed. Art and Archaeology of Fu Nan: Pre-Khmer Kingdom of the Lower Mekong Valley. Bangkok: Orchid Press, 2003.

Krahl, Regina and others. eds. Shipwrecked: Tang Treasure and Monsoon Winds. Singapore: The Smithsonian's Museum of Asian Art, 2011.

Kulke, Hermann. "The Naval Expeditions of the Cholas in the Context of Asian History." in Nagapattinam to Suvarnadvipa: Reflections on the Chola Naval Expeditions to Southeast Asia, 1-19. eds. by Hermann Kulke ... et al. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2009.

Kumar, Yukteshwar. A History of Sino-Indian Relations 1st Century A.D. to 7th Century A.D.. New Delhi: A P H Publishing Corporation, 2005.

Lee, Insook. "Early Glass in Korean Archaeological Sites." Korean and Korean American Studies Bulletin 8, 1/2 (1997): 14–23.

Lewis, Mark Edward. China's Cosmopolitan Empire. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2009.

Liebner, Horst Hubertus. "The Siren of Cirebon: A Tenth-Century Trading Vessel Lost in the Java Sea," Ph.D. dissertation, The Uiversity of Leeds, 2014.

Lombard, Maurice. The Golden Age of Islam. translated by Joan Spencer. 3rd printing. Princeton: Markus Wiener Publishers, 2003.

Loofs, H.H.E. "Problems of Continuity between the pre-Buddhist and Buddhist Periods in Central Thailand, with special reference to U-Thong." in Early South East Asia: Essays in Archaeology, History, and Historical Geography, 342-351. New York, Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1979.

Lustig, Eileen. "Money doesn't make the World go around: Angkor's Non-Monestisation." in Research in Economic Anthropology: Economic Development, Integration, and Morality in Asia and the Americas Vol. 29 (2009): 165–199.

Macdowell, Dawid W. "The Evidence of the Gazetteer of Roman Artefacts in India." in Tradition and Archaeology: Early Maritime Contacts in the Indian Ocean, 79-95. eds. by Himanshu Prabha Ray and Jean-François Salles. New Delhi: Manohar, 2012.

Malleret, Louise. L'archéologie du delta du Mékong. Paris: L'École Française d'Extrême-Orient, 1959-1963.

Manguin, Pierre-Yves. "The Archaeology of Fu Nan in the Mekong River Delta: The Oc Eo Culture of Viet Nam." In Arts of Ancient Vietnam From River Plain to Open Sea, 100-118. ed. by Nancy Tingley. New Haven: Yale University Press, 2009.

________. "Excavations in South Sumatra, 1988–1990: New Evidence for Srivikjayan sites." in Southeast Asian Archaeology 1990: Proceedings of the Third Conference of the European Association of Southeast Asian Archaeologists, 63-73. ed. by Ian C.Glover. Hull: Centre for Southeast Asian Studies, 1992.

________. "Pan-Regional Response to South Asian Inputs in Early Southeast Asia." in 50 Years of Archaeology in Southeast Asia: Essays in Honour of Ian Glover, 171-181. eds. by Bérénice Bellina et al. Bangkok: River Books, 2010.

________. "Southeast Asian Shipping in the Indian Ocean during the First Millennium A.D." in Tradition and Archaeology: Early Maritime Contacts in the Indian Ocean, 181-198. eds. by Himanshu Prabha Ray and Jean-Françoise Salles. New Delhi: Manohar, 2012.

________. "Southeast Sumatra in Protohistoric and Srivijaya Times: Upstream-Downstream Relatios and the Settlement of the Peneplain." in From Distant Tales: Archaeology and Ethnohistory in the Highland of Sumatra, 434-484. eds. by Dominik Bonatz ... et al. Cambridge Scholars Publishing, 2009.

Meenakshisundararajan, A. "Rajendra Chola's Naval Expedition and the Chola Trade with Southeast Asia and East Asia." in Nagapattinam to Suvarnadvipa: Reflections on the Chola Naval Expeditions to Southeast Asia, 168-177. eds. by Hermann Kulke ... et al. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2009.

Miksic, John N. “Introduction: The Beginning of Trade in Ancient Southeast Asia: The Role of Oc Eo and the Lower Mekong River.” in Art and Archaeology of Fu Nan: Pre-Khmer Kingdom of the Lower Mekong Valley, 1-33. ed. By James C. M. Khoo. Bangkok: Orchid Press, 2003.

________. Singapore and the Maritime Silk Road of the Sea 1300 – 1800. Singapore: NUS Press and National University of Singapore, 2013.

Mithen, Steven. “A Million Men with Teaspoons.” in Thirst: Water and Power in Ancient World, 150-175. London: Weidenfeld and Nicolson, 2012.

Nik Abdul Rahman, Nik Hassan Shuhaimi. “Hindu and Buddhist Art in Northern Peninsula Malaysia.” In Proceeding of the seminar on Thailand-Malaysia: Malay Peninsula Archaeology Programme, 140 -187. eds. by Janya Manavid and Pirapon Pisnupong. Bangkok: Fine Arts Department, 2005.

Nik Abdul Rahman, Nik Hassan Shuhaimi. The Encyclopedia of Malaysia: Early History. Singapore: Archipelago Press, 2006.

O’Conner, Stanley J. “Tambralinga and the Khmer Empire.” Journal of the Siam Society 63, 1 (1975): 161–175.

O’Naghten, Hedwig Multzer. “The Organization of Space in Pre-modern Thailand under Jayavarman VII.” in Before Siam: Essays in Art and Archaeology, 396-419. eds. By Nicolas Revire and Stephen A. Murphy. Bangkok: River Books and The Siam Society, 2014.

Pelliot, Paul. “Deux itineraires de Chine en Inde : a la fin du VIII siecle.” Bulletin de l’École française d'Extrème-Orient IV,1-2 (Janvier – Juin, 1904): 131–413.

Péronnet, Sophie. "Overview of Han Artefacts in Southeast Asia with Special Reference to the Recently Excavated Material from Khao Sam Kaeo in Southern Thailand." In Unearthing Southeast's Asia, 155-169. eds. by Marijke J. Klokke and Veronique Degroot. Singapore: NUS Press, 2013.

Qingxin, Li. Maritime Silk Road. translated by William W. Wang. China: China Intercontinental Press, 2009.

Rastelli, Sabrina. ed. China at the Court of the Emperors: Unknown Masterpieces from Han Tradition to Tang Elegance (25-907). Milan: SKIRA, 2008.

Ray, Himanshu Prabha. The Archaeology of Seafaring in Ancient South Asia. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Rougeulle, Axelle. "Medieval Trade Networks in the Western Indian Ocean (8-14th centuries): Some Reflections from the Distribution Pattern of Chinese Imports in the Islamic World." in Tradition and Archaeology: Early Maritime Contacts in the Indian Ocean, 159 - 180. eds. by Himanshu Prabha Ray and Jean-Françoise Salles. New Delhi: Manohar, 2012.

Schafer, Edward H. The Golden Peaches of Samarkand: A Study of T'ang Exotics. California: University of California Press, 1985.

Schirokauer, Conrad and others. A Brief History of Chinese and Japanese Civilizations. 4th edition. United State: Wadsworth, Cengage Learning, 2013.

Schoff, Wilfred H. The Periplus of the Erythrean Sea: Travel and Trade in the Indian Ocean by a Merchant of the First Century. Translated from the Greek and Annotated. New York: Longmans, Green, and Co., 1912.

Seland, Eivind Heldass. "Archaeology of Trade in the Western Indian Ocean 300 BC – AD 700." Journal of Archaeological Research 22 (2014): 367–402.

Sen, Tansen. Buddhism, Diplomacy and Trade: The Realignment of Sino-Indian Relations, 600–1400. Delhi: Manohar, 2004.

Sheriff, Abdul. Dhow Culture of the Indian Ocean: Cosmopolitan, Commerce and Islam. New York: Columbia University Press, 2010.

Singh, Upinder. A History of Ancient and Medieval India: From the Stone Age to the 12th Century. India: Pearson Longman, 2008.

Smith, R.B. "Mainland South East Asia in Seventh and Eighth Centuries." In Early South East Asia: Essays in Archaeology, History and Historical Geography, 443-455. eds. by R.B.Smith and W.Watson. New York, Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1979.

Soper, Alexander C. "South Chinese Influence on the Buddhist Art of the Six Dynasties Period." Bullentin of the Museum of Far Eastern Antiquities 32 (1960): 47–112.

Sox, David Griffiths. "Resource-Use Systems of Ancient Champa." A Thesis submitted for the Master of Arts degree, University of Hawai'i, 1972.

Suresh, S. "Epigraphical Evidences for the Roman Trade and Roman Artifacts in Ancient India – With Special Reference to South India." in New Dimension in Tamil Epigraphy: selected papers from the Symposia held at EPHESHP, Paris in 2005, 2006 and a Few Invited Papers, 144–157. ed. by Appasamy Murugaiyan. Chennai: Cre-A Publisher, 2012.

Taylor, Keith Weller. The Birth of Vietnam. California: University of California Press, 1983.

The Editorial Committee of Chinese Civilization: A Source Book. China: Five Thousand Years of History and Civilization. Hong Kong: City University of Hong Kong, 2007.

Tingley, Nancy. "Catalogue: The Archaeology of Fu Nan in the Mekong River Delta: The Oc Eo Culture of Viet Nam." in Arts of Ancient Vietnam From River Plain to Open Sea, 119-175. ed. by Nancy Tingley. New Haven : Yale University Press, 2009.

Tomber, Roberta. "Beyond Western India: the Evidence from Imported Amphorae." in Migration, Trade and Peoples Part I: Indian Ocean Commerce and the Archaeology of Western India, 42-57. eds. by Roberta Tomber, Lucy Blue and Shinu Abraham. London: the British Association for South Asian Studies, 2009.

________. Indo-Roman Trade: from Pots to Pepper. London: Duckworth, 2008.

Tucker, Jonathan. The Silk Road: Art and History. London: Philip Wilson Publishers, 2003.

Vickery, Michael. "A Short History of Champa." in Champa and the Archaeology of Mỹ Sơn (Vietnam), 45-60. eds. by Andrew Hardy, Mauro Cucarzi and Patrizia Zolese. Singapore: NUS Press, 2012.

________. "Fu Nan Reviewed: Deconstructing the Ancients." Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient 90-91 (2003): 101–143.

Wade, Geoff. "Beyond the Southern Borders: Southeast Asia in Chinese Texts to the Ninth Century." in Lost Kingdom: Hindu-Buddhist Sculpture of Early Southeast Asia, 25-31. ed. by John Guy. Bangkok: River Books, 2014.

Wales, H. G. Quaritch. Dvaravati: The Earliest Kingdom of Siam (6th to 11th century A.D.). London: Bernard Quaritch, LTD., 1969.

Wales, H. G. Quaritch. The Malay Peninsula in Hindu Times. London: Bernard Quaritch LTD, 1976.

Watt, James C.Y. .. et al. China: Dawn of a Golden Age, 200–750 AD. New Haven and London: Yale University Press, 2004.

Wheatley, Paul. The Golden Khersonese. reprint of the 1961 ed. Westport: Greenwood Pressม 1973.

Whitehouse, David and Andrew Williamson. "Sasanian Maritime Trade," IRAN 11 (1973): 29–49.

Wicks, Robert S. "A Survey of Native Southeast Asian Coinage circa 450 – 1850: Documentation and Typology." Ph.D. dissertation, Cornell University, Ithaca, New York, 1983.

________. Money, Markets, and Trade in Early Southeast Asia: The Development of Indigenous Monetary Systems to AD 1400. 2nd edition. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1995.

Wilkins, W.J. Hindu Mythology (Vedic and Puranic). Delhi: Delhi Book Store, 1972.

Wilson, J. Keith and Michael Flecker. "Dating the Belitung Shipwreck." In Shipwrecked: Tang Treasure and Monsoon Winds, 37-39. Regina Krahl and others, eds. Singapore: The Smithsonian's Museum of Asian Art, 2011.

Wolters, O.W. Early Indonesian Commerce : A study of the origins of Srivijaya. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1967.

Wood, Frances. The Silk Road: Two Thousand Years in The Heart of Asia. Berkley and Los Angeles: University of California Press, 2002.

Woodward, Hiram. The Art and Architecture in Thailand from Prehistoric Times through the Thirteenth Century. 2nd edition. Leiden: Boston: Brill, 2005.

Woodward, Hiram. "Studies in the Art of Central Siam 950-1350 A.D." Ph.D. dissertation, Yale University, 1975.

Yamamoto, Tatsuro. "East Asian Historical Sources for Dvaravati Studies." In Proceeding Seventh IAHA Conference vol.II, 1137-1150. Bangkok: Chulalongkorn University Press, 1970.

Yiping, Zhang. Story of the Silk Road. translated by Jia Zongyi. China: China Intercontinental Press, 2009.

Yoshinobu, Shiba. "Sung Foreign Trade: Its Scope and Organization." in China Among Equals: The Middleman Kingdom and Its Neighbors, 10th–14th Centuries, 89-115. ed. by Morris Rossabi. California: University of California Press, 1983.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

Schweyer, Anne-Valé. «Buddhism in Ćampa,» Moussons 13, 14 (2009). mis en ligne le, consulté le 20 août 2014. URL: http://moussons. Revues.org/810.

http://cirebon.musee-mariemont.be/home-6.htm?lng=en, online accessed 25 July 2015.

http://www.harvardartmuseums.org/art/201252, online accessed 25 July 2015.

ประวัติผู้แต่ง
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง

ประวัติการศึกษา

มัธยมศึกษา โรงเรียนพระปฐมวิทยาลัย อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม

ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) เกียรตินิยมอันดับ 1 (ทุนภูมิพล)
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (2545)

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์ศิลปะ)
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร (2548)

ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์)
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร (2553)

ประวัติการทำงาน

อาจารย์ประจำภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ตั้งแต่ พ.ศ. 2548 – ปัจจุบัน

หัวหน้าภาควิชาโบราณคดี 10 กรกฎาคม 2557 – 1 พฤศจิกายน 2558

วิชาที่สอน

โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ก่อน พ.ศ. 1800

โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การใช้เอกสารโบราณประกอบวิชาโบราณคดี

อารยธรรมโลก

ความสนใจเป็นพิเศษ

โบราณคดีทวารวดี

การค้าสมัยโบราณตามเส้นทางสายไหม (silk road)

โบราณคดี ๖๐

ARCHAEOLOGY
SILPAKORN
๒๔๙๘ - ๒๕๕๘

ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง
ระหว่างหูภาชนะมีอักษรจีน 吉
อาจมาจากคำว่า 大吉 (ต้าจี๋) แปลว่า โชคดี
พบที่แหล่งเรือจมพนมสุรินทร์ อ.เมือง จ.สมุทรสาคร
โดยการทำงานของสำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี และกลุ่มโบราณคดีใต้น้ำ

หนังสือในชุดโครงการ
“โบราณคดีในประเทศไทยและอาเซียน”
สนับสนุนโดย
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร